

U službi jezika : zbornik u čast Ivi Lukežić

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2007**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:189981>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-15**

Repository / Repozitorij:

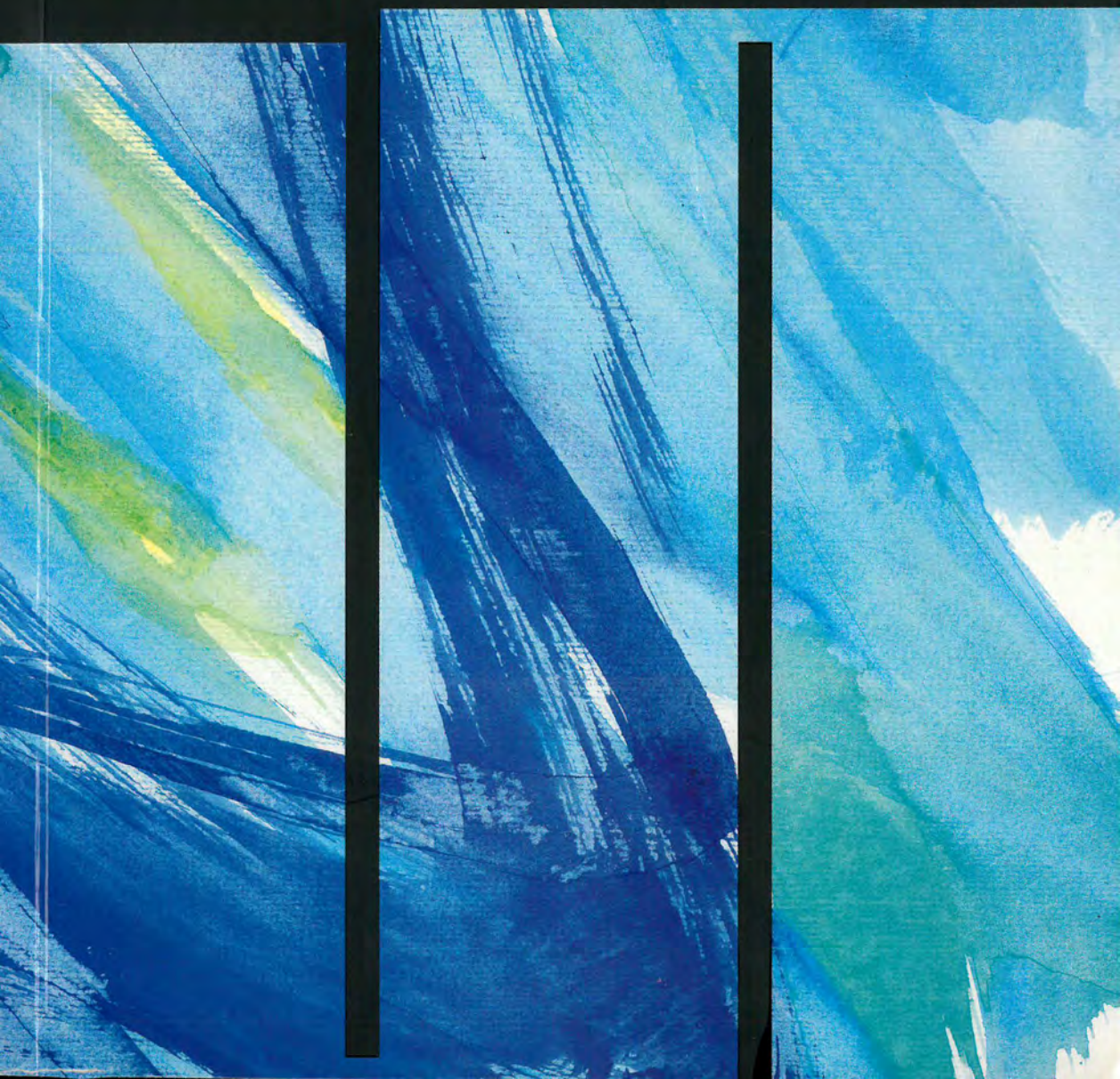
[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Biblioteka časopisa *Fluminensia*

U SLUŽBI JEZIKA

Zbornik u čast Ivi Lukežić

BIBLIOTEKA ČASOPISA *FLUMINENSIA*

Recenzenti:

dr. sc. Darija Gabrić-Bagarić, znanstveni savjetnik

dr. sc. Mijo Lončarić, znanstveni savjetnik

dr. sc. Josip Silić, prof. emeritus

dr. sc. Mateo Žagar, izv. prof.

FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA KROATISTIKU
BIBLIOTEKA ČASOPISA *FLUMINENSIA*
Knjiga 3.

Urednički savjet *Biblioteke*:
Irvin Lukežić, Ines Srdoč-Konestra, Diana Stolac,
Marija Turk

Izvršna urednica *Biblioteke*:
Ines Srdoč-Konestra

Uredništvo *Zbornika*:
Darko Gašparović, Ines Srdoč-Konestra, Diana Stolac, Marija Turk,
Silvana Vranić, Sanja Zubčić

Nakladnik:
Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku

Za nakladnika:
Elvio Baccarini

Likovna oprema i grafičko rješenje:
Zvonimir Pliskovac

Tajnica Uredništva *Zbornika*:
Sanja Zubčić

Sastavljačica Kazala imena:
Mihaela Matešić

Jezična redakcija autorska

UDK članaka:
Nataša Jurčić, Filozofski fakultet u Rijeci

ISBN 978-953-6104-56-7
EAN 9789536104567

U SLUŽBI JEZIKA

Zbornik u čast Ivi Lukežić

Uredila
Silvana Vranić

Rijeka, 2007.

Sedamdeset godina života i pedeset i tri godine rada, od toga dvadeset i sedam godina znanstvenoga rada na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci značajne su obljetnice Ive Lukežić. Odsjek za kroatistiku odlučio je kao posebno izdanje, treću knjigu Prvoga kola Biblioteke časopisa Fluminensia, objaviti zbornik radova njezinih kolega, prijatelja i učenika, te joj na taj način uputiti čestitke i izraze priznanja i zahvalnosti za njezin znanstveni i nastavni rad i svekoliki mar koji je uložila u svoj Odsjek.

Iva Lubric

IVA LUKEŽIĆ

Iva Lukežić rođena je 3. siječnja 1936. godine u Lovreću, u Županiji splitsko-dalmatinskoj, u Republici Hrvatskoj. Osnovnu je školu polazila u Zagrebu, Strizivojnoj i Đakovu. Učiteljsku je školu završila 1953. godine u Slavonskome Brodu. Kao student uz rad diplomirala je 1964. godine na Pedagoškoj akademiji u Rijeci na dvopredmetnome studiju *Razredna nastava i hrvatskosrpski jezik*, a 1970. godine, kao student uz rad, na jednopredmetnome studiju *Južnoslavenski jezici i književnost* na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Od 1953. do 1979. godine radila je najprije kao učiteljica, potom kao nastavnica i profesorica u osnovnim školama u Moslavini (Gornja Vlahinička, Goilo), u slavonskoj Posavini (Županja, Štitar), te u sjevernome hrvatskom primorju (Ilovik, Donje Jelenje na Grobničkom polju).

U razdoblju od 1980. do 1982. godine polazila je poslijediplomski studij iz lingvistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i u prosincu je 1982. godine obranila magistarski rad pod naslovom *Govor Donjeg Jelenja* i stekla naslov magistra znanosti iz filologije s osobitim obzirom na dijalektologiju hrvatskoga jezika. Na istoj je ustanovi u ožujku 1987. godine obranila doktorsku disertaciju pod naslovom *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt* i stekla naslov doktora znanosti iz filologije.

U razdoblju od 1979. do 1982. godine bila je na Odsjeku za filologiju Pedagoškog fakulteta (današnjem Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta) u Rijeci asistent u kolegijima Općeslavenski književni (staroslavenski) jezik, Povijest hrvatskoga jezika i Dijalektologija, potom kao samostalan nastavnik u istim kolegijima: u razdoblju od 1988. do 1993. godine kao docent, a od 1993. do 1998. godine kao izvanredni profesor. Za redovitog profesora prvi je put izabrana 1999. godine, a za redovitog profesora u trajnome zvanju 2004. godine. Odlukom Senata Sveučilišta u Rijeci 2006. godine postala je profesor emeritus. Bila je mentoricom desetcima diplomanada, magistrandima i doktorandima. Umirovljena je 2006. godine, ali se u njezinu znanstvenome radu malo što promijenilo: nisu je napustili istraživački zanos, nemir i radoznalost.

Znanstvena djelatnost

Ivu Lukežić odlikuje znanstvena akribija, utemeljeno lingvističko obrazlaganje jezičnih značajki i argumentacija za donesene sudove. Ova se filologinja najviše prepoznaje u dijalektologiji, svjesna da za afirmaciju jezikoslovlja najveću važnost ima poznavanje i meritorna obrada jezične građe, i to dijalektne građe, koja po svojoj naravi sadrži izvorne, dragocjene jezične podatke podložne promjeni. Stoga je u svome znanstvenome radu usmjerena na fundamentalna terenska istraživanja, na prikupljanje podataka od izvornih govornika, bilježenje i interpretaciju dok je to moguće u vremenu brzih jezičnih i društvenih promjena. Osim fundamentalnih terenskih i teorijskih istraživanja u čakavologiji, bavila se istraživanjima i u drugim hrvatskim narječjima, ponudila je dijalektološke klasifikacije i unutarhrvatska komparativna dijalektološka istraživanja. Istraživala je i fenomene suvremenih hrvatskih književnojezičnih tipova izvan aktualnoga jezičnoga standarda, te povijest književnojezičnih stilizacija hrvatskoga jezika. U radovima joj je jasno raspoznatljivo polazište poznavanje staroslavenskoga jezika kao pisanog idioma koji s jedne strane posvjedočuje o zadnjoj etapi praslavenskoga jezika, a s druge strane o jezičnome stanju u protojezičnome razdoblju novih slavenskih jezika, među kojima je i hrvatski jezik.

a) Knjige

Prva knjiga Ive Lukežić “Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt” nastala je na osnovi njezine disertacije. Proučivši svu relevantnu literaturu i preispitavši iznesene spoznaje, što će činiti u svakom radu, ova je filologinja pokazala da samostalno promišlja i donosi svoje zaključke nakon vlastitih istraživanja čakavskih govora u kojima je praslavenski i starohrvatski fonem /ě/ (/ę/), tzv. *jat*, ovisno o fonološkoj okolini, zamijenjen vokalskim fonemima /i/ ili /e/. U toj monografiji Iva Lukežić pokazuje i dokazuje zasebnost sustava u odnosu na druge sustave unutar čakavskog narječja i opravdava novo određivanje ikavsko-ekavskih govora kao dijalekta na temelju kriterija kontinuiteta i kompaktnosti prostora u kojem se ostvaruju. Knjiga nudi iscrpne i jasno argumentirane odgovore na niz bitnih pitanja u dijalektologiji. Pregledno iznosi prozodijski inventar i četiri razvojna stadija u akcentuaciji: stari, stariji, noviji i novi, a prividna odstupanja od spomenutog sustava tumači kao unutrašnji samosvojni razvoj. Posebno su istaknuta duljenja svojstvena samo tome čakavskome kompleksu. Iva Lukežić nudi rješenja koja dopunjuju ili revaloriziraju neke, do pojave ove knjige, u dijalektologiji etablirane teze, kao što je primjerice izostavljanje ili provođenje položajnog duljenja pred sonantima u zatvorenome slogu.

Druga knjiga “Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština” nastavak je autoričina sustavnog bavljenja čakavskim govorima sjevernoga hrvatskog uzobalja. Na temelju relevantnih jezičnih razlučnica objedinjuje spoznaje o identitetu ekavskoga govora primorskoga tipa unutar sjeverozapadnoga čakavskog kompleksa

hrvatskoga jezika. Govori o kojima je riječ u literaturi i ranije su naznačeni sastavnim dijelom čakavskoga ekavskog dijalekta, ali su u ovoj knjizi prvi put sustavno obrađeni na fonološkoj i morfološkoj razini, a lingvističkim kriterijima određeni kao njegov hijerarhijski neposredno niži podsustav koji autorica naziva primorskim ekavskim poddijalektom. Iva Lukežić kritički se odnosi prema podatcima iz literature i argumentirano obrazlaže svoje spoznaje. Najviše je prostora posvetila refleksu *jata* i zaključila da su ti govori prvotno bili, kao što su i danas, ekavski jer je zamjena *jata* u leksičkim i u gramatičkim morfemima ekavska, a da je na taj “stariji sustav u određenim povijesnim okolnostima naslojavan i u određenoj mjeri naslojen drugotni ikavski sustav”. Drugi je plan istraživanja obuhvaćen ovom knjigom analiza i tumačenje prozodijske razine. Autorica je utvrdila da su idiomi primorskoga ekavskog poddijalekta stari ili stariji tročlani sustavi. Treća se razina istraživanja obuhvaćenih ovom knjigom tiče morfologije imeničkih riječi. Ova je knjiga znanstveno utemeljena, provjerenim podatcima potvrđena i metodološki promišljena studija o jezičnim značajkama na temelju kojih autorica dokazuje da trsatsko-bakarski govori i crikvenički idiom pripadaju jedinstvenom podsustavu unutar ekavskog dijalekta čakavskog narječja.

Treća knjiga “Govori Klane i Studene” iscrpna je analiza jezičnih posebnosti dvaju idioma čakavsko-kajkavskoga kontakta u sjeverozapadnom arealu, od kojih je jedan (Klana) u literaturi bio samo zabilježen, a drugi (Studena) prvi put zabilježen tek u autoričinoj disertaciji. Polazište u raščlambi “jezičnih posebnosti konkretnih govora u odnosu na genetski, geografski i kulturološki najbliže jezične sustave”, razlikovni su kriteriji triju rangova: najvišega – općekaavske i samo čakavske značajke, drugoga – značajke svojstvene čakavskome i drugim narječjima hrvatskoga jezika, trećega – jezične značajke svojstvene samo istraživanom arealu. U poglavlju o općekaavskim jezičnim značajkama potvrđuje se pripadnost obaju mjesnih govora čakavskome narječju (stanovnici Klane zbog uporabe zamjenice *kaj* za “neživo” sebe smatraju kajkavcima). Poglavlje o čakavskim značajkama nižega razlikovnoga hijerarhijskoga ranga sadrži popis ovjera dosljednoga ikavskoga refleksa *jata* u leksičkim i gramatičkim morfemima, kao i primjere naslojenih leksičkih ekavizama. Osim fonoloških značajki nižega ranga u govoru Klane i u govoru Studene koje uspoređuje s ostvarajima u drugim čakavskim govorima, potom i s ostvarajima u kajkavskome i štokavskome narječju, utvrđuje i morfološku podudarnost s drugim idiomima što se tiče konzervativnosti pojedinih oblika. U poglavlju o arealnim značajkama autorica uz tipične značajke starosjedilačkih govora na sjeverozapadnome čakavskome području svojstvene i najbližim govorima Klane i Studene, tj. grobničkome starosjedilačkom ikavsko-ekavskom tipu i autohtonim ekavskim liburnijskim govorima, iznosi posebno zanimljiva zapažanja o jezičnim značajkama koje pribraja rubnosti jer odražavaju stanje s kraja starohrvatskog razdoblja i onima podudarnim s gorskokotarskim govorima kajkavske osnovice, sjeveroistočnim istarskim govorima čakavske

osnovice u bužetskoj zoni i na Čićariji, te dijelom susjednih slovenskih belokrajinskih govora. Na temelju spomenutih analiza autorica otklanja pretpostavku o južnome podrijetlu govora Klane i Studene koja se nameće zbog dosljedna ikavskog refleksa *jata* i zaključuje da je riječ o autohtonosti organskih idioma u sjeverozapadnome čakavskom području.

U suautorskoj knjizi “Govori otoka Krka” Iva je Lukežić obradila poglavlje *Morfološki sustav i mikrosustavi u krčkim govorima*. Utvrdila je da je morfološki podsustav krčkih govora općehrvatski po arhaičnom tipu relacijskih morfema u pluralu imenica i ostalih deklinabilnih riječi, te po reduciranom broju glagolskih oblika. Razlučila je jasno polarizirane značajke starinačkih govora sjeverozapadnoga čakavskog areala od značajki starijih doseljeničkih govora koji su podrijetlom iz srednjočakavskog areala. Za starinačke je govore utvrdila veće ili manje očuvanje arhaičnijeg tipa deklinacijskih uzoraka ili općečakavski obrazac morfologije glagola. Za starije je doseljeničke govore utvrdila da je polazni deklinacijski obrazac znatnije pojednostavljen, a zbog višegodišnjega međujezičnog kontakta na zapadnome dijelu otoka dodatno modificiran, dok je u glagolskome dijelu morfološkog sustava očuvan imperfekt kao glagolski oblik koji je iščezao na najvećem dijelu čakavskoga, ali i u ostalim narječjima hrvatskoga jezika. S obzirom na utvrđene morfološke značajke predložena je u suautorskom poglavlju *Klasifikacija krčkih govora* razdioba na tri mikrosustava: starinački, doseljenički i granični, a svaki od njih s obzirom na stupanj razvoja obuhvaća po dva modela.

Četvrta knjiga “Tovar” prilagodba je vodvilja “Le Dindon” Georgesa Feydeaua prema prijevodu “Magarac” Mladena Škiljana. U knjizi je jezično prebacila francusko građansko društvo *fin-de-siècla* u današnju riječku situaciju i u proslovu obrazložila svoj postupak. Proslov ima značajke manje sociolingvističke studije o današnjoj riječkoj govornoj situaciji koja je povijesno gledano “aloglosijski grad” u kojemu su do 20. stoljeća koegzistirala dva pučka autohtona mjesna govora, od kojih je danas preživio fijumanski idiom izdanak venetskih dijalekata talijanskog jezika, a autohtona je riječka čakavica zatrta u prvoj polovini 20. stoljeća. Autorica opisuje heterogenu riječku situaciju na tri razine: na razini službene komunikacije hrvatskim standardnim jezikom, na razini kolokvijalne komunikacije u žargonskim idiolektima, te na razini privatne uporabe, dijalektalno-žargonskih hibrida.

b) Znanstveni članci

U znanstvenom se radu Ive Lukežić prožimlje sinkronijski i dijakronijski pristup jezičnim činjenicama. Prema pretežitoj se tematici njezini znanstveni članci mogu okvirno svrstati u tematske skupine: dijalektološke, jezičnopovijesne i radove o književnim tekstovima.

1. Dijalektološki radovi

a) Radovi o čakavskim govorima

Iva Lukežić u nizu sintetskih dijalektoloških radova o organskim idiomima hrvatskoga jezika daje prikaz suvremenih čakavskih govora: pisala je o čakavskim ikavskim govorima na sjevernom hrvatskom primorju [11]. Tim se govorima vraćala i kasnije: čakavštini mjesnih govora: Klane [27] i Studene [33], kao i u već spomenutoj knjizi. Istražila je i opisala akcenatski i morfološki sustav govora na zapadnome dijelu otoka Krka [9]. Znatan dio svog istraživačkog rada posvetila je grobničkoj čakavštini koju je obradila s nekoliko stajališta: istražila je i opisala njezin fonološki i morfološki sustav [13], potom je grobničku čakavštinu odredila u vremenskom slijedu i prostornom protegu [22], opisala kronologiju fonoloških mijena i izmjena [54], istraživala promjene u leksiku [55] i koncipirala teorijske i praktičke pretpostavke za izradu grobničkog rječnika [26]. U svojim je terenskim istraživanjima otkrila i stručnoj javnosti prezentirala niz dotad u dijalektologiji nezabilježenih organskih govora na području sjevernoga hrvatskoga primorja, Istre i Like [35].

U nekoliko se radova bavila riječkim idiomima: dvama pučkim jezicima, čakavskim i fijumanskim (jednim romanskim dijalektom) [24], sudbinom riječke čakavštine [25], te odnosom riječke i sušačke čakavštine [29]. Sustavno je istražila 8 mjesnih govora na otoku Rabu [42]. U obradi je primijenila načelo hijerarhijski stupnjevane jezične razlikovnosti: općečakavskih jezičnih značajki, jezične značajke po kojima se rapski govori uključuju u središnji čakavski dijalekt, jezične značajke pripadnosti zoni između sjevernočakavskih i dalmatinskih srednjočakavskih govora i značajke prisutne po čitavu hrvatskome jezičnome prostoru.

Osim sintetskih radova o pojedinim čakavskim arealima, Iva Lukežić bavila se i pojedinačnim aspektima u čakavštini. Tri rada o morfologiji čakavskoga narječja, osim tematske veze, imaju zajednički jedinstven sinkronijsko-dijakronijski pristup i metodologiju. Sva su tri podjednako važan doprinos dijalektologiji i povijesti jezika. U svima značajno mjesto zauzimaju gramatike staroslavenskoga jezika (S. Damjanović, G. A. Haburgaev, J. Hamm), te bibliografske jedinice koje se bave srednjovjekovnim hrvatskim književnojezičnim stilizacijama. U uvodnome se dijelu rada o razvoju prezenta i imperativa u čakavskome narječju [40] iznose metodološke pretpostavke za sinkronijski i dijakronijski prikaz dijalektoloških činjenica. Sinkronijskome je prikazu pretpostavka opisanost i dostupnost jezičnih opisa suvremenih organskih govora, a drugome rekonstrukcija dijakronijske jezičnopovijesne protege, od ishodišnojezičnih točaka do točke u kojoj prikaz nastaje, te mogućnost njihove ovjere i potvrde. Uporišne su točke za dijakronijsku sliku: nepotvrđeni hipotetični praslavenski jezik iz dezintegrativne faze (oko 3. st. n. e.), zatim nepotvrđeni protohrvatski (6. – 11. stoljeće), kojemu za rekonstrukciju služe potvrde u staroslavenskim tekstovima, uz oprez u pristupu pisanim potvrdama na književni jezik s obzirom na distinkciju između organske osnove

i artifičijelne nadgradnje svojstvene književnim jezicima, zbog čega se u radu s književnim tekstovima nalaže potreba za pomnim znalačkim razlučivanjem. Isti znanstveni oprez nalaže i rekonstrukcija treće dijakronijske uporišne točke, starohrvatskoga jezika (sredina 11. i konac 14. stoljeća), za koji također postoje potvrde u književnome crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije koji se rabio u hrvatskome srednjovjekovlju. Metodološki problemi u vezi s potvrdom jezičnoga stanja u organskim govorima, u tekstovima nastalim na različitim književnojezičnim stilizacijama između konca 15. i kraja 19. stoljeća, gdje im se pridružuju i specifični metodološki problemi vezani s odčitavanjem stvarnoga jezičnoga stanja zakrivenoga nesustavnostima primjenjivanih latiničkih grafija i ortografija. Slijede razlozi za prikaz upravo prezenta i imperativa, kao svuda preživjelih oblika tvorenih od iste prezentske osnove, ostvarivih od svih glagola. U radu se prema odnosu prezentske osnove i obličnih nastavaka prezenta i imperativa definiraju današnje spregovne vrste. Potom se polazeći od protojezičnoga preko starojezičnoga i postmigracijskoga razdoblja prati razvoj prezentskih osnova i statusa protojezičnih tematskih vokala u odnosu na osnovu i nastavak, fonološke mijene osnova i nastavaka, te pojedinačni razvoj oblika prezenta i imperativa, do stanja i posebnosti oblika u suvremenim čakavskim govorima. Drugi rad o morfološkoj problematici obrađuje lične zamjenice u čakavskome narječju [41]. U njemu se uvodno utvrđuju kriteriji za podjelu ličnih zamjenica na dvije sklonidbene vrste. Najprije se na sinkronijskoj razini obrađuju opće značajke u sklonidbi, padežni nastavci u čakavskome narječju, indeks i distribucija oblika u suvremenim govorima čakavskoga narječja, naglasak, semantika i izmjene u osnovama. Potom se problem obrađuje s dijakronijskoga motrišta: utvrđuje se podrijetlo i povijesni razvoj oblika i status osnova, padežnih nastavaka, paradigmi i oblika u starijemu protojezičnome razdoblju, te njihov razvoj tijekom protojezičnoga i u starojezičnome razdoblju. Dijakronijski se opis stanja u protojezičnome razdoblju hrvatskoga jezika (6. – 11. stoljeće) za koje nema pisanih potvrda temelji na uvidu u jezik kanonskih tekstova staroslavenskoga jezika; opis stanja u starojezičnome razdoblju (12. – 14. stoljeće) na uvidu u crkvenoslavenski jezik hrvatske redakcije u srednjovjekovnim tekstovima; opis stanja u postmigracijskome razdoblju na tekstovima izvedenim starijim književnojezičnim tipovima. Sinkronijski se prikaz temelji na ekscerptima iz dijalektoloških tekstova prikupljenih i objavljenih u 20. stoljeću. Treći rad s morfološkom problematikom prikazuje današnje oblične nastavke, naglasak, značenje i raspodjelu, a potom povijesni razvoj oblika odnosno-upitnih i neodređenih zamjenica za značenja 'živo' i 'neživo' u čakavskome narječju [43].

b) *Radovi o štokavskim govorima*

Kao nacrt sveučilišnih predavanja Iva je Lukežić dala sintetski pristup štokavskom narječju [38]. Rad je podjednako relevantan za dijalektologiju i tzv. unutarnju jezičnu povijest. U okviru štokavske dijalektologije značajan joj je rad na

stručnoj doradi rukopisa rječnika imotsko-bekijskog govora [48], te rad u kojemu je iznijela teze za opis iločke skupine govora [28]. Štokavskim se govorima nastavila i dalje baviti, primjerice proučavanjem mrkopaljskoga govora u Gorskom kotaru, a rezultati toga rada predstavljeni su u zasad još neobjavljenom članku.

c) *Komparatistički dijalektološki radovi*

Iva Lukežić objavila je nekoliko dijalektoloških radova s osobitim osvrtom na prisutnost jezičnih značajki koji pripadaju različitim narječjima: istražila je čakavske elemente u imotskoj skupini govora unutar ikavskoga dijalekta štokavskoga narječja. Naglasak je na fonološkim i morfološkim čakavizmima supstratnima štokavskoj jezičnoj strukturi, prisutnima u svim slojevima štokavske jezične strukture na dva načina: kao samo čakavske značajke ili kao štokavsko-čakavske značajke. Unutar fonološke razine prikazala je štokavizme i čakavizme u inventaru i distribuciji fonema i prozodema, a unutar morfološke razine u sustavu oblika sklonjivih, sprezivih i nepromjenjivih riječi. Utvrdila je znatnu prisutnost čakavizama na dvjema jezičnim razinama koje čine okosnicu svakoga jezičnoga sustava. Autorica pripisuje učestalost fonoloških i morfoloških čakavizama u gramatičkoj strukturi jednoga konkretnoga štokavskoga idioma jezičnome supstratu: jednome predmigracijskome čakavskome tipu s brojnim štokavsko-čakavskim značajkama, autohtonome na prostoru Imotske krajine, na koji je tijekom migracija naslojavana i naslojena danas prevladavajuća štokavština [47, 48].

2) *Jezičnopovijesni radovi*

Radovi s jezičnopovijesnom tematikom obuhvaćaju tri razine: jezičnu evoluciju, analizu tekstova i rasprave o povijesti hrvatskoga književnog jezika.

a) *Radovi o razvoju hrvatskoga jezika*

Rasprava o genezi hrvatskih narječja [34], a osobito rasprava o razvoju i uspostavi hrvatskoga jezika u starijim razdobljima [39] potpuno zaokružuju i sintetiziraju autoričine spoznaje o genezi hrvatskih organskih govora u rasponu od prajezičnih stanja do suvremenih pojavnosti. U skupinu tih radova spada već spomenuti rad o štokavskom narječju [38]. U odnosu na dosadašnje jezičnopovijesne radove ovaj autoričin rad baca novo svjetlo na razvoj organskih hrvatskih govora, otkrivajući posebne zakonitosti uspostavljene u najstarijim razdobljima, koje povezuju sastavnice unutar hrvatskoga jezičnoga entiteta, autonomnoga unutar jezičnoga univerzuma, i jedinstvenoga u brojnosti svojih različitosti. U radu se detaljno prikazuje razvoj izoglosa koje su od protojezičnih skupina zapadnoga južoslavenskoga dijalekta (od konca 6. do sredine 11. stoljeća) i starojezičnih dijalekatskih skupina (od konca 11. do konca 14. stoljeća) dovele u predmigracijskome razdoblju do uspostave triju organskih narječja hrvatskoga jezika. Na kraju se daje definicija dijalekata i narječja, i na njezinu

temelju definicija suvremenih jezika proisteklih iz zapadnoga južnoslavenskoga dijalekta: hrvatskoga jezika, slovenskoga jezika i srpskoga jezika.

Iva Lukežić u jednoj skupini radova daje podatke i raspravlja o nepoznatim tragovima pisane baštine, npr. o nepoznatom glagoljskom epigrafu u gradu Grobniku [6] ili raspravlja o jezičnim činjenicama u hrvatskim tekstovima različite namjene i datacije, npr. o jeziku Vinodolskog zakona [12, 17] ili o jeziku Grobničke baščinske knjige iz 16. i 17. stoljeća kao dijalektološkom predlošku [51], te o jeziku grobničkih urbara iz 1610. – 1612. i 1726. godine [32]. U nekoliko je radova prezentirala spoznaje o čakavskim tekstovima koji potječu iz Rijeke i koji su tiskani u drugoj polovini 19. i 20. stoljeća [16, 18, 20] ili o jezičnom i ortografskom uzusu u tekstovima Novog lista početkom 20. stoljeća [23].

b) *Filološka analiza tekstova*

U svoja dva rada tumači, odnosno donosi “čitanja” suvremenim standardnim jezikom oblika sklonjivih riječi u “Juditi” u kojima su pohranjene dodatne jezično-povijesne i dijalektološke obavijesti. U prvome se interpretiraju glagolski oblici s nepromjenjivim dočetakom [44], a u drugome “čitanja” sklonjivih oblika [45]. Građa je u drugome radu interpretirana na dvije razine. Na prvoj su razini predočena četiri ranga po načelu pripadnosti hrvatskome jeziku i rang osobnih autorovih morfoloških stvaranja uvjetovanih versifikacijskim razlozima. Druga razina interpretacije obuhvaća sedam gramatičkih kategorija deklinabilnih riječi.

c) *Povijest hrvatskoga književnog jezika*

Iva Lukežić se u nizu radova bavila pitanjima povijesti hrvatskoga književnog jezika. Tako je ponudila interpretaciju Della Bellininih znakova za akcente [21]. Istražila je učestalost crkvenoslavenizama, odnosno odrednica crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije u standardnojezičnoj koncepciji Frana Kurelca [30] i utvrdila da je njihova uporaba na svim jezičnim razinama Kurelčev osmišljeni čin jer ih predvodnik arhaične riječke filološke škole drži oznakama “stilski visoka i odnjevovana jezika naših predaka”. U radu o književnojezičnoj koncepciji Adolfa Vebera Tkalčevića [37] na razini propisa i na razini primjene utvrdila je čakavizme i rjeđe kajkavizme na fonološkoj, ortografskoj, morfološkoj i leksičkoj razini. Bavila se i rukopisima, predtečama dijalektom pisanih feljtonskih priloga u tiskovinama 19. i početka 20. stoljeća [8, 15].

d) *Analiza dijalektalnih književnih tekstova*

Iva Lukežić je kao dijalektolog po vokaciji znanstveni izazov pronalazila i u tumačenju književnih tekstova pisanih na dijalektu. Već je u jednom od svojih prvih radova postavila retoričko pitanje o tome može li se govoriti o dijalektalnoj

poeziji [7]. U svojim se je kasnijim radovima s poveznicom dijalekatskog u književnim tekstovima usredotočila na filološku analizu djela pojedinih pisaca. Bavila se odnosom individualnog, literarnog izričaja i organskog idioma kojemu pisac pripada. Već u jednom od svojih prvih radova, nakon što je naznačila lingvistički identitet liburnijskoga ekavskoga čakavskog sustava, jezičnom je raščlambom Gervaisovih lirskih pjesama utvrdila u kojoj je mjeri pjesnik u stvaranju svog individualnog izričaja odstupio od utvrđene jezične osnove [10]. Na tragu je takva pristupa analizirala tekstove Balotinih pjesama [14], čakavskih pjesama Rikarda Katalinića Jeretova [19], te “Basne” i komediju “Šilo za Ognjilo” Matka Laginje [31]. Ponudila je nadalje dijalektološko čitanje Fortisove “Asanaginice” [49]. Književnom tekstu “Razgovora ugodnog naroda slovinskoga” Andrije Kačića Miošića pristupila je s normativnog stajališta [50], raščlambom istoga predloška usredotočila se na gramatičku normu, otkrivajući u tekstu činjenice organskog idioma i tradicije [52].

e) *Sudjelovanje na znanstvenoistraživačkim temama, projektima, poslijediplomskom znanstvenom studiju*

Iva Lukežić bila je nositeljicom teme u okviru zajedničkoga znanstveno-istraživačkog projekta Odsjeka za filologiju i voditeljicom triju znanstveno-istraživačkih projekata: “Dijalektološki istraživanja kvarnerskih otoka” i “Dijalektološka istraživanja u sjeverozapadnom čakavskom arealu” te “Čakavsko narječje; sjeverozapadni i središnji dijalekti”.

Koncipirala je, utemeljila i pokrenula poslijediplomski znanstveni studij iz kroatističke dijalektologije i jezične povijesti na Filozofskom fakultetu Rijeci pod naslovom *Lingvistika s osobitim obzirom na dijalektologiju hrvatskoga jezika (dijakronijski i sinkronijski aspekt)*, koji je nakon recenzentske procedure 1996. godine prihvaćen u Nacionalnom vijeću za visoku naobrazbu Republike Hrvatske.

Stručna djelatnost

Iva Lukežić objavila je niz od 64 stručna rada u periodičnim publikacijama, zatim popratne uredničke tekstove u periodičnim publikacijama ili u knjigama, osvrte ili prateće tekstove u zasebnim knjigama, tekstove u dnevnom ili tjednom tisku. Bila je jezična savjetnica u kazalištu, akcentirala je tekstove i dala tumač riječi u desetak knjiga pisanih čakavštinom različitih autora.

Obnašala je mnoge stručne dužnosti.

Bila je od 1991. godine potpredsjednica Čakavskog sabora u Puli, a od 1993. članica je Predsjedništva Katedre Čakavskog sabora za Grobnišćinu.

U dva je navrata bila predsjednicom Odbora za dodjelu riječke književne nagrade “Drago Gervais”.

Članicom je uredništva, u jednom mandatu i glavna urednica, časopisa "Fluminensia", znanstvenoga filološkoga časopisa Odsjeka za kroatistiku.

Glavna je urednica svih izdanja Katedre Čakavskog sabora za Grobinščinu.

U razdoblju od 1992. do 1994. godine obnašala je dužnost prodekanice za nastavna pitanja na Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

Bila je član Nacionalnog vijeća za visoku naobrazbu Republike Hrvatske u prvome mandatu od 1994. do 1998. godine, te ponovno od 1999. do 2000. godine. Godine 2005. imenovana je članom Sveučilišnog savjeta Sveučilišta u Rijeci.

* * *

Iva Lukežić se na svome profesionalnom putu – od učiteljice do sveučilišne profesorice – nije mirila prosječnošću: stremeći najboljem, u svojoj je životnoj i radnoj sredini stekla ugled osobe visoke profesionalne odgovornosti, osobe neiscrpane radne energije i istraživačke strasti, ustrajnosti, temeljitosti bez trunke površnosti.

Skromna i samozatajna, stjecala je priznanja i dobivala nagrade: spomen-diplome Centra za vanškolski odgoj Saveza društva "Naša djeca" SRH (1979.), Republičkog savjeta za unapređivanje rada Saveza pionira i Zavoda za unapređivanje osnovnoga obrazovanja SRH za uspjehe postignute u radu članova dramsko-recitatorskih, literarnih i novinarskih učeničkih grupa na republičkim susretima (1972., 1974., 1975., 1977., 1978. i 1979.), diplome "Školske knjige" i "Modre laste" (1977. i 1978.), Zlatne značke Društva "Naša djeca" (1977. i 1978.), Nagradu grada Rijeke "za stvaralački rad i vrhunsko ostvarenje na području filologije, posebno za knjigu 'Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt'" (1992.), Nagradu za životno djelo, koju joj je 2001. dodijelila Općina Čavle, te Plaketu Marulić s Poveljom za poseban doprinos i za izvanredne rezultate postignute dugogodišnjim stručnim i znanstvenim radom u području izučavanja čakavskog narječja, dijalekata i govora, koju joj je 2006. dodijelio Upravni odbor Čakavskoga sabora.

Osim materijaliziranih oblika priznanja, Iva je Lukežić doživjela najveće priznanje koje sveučilišni profesor može poželjeti: odgojila je nekoliko generacija mladih filologa i stvorila prepoznatljivu riječku dijalektološku školu.

U Ivi Lukežić prepoznaju njezini suradnici tri bitne odlike koje, kako je naglasio Vatroslav Jagić, svaki istinski znanstvenik mora posjedovati: skromnost, poštenje i marljivost. One su odista utkane u njezinoj osobi. Stvorila je veliki opus, osuvremenila pristup dijalektologiji, stekla ugled u slavističkim, osobito u dijalektološkim krugovima, a radove joj redovito citiraju svi oni koji se bave dijalektologijom i poviješću jezika.

(Napomena: brojevi u uglatim zagradama odnose se na broj bibliografske jedinice u Bibliografiji.)

Marija Turk

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

UDK: 811.163.42'282-05 Lukežić, I.
811.163.42(091)

Pregledni članak

U radu su izdvojeni važni podaci iz životopisa Ive Lukežić, bitne odlike i rezultati njezine znanstvene djelatnosti. Radovi su Ive Lukežić razvrstani u knjige i znanstvene članke. Znanstvene članke čine dijalektološki radovi o čakavskom narječju, o štokavskim govorima i komparativistički radovi. Druga skupina radova, jezičnopovijesni, identificirani su kao radovi o razvoju hrvatskoga jezika. Obuhvaćaju filološke analize tekstova, rasprave o povijesti hrvatskoga književnoga jezika i analize dijalektalnih tekstova. Autorica se osvrće na doprinos Ive Lukežić znanstvenoistraživačkim temama, projektima, poslijediplomskom znanstvenom studiju, kao i na njezinu stručnu djelatnost.

Ključne riječi:

Iva Lukežić, hrvatska dijalektologija, povijest hrvatskoga jezika

SUMMARY

IVA LUKEŽIĆ

The paper deals with the biography of Iva Lukežić, pointing out important personal data, significant characteristics and outcomes of her scientific work.

The works of Iva Lukežić are sorted out as books and scientific papers. The scientific papers comprise dialectology works about the Čakavian dialect, Štokavian speeches and comparative works. The second group of works, those of linguistically-historical nature, are identified as works about the development of the Croatian language. They include philological analyses of the texts, discussions about the history of the Croatian standard language and the analyses of the dialectology text. The author comments on Iva Lukežić's contribution to the scientific and research themes, projects, post-graduate scientific studies, as well as on her professional work.

Key words:

Iva Lukežić, Croatian dialectology, history of the Croatian language

BIBLIOGRAFIJA IVE LUKEŽIĆ

Knjige

1990.

1. Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 126 stranica, 2 tabele, dijalekatska karta.

1996.

2. Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 164 stranice, dijalekatska karta.

1998.

3. Govori Klane i Studene, Libellus, Rijeka, 191 stranica, dijalekatska karta.
4. – Marija Turk, Govori otoka Krka, Libellus, Rijeka, 325 stranica, dijalekatska karta.

2005.

5. – Georges Feydeau, Tovar, Adamić-Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca - Društvo hrvatskih književnika - ogranak Rijeka, Rijeka.

Znanstveni radovi

1980.

6. O nepoznatom glagoljskom epigrafu iz Grada Grobnika, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 2, Rijeka, str. 239. – 246.

1984.

7. "Batuda i/ili tucanik" (može li se govoriti o dijalektalnoj poeziji), *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 6, Rijeka, str. 241. – 247.

1986.

8. "Ca se je zgodilo..." , *Dometi*, br. 4, Rijeka, str. 13. – 25.
9. – Marija Turk, Mjesni govor Milohnića (akcenatski i morfološki sustav), *Krčki zbornik*, br. 16, Rijeka, str. 13. – 25.

1987.

10. Čakavština u pjesmama Drage Gervaisa, *Dometi*, br. 7/8/9, Rijeka, str. 587. – 599.
11. O dvama čakavskim ikavskim govorima u sjevernom hrvatskom primorju, *Godišnjak Riječkog književnog i naučnog društva*, br. 1, Rijeka, str. 81. – 85.
12. Refleks jata u tekstu Vinodolskog zakona, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 9-10, Rijeka, str. 151. – 160.

1988.

13. Grobnička čakavština (fonološki i morfološki sustav), *Grobnički zbornik*, knj. 1, Rijeka, str. 239. – 263.
14. Jezična struktura u Balotinim pjesmama, *Zbornik radova Susreti na dragom kamenu*, knj. 16, Rijeka, str. 249. – 270.
15. Razlike u jeziku rukopisne varijante riječkog "Razgovora" iz 1837. godine prema jeziku Kurelčeve tiskane varijante istoga teksta, *Dometi*, br. 5-6, Rijeka, str. 211. – 222.

1989.

16. Čakavski tekstovi riječke provenijencije tiskani u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća, *Dometi*, br. 6, Rijeka, str. 469. – 477.
17. O jeziku Vinodolskog zakona, *Godišnjak Riječkog književnog i naučnog društva*, br. 3, Rijeka, str. 22. – 28.
18. Prva "riječka" knjiga (I), *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 73. – 83.

1990.

19. Jezik u čakavskim pjesmama Rikarda Katalinića Jeretova, *Dometi*, br. 12, Rijeka, str. 847. – 851.
20. Prva "riječka" knjiga (II), *Fluminensia*, br. 2/3/4, Rijeka, str. 117. – 134.

1991.

21. Prilog čitanju Della Bellinih znakova za akcente, *Filologija*, knj. 19, Zagreb, str. 37. – 44.

1992.

22. Grobnička čakavština u vremenu i prostoru, *Grobnički zbornik*, knj. 2, Rijeka, str. 116. – 123.
23. Jezična i ortografska praksa u "Novom listu" od 1900. do 1907. godine, *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 121. – 133.

1993.

24. O dvama riječkim pučkim jezicima, *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, str. 25. – 38.

1994.

25. Riječka čakavština i njezina sudbina, *Rijeka*, br. 2, Rijeka, str. 175. – 182.
26. Teorijske i metodološke pretpostavke za izradbu rječnika grobničkog govora, *Grobnički zbornik*, knj. 3, Rijeka, str. 64. – 70.

1995.

27. Čakavski mjesni govor Klane, *Zbornik Društva za povjesnicu Klana*, knj. 1, Klana, str. 63. – 71.
28. Polazišta i teze za opis iločke skupine govora, *Croatica*, br. 42/43/44, Zagreb, str. 213. – 236.
29. Riječka i sušačka čakavština, *Zbornik Sveti Vid*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, str. 189. – 199.

1996.

30. Crkvenoslavenizmi u književnojezičnoj koncepciji Frana Kurelca, *Zbornik radova Riječki filološki dani*, knj. 1, Rijeka, str. 109. – 118.
31. Čakavština u "Basnama" i komediji "Šilo za ognjilo" Matka Laginje, *Zbornik Ivan Matetić Ronjgov*, knj. 5, Rijeka, str. 123. – 135.
32. Hrvatski jezik u grobničkim urbarima iz 1610. – 1612. i iz 1726. godine, *Grobnički zbornik*, knj. 4, Rijeka, str. 318. – 330.
33. Mjesni govor Studene, *Zbornik Društva za povjesnicu Klana*, knj. 2, Klana, str. 39. – 53.
34. Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja, *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, str. 223. – 236.

1997.

35. Novi podatci za dijalekatsku kartu sjevernoga hrvatskoga primorja, Istre i Like, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 10, Zagreb, str. 171. – 184.
36. Stjepan Ivšić o čakavštini, *Zbornik radova Prvi hrvatski slavistički kongres (II)*, Zagreb, str. 29. – 34.

1998.

37. Narječja u književnojezičnoj koncepciji Adolfa Vebera Tkalčevića, Zbornik radova *Riječki filološki dani*, knj. 2, Rijeka, str. 119. – 132.
38. Štokavsko narječje (Nacrt sveučilišnih predavanja), *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, br. 32, Zagreb, str. 107. – 115.

1999.

39. Razvoj i uspostava hrvatskoga jezika u starijim razdobljima, *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, str. 101. – 141.
40. Razvoj prezenta i imperativa u čakavskome narječju, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 25, Zagreb, str. 195. – 222.

2000.

41. Lične zamjenice u čakavskome narječju, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 26, Zagreb, str. 99. – 128.
42. O govorima na otoku Rabu, *Millennium zbornik Katedre Čakavskog sabora Rab*, Rab, str. 17. – 30.

2001.

43. Odnosno-upitne i neodređene zamjenice za značenja 'neživo' i 'živo' u čakavskome narječju, *Čakavska rič*, br. 1, Split, str. 107. – 115.

2002.

44. Čitanja glagolskih oblika s nepromjenjivim dočetkom u Marulićevoj *Juditi*, *Čakavska rič*, br. 1-2, Split, str. 375. – 427.
45. Čitanja sklonivih oblika u Marulićevoj 'Juditi', *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, str. 23. – 72.

2003.

46. Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine, *Čakavska rič*, br. 1-2, Split, str. 5. – 25.

2004.

47. Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine (u knjizi Ivana Branka Šamije *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Društvo Lovrečana Zagreb, Zagreb, 2004., str. 471. – 501.).
48. Nad rukopisom Rječnika imotsko-bekijskoga govora (u knjizi Ivana Branka Šamije *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Društvo Lovrečana Zagreb, Zagreb, 2004., str. 452. – 458.).

2005.

49. Dijalektološko čitanje Fortisove "Asanaginice", *Čakavska rič*, br. 1-2, Split, str. 101. – 129.
50. Jezična norma u "Razgovoru ugodnome naroda slovinskoga" Andrije Kačića Miošića, *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 17. – 44.
51. Jezik Grobničke baščinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak, *Drugi Hercigonjin zbornik*, Zagreb, str. 223. – 246.
52. Organsko i tradirano u gramatičkoj normi jezika "Razgovora ugodnoga slovinskoga" Andrije Kačića Miošića, *Gradovrh*, god. II, br. 2, Tuzla, str. 37. – 62.
53. Pledoaje za Tovara (u: Georges Feydeau – Iva Lukežić, Tovar, Adamić – Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca – Društvo hrvatskih književnika – ogranak Rijeka, Rijeka, 2005., str. 5. – 12.).
54. Relativna kronologija fonoloških mijena i izmjena u grobničkome govoru, *Grobnički zbornik*, knj. 7, Rijeka, str. 227. – 249.

2006.

55. – Sanja Zubčić, Promjene u grobničkome leksiku, Zbornik radova *Riječki filološki dani*, knj. 6, Rijeka, str. 319. – 338.

Stručni radovi

1978.

56. Iz Razlikovne gramatike OŠ "10. svibanj" Jelenje-Dražice, *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, br. 1, Zagreb, str. 33. – 41.

1979.

57. Zavičajna riječ kao sadržaj rada nekih učeničkih družina, *Suvremena metodika nastave hrvatskoga ili srpskog jezika*, br. 2, Zagreb, str. 106. – 114.

1981.

58. O praktičnim mogućnostima za rad filološke družine u dijalektalnim uvjetima, *Zbornik radova Listopad u Novalji*, Novalja, str. 11. – 21.

1983.

59. Jubilej knjige – knjigom (osvrt na pretisak *Prve hrvatskoglagoljske početnice*, Grafički zavod Hrvatske: Školska knjiga, Zagreb, 1983.), *Oko*, br. 17, 13. ožujka.

60. Knjižica mlada četiri stotine i pedeset godina (osvrst na pretisak *Prve hrvatskoglagoljske početnice*, Grafički zavod Hrvatske: Školska knjiga, Zagreb, 1983.), *Galeb*, br. 3, Rijeka.
61. Liber magnus (prikaz knjige Branka Fučića *Glagoljski natpisi*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1982.), *Dometi*, br. 11, Rijeka, str. 107. – 110.
- 1984.
62. Jezik kao polazište u oblikovanju dječjeg scenskog teksta, *Suvremena metodika nastave hrvatskoga ili srpskog jezika*, br. 3-4, Zagreb, str. 115. – 121.
- 1985.
63. Čakavština danas, *Čakavska beseda*, br. 2, Rijeka, str. 7. – 8.
64. Jezik glagoljaša (prikaz knjige Stjepana Damjanovića *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Liber, Zagreb, 1984.), *Dometi*, br. 8, Rijeka, str. 81. – 85.
65. Umjesto predgovora (u knjizi Toneta Mavrince Filonova *Materi za dar*, priredila Iva Lukežić, Riječko književno i naučno društvo, Rijeka, 1985., str. 5. – 7.).
- 1987.
66. Bilješka uz izbor tekstova (predgovor knjizi Ivana Brdara *Po dragom kraju*, priredila Iva Lukežić, Partizanska knjiga, Rijeka, 1987., str. 92. – 93.).
- 1988.
67. Iz recenzije (u knjizi Nade Peteh *Uroki ruok*, Čakavska katedra Žminj, Žminj, 1988., na koricama).
68. Napomene o akcentuiranju (u knjizi Milorada Stojevića *Čakavsko pjesništvo 20. stoljeća*, Antologija, Studija, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988., str. 455. – 456.).
69. Novi tonovi u riječkim čakavskim tekstovima 1905. godine, *Rival*, br. 3-4, Rijeka, str. 162. – 171.
70. Pozdravni govor Ive Lukežić na društvenoj proslavi Vinodolskog zakonika u Novom, *Zvona – mjesečnik za kršćansku kulturu*, Rijeka, ožujak, br. 3/225, str. 9.
71. Primjeri iz usmenog stvaralaštva Grobničana, *Grobnički zbornik*, knj. 1, Rijeka, str. 265. – 351.

1989.

72. Bavulić Ružice Mare Bridine (predgovor knjizi Ružice Tralić-Divković *Svitlo va srcu*, priredila Iva Lukežić, Adamić - HGD "Zvijezda Danica", Rijeka-Kraljevica, 1989., str. 7. – 10.).
73. *Svitlo va srcu* (recenzija knjige Ružice Tralić-Divković *Svitlo va srcu*, priredila Iva Lukežić, Adamić - HGD "Zvijezda Danica", Rijeka-Kraljevica, 1989., str. 91. – 93.).
74. Jezična baština (prikaz knjige Josipa Vončine *Jezična baština*, Književni krug, Split, 1988.), *Dometi*, br. 6, Rijeka, str. 511. – 513.
75. Rječnik Marulićeve "Judite" (prikaz *Rječnika Marulićeve "Judite"* Milana Moguša u knjizi Marka Marulića *Judita*, Književni krug, Split, 1988.), *Dometi*, br. 6, Rijeka, str. 513. – 515.
76. *Seni* (predgovor knjizi Jurja Šepića *Seni*, Društvo primorskih čakavaca Općine Rijeka "Čakavska beseda", Rijeka, 1989., str. 7. – 9.).

1990.

77. *One čekaju da jih alargaju* (predgovor knjizi Jele Biondić-Mohorić *Sušački vezi*, priredila Iva Lukežić, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1990., str. 51. – 52.).
78. Umjesto predgovora (u knjizi Maje Dubrović *Još vavik zvoni*, priredila Iva Lukežić, Riječko književno i naučno društvo Rijeka, Rijeka, 1990., str. 5. – 6.).

1991.

79. Jedanaest stoljeća nezaborava (prikaz knjige Stjepana Damjanovića *Jedanaest stoljeća nezaborava*, Revija – Međunarodni slavistički centar Republike Hrvatske, Osijek – Zagreb, 1991.), *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, str. 225. – 229.
80. Pogovor (predgovor knjizi Zore Volarić-Perhat *Dva medaljona*, priredila Iva Lukežić, Hrvatsko književno-znanstveno društvo Rijeka, Rijeka, 1991., str. 63. – 65.).
81. Riječ unaprijed (predgovor časopisu *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, 1991., str. V. – VI.).

1992.

82. Čakavština kao jezična individualnost (*Novi list*, 26. svibnja).
83. Fikcija i/ili fakti (u reprintiranu izdanju knjige Ante Tresića-Pavičića *Izgon Mongola iz Hrvatske*, Odbor za obilježavanje 750. obljetnice boja s Tatarima na Grobničkom polju, Rijeka, 1992., str. 1. – 4.).
84. Grobniščina (*Novi list*, 3. lipnja).

85. Hrvatski jezik je i svaki Hrvat (intervju, *Novi list*, 24. veljače).
86. Popratno slovo: glose o grobničkoj čakavštini (u knjizi Vlaste Juretić *Z duše moje*, priredila Iva Lukežić, Čakavska katedra za Grobnišćinu, Rijeka, 1992, str. 5. – 11.).
87. "Rječnik" labinskog govora (prikaz knjige Marijana Milevoja *Gonan po nase*, M. Milevoj, Tiskara Pula, Pula, 1992.), *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 116. – 119.
88. Svi su hrvatski govori u Istri čakavski (odgovor Bertu Črnji na tekst *Istra nije samo čakavska*), *Novi list*, 5. studenoga.
89. – Hodimir Sirotković, *Zakon trsatski* (prikaz knjige Luje Margetića i Milana Mogušića *Zakon trsatski*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1991.), *Historijski zbornik*, knj. 1, Zagreb, str. 289. – 293.
- 1993.
90. Putovanje svijetom i sobom (pogovor knjizi Rajke Jurdane *More svetla*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1993., str. 57. – 60.).
- 1994.
91. Predgovor (u knjizi Anite Cuculić-Pilčić *Snagom vjere i sjaja davnina*, priredila Iva Lukežić, Tiskara Rijeka, Rijeka, 1994., str. 7. – 8.).
- 1995.
92. Bilješke o piscima (u knjizi *Grobnički pisci XX. stoljeća*, priredila Iva Lukežić, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 1995., str. 465. – 470.).
93. Bilješka o pjesnikinji (u knjizi Vlaste Juretić *Zrna*, priredila Iva Lukežić, Katedra Čakavskog Sabora Grobnišćine, Rijeka, 1995., str. 183. – 189.).
94. Dok je grobničke čakavice, bit će i Grobničana (intervju, *Grobnički list*, 25. prosinca).
95. Dok je grobničke čakavice, bit će i Grobničana (intervju, *Novi list*, 5. i 6. siječnja).
96. Uredničke pripomene (predgovor knjizi *Grobnički pisci XX. stoljeća*, priredila Iva Lukežić, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 1995., str. 5. – 6.).
97. Veličina malenih (intervju, *Novi list*, 11. studenoga).
- 1996.
98. Darovi Vesne Prešnjak Miculinić (u knjizi Vesne Prešnjak Miculinić *Dari*, priredila Iva Lukežić, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 1996., str. 105. – 106.).

99. Još se šarenice tkedu (glose o ličkoj čakavici) (u knjizi Jadranke Prša *Krosna*, priredila Iva Lukežić, Narodno sveučilište Otočac, Otočac, 1996., str. 77. – 82.).
- 1997.
100. Morete slobodno paričat četrti čin (odgovor Vlasti Sušanji Kapićevoj na tekst *Paričat bi četrti čin*), *Novi list*, 15. svibnja.
101. Zadatci hrvatske dijalektologije danas, *Hrvatsko slovo*, 28. veljače.
- 1998.
102. Izvješće o početku izrade Rječnika grobničkoga govora, *Grobnički zbornik*, knj. 5, Rijeka, 1998., str. 419. – 423.
103. Narječja i dijalekti svjedoče o različitosti unutar istoga jezika, *Glede*, br. 1-2, Osijek, str. 7. – 12.
- 1999.
104. Čakafci, to (zasprave) tako ne gre (odgovor Bertu Lučiću na tekst *Čakafci, to tako ne gre*), *Novi list*, 12. svibnja.
105. Napomene uz zbornik *Fijumanski idiom* (u knjizi *Fijumanski idiom*, priredila Iva Lukežić, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1999., str. 97. – 98.).
- 2000.
106. Jezična redakcija Jardasovih tekstova i Tumač riječi (u knjizi Ive Jardasa *Kitica mažurani, Čakavske crtice*, 2. redigirano izdanje, Matica hrvatska Viškovo, Viškovo, 2000., str. 109. – 125.).
107. Napomene o jezičnoj redakciji drugoga izdanja (u knjizi Ive Jardasa *Kitica mažurani, Čakavske crtice*, 2. redigirano izdanje, Matica hrvatska Viškovo, Viškovo, 2000., str. 7. – 12.).
- 2001.
108. Bolji dani za istarsku dijalektologiju: *Govor Barbanštine* Line Pliško u kontekstu dijalektoloških istraživanja, *Glas Istre*, 3. studenoga.
109. Jezična redakcija, akcentuacija i Tumač riječi (u knjizi Marije Meri Bradarić *Studinki*, priredila i uredila Iva Lukežić, Osnovna škola Bijaći, Kaštel-Novi, 2001., str. 157. – 182.).
110. O igrama *na studinke* (u knjizi Marije Meri Bradarić *Studinki*, priredila i uredila Iva Lukežić, Osnovna škola Bijaći, Kaštel-Novi, 2001., str. 183. – 190.).
- 2002.
111. Čakavština danas: agonija ili opstanak, *Tarsatika*, br. 4, Rijeka, str. 22. – 24.

112. Mišljenje o rukopisu Pamejnek (redakcija i recenzija Ive Lukežić u knjizi Slavka Malnara *Pamejnek*, Matica hrvatska Čabar – Adamić, Čabar – Rijeka, 2002., str. 5.).
113. Recenzija i stručno uredništvo (u knjizi Nade Peršić *Govor Kršana*, Graftrade, Rijeka, 2002.).
114. Umjesto predgovora (u knjizi Irvina Lukežića *Knjiga brašćine Sv. Marije Tupačke u Grobniku*, uredila, recenzirala i transkripciju redigirala Iva Lukežić, *Grobnički zbornik*, Posebna izdanja, knj. 3, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2002., str. 5. – 6.).
- 2003.
115. Bilješke uz Cvjetanine boka i kitice (u knjizi Cvjetane Zaharija-Linić *Boka od besed i kitice riječi*, urednik i recenzent Iva Lukežić, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Rijeka, 2003., str. 141. – 143.).
116. Prvi dio znanstvene monografije o paškim čakavskim govorima (prikaz knjige Silvine Vranić *Govori sjeverozapadnoga makrosustava na otoku Pagu, 1. Fonologija*, Matica hrvatska Novalja, Rijeka, 2002.), *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, str. 105. – 109.
- 2004.
117. Grobničke besede ke se rabe va ovoj knjigi (u knjizi Alenke Juretić *Grobnički luštrini*, uredila i lektorirala Iva Lukežić, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Jelenje, 2004., str. 231. – 252.).
- 2005.
118. – Marija Turk, Dijalektološki i frazeološki prinosi i inovacije (prikaz knjige Mire Menac-Mihalić, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga, Zagreb, 2005.), *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 107. – 114.
119. Nada Stanković “Se naše rožice dišeće” (izabrala, jezično redigirala i sastavila rječnik uz tekstove Iva Lukežić), *Grobnički zbornik*, knj. 7, Rijeka, 2005., str. 413. – 427.
120. O rukopisu “Opis moga života” Pija Hlače (predgovor napisala, transkribirala, popratila komentarima i bilješkama Iva Lukežić), *Grobnički zbornik*, knj. 7, Rijeka, str. 377. – 411.
121. Spomenica Župe Grobnik, *Devet stoljeća grobničke župe*, uredila Iva Lukežić, *Grobnički zbornik* Posebna izdanja, knj. 6, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, str. 223. – 238.
122. Zavjetni tekstovi Župe Grobnik, *Devet stoljeća grobničke župe*, uredila Iva Lukežić, *Grobnički zbornik*, Posebna izdanja, knj. 6, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, str. 161. – 186.

2006.

123. Ocjena rukopisa Stjepana Juričića “Na počivalih” (u knjizi Stjepana Juričića “Na počivalih – Na počivalištima”, Narodna knjižnica i čitaonica Bribir, Bribir, 2006., str. 116. – 129.).
124. Stjepan Juričić “Na počivalih – Na počivalištima” (izabrala, jezično redigirala, prevela na standardni jezik i sastavila rječnik uz prozne tekstove Iva Lukežić), Narodna knjižnica i čitaonica Bribir, Bribir, 2006.).
125. Značajna čakavološka monografija (prikaz knjige Silvine Vranić *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Biblioteka časopisa Fluminensia, knj. 1, Rijeka, 2005.), *Fluminensia*, br. 2, Rijeka, str. 176. – 181.

2007.

126. Umjetnička galerija Zdravke Žeželić Alić (u knjizi Zdravke Žeželić Alić, *Zavavik*, priredila Iva Lukežić, Adamić, Rijeka, 2007., str. 99. – 115.).

Akcentuacija čakavskih tekstova u knjigama

- Milorada Stojevića *Rime amorose*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1984.
- Milorada Stojevića *Čakavsko pjesništvo 20. stoljeća, Antologija, Studija*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.
- Josipa Stanića *Koraki*, ICR, INA – Rafinerija nafte, Rijeka, 1989.
- Jurja Šepića *Seni*, Društvo primorskih čakavaca Općine Rijeka “Čakavska beseda”, Rijeka, 1989.
- Vjekoslava Šimina *Jeno jutro va Lipiću*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1993.
- Pul Matetićeve ognjišća*, Kulturno-prosvjetno društvo “Ivan Matetić-Ronjgov”, Viškovo, 1994.

MILAN MOGUŠ

HAZU, Zagreb

NAPOMENE O HRVATSKOME JEZIKU U BOHORIČEVOJ GRAMATICI

UDK: 811.163.6-05 Bohorič, A.
811.163.42

Izvorni znanstveni članak

U tekstu su analizirane posljedice dopuštenja pape Inocenta IV. senjskomu biskupu Filipu da u bogoslužju upotrebljava knjige pisane "Jeronimovim pismom" u Bohoričevoj slovenskoj gramatici Arcticae horulae iz 1584. Ističe se da Adam Bohorič slijedi staroslavenski glagoljički red slovâ i njihove brojevne vrijednosti te da su za protestantska glagoljička slova poslužili raniji hrvatski uzorci. Autor primjerima potvrđuje da je riječ o predlošku s ikavskoga čakavskoga prostora te da je pismena stilizacija hrvatskoga postojala uz bok jeziku latinskomu, a u protestanskomu slučaju i njemačkomu, odnosno slovenskomu. Napominje se da tiskanje knjige slavenskim pismenima nastavlja protestantizam.

Ključne riječi:
hrvatski jezik, Adam Bohorič, Arcticae horulae, glagoljica

Kad je senjski biskup Filip prvih ožujskih dana 1248. godine zamolio papu Inocenta IV. za dopuštenje da i on, kao biskup, može u bogoslužju također upotrebljavati knjige pisane "Jeronimovim pismom" jer se to posebno pismo ("littera specialis") rabi u Hrvatskoj u uvjerenju da potječe od blaženoga Jeronima, nema sumnje da se radi o glagoljici kojom su se (niži) svećenici služili u liturgiji već odavna. Papa je Inocent IV. na tu pismenu molbu pozitivno odgovorio pismom koje u hrvatskome prijevodu glasi:

Predana nam tvoja molba sadržavala je da u Slavoniji postoji posebno pismo kojim se kler te zemlje, tvrdeći da ga ima od sv. Jeronima, služi u slavljenju bogoslužja. Zbog toga da bi se s njime suobličio i prilagodio se običaju zemlje u kojoj si biskup, ponizno si od nas zatražio dopuštenje da možeš bogoslužje slaviti prema rečenomu pismu. Mi, dakle, imajući na umu da je govor podlošan stvari, a ne stvar govoru, podjeljujemo ti ovim pismom zatraženo dopuštenje, i to u onim krajevima gdje već postoji spomenuti običaj, s time da se različitošću pisma ne povrijedi smisao. Nikome

*dakle, itd. Našega dopuštenja, itd. Dano u Lyonu 29. ožujka 1248. pete godine (našega pontifikata).*¹

Budući da je o čitavoj toj problematici već pisano,² ovdje bismo se, kao dopunu dosadašnjim spoznajama, zadržali samo na onim dijelovima koji su povezani s temom naznačenom u naslovu.

Ponajprije, papa zna da se pri liturgijskim obredima u hrvatskim krajevima rabe, pored latinski pisanih knjiga, i knjige pisane *posebnim pismom*. Ponovimo: riječ je o glagoljici jer uz latinicu i glagoljicu trećega pisma u crkvi u Hrvata tada nije bilo. Svojim otpisom, dakle, papa prvi put službeno dopušta jednomu biskupu da, svugdje gdje je takav običaj, može u crkvi glagoljati kako bi se “suobličio i prilagodio običaju zemlje u kojoj si biskup”. Važno je samo da se “različitošću pisma ne povrijedi smisao”, polazeći od spoznaje “da je govor podložan stvari, a ne stvar govoru”. Nema također dvojbe da je papa imao dobrih razloga da tako postupi s obzirom na (ne)prilike koje su tada postojale (provala Tatara na Balkan) kad je postao upitan sâm opstanak kršćanske vjere u krajevima istočno od jadranskih obala.

I sada se postavlja pitanje: koje su posljedice spomenute papine odluke s obzirom na našu temu. Iznijet ću dakle samo one koje su se mogle odraziti ili su se odrazile i u Bohoričevoj slovenskoj gramatici iz godine 1584.

Naime, od papina otpisa biskupu Filipu još se više učvršćivalo u Hrvata uvjerenje da je sv. Jeronim tvorac glagoljice. Uostalom, tako stoji i u papinu pismu. Poznato je i to da je svetojeronimska teza trajala punih nekoliko stoljeća. Bila je popularna poglavito u primorskoj Hrvatskoj od sjevera do juga, ali i u panonskim krajevima. Zato je također razumljivo što su se njoj priklanjali odreda svi hrvatski pisci koji su o tome problemu na bilo koji način raspravljali. Sv. Jeronim – taj “Hrvatini” ili “Dalmatini”, kako su ga nazivali – postaje, upravo na području hrvatskoga glagoljaštva, uzorni svetac i zaštitnik ovoga puka, “dika i poštenje, slava i svitlost, kruna hrvackog jezika”, kako je to kasnije (u 16. stoljeću) i zabilježeno u jednoj legendi o tome svetu.³ Od mnogih potkrjepa takvu razmišljanju ovdje se može navesti bar jedna, veoma zanimljiva. Mnogi proučavatelji hrvatske srednjovjekovne literature (npr. Vjekoslav Štefanić, Franjo Švelec, Anica Nazor i dr.) pripisuju Marku Maruliću autorstvo rukopisnoga proznoga teksta i dvostruko rimovane dvanaesterake pjesme o životu i užasašću na nebo svetoga Jeronima. Ta je pjesma našla kasnije svoj odraz i u tiskanoj senjskoj verziji *Tranzit svetoga Jeronima* 1508. godine. Sve to, s jedne strane, pokazuje koliko je ovaj svetac zbog svoga života i djela bio poštovan, a, s druge, govori o širokom rasponu kulturne i književne korespondencije na hrvatskomu prostoru. Dokaz je to također tvrdnji da

¹ Navedeno prema djelu Mile Bogovića: *Hrvatsko glagoljsko tisućljeće*. Senjski zbornik 25, 56, Senj, 1998.

² Mile Bogović, *navedeno djelo*, str. 58.

³ Zanimljivo je da se otada pojavljuju u primorskim krajevima imena tzv. “slavonskih svetaca” kojima se posvećuju crkve, kao npr. sv. Martin, sv. Kvirin Sisački i dr.

su stari hrvatski pisci smatrali srednjovjekovnu glagoljašku književnost i izraz te književnosti svojom kulturnom baštinom. Zato nije čudo što Hvaranin Vinko Pribojević u svom znamenitom latinskom spisu 1525. godine također govori o svetomu Jeronimu kao tvorcu glagoljskoga pisma i o Marku Maruliću koji podupire takvu tvrdnju.⁴ Dobivamo tako, i preko tiskanja stare legende o životu i užasašću (= tranzit) na nebo svetoga Jeronima, potporu tezi da je srednjovjekovni Senj sa širim područjem svoje biskupije postao jedno od središta i rasadišta glagoljaške knjige.

Na svetojeronimsku se tezu oslanja i Petar Zoranić koji u svojim *Planinama* piše da bi pisao “s prirokom”, odnosno da bi mu jezik bio latinski “pošpuren” da ga nije “tumačenje blaženoga Hijeronima [ne] uvižbalo”.⁵ U komentaru toga dijela Zoranićeve rečenice priređivač Josip Vončina nastavlja: “Nedugo nakon tiskanja *Planina* izmišljotina o Jeronimu glagoljašu dobila je novog zamaha. Adam Bohorič, prvi slovenski gramatičar (*Arcticae horulae*, M. M.), god. 1584. iznosi da je glagoljica ‘orthographia, quam divus Hieronymus Stridonensis suis popularibus Croatis invenisse dicitur’ (...).”⁶ I “Antun Vramec u *Postili* (Varaždin 1586.) tvrdi da je ‘rođen v Štrigove, Slovenskom orsaze,’ (...) a Franjo Glavinić kaže: ‘Slavni Hijeronim, crikve naučitelj, vere branitelj, kruna redovnikov i dika slovinskoga jezika, porodi se u Stridone, med Dalmacijom i ugarskom zemljom, blizu rijeke Drave, dvi milji z onu stran, proti istoku, ko sada Štrigovo se zove’”.⁷ U taj se sklop sasvim lijepo uklapaju nastojanja Pavla Vitezovića o reformi hrvatske latinice. Treba, naime, podsjetiti da je Pavao Vitezović u djelu *Plorantis Croatiae saecula duo* (1703.) izložio najbolji slovni sustav hrvatske latinice koji počiva na čvrstom monografemskom načelu. Tamo Vitezović u predgovoru piše da je za reformu latinice nalazio uzor u glagoljici kojom su pisali, kako on kaže, “stari Hervati, s. Jeronim i ostali”, jer glagoljica zaista jest monografemsko pismo.⁸ Iz toga se vidi da je svetojeronimska teza bila u Hrvata sasvim živa na početku 18. stoljeća, dakle još pet stoljeća nakon papina pisma senjskomu biskupu Filipu. Živjela je ona indirektno i dalje, sve do hrvatskoga narodnoga preporoda u 19. stoljeću, do Ljudevita Gaja koji u svojoj reformi latinice preuzima baš Vitezovićeve rješenja. Što se pak samoga Vitezovića tiče, ne bi trebalo biti sumnje da je spoznaju o svetomu Jeronimu kao tvorcu glagoljice ponio u Zagreb iz svoga rodnoga Senja.

Iz izloženoga se može razabrati da su glagoljica i Hrvati bili stoljećima tijesno povezani. Zato je potpuno razumljivo što je i Adam Bohorič u svojoj gramatici *Arcticae horulae*, prikazujući u trećoj tabeli ortografiju koju je, kako rekosmo,

⁴ Vinko Pribojević: *O zgodama Slavena*. Priredio i preveo Grga Novak. Zagreb, 1952.

⁵ Petar Zoranić: *Planine*. Za tisak priredili i uvodne rasprave napisali Franjo Švelec i Josip Vončina. Stari pisci hrvatski, knjiga 41, Zagreb, 1988, str. 63.

⁶ Stari pisci hrvatski, knjiga 41, Zagreb, 1988, str. 63 (bilješka 54).

⁷ Stari pisci hrvatski, knjiga 41, Zagreb, 1988, str. 63-64 (bilješka 54).

⁸ Vidi podrobnije u mojemu članku *Pavao Vitezović kao jezikoslovac*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, knj. 2, Zagreb, 1974, str. 73-78.

upravo “*divus Hieronymus Stridonensis suis popularibus Croatis invenisse dicitur*”, nanizao glagoljska slova, odnosno – koju stranicu dalje – prikazao “*Divisio literarum croaticarum seu glagoliticarum*”. U spomenutoj trećoj tabeli poredana su glagoljska slova, i to oblici velikih i malih slova, naznačeno je njihovo ime i brojna vrijednost. Prikazujemo ih u transliteracijskome obliku: A (az,1), B (Boga, 2), V (vidil, 3), G (glagole, 4) D (dobro, 5), E (esti, 6), Ž (živite, 7), 3 (3elo, 8), Z (zemla, 9), Ī (iže, 10) I (i, 20), Ĵ (đerv, 30), K (kako, 40), L (ludi, 50), M (mislite, 60), N (naš, 70), O (on, 80), P (pokoj, 90), R (reci, 100), S (slovo, 200), T (tèrdo, 300), U (uk, 400), F (fèrt, 500), H (hir, 600), Ô (ot, 700), Ć (šča, 800), C (ci, 900), Ć (červ, 100), Š (ša, 1000), | (jer, bez brojne vrijednosti), Ê (jat, bez brojne vrijednosti) i s napomenom da može biti diftong ili ja), JU (jus ili ju, bez brojne vrijednosti) i s napomenom da je silaba).⁹ Iz ovoga se popisa vidi da Adam Bohorić slijedi staroslavenski glagoljički red slovâ i njihove brojne vrijednosti, ali su mu nazivi za pojedina slova različiti (uspor. *buky* : *Boga*, *vêdê* : *vidil*, *živêti* : *živite*, *tvêrdo* : *tèrdo* itd.). Osim toga, nema više oznaka za nazalne vokale, dok se ѣ i ѥ stapaju u jedan znak s vrlo ograničenom distribucijom: mogu se javiti samo na kraju riječi koji završava suglasnikom, ali bez ikakve glasovne vrijednosti (npr. *hlib*|). I kad se ne bi znalo da su za protestanska glagoljička slova poslužili raniji hrvatski uzorci (kao npr. *Prva glagoljska početnica* iz godine 1527.), oblici slovâ u Bohorićevoj gramatici to jasno pokazuju. A primjeri kao *hlib* i *nedilna* uz *vaveki* pokazuju da je predložak teksta ikavski čakavski prostor.

Slijedi “*Exemplum glagoliticæ seu croaticæ scripturæ pro exercitio legendi*” gdje je otisnuta uglatom glagoljicom i latinicom *Molitva nedilnja* ili *Oratio dominica*. Radi se zapravo o *Očenašu* koji, prema Bohoriću, u hrvatskome jeziku glasi:

Oče naš,
Iže esi na nebesih,
Sveti se ime tvoe,
Pridi cesarstvo tvoe,
Budi volja tvoja,
Jako na nebesih i na zemlj(i).
Hlib naš vsagdanni
Daj nam danas.
I odpusti nam dlgi naše,
Jakože i mi odpušćamo dlžnikom našim.
I ne vavedi nas v napast
Naj izbavi nas od neprijazni,
Jako tvoe je cesarstvo.
I moć i slava vaveki.
Amen.

⁹ Adam Bohorić, *Arcticæ horulæ*, str. 16-19.

To je tzv. duža verzija *Očenaša* evangelista Mateja (Lukina je kraća). Pored onoga što smo već napomenuli moglo bi se dodati da se tada još uvijek rabilo vokalno *l* i stara deklinacija (A mn. *dlgi*, D mn. *dlžnikom*).

Koliko god navedeni primjeri bili malobrojni, oni ipak potvrđuju postojanje pismene stilizacije jezika hrvatskoga o bok jeziku latinskomu, a u protestantskome slučaju i njemačkome, odnosno slovenskomu.¹⁰

S druge pak strane, važno je primijetiti da završetkom tiskarskoga rada na domaćem tlu (npr. u Senju i Rijeci) ne prestaje period glagoljaškoga tiskarstva jer tiskanje knjiga slavenskim pismenima nastavlja protestantizam. Iako suprotan po vjerskom nauku rimokatoličanstvu, protestantizam se, što se jezika i pisma tiče, uvelike nadovezuje na hrvatskoglagojsku tradiciju. To se vidi već po izboru glagoljice za tiskanje protestantske verzije biblijskih tekstova na hrvatskom jeziku, odnosno *Prvog dela Novog testamenta* (1562.) i *Drugog dela Novog testamenta* (1562.). Štoviše, protestantska je tiskara u Tübingenu odlučila objaviti oba dijela *Novoga testamenta* ćirilicom 1563. godine. Protestanti jednako postupaju i u školovanju svojih klerika. Da bi njihovi budući svećenici mogli čitati glagoljska izdanja, protestanti izdaju 1561. godine u Tübingenu glagoljsku i ćirilčku *Tablu za dicu*, a, kao što smo vidjeli, 1584. i Bohorićevu gramatiku.

I u pogledu na jezik podosta je dodirnih točaka između ovih dvaju vjerskih pokreta. Prvo, oba pokreta nastoje u crkvi upotrebljavati jezik puku razumljiviji. Zato glagoljaši u crkvenoslavenske tekstove unose elemente narodnoga govora pogotovu u neliturgijske molitve, a protestanti nastoje da upravo elementi govornoga jezika budu podlogom jeziku njihova štiva. Drugo, da bi proširili svoj nauk i glagoljaši i protestanti služe se višenarječnim tipom jezika. Dok je glagoljaše na širokom prostoru povezivao crkvenoslavenski jezik, protestanti žele da ih povezuju narodni govori. Unoseći u tekstove osobine svih triju hrvatskih narječja (npr. čakavsko *va*, kajkavsko *v*, štokavsko *u*) Antun Dalmatin i Stjepan Konzul Istranin prevode Bibliju “*va* ovom našem slovinskom ili hrvackom jeziku” koji se “*s* kranskim jezikom mnogo sklada”. Taj bi prijevod trebao poslužiti “*naiparvo* vam Hrvatom i Dalmatinom potom takajše Bošnjakom i Bežjakom”. Razumljivo je stoga da jezik hrvatske protestantske književnosti nije mogao biti niti je bio “*jedinstven čvrst izgrađen i zatvoren književnojezični sustav koji bi se k tomu održao nepromijenjen od prvog tiskanog teksta do posljednje knjige koja je izašla ispod njihova pera odnosno iz njihove štamparije*”.¹¹ Zato protestanti i u izboru pisma postupaju postupno: pored latiničkih slova koja su se mogla naći u gotovo svakoj ondašnjoj tiskari protestanti po savjetu “*dosta razumnih i učenih latinskim*

¹⁰ Uspor. sličnu situaciju u *Istarskomu razvodu* (13./14. st.), pravnome dokumentu o razdiobi zemljišta, koji je bio napisan u tri verzije: “*jazikom latinskim i hrvatskim, a gospoda sebi shraniše jazikom nemškim*”. To znači ne samo da je jasno naznačeno hrvatsko ime za jezik i pismo toga jezika nego da je taj jezik imao tada status službenoga, diplomatičkoga jezika.

¹¹ Josip Bratulić: *Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik*, Rasprave Zavoda za slavensku filologiju 18, Zagreb, 1983, str. 45.

i hrvackim jazikom hrvackih pisac” preuzimaju najprije za svoja izdanja “onu staru hrvacku štampu u Brvijalnih i Misalih”, a zatim ugledajući se upravo na slova tih djela daju njemačkim majstorima nova slova “izdlesti izseći ter izliti”. Da bi se pak budući čitaoci što prije priviknuli na “ova naša slova (...) jesmo ciruliske i hrvatske tablice ili bukovnjak to jest *a, b, v, g* i pročaja najprvo činili štampati” i tako olakšali razumijevanje “naše nove štampe”. Razumijevanju je pomoglo i to što su protestanti izbacili iz ćirilice “vele onih grčkih nadmetic črčariev ili titulov zašto va štenju malo ili ništar prude da nego priprostih ljudi mute”. Iz toga se vidi da su protestanti prihvatili sva tri pisma kojim su se služili Hrvati “znajući da se u njihovo vrijeme ni jednim od triju pisama ne da pokriti cjelokupno južnoslavensko područje”.¹²

Iako širokih zamisli, protestantski je pokušaj bio u Hrvatskoj relativno kratka daha. Unatoč tome protestantski je pokret sa svojih tridesetak tiskanih knjiga pokazao sasvim jasan pogled na jezik: bila je to potpora onim strujanjima koja su vodila zametku jezičnoga standarda.

U sklopu pak težnji što su se javljale na sjeverozapadnom dijelu hrvatskoga jezičnoga kompleksa protestantsko je djelovanje pravi nastavak onoga što je na širem području već bilo započeto i podloga onomu što je na tom širem području slijedilo. Protestantski je pokret nastojao produžiti život slavenskim pismima (glagoljici i ćirilici) na kajkavskom području, ponovo ih proširiti na jug i istok, ali je prevlast latinice u kopnenoj Hrvatskoj naglo rasla. Ojačale su tada kajkavske veze s mađarskom literaturom gdje je latinica već imala dugu tradiciju. Glagoljica i ćirilica odlaze polako iz svakodnevne uporabe, a time slabi interes za tiskanje glagoljskih knjiga. Osobito je težak udarac dobilo glagoljsko tiskarstvo kad je po želji Rima protestantska tiskara u Urachu najprije konfiscirana i zapečaćena, a zatim preko Trsata (gdje ju je želio zadržati Franjo Glavinić) odvezena u Rim da bi konačno poslužila Kongregaciji za širenje vjere. Unatoč svemu tome, u protestantskim knjigama nije nikada zanemarena hrvatska književna stilizacija i glagoljica kao početno pismo te stilizacije. Za slovenske je protestante uvijek bilo jasno da postoji hrvatski književni jezik. Tako i za Adama Bohoriča.

¹² Josip Vončina: *Jezični razvoj ozaljskoga kruga*, Filologija 7, Zagreb, 1973, str. 215.

LITERATURA

- Bogović, Mile, *Hrvatsko glagoljsko tisućljeće*, Senjski zbornik, knj. 25, 56, Senj, 1998.
- Bohorič, Adam, *Arcticae horulae*, Wittenberg, 1584.
- Bratulić, Josip, *Istarski razvod*, Čakavski sabor, Pula, 1978.
- Bratulić, Josip, *Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik*, Rasprave Zavoda za slavensku filologiju, knj. 18, Zagreb, 1983., str. 43. – 49.
- Moguš, Milan, *Pavao Vitezović kao jezikoslovac*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole, knj. 2, Zagreb, 1974., str. 73. – 78.
- Pribojević, Vinko, *O zgodama Slavena*. Priredio i preveo Grga Novak. Zagreb, 1952.
- Vončina, Josip, *Jezični razvoj ozaljskoga kruga*, Filologija, knj. 7, Zagreb, 1973., str. 203. – 237.
- Zoranić, Petar, *Planine*, Stari pisci hrvatski, knj. 41, Zagreb, 1988.

SUMMARY

NOTES ABOUT CROATIAN LANGUAGE IN BOHORIČ'S GRAMMAR

The text analyzes the consequences of the pope Inocent IV's permission given to Filip, the bishop of Senj, to use in liturgy the books written in "Jeronim's script" in Bohorič's Slovenian grammar Arcticae horulae in 1584. It is pointed out that Adam Bohorič uses the sequence of the Old Slavic Glagolitic letters and their numerical assets and that earlier Croatian samples were used for the Protestant Glagolitic letters. By using examples, the author confirms that this is a model taken from the Ikavian Čakavian region and that the written wording of the Croatian language existed side by side with the Latin language, and in the Protestant case with the German, that is Slovenian language. It is remarked that the printing of the book in Slavic scripts continues the Protestantism.

Key words:

Croatian language, Adam Bohorič, Arcticae horulae, Glagolitic script

SILVANA VRANIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

RUBNOST KAO KRITERIJ U KLASIFIKACIJI ČAKAVSKOGA EKAVSKOGA DIJALEKTA

UDK: 811.163.42'282

Izvorni znanstveni članak

Rad donosi rezultate analize istraživanja provedenoga za potrebe opisa čakavskih ekavskih govora na razini dijalekta koji se odnose na primjenu kriterija rubnosti u klasifikaciji utvrđenoga dijalekta na njegove poddijalekte i hijerarhijski niže cjeline.

Ključne riječi:
čakavsko narječje, ekavski dijalekt, poddijalekti ekavskoga dijalekta, jezične značajke rubnosti

Kriteriji razlikovnosti čakavskoga narječja u odnosu na druga dva hrvatska narječja, interpretirani ponajprije u radovima Milana Moguš, u recentnoj dijalektološkoj literaturi koja se bavi sjeverozapadnim¹ područjem toga narječja razrađivani su i nadograđivani u prvom redu zahvaljujući istraživanjima Ive Lukežić. Ostali su proučavatelji tih govora nezaobilazno, posredno ili neposredno, temeljili svoje terenske upitnike i analize na zabilježenim podacima ili teorijskim postulatima koje je autorica inaugurirala u svojim raspravama.

Teorijsko-metodološke klasifikacije govora na čakavskom sjeverozapadnom dijelu u novijim su interpretacijama pokazale uključenost kriterija rubnosti jezičnih značajki govora koji omeđuju hijerarhijski različita područja.² Rubnost kao važan fenomen jezične arealnosti, izrastao iz teorije jezika u kontaktu, potvrđen je i pri istraživanju gorskokotarskih govora u knjizi *Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru* Vide Barac-Grum. Zbog specifičnosti su uključenih sjevernočakavskih ikavskih idioma kriteriji rubnosti detaljno razrađeni u knjizi *Govori Klane i Studene* Ive Lukežić. Neke su značajke takva tipa ranije izložene na

¹ Sjeverozapadno područje čakavskoga narječja u ovom članku ne označuje dio čakavštine što ga W. R. Vermeer (Vermeer 1982:341), pa zatim, primjerice, K. Langston (Langston 2006:14-16) i S. Zubčić (Zubčić 2006:29) tako nazivaju zahvaljujući ovjerama sjevernočakavske metatonije, već na njegovu geografsku rasprostranjenost.

² Rubnim, primjerice, I. Lukežić naziva i poddijalekt koji je zaokruživao ili zarubljuje ikavsko-ekavski dijalekt, a odlikuju ga intenzivnije jezične mijene u odnosu na njegova dva preostala poddijalekta (Lukežić 1990:112-116).

Znanstvenome skupu o hrvatskim dijalektima: Dijalekatska morfologija i tvorba riječi u HAZU 1993.³ pod naslovom “Neke morfonološke (i morfološke) značajke sjeverozapadnočakavskih rubnih govora” na temelju istraživanja provedenih u govorima naselja duž granice čakavskoga narječja, uključujući i čakavske ekavske govore,⁴ i južnonotranjskoga dijalekta slovenskoga jezika. Promatrane su kao značajke različita dometa i intenziteta zajedničke govorima u sjeverozapadnom čakavskom području koji ne pripadaju istomu dijalektu, a šire, kao što su pokazale daljnje analize (Drpić – Lončarić 2002; Vranić – Drpić 2004; Vranić 2005) i usporedbe s postojećom literaturom, posebice onom o kajkavskim i južnonotranjskim govorima (npr. Barac-Grum 1993; Rigler 1963; Lenček 1989), ni istomu narječju, pa ni jeziku, premda su u tom radu u prvom redu bilježene ovjere u čakavskim govorima.

Rubnom se značajkom određuje /i/ u nastavcima G jd. i D jd.⁵ m. i s. r. zamjeničke deklinacije, prema kojoj su se sklanjale neosobne zamjenice, zamjenički pridjevi, neki brojevi te određeni pridjevi (Vranić 1999:50-52). Druga je izdvojena morfonološka značajka: promjena finalnoga /l/ > /ǫ/ (> /v/ > [f]) zabilježena u većem broju rubnih sjeverozapadnih čakavskih govora (buzetskih, ikavskih, ikavsko-ekavskih govora i ekavskih; Vranić 1999:55). Morfem /u/ ili /o/ u I jd. ž. r. imeničkih riječi, kao i uporaba zamjenice *kaj* i njezinih kompozita u manjem broju tih govora (među ekavskima ovjerena jedino u govoru Brdca), tumače se u tom članku u kontekstu geografskoga smještaja i povijesnog arealnoga kontakta sa slovenskim i s kajkavskim gorskokotarskim govorima.

U spomenutoj je knjizi Ive Lukežić popis rubnih značajki znatno proširen. Klasificirane su u dva tipa: primarne i sekundarne (Lukežić 1998:123-145). Prve su svojstvene svim čakavskim i kajkavskim govorima koji su u predmigracijskom razdoblju bili u susjedstvu s drugim narječjima i/ili jezikom, a druge pronalazi u arealu u kojemu su u kontaktu gorskokotarski i buzetski govori te drukčiji čakavski govori između njih. Ne ulazeći u suodnos sa susjednim južnonotranjskim govorima, pripisuje im neusustavljenost i nekonzistentnost, ali ipak dovoljnu zasebnost da “tvore mrežu jezičnoga zajedništva koje povezuje u interdijalekt genetski različite mikrosustave, koji i dalje očituju različitost dijalekatnih baza” (Lukežić 1998:133). Uz one nabrojene u članku Silvine Vranić, navodi izostanak osnovnih čakavskih i kajkavskih akcenatskih značajki i pojavu

³ Zbornik je radova s toga skupa objavljen 1999.

⁴ U ovom će se dijelu članka izložiti literatura o rubnim značajkama i ekavskih govora, a ekavski će se punktovi u kojima su zastupljene nabrajati samo uz one (u recentnijoj raspravi) koje u drugom dijelu ovoga članka nisu izdvojene kao kriterij unutrašnje klasifikacije čakavskoga ekavskoga dijalekta.

⁵ Npr. *dobriča, drugiča* G jd., *lipimu, onimu* D jd. J. Lisac (2006:36), uključujući i L jd. m. i s. roda te deklinacije, objašnjava /i/ (i /e/) u tim oblicima kao “sekundarni *jat* nastao kao rezultat kontrakcije” i poziva se na slovenske jezikoslovce (Škrabeca, Ramovša), P. Iviča, koji je takav rezultat tumačio refleksom *jata* u goranskim kajkavskim govorima, u buzetskoj zoni, u Generalskom Stolu te u nekim istarskim čakavskim govorima (1961:193, 197, 199, 201, 205), i dr.

kvalitativno drugačijih samoglasnika, promjenu /v/ u /ǫ/ u dočetnome slogu, ali i izvan njega, mijenu neakcentiranoga /o/ u /u/, relikte /ř/ u sekvenciji /rj/, nejednoznačnost odraza protojezičnoga,⁶ tj. starojezičnoga *jata*,⁷ protojezičnoga stražnjega nazalnoga samoglasnika,⁸ različite reflekske starojezičnoga *šva*, starojezičnoga slogotvornoga /ǫ/, DL jd. zamjeničke i pridjevske deklinacije ž. r. s nastavkom -i, kao u imeničke deklinacije, likove *jaz/jas/jast/jest* ‘ja’, upitno-odnosnu zamjenicu *gdo/do/du*, tvorbeni morfem -ć u posvojnih pridjeva tvorenih od hipokoristika m. i ž. r. s dočetkom na -e i -o, /ni/ na mjestu /nǫ/, reduciranu osnovu svršenoga prezenta glagola ‘biti’, ujednačavanje alomorfa u 3. l. mn. prez., promjenu prijedloga s > z, ali čuvanje prijedloga *iz* i kontaminirane likove prijedloga te specifične lekseme.

Nakon Riglerovih detaljnih istraživanja slovenskih južnonotranjskih idioma, o zajedničkim su značajkama dijela govora na graničnom području čakavskoga narječja i toga slovenskoga dijalekta izvjestili Irena Drpić i Mijo Lončarić dotičući se onih crta za koje su pretpostavili da su rezultat njihova međusobna utjecaja i time rubne značajke organskih idioma obaju jezika. Uz spomenute mijene finalnoga /l/ i statusa palatalnoga /ř/, opservirali su prijelaz završnoga /m/ > /n/, finalne skupine /st/ > /s/, uporabu prijedloga i prefiksa *va / v*, slijed /ra-/ i /raz-/ prijelaz /y/ > /u/ i /o/ podrijetlom od /ǫ/ > /u/ i leksičke podudarnosti.

Tim su tragom u istraživanju susjednih idioma naznačenog areala krenule Silvine Vranić i Irena Drpić (2004:567-575) razlikujući jezične pojave koje su rezultat istodobnih mijena u slovenskim govorima i u sjeverozapadnim čakavskim⁹ i

⁶ Termini su protojezični, starojezični, ishodišnojezični preuzeti prema tumačenju u raspravi I. Lukežić iz 1999.

⁷ U dijelu se literature zajedničkim jugoistočnom slovenskom području, jugozapadnom kajkavskom i dijelu sjevernočakavskoga područja drži i tzv. uženje *jata* (Rigler 1963:28,29). V. Zečević i M. Lončarić pretpostavljaju da je *jat* od početka imao vrijednost na “jednom području otvoreniju, a na drugom zatvoreniju od e” (Lončarić 1999:260), pa je o uženju neutemeljeno govoriti. Zatvaranje, diftongacije i otvaranje vokala, kao i u drugim čakavskim govorima, zabilježeni su i u nekim govorima ekavskoga dijalekta. Fonološki individualan *jat* (svojstven i gornjomiranskim čakavskim govorima) ovjeren je i među ekavskim govorima boljunškoga tipa.

⁸ Mnoge od njih D. Brozović pripisuje upravo specifičnostima sjeverozapadnih čakavskih govora, kojima se razlikuju od govora južnočakavskoga područja (1988:85).

⁹ Među takve značajke koje u ekavskom dijalektu ne treba držati rubnim prijelaz je okluziva /g/ u zvučni velarni frikativ [ɣ] (alofonom /g/ promatran je u recentnoj literaturi: Vermeer 1982:272; Houtzagers 1985:14; Kalsbeek 1998:40; Vranić – Drpić 2004:570; Vranić 2005:271-284) u svim položajima u riječi. Često je realiziran i kao prijelazan glas “između g i ɣ” (Rigler 1963:170). Ta je mijena opservirana unutar (i u spominjanim rubnim sjeverozapadnim govorima drugih čakavskih dijalekata) svih podsustava toga dijalekta (uz iznimke poput govora naselja imenom Zaluki, dok je u pojedinim govorima nedosljedna, a djelomične ili sustavno izostaju paralelne zamjene: i /ili dočetno -v > -f ili obezvučenje finalnih zvučnih konsonanata) izuzev u primorskom poddijalektu (Vranić 2005:271-284). Na finalnoj poziciji riječi alternira s /h/ (u dijalektološkim fonološkim opisima često bilježenim kao x) (<ɣ) u govorima u kojima se dočetni suglasnici obezvučuju, dok je zvučni okluziv /g/ parnjak bezvučnoga /k/ (Lenček 1989:221). Svojstvena i južnonotranjskomu dijalektu, ali i drugim slovenskim dijalektima (uz iznimke pojedinih slovenskih sjeverozapadnih i jugozapadnih istarskih govora s neizmijenjenim velarnim okluzivom /g/), tumači se kao inovacija kasnijega razvoja slovenskih i čakavskih dijalekata (Lenček 1989:221).

one koje su zasigurno posljedica međusobnih utjecaja susjednih idioma (2004:570). Osvrću se na u ranijoj literaturi uključenu značajku: morfem /o/ ili /u/ u I jd. imeničkih riječi ž. r. No, dok su unutar ikavsko-ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja rezultati pokazali da su govori u kojima je morfem /u/ ili /o/ u I jd. ž. r. imeničkih riječi ovjeren, bili granični u predmigracijskom razdoblju, još uvijek jesu starinački na tome prostoru ili su u dijaspori (Lukežić 1998:129), pri tumačenju se takvih morfema u govorima ekavskoga dijalekta, autohtona na sjeveru čakavskoga područja, priklanjaju mišljenju dijela autora da su obje zamjene rezultat rane kontrakcije /oiɔ/, koja je od njihova protojezičnoga razdoblja pa do IX. st. zajednička sjeverozapadnoj čakavštini, zapadnom dijelu kajkavštine i slovenskim govorima (Lenček 1982:70; Brozović – Ivić 1988:22; Lončarić 1996:18-19).¹⁰

U odnose s ovjerama u južnonotranjskim idiomima graničnog areala autorice postavljaju i osobitosti u literaturi određene kao sekundarne rubne značajke. Drukčiji su likovi zamjenice 'ja': *jas* u govoru Lipe, blizom rubnim ekavskim idiomima s obzirom na kriterij konzekventnosti odraza *jata*, i u govoru Rupe, a *jast* u govoru Brdca. Primjere s /i/ u nastavcima GD jd. u zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji neki autori određuju pseudoikavizmima (Lukežić 1998:153; Vranić 1999:51-54), a drugi zamjenom sekundarnoga *jata* nastaloga kontrakcijom (npr. Rigler 1963:85). Zajednički i južnonotranjskim slovenskim idiomima, među ekavskim su govorima ovjereni u njima dodirnim punktovima Rupe i Brdca (Vranić 1999:53-54). Oblici atematske osnove svršenoga prezenta glagola biti (*bun / bum* 1. I. jd., *buš* 2. I. jd. itd.) među ekavskim su govorima zabilježeni u govoru Brdca i u govoru Lipe, ali i u pojedinim kastavskim idiomima, primjerice Breze, Matulja, kao i u drugim čakavskim (npr. grobničkomu tipu, bužetskim govorima), u kajkavskim (u kojima se tumači akcenatskim razlozima) te u slovenskim govorima (Rigler 1963:160). Prijelaz neakcentiranoga /o/ > /u/, zajednički širem slovenskom području,¹¹ ali i kajkavskom (uključujući gorskokotarske govore), čakavskom te štokavskom prostoru sjeverne Dalmacije, Like itd., među ekavskim je govorima najintenzivniji u rubnom ekavskom govoru Bartola,¹² ali čest je i u drugim, posebice središnjim istarskim govorima, koji se drže i jezgrom te mijene. Ovjeren je i u rubnim govorima s obzirom na refleks *jata*: Brdca, Rupe, pa i susjedne im Lipe. Promjena /v/ > /u/ na kraju sloga, svojstvena i ikavsko-ekavskim gradišćanskim govorima, mnogim kajkavskim govorima (ravnogorskomu, delničkomu itd.), kao i južnonotranjskim

¹⁰ Drugačije tumačenje nudi I. Lukežić: takav je razvoj rezultat kontrakcije u morfemima /ou/, /eu/ ili /oo/, /eo/, nastalim od starojezičnih oblika različitih refleksa stražnjega nazalnoga samoglasnika uslijed "slabe konsonantnosti međusamoglasničkoga alofonskoga /j/" (1998:129). Tu značajku pridružuje primarnoj rubnosti međudijalekatnoga područja čakavskih, kajkavskih gorskokotarskih i južnonotranjskih idioma.

¹¹ I u južnonotranjskim je govorima ovjerena samo uz određene suglasnike (Rigler 1963: 102).

¹² V. Zečević u takvim neutralizacijama fonoloških opreka u slovenskim i u hrvatskim govorima vidi podudarnost u "načinu modifikacije njihove mikrostrukture" (1999: 275).

govorima, unutar ekavskoga je dijalekta zabilježena jedino u njegovim krajnjim rubnim govorima: Brdca i Rupe. Čakavsko, kajkavsko i južnonotranjsko (tipičnije za južni dio toga dijalekta, ali moguće i u sjevernim slovenskim dijalektima) ujednačavanje prijedloga i prefiksa *s(-)* s prijedlogom i prefiksom *iz(-)* na *z*, u rubnim je ekavskim govorima rezultiralo i kontaminiranim oblicima, podrijetlom od udvojena prijedloga *z* i vokalizacije poluglasa.

Neke se posebnosti slovenskih, pa tako i južnonotranjskih govora, među čakavskim ekavskim govorima javljaju samo u govoru Brdca, idiomu s najviše podudarnosti s južnonotranjskim govorima, odnosno s najmanje čakavskih značajki: skupina /rj/ podrijetlom od /ř/, tipična za slovenske, ali od govora susjednih ekavskomu dijalektu i gorskokotarske kajkavske, pa i poneki čakavski govor (*būrja*, *mūrje*);¹³ samo iznimno neutralizacija etimološkoga /o/ > /u/ u finalnoj nenaglašenoj poziciji (*cadīlu*, *svētlū*), jedna od najstarijih slovenskih pojava (Rigler 1963:66; Lenček 1982:149), svojstvena i zapadnim gorskokotarskim (Barac-Grum 1993:49,63) i bužetskim govorima (Šimunović 1970:39). Iznimno se, kao i u južnome dijelu južnonotranjskih govora, mijenja *-al* > *-u* (*pū*). Posebnost govor Brdca pokazuje i nastavkom 2. l. mn. prez. glagola s dočetnim *-ste*, kao što se ovjerava u nekim bužetskim, gorskokotarskim, slovenskim ili u čakavskom ikavsko-ekavskom govoru Staroda, smještenom u Republici Sloveniji.

Prikazani se pristup, osim u tumačenju odnosa ostalih čakavskih govora koji su smješteni u naznačenom arealu: ikavsko-ekavskih, ikavskih ili bužetskih, pokazao bitnim i u interpretaciji unutrašnje strukture i suodnosa klasifikacijski nižih sastavnica čakavskoga ekavskoga dijalekta. Tijekom istraživanja potvrđeno je da teritorijalnoj rubnosti čakavskih ekavskih govora prema kontaktnim idiomima drugih podsustava čakavskoga narječja, drugoga hrvatskoga narječja, susjednoga dijalekta slovenskoga jezika, kao i graničnom položaju konkretnih jedinica unutar ekavskih podsustava, odgovara jezična rubnost. U literaturi je o čakavskim ekavskim govorima promatrana "kao odstupanje, bilo u intenzitetu, bilo u rezultatu pojavnosti postavljenih kriterija od čvrstih definicija koje vrijede za temeljni dijalekt ili središnji dio svakoga poddijalekta" (Vranić 2001:655). Stoga se prema distribuciji jezičnih kriterija u konkretnim idiomima može odrediti i središte samoga dijalekta, a unutar svakoga poddijalekta mogu jasno razlučiti jezgra,¹⁴ s govorima koji objedinjuju ključne jezične odrednice toga podsustava, i periferne zone (Vranić 2005:323-325), s govorima u kojima su se razvili drugačiji rezultati tih odrednica. One zabilježene u idiomima koji zaokružuju cjelokupan čakavski prostor starije su, i često rezultat istodobnoga razvoja izoglosa na širem izvančakavskom području (primjerice morfem /o/ ili /u/ u I jd. im. ž. r.), pa su

¹³ U tom je govoru zabilježena i općeslovenska rana progresivna metataksa cirkumfleksa tipa *oko* > *okō* (Rigler 1963:25, Lončarić 1999:260) u primjeru *senū*.

¹⁴ D. Brozović (1960:72,73) razlikuje centralnu eliptičnu plohu i pojase u kojima se ili javljaju inovacijske crte ili čuvaju arhaičnije značajke, a takav se pristup pokazao primjenjivim i unutar ekavskoga dijalekta.

zajedničke s graničnim im govorima drugih dijalekata, narječja ili jezika, a one novijega postanja rezultat su kontakta sa susjednim idiomima. Druge su posebnosti rubne unutar samoga dijalekata, odnosno njegovih poddijalekata.

U ovome su dijelu izdvojene takve značajke koje su se pokazale relevantnima za klasifikaciju ekavskoga dijalekata na poddijalekte. Već prema temeljnom kriteriju kojim se ekavski govori izdvajaju od ostalih čakavskih dijalekata: dosljednoj zamjeni *jata* vokalom /e/ u leksičkim korijenskim, tvorbenim i u gramatičkim morfemima može se prema najvećem stupnju dosljednosti ekavskih zamjena odrediti jezgra toga dijalekata: riječ je o središnjim govorima sjeveroistočnoga istarskoga područja s nekoliko stalnih ikavizama (*divojka*, *divojčina*, *ist* /*jist*, *tirat* s pref., *pasja vira*). Rubnim su, pak, govorima, prema tom kriteriju određeni oni u kojima je dosljednost, posebice u relacijskim morfemima kao nositeljima sustava, narušena. Manja je konzekventnost podudarna i s njihovom teritorijalnom udaljenošću od središta dijalekata i unutar njega njegovih poddijalekata: na području Gorskoga kotara izdvojen je govor Mrzlih Vodica, na graničnom području sjeveroistočnoga istarskoga poddijalekata govori naselja imenom: Škalnica, Rupa, Brdce, a na krajnjem prostoru središnjega istarskoga poddijalekata govori naselja imenom: Bartol, Kaldir i Brkač (Vranić 2005:166-168). Djelomice im se alternirajućim ikavskim i ekavskim zamjenama u komparativu pridružuje i govor Lipe.

Indikativno je da se i na osnovi stupnja zastupljenosti sjevernočakavske metatonije, temeljnoga kriterija za identificiranje idioma sjeverozapadnim čakavskim u lingvističkom smislu,¹⁵ potvrđuje veća ili manja udaljenost pojedinoga punkta od središta ekavskoga dijalekata. Primjerice, u govoru je Lipe, koji se u ovom članku također određuje rubnim u odnosu na središnje govore sjeveroistočnoga istarskoga poddijalekata kojemu pripada, ovjeren metatonijski cirkumfleks u glagolskim tipovima, ali ne i u određenih pridjeva (Zubčić 2006:125). Djelomična je očuvanost sjevernočakavske metatonije svojstvena i drugim rubnim govorima ekavskih poddijalekata, npr. Tinjana, Kaldira, Zamaska, ali i labinskim govorima (izuzev Plomina i Vozilića, u kojima je uščuvanost veća), nekim boljunskim, motovunskim i creskim (Zubčić 2006:129-130). “Korak su do potpune dezintegracije (...) ekavski dio Gologoričkoga Dola i creski govor Beleja u kojima se broj podtipova prezentske kategorije još smanjuje tako da ostaju 1.a. i 2.a. i na koncu 1.c. podtip prezentske kategorije. Radi se o mjesnim govorima na samome rubu određenih jezičnih podsustava” (Zubčić 2006:130). Govor Rupe je u tom pogledu već dezintegriran jer u njemu nisu zabilježeni primjeri ni za prvu metatonijsku skupinu.

Prema kriteriju odraza *jata* središnji ekavski govori akcentuacijom su stari troakcenatski (sa zadržanim nenaglašenim duljinama, a jednako je i u primorskom govoru Crikvenice, koji time pokazuje teritorijalnu izdvojenost od kompaktnih, matičnih mu, trsatsko-bakarskih govora) u najvećem dijelu sjeveroistoč-

¹⁵ V. bilješku br. 1 u ovom radu.

noga istarskoga poddijalekata, s odstupanjima u manjem broju govora s obzirom na utrnutost nenaglašenih duljina ili pripadnost starijim troakcenatskim govorima (govori Rukavca, Voloskoga, Opatije). Nešto su udaljeniji od jezgre dijalekata središnji istarski troakcenatski govori s ugaslim zanaglasnim duljinama, govori današnjih riječkih naselja, trsatsko-bakarski i otočni s neutraliziranim nenaglašenim duljinama. Dvoakcenatski su sustavi na rubnim dijelovima pojedinih poddijalekata: sjeveroistočnoga u južnim govorima Jelene, Martine, Brseča i Zagora te jednome od najsjevernijih govora toga poddijalekata, govoru Lipe; središnjega istarskoga poddijalekata u njegovim boljunskim govorima, u labinskim govorima, među kojima su najjužniji, na području “između uvale Prklog i zaljeva Raše” (Zubčić 2006:99) već jednoakcenatski (Kalsbeek 1983:251,252; Vranić 2005:236; Zubčić 2006:98), u govorima koji zaokružuju njegov pazinski tip (Lindara, Brtoša, Bazgalja, Gračišća, Škopljaka, dijelova Gologoričkoga Dola i Trviža) te u motovunskim govorima naselja imenom Brkač, Bartol i Zamask. No, parcijalan pomak siline ovjeren je zapravo u govorima teritorijalno najudaljenijim od akcenatski najarhaičnijih istarskih govora, u govorima Kaldira, Tinjana, Škalnice, Rupe i Brdca.

Drukčijim se refleksom *šva* u odnosu na središnje ekavske govore, idiomi dijele u one koji potvrđuju starije rubne značajke i kontinuiraju govore s istim ili sličnim zamjenama na granici ikavsko-ekavskoga dijalekata (krčke starinačke arhaično-konzervativne, Lukežić-Turk 1993:303), tj. otočne govore (creske, govor Nerezina i govor Sv. Jakova na Lošinju) s dvojakom (/a/ i /e/) ili trojakom (/a/, /e/, /o/) zamjenom *šva*, te govor Brdca, u kojem je dvojak refleks starojezičnoga *šva* zasigurno posljedica kontakta sa susjednim južnonotranjskim idiomima: kratki naglašen i nenaglašen u prednaglasnom slogu artikulacijski je neizmijenjen, na razini starojezičnoga poluglasa, a naglašeni je dugi poluglas, onaj sekundarno produljen nakon regresivnoga pomaka siline, te zanaglasni rezultirao vokalom *a* (Vranić 2005:175).

Rubnost se manjega broja ekavskih govora ogleda i u izostanku jedne od osnovnih čakavskih vrhunskih razlikovnosti: starije zamjene protojezičnoga prednjega nazala vokalom /a/ iza /j/, /č/, /ž/ u primjeru *jazik/zajik*, ovjeren u svim govorima izuzev u sjeveroistočnim istarskim punktovima Brdca, Rupe, Lipe (ujedno i zadnjim čakavskim govorima na hrvatskom prostoru do susjednoga južnonotranjskoga dijalekata) i središnjoistarskoga govora Tinjana (teritorijalno već na području jugozapadnoga istarskoga dijalekata).

Dvojaka / trojaka zamjena stražnjega nazala u ekavskim govorima klasifikacijski je kriterij kojim se, uz druge, središnji istarski govori razlikuju od ostalih poddijalekata ekavskoga dijalekata. Unutar toga poddijalekata središnje govore danas obilježuje dvojaka zamjena (/u/ ili /o/). Treća je, arhaičnija mogućnost (/a/), svojstvena samo njegovim rubnim govorima naselja na sjeverozapadu: Bartola, Kaldira, Brkača, Zamaska, najsjevernijemu pazinskomu govoru Trviža i boljunskim govorima, izuzev istočnijemu govoru Vele Učke. Drugačiju

rubnost unutar toga poddijalekta pokazuju sasvim suprotnim rješenjem, samo jednom zamjenom, najistočniji pazinski govor Gologoričkoga Dola (i bliz mu govor Floričića), kao i najistočniji labinski govori: Nedešćine, Strmca, Vozilića i Plomina.

Jednako tako i odstupanja od uobičajene zamjene slogotvornog /j/ kao /u/ potvrđuju teritorijalnu i jezičnu rubnost dvaju tipova među ekavskim govorima. Starija, kojom kontinuiraju ikavsko-ekavske otočne govore s jednakim rješenjima, ovjerena je u creskim i sjevernolosijskim govorima. U njihovu je središnjem dijelu, nakon vezivanja poluglasa uz /j/, na mjestu kratkoga poluglasa /e/, a na mjestu produljenoga /a/ (u dijelu primjera i /o/). U sjevernim i u južnim punktovima najčešća je zamjena /a/, rijetko /e/ (Vranić 2005:198), dok je *jat* razvijen uz /j/ u kategoriji infinitiva zamijenjen vokalom /e/. Dvojak refleks /j/ (/u/ ili /o/) svojstven je opet krajnjim govorima pojedinih tipova središnjega istarskoga poddijalekta: Malih Turina, Velih Golja, Martinskoga, Paradiža, Županića i Kraj Drage među labinskim govorima; Bartola, Kaldira i Brkača među motovunskim govorima, u kojima je uglavnom podudaran s refleksom stražnjega nazala; te Brdca među sjeveroistočnim istarskim govorima (Vranić 2005:197).

Uz klasičan peteročlani vokalni inventar i zatvorene vokale, svojstvene čakavskom narječju, te otvorene vokale, specifične za dio središnjih istarskih govora (sjeverne boljunske, većinu labinskih, govor Zamaska), u govorima se Brdca i Rupe, najbližim susjednim južnonotranjskim govorima, javljaju reducirani samoglasnici, čime ta dva govora potvrđuju svoju teritorijalnu, ali i jezičnu rubnost unutar ekavskoga dijalekta.

Mijena /a/ uz nazal kao [ã]¹⁶ ili [a] zasebnost je središnjih istarskih govora unutar ekavskoga dijalekta. Sukladno tomu, rubnost pokazuju govori u kojima ona izostaje: krajnji pazinski govori Gologoričkoga Dola, Floričića, Škopljaka, Trviža i Tinjana; jedan od najistočnijih boljunskih govora naselja imenom Brest; govori Brkača, Bartola, Kaldira i Zamaska, najzapadniji središnjoistarski govori, te labinski govori koji se izdvajaju u cijelosti (Vranić 2005:223).

Promjena finalnoga /l/ > /u/ (/v/, /f/) u spominjanoj je literaturi o jezičnom kontaktu sjeverozapadnih čakavskih govora potvrđena kao rubna značajka. Među ekavskim je punktovima u govoru Rupe u finalnom slogu ovjerena zamjena /u/, u medijalnom /v/ (s nešto izuzetaka), dok je u govoru Brdca i u dočetnom i u unutrašnjem slogu provedena mijena /l/ > /u/ (Vranić 1999:57; 2005:247). Promjena /l/ u /v/ u intervokalnemu položaju zabilježena je u govoru Brdca, punkta najbližega susjednim južnonotranjskim idiomima, uz promjenu finalnoga /ou/ u /u/ i /au/ u /ou/.¹⁷

¹⁶ Pritom se prvi dio ostvaruje više i nazalizirano, a drugi je manje nazalan i otvoreniji.

¹⁷ Takvo je kraćenje svojstveno južnonotranjskim govorima i govoru Lisca, idiomu s jačom južnonotranjskom bazom i dijelom čakavskih elemenata, a potonja značajka, primjerice, i čakavskom ikavsko-ekavskom govoru Staroda, smještenu sa slovenske strane granice (Vranić 2006:128).

Jedan je od pomoćnih kriterija u identifikaciji poddijalekata čakavskoga ekavskoga dijalekta gotovo sustavna promjena /l/ u /j/, koja u cjelini obilježuje sjeveroistočne istarske govore i otočne ekavske govore. No, krajnji govori prvoga od tih dvaju poddijalekata (uz govor Rukavca u kojemu je moguće i zadržavanje fonema /l/): Lipe, Rupe, Škalnice i Brdca čuvaju taj fonem neizmijenjenim. Među središnjim se, pak, istarskim govorima, u kojima je sustavan, promjenom /l/ u /j/ izdvajaju: na sjeveru govori Trviža, Bartola, Kaldira, Brkača, Zamaska (govoru Berma i govoru Tinjana svojstven je i fonem /l/ i mijena, a pridružuje im se i istočni govor Gorenjega Rapca); na istoku govori Vozilića i Plomina, granični sa sjeveroistočnim istarskim, te govori južnih boljunskih naselja Paza, Boljuna i Vele Učke, smještenih na granici sa sjeveroistočnim istarskim govorima (Vranić 2005:253).

Protetski su konsonanti izvan pozicija ustanovljenih u protojezičnom razdoblju atipični za ekavske govore (izdvajaju se creski i sjevernolosijski govori s mogućnošću *j-* i *g-*), no u pojedinim se prema odrazu *jata* rubnim ekavskim govorima (kao i u ponekom buzetskom, Šimunović 1970:43, ili gorskokotarskom kajkavskom, Barac-Grum 1993:95,100,101) i distribucija *v-* ili *j-* u novim položajima, u zavisnosti od samoglasnika kojim riječ počinje, potvrđuje kao značajka novije rubnosti spomenutoga jezičnog areala (Vranić 2005:269).

U razvoju protojezičnih i starojezičnih prijedloga *vy*, *izv* (> *iza*), *sv* (> *sa*) zasebnost pokazuju kontaminirani oblici. U ekavskim je govorima rubnim s obzirom na refleks *jata*: Brdca, Rupe i Škalnice ovjereno *zas*, ali budući da su kontaminirani likovi tipični i za otočni poddijalekt (creske i dva sjevernolosijska govora) kao *zes* ili *zas*, ta se značajka može identificirati kao starija rubnost (Vranić 2006:275,276).

Među morfološkim oblicima za ekavski je dijalekt ključno prevladavanje alomorfa negdašnje nepalatalne deklinacije u G jd., NAV mn. imenica ž. r. bez obzira na dočetak osnove. Mogući se izuzetci nalaze uglavnom među osnovama s dočetnim /c/ ili /j/ ili su nabrojani padeži u pojedinim govorima neujednačeni. U takvoj se distribuciji (uz odstupanja u dijelu trsatsko-bakarskih govora i u južnim creskim, odnosno sjevernolosijskim govorima, u nekoliko sjeveroistočnih istarskih i pazinskih, unutar svojih poddijalekata manjinskim) kao rubna značajka može protumačiti i potpuna dosljednost negdašnjega palatalnoga alomorfa u G jd., NAV mn. imenica ž. r., tj. morfema /e/, u skupini govora s najmanje dosljednim refleksom *jata*: Brdca, Rupe, Škalnice, Bartola i Brkača, kojima se pridružuje teritorijalno također krajnji govor Zamaska (Vranić 2005:294-296).

U ranijoj literaturi izdvajana posebnost morfema I jd. ž. r. imeničkih riječi kao /o/ ili /u/¹⁸ unutar ekavskoga je dijalekta opstala kao izoglosa svojstvena rubnim govorima, bilo dijalekta kao cjeline, bilo njegovih poddijalekata, i zahvaća govore koji su izdvojeni s obzirom na narušeni odraz *jata* (Rupe, Škalnice, Brdca, pa i

¹⁸ V. o toj značajci u prikazu sadržaja rada Vranić – Drpić (2004) u ovom članku.

susjedne im Lipe), labinske rubne sjeverozapadne i južne govore, sjevernije boljunske govore s Velom Učkom te otočne: creske i sjevernoločinske (iznimkom je govor Zbišine u kojem alterniraju stariji /u/ i noviji /un/) (Vranić 2005:300). Tom se izoglosom ti ekavski govori nastavljaju na krčke starinačke govore (ali i doseljeničke na zapadu, nekad rubne zavelebitske govore) i čine prirodni kontinuum s najzapadnijim govorima lošinjskog arhipelaga sve do Premude (Lukežić 1990: Tabela 2).

Ovjere morfema DLI mn. imenica m. i s. r. u govorima ekavskoga dijalekta pokazuju izrazitu konzervativnost zadržanom različitošću oblikâ, premda su neki od njih skloni (u pojedinim ili u svim trima padežima) ujednačavanju s morfemima ž. r. ili sinkretizmu na koji od postojećih morfema ili koji od novotvorenih morfema. No, sinkretizam oblikâ DLI mn. imenica m. i s. r. na novi morfem /ima/ zabilježen je jedino u dvama, i drugim značajkama rubnim, govorima: Tinjana i Kaldira.

Distribucija prikazanih jezičnih značajki unutar ekavskoga dijalekta potvrđuje opravdanost razlikovanja jezgre dijalekta i njegovih perifernih zona, odnosno unošenje kriterija rubnosti u identifikaciju njegovih poddijalekata i hijerarhijski nižih cjelina. Pokušaj bi uvođenja novoga, rubnoga poddijalekta, što bi ga činili govori koji omeđuju ekavski prostor, zbog njihove teritorijalne nekompaktnosti i zastupljenosti različita tipa rubnih značajki bio neutemeljen.

LITERATURA

- Barac-Grum, V. (1992-1993) *Slaba mjesta jezičnoga sustava u govorima u kontaktu (s uporištem na konzervativni istarski idiom Rukavca)*, Filologija, knj. 20-21, Zagreb, 31-40.
- Barac-Grum, V. (1993) *Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru*, ICR, Rijeka.
- Brozović, D. – Ivić, P. (1988) *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, JLZ "Miroslav Krleža", Zagreb.
- Brozović, Dalibor (1960) O genetskim i strukturalnim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata, *Filologija*, 4, 45-55.
- Drpić, I. – Lončarić, M. (2002) Odnos južnonotranjskih govora i govora Kastavskoga krasi, u: *Med dialektologio in zgodovino slovenskega jezika*, Slavistično društvo Maribor, Maribor, 198-206.
- Drpić, I. – Vranić, S. (2000) Jezične značajke mjesnoga govora Lipe, *Fluminensia*, god. 12, br. 1-2, Rijeka, 17-36.
- Houtzagers, H. P. (1985) *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*, Rodopi, Amsterdam.

- Ivić, P. (1961) Prilozi poznavanju dijalekatske slike zapadne Hrvatske, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, VI, 403-405.
- Kalsbeek, J. (1983) Prilog proučavanju vokalnih sustava sjeverozapadnočakavskih govora u Istri, *Dutch Contributions to the Ninth International Congress of Slavists (Studies in Slavic and General Linguistics 3)*, 247-264.
- Kalsbeek, J. (1998) *The Čakavian Dialect of Orbanici near Žminj in Istria*, Studies in Slavic and General linguistics, vol. 25, Amsterdam.
- Langston, K. (2006) *Čakavian Prosody, The Accentual Patterns of the Čakavian Dialects of Croatian*, Slavica, Bloomington, Indiana.
- Lenček, R. L. (1982) *The structure and history of the Slovene language*, Slavica Publishers, Inc., New York.
- Lenček, R. L. (1989) Notes on the evolution patterns of the Common Slavic *g > γ and -g > -x in Slovene dialects, *Slavistična revija, Riglerjev zbornik*, 37, br. 1-3, Ljubljana, 219-231.
- Lisac, J. (1999) Bednjanski govor i štajerski dijalekatni idiomi, u: *Logarjev zbornik*, Maribor, 277-286.
- Lisac, J. (2006) *Tragom zavičaja*, Književni krug, Split.
- Lončarić, M. (1996) *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb.
- Lončarić, M. (1997) Hrvatsko-slovenski jezični odnosi s dijalektoloških gledišta, u: *Hrvati u Sloveniji Zbornik radova*, Zagreb, 347-357.
- Lončarić, M. (1999) Hrvatsko-slovenski jezični odnosi, u: *Logarjev zbornik*, Maribor, 254-268.
- Lončarić, M. (2003) Odnosi susjednih hrvatskih i slovenskih govora, u: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*, Zagreb, 199-208.
- Lukežić, I. (1990) *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, ICR, Rijeka.
- Lukežić, I. (1996) *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, ICR, Rijeka.
- Lukežić, I. (1998) *Govori Klane i Studene*, Libellus, Crikvenica.
- Lukežić, I. (1999) Razvoj i uspostava hrvatskoga jezika u starijim razdobljima, *Fluminensia*, 1 / 2, 101-142.
- Lukežić, I. – Turk, M. (1998) *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica.
- Małecki, M. (1929-1930) Gwary Ciciów a ich pochodzenie. *Lud Słowiański*. Kraków, 3-48.
- Małecki, M. (1930) *Przegląd słowiańskich gwar Istrii*, Prace Komisji Językowej br. 17, Polska Akademia umiejętności, Kraków.
- Moguš, M. (1977) *Čakavsko narječje. Fonologija*, Školska knjiga, Zagreb.
- Moguš, M. (1982) Čakavština Opatijskog krasi, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, sv. 17, Zagreb, 1-14.
- Ribarić, J. (1940) Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, u: *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. 9, Beograd, 1-207.

- Rigler, J. (1963) *Južnotranjski govori, Akcent i glasoslovje govorov med Snežnikom i Slavnikom*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana.
- Rigler, J. (1977) O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih, u: *XIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 4.-16. julija 1977. Zbornik predavanj*, Ljubljana, 29-38.
- Skok, P. (1971) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Šimunović, P. (1970) Dijalekatske značajke bužetske regije, *Istarski mozaik*, sv. 5, Pula, 35-49.
- Vermeer, W. R. (1982) On the Principal Sources for the Study of Čakavian Dialects with Neocircumflex in Adjectives and e-Presents, u: *Studies in South Slavonic dialectology*, Leiden, 111-173.
- Vermeer, W. R. (1982a) Raising of *ě and loss of the nasal feature in Slovene, u: *Studies in South Slavonic dialectology*, Leiden, 236-284.
- Vranić, S. (1995) Koliko je fonološki sustav mjesnoga govora Lisca čakavski, *Fluminensia*, god. 7, br. 2, Rijeka, 39-58.
- Vranić, S. (1999) Neke morfonološke (i morfološke) značajke sjeverozapadno-čakavskih rubnih govora, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 11, Zagreb, 49-61.
- Vranić, S. (2001) Podsustavi unutar čakavskoga ekavskoga dijalekta, *Drugi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova I.*, 651-657.
- Vranić, S. – Drpić, I. (2004) O kontaktu hrvatskih čakavskih i slovenskih južnotranjskih idioma u graničnome području, *Zbornik radova 5 RFD*, Rijeka, 567-577.
- Vranić, S. (2005) *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, Biblioteka časopisa *Fluminensia*, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Rijeka.
- Vranić, S. (2006) O govoru Staroda, *Diachronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*, Slavistično društvo Maribor, Maribor, 124-130.
- Zečević, V. (1993) *Fonološke neutralizacije u kajkavskom vokalizmu*, Zavod za hrvatski jezik, Zagreb.
- Zečević, V. (1999) Neke hrvatsko-slovenske sličnosti i razlike u vokalizmu, u: *Logarjev zbornik*, Maribor, 269-276.
- Zorko, Z. (2002) Slovenska obmejna narečja, u: *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*, Slovenski slavistički kongres, Maribor, 17-41.
- Zubčić, S. (2006) *Akcentatski tipovi imenica i glagola u sjeverozapadnim čakavskim govorima (dijakronijski i sinkronijski aspekt)*, doktorska disertacija u rukopisu, Rijeka.

SUMMARY
BORDERLINE FEATURES AS CRITERIA OF
CLASSIFYING ČAKAVIAN EKAVIAN DIALECT

The paper shows the analysis results of the research conducted for the necessity of describing Čakavian Ekavian speeches on the level of dialects which relate to applying the criteria of borderline features when classifying the established dialect to its subdialects and hierarchially lower units.

Key words:
Čakavian dialect, Ekavian dialect, subdialects of the Ekavian dialect, linguistic characteristics of borderline features

SANJA ZUBČIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

IZ SINTAKSE GROBNIČKIH GOVORA

UDK: 811.163.42'282'367

Izvorni znanstveni članak

U radu se analizira jedina dosad nesustavno istražena jezična razina u grobničkim govorima. Sintaktičkoj se analizi prilazi s aspekta sintaktičkih kategorija i to tako da se popisuju načini i sredstva njihova izricanja, klasificiraju se prema prethodno utvrđenim kriterijima, upućuje se na stilističku uporabu pojedinih oblika izricanja, na red riječi i na zamijećene inovacije u sustavu.

Ključne riječi:

hrvatski jezik, čakavsko narječje, ikavsko-ekavski dijalekt, grobnički govori, sintaksa

UVOD

U hrvatskoj je dijalektologiji uz leksičku, najmanje istražena sintaktička razina. Sintaksa, uz morfologiju, proučava obje strane jezičnoga znaka, izraz i sadržaj pa čini jezik u užem smislu. U sintaksi se hrvatskoga jezika utvrđuje znatan nerazmjer: sintaksa suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika dobro je analizirana,¹ za razliku od sintakse hrvatskih organskih idioma;² *sinkronijski* je

¹ Sintaksa je suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika vrlo detaljno analizirana u: Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, HAZU – Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1991. Izdvajaju se zasebna poglavlja o sintaksi u gramatikama (usp. Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.; Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., i dr.); udžbenička literatura (usp. Ivo Pranjković, *Sintaksa hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XIX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.) i studije posvećene određenim sintaktičkim poglavljima (Mirko Peti, *Predikatni proširak*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, knj. 6., Zagreb, 1979.; Marija Znika, *Odnos atribucije i predikacije*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, knj. 18., Zagreb, 1988.; Ivo Pranjković, *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.; Stjepan Babić, *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., i dr.).

² Usp. npr.: Luka Zima, *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb, 1887.; Stjepan Ivšić, *Današnji posavski govor*, Rad JAZU, knj. 196 (str. 124-254) i 197 (str. 9-138), Zagreb, 1913.; Nikola Majnarić, *Jedna zanimljiva sintaktička pojava u ravno-gorskom narječju*, Južnoslovenski filolog, III, 1922./1923., str. 35-40.; Milko Popović, *Sintaksa i*

aspekt analize relativno zadovoljen i to kroz sustavan opis sintaktičke razine suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika i manje kroz sintaktički opis pojedinih mjesnih govora, dok cjelovitoga i sustavnoga *dijakronijskoga* sintaktičkog opisa nema. Budući da se dijakronijski aspekt sintakse hrvatskoga jezika može iščitati samo iz sintakse suvremenih arhaičnih govora i sintakse starih tekstova,³ sintaktička se analiza tekstova jezičnopovijesne riznice i hrvatskih organskih idioma, od mjesnoga govora do narječja, postavlja kao važan zadatak hrvatske filologije i dijalektologije unutar nje. Osnovne bi metodološke postavke za istraživanje dijalekatske sintakse bile identične onima za istraživanje ostalih jezičnih razina:

1. predmet istraživanja su konkretni idiomi i to njihova govorna realizacija, a nikako ne književnoumjetnički ili publicistički tekstovi nastali na grobničkom i ili kojem drugom idiomu;
2. građa za analizu prikuplja se terenskim radom ili iščitavanjem oglada konkretnih govora;
3. analiza se ne smije temeljiti na usporedbi sa standardnim jezikom jer se radi o različitim sustavima od kojih je svaki autonoman i određen vlastitim pravilima, i sl.

Značajke su naše dosadašnje dijalekatske sintakse sljedeće: radova koji se na bilo koji način dotiču sintaktičke problematike ima malo, a najveći se dio njih odnosi na monografije kojima je sastavni, i redovito najmanji odlomak posvećen

rječnik žumberačkog dijalekta, Zagreb, 1941.; Nikola Majnarić, *Neke sintaktičke pojave u ravnogorskom narječju*, Ivšićev zbornik, Zagreb, 1963., str. 343-354.; Božidar Finka, *Čakavsko narječje*, Čakavska rič, 1, Split, 1971.; Josip Lisac, *Osnovne sintaktičke značajke goranskih kajkavaca u sklopu cjeline narječja*, Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, sv. 30, Zadar, 1992., str. 31-41.; Josip Jedvaj, *Bednjanski govor*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 279-330.; Antun Šojat, *Turopoljski govori*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 6, Zagreb, 1982., str. 317-493.; Stjepko Težak, *Ozaljski govor*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 5, Zagreb, 1981., str. 203-428.; Mijo Lončarić, *O kajkavskoj sintaksi*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, sv. 20, Zagreb, 1995. (rasprava je uz neznatne izmjene objavljena u knjizi istoga autora, *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.), str. 137-154.; Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Guberina, *Govor otoka Suska*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 7-214.; Milan Moguš, *Današnji senjski govor*, Senjski zbornik, Senj, 1966., str. 5-152.; Diana Stolac, *Sintaktičke napomene o mjesnom govoru Matulja*, Liburnijske teme, knj. 9, Matulji, 1996., str. 71-76.; Houbrecht Peter Houtzagers, *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*, Rodopi, Amsterdam, 1985.; Janneke Kalsbeek, *The Čakavian Dialect of Orbanici near Žminj in Istria*, Rodopi, Amsterdam, 1998.; Janneke Kalsbeek, *Jedno poglavlje iz sintakse istarske čakavštine: upotreba glagolskih oblika*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 103-113.; Silvana Vranić, *Iz sintakse paških čakavskih govora*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 151-167.; Željko Jozić, *O istraživanju dijalekatske sintakse*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 97-102.; Diana Stolac, Sanja Holjevac, *Metodološka načela za proučavanje dijalekatske sintakse*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 137-149. i dr.

³ U tom je smislu vrlo reprezentativna knjiga mađarskoga slavista Lászla Dezse *Typological studies in Old Serbo-Croatian Syntax* za potrebe je koje analizirao korpus najvećma pravnih dokumenata nastalih u Hrvatskoj između 12. i 14. stoljeća.

sintaksi;⁴ ni jedan od autora ne pretendira na cjelovit sintaktički opis već se govori o "osnovnim značajkama", "napomenama", "nekim značajkama", "bilješkama" i sl.; najveći se broj radova hrvatske dijalekatske sintakse odnosi na govore kajkavskoga narječja, a u strukturnom je smislu glavni istraživanja zajedničko to što se bave sintaksom oblika, padeža i redom riječi, a ne sintaktičkim kategorijama. Potrebu za istraživanjem dijalekatske sintakse ne ističu niti S. Ivšić⁵ niti B. Finka⁶ u svojim metodološkim predlošcima za istraživanje hrvatskih organskih idioma. Valja izdvojiti rad M. Ivić,⁷ sintaktički upitnik u kojem se pojedini podatci mogu dobiti ciljanim pitanjima, prije svega to su podatci o sintaksi padeža i kongruenciji, ali upućuje i na podatke koji se mogu ekscerpirati samo iz razgovora s obavjesnicima. S ciljem osvjetljavanja dijalekatske sintakse 2000. godine u Hrvatskoj je akademiji znanosti i umjetnosti održan međunarodni znanstveni skup jedna od dviju cjelina kojega je bila posvećena upravo njoj. U dvama su radovima istražene sintaktičke značajke dviju čakavskih skupina govora, istarskih⁸ i paških,⁹ a u dvama su ponuđena metodološka načela za istraživanje dijalekatske sintakse utemeljena na istraživanjima strukture i tvorbe pogodbenih rečenica u broskoposavskim ikavskojekavskim štokavskim govorima¹⁰ i na istraživanju atributa i priložne oznake u ikavsko-ekavskom čakavskom govoru Dražica.¹¹

Predmet je ovoga rada pokušaj sintaktičke analize grobničkih govora ikavsko-ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja. Grobnički govori predstavljaju jedinstven lingvistički sustav koji u svakodnevnoj komunikaciji koristi autohtono stanovništvo naselja smještenih uz sam rub Grobničkoga polja, uz gornji tok Rječine i na potezu od Orehovice i Pašca preko Svilnoga, Čavala, Cernika i Mavrinaca, uključujući i Grad Grobnik i okolna manja naselja. Taj je idiom lingvistički vrlo dobro istražen. Prvo su sustavnije istraživanje 1963. godine proveli P. Ivić i I. Lehiste istražujući fizionomiju dvaju dugih naglasaka u

⁴ Situacija se glede stupnja opisanosti dijalekatske sintakse bitno ne razlikuje ni u ostalim slavenskim jezicima. Valja, međutim, izdvojiti češki jezik koji ima monografije o sintaksi čak dvaju od ukupno četiriju narječja: za laško narječje monografiju Jana Balhara *Skladba lašských nářečí* (Československá akademie věd, Praha, 1974.), a za istočnomoravsko narječje rukopisnu disertaciju J. Chloupeka *Syntax východnomoravských nářečí* (Brno, 1958.). Postoji još i čitav niz manjih studija posvećenih pojedinačnim sintaktičkim temama ili metodologiji istraživanja.

⁵ Vidi: Stjepan Ivšić, *Načrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja*, Kovčević za hrvatska i srpska narječja, JAZU, Zagreb, 1914.

⁶ Vidi: Božidar Finka, *Naputak za ispitivanje i obrađivanje čakavskih govora*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 3, Zagreb, 1973., str. 5-77.

⁷ Vidi: Milka Ivić, *Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, VI, Novi Sad, 1963., str. 13-30.

⁸ Vidi: Janneke Kalsbeek, *Jedno poglavlje iz sintakse istarske čakavštine: upotreba glagolskih oblika*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 103-113.

⁹ Vidi: Silvana Vranić, *Iz sintakse paških čakavskih govora*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 151-167.

¹⁰ Vidi: Željko Jozić, *O istraživanju dijalekatske sintakse*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 97-102.

¹¹ Vidi: Diana Stolac, Sanja Holjevac, *Metodološka načela za proučavanje dijalekatske sintakse*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 137-149.

mjesnome govoru Donjega Jelenja i o tome deset godina kasnije objavili studiju.¹² Prvi je cjelovit i strukturalistički utemeljen opis grobničkih govora dala Iva Lukežić svojom magistarskom radnjom naslovljenom *Govor Donjeg Jelenja* obranjenom 1982. godine. Na dijalektološkim su kartama do te radnje grobnički govori prikazivani kao dio čakavskoga ekavskog dijalekta. Svoju je radnju sažela i objavila je u prvoj knjizi Grobničkoga zbornika naslovivši je *Grobnička čakavština (fonološki i morfološki sustav)*.¹³ Tom su raspravom detaljno prikazane fonološka i morfološka razina grobničkih govora. Daljnja su istraživanja išla u smjeru istraživanja leksičke razine, a okupljena su oko ideje grobničkoga rječnika za koji je materijal koncem 80-ih godina 20. stoljeća počela sakupljati Iva Lukežić. O teorijskim je i metodološkim postavkama za izradu toga rječnika, kao i o tijeku rada na njemu višekratno izvješćivala I. Lukežić. Budući da u rječnik ulazi ukupan leksički fond nekoga jezičnog sustava koji predstavlja leksikografski korpus, osim leksičkoga blaga, valjalo je prikupiti i analizirati frazeme grobničkih govora, što je kao diplomsku radnju pod mentorstvom Ive Lukežić učinila Sanja Zubčić i o tome kasnije objavila rad.¹⁴ Rukopis je grobničkoga rječnika bio poticajem jednome od rijetkih sociolingvističkih istraživanja u našoj dijalektologiji, onome Željke Juretić, o stupnju poznavanja i uporabe određenoga broja leksema u trima kontrolnim dobnim skupinama govornika Grobničana.¹⁵ Osnovne su postavke za istraživanje sintaktičke razine grobničkih govora ponudile Diana Stolac i Sanja Holjevac¹⁶ baveći se dvjema sintaktičkim kategorijama. Godine 1995. i 2002. objavljene su za povijest Grobnišćine dvije izuzetno važne knjige: *Grobnički urbari*¹⁷ Luje Margetića i *Knjiga brašćine Sv. Marije Tapačke u Grobniku*¹⁸ Irvina Lukežića. One su važne za utvrđivanje razvoja pojedinih jezičnih značajki u grobničkim govorima. Naime, u osnovici je obaju tekstova grobnička čakavština; u grobničkim urbarima¹⁹ ona iz početka 17. i 18. stoljeća, a u brašćinskoj knjizi ona koja se na Grobniku govorila od sredine 16. stoljeća do zaključno 1623. godine. Polazeći od toga, Iva je Lukežić napravila sustavne jezičnopovijesne analize tekstova, a građu iz brašćinske knjige iskoristila kao dijalektološki predložak i usporedbom pojedinih fonoloških,²⁰

¹² Vidi: Pavle Ivić, Ilse Lehiste, *Akustički opis akcenatskog sistema jednog čakavskoga govora*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, br. 3, 1973., str. 159-170.

¹³ Vidi: Iva Lukežić, *Grobnička čakavština (fonološki i morfološki sustav)*, Grobnički zbornik, knj. 1, Rijeka, 1988., str. 239-263.

¹⁴ Vidi: Sanja Bogović, *Frazeologija grobničkih govora*, Grobnički zbornik, knj. 4, Rijeka, 1996., str. 341-362.

¹⁵ Vidi: Željka Juretić, *Sociolingvističko istraživanje pasivnoga leksika grobničkoga govora*, Grobnički zbornik, knj. 6, Rijeka, 2004., str. 191-218.

¹⁶ Usp. Diana Stolac, Sanja Holjevac, *nav. dj.*

¹⁷ Vidi: Lujo Margetić, *Grobnički urbari*, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 1995.

¹⁸ Vidi: Irvin Lukežić, *Knjiga brašćine Sv. Marije Tapačke u Grobniku*, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2002.

¹⁹ Vidi: Iva Lukežić, *Hrvatski jezik u grobničkim urbarima iz 1610.-1612. i iz 1726. godine*, Grobnički zbornik, knj. 4, Rijeka, 1996., str. 319-330.

²⁰ Vidi: Iva Lukežić, *Relativna kronologija fonoloških promjena i izmjena u grobničkome govoru*, Grobnički zbornik, knj. 7, Rijeka, 2005., str. 227-250.

morfoloških²¹ i leksičkih²² izoglosa stvorila zametak historijske analize grobničkih govora. Premda ovakav uvod izlazi iz tematskoga okvira zadanoga naslovom samoga rada, više je razloga za nj: upućuje na evidentan nesrazmjer sintaktičkih istraživanja u dijalektologiji s istraživanjima ostalih jezičnih razina; upućuje na smjerove daljnjih istraživanja grobničkih govora, ali ponajprije daje pregled rada slavljence Ive Lukežić na materijalu iz grobničkih govora i upućuje na njegovu sveukupnu važnost.

Polazeći od toga da je jedini nepotpuno obrađen segment grobničkih govora sintaksa, u ovome se radu daju polazišni impulsi za nj. Analiza je provedena na dvama opsežnim ogledima govora mjesta Podkilavca i Dražica, na objavljenome ogledu govora mjesta Ratulje, na materijalu iz usmenoga stvaralaštva Grobničana²³ te na temelju vlastitih opservacija koje sam stekla kao izvorni govornik grobničkoga idioma.

U najvećem se dijelu recentnijih radova posvećenih dijalekatnoj sintaksi u nas,²⁴ ali i u drugim slavenskim jezicima²⁵ analizira sintaksa oblika i vrsta riječi²⁶ i eventualno red riječi, s posebnim osvrtom na položaj enklitika i proklitika. U ovome će se radu, naprotiv, analizirati gramatičko ustrojstvo rečenice, odnosno, sintaktičke funkcije kao jedan od modela za buduća istraživanja. Ovom se analizom ne okončava sintaktička analiza grobničkih govora. Za njezin će cjelovit opis valjati istražiti i sintaksu oblika, tipove rečenica, red riječi i provesti u suvremenoj sintaksi sve zastupljeniju analizu teksta.

Gramatičko ustrojstvo rečenice podrazumijeva skup odnosa među članovima rečeničkoga ustrojstva na koje se rečenica može raščlaniti. Razlikuju se samostalni i nesamostalni članovi rečeničkoga ustrojstva. Samostalni su predikat, subjekt, objekt i priložna oznaka,²⁷ dok su nesamostalni atribut i apozicija.²⁸

²¹ Vidi: Iva Lukežić, *Jezik grobničke brašćinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak*, Drugi Hercigonjin zbornik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., str. 223-246.

²² Vidi: Iva Lukežić, Sanja Zubčić, *Promjene u grobničkome leksiku*, Riječki filološki dani, knj. 6, Rijeka, 2006., str. 319-338.

²³ *Primjeri iz usmenoga stvaralaštva Grobničana*, priredila Iva Lukežić, Grobnički zbornik, knj. 1, Rijeka, 1988., str. 265-351.

²⁴ Usp. npr. poglavlje *Notes on Syntax* (str. 255-335) u knjizi Janneke Kalsbeek, *The Čakavian Dialect of Orbančić near Žminj in Istria*, Rodopi, Amsterdam, 1998., poglavlje *Sintaksa* (str. 115-132) u knjizi Mije Lončarića, *Kajkavsko narječje*, spomenutu raspravu Silvane Vranić *Iz sintakse paških čakavskih govora* i dr.

²⁵ Usp. npr. za slovenski jezik (Han Steenwijk, *The Slovene dialect of Resia*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta, GA, 1992.; Mihaela Koletnik, *Slovenskogoriško narječje*, Slavistično društvo Maribor, Maribor, 2001.), za ruski jezik (Zep Honselaar, *Govor derevni Ostrovcy Pskovskoi oblasti*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta, GA, 2001. *čir.*) i dr.

²⁶ Usp. npr. Anita Peti Stantić, *Poredbena sintaksa ličnih zamjenica u južnoslavenskim jezicima*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, 2002.

²⁷ O problemu određenja (ne)samostalnosti priložne oznake vidi u uvodnome dijelu istoimenoga odlomka ovoga rada.

²⁸ Usp. Josip Silić, Ivo Pranjković, *nav. dj.*, str. 284.

1. PREDIKAT

Prema vrsti riječi koja dolazi u službi predikata razlikuju se glagolski i imenski predikat.

1.1. Glagolski predikat

Može se sastojati:

- od jednostavnih glagolskih oblika:

Saki dan kupujen kruh i mliko.

I vidin na jednoj škaji jednega velega, debelega i črnega gadinu.

Teci k njoj!

- od složenih glagolskih oblika sastavnice kojih mogu biti rastavljene drugim riječima:

Prvo, kad smo užali v Riku hojevat, pa su užali Talijani pustit deset kil cveta priko granice, pa j saki užal ki j šal nebog z drvi cveta deset kil kupit aš je bil dolika va Taliji vaviki ceniji, pa onputa kuhat makaruni i frkiči.

I sam pomoćni glagol može biti složen:

Ono j meni bila Lidija donesla, pak je ono dobro onako.

Kad bi ofca bila obolela ili kad bi njoj ča, onda su se morali sami pomoć, kakogod su umeli i znali.

Pomoćni je glagol najčešće proklitički. Kada se predikat izražen dvočlanim složenim glagolskim oblikom ostvaruje na apsolutnome početku rečenice ili se želi posebno istaknuti, pomoćni je glagol enklitički:

Tekla san kuliko god su me noge nosile.

Poč ću tamo pa ću videt.

Ako j bil jači otrov, krepala j zajedno.

Kada je pomoćni glagol dvočlan, dakle u pluskvamperfektu ili u kondicionalu drugome, na apsolutnome se početku najčešće ostvaruje glagolski pridjev radni glagola *bit*, zatim nenaglašeni oblik glagola i tek kao potonji, s mogućnošću umetanja drugih riječi, glagolski pridjev radni "glavnoga" glagola:

Bila bin ti to storila, ali nis dospela.

Bile bi neboge obolele, a ki bi ih pejal veterinaru? Same su došle na se, ako su.

Znatno se rjeđe u tim situacijama na apsolutnome početku riječi ostvaruje glagolski pridjev radni "glavnoga" glagola:

Muzle bimo bile tri puti na dan, ta su nas užale bolet ruke.

Donesla mi j bila fanj tega ma se j se potrošilo.

U grobničkim je govorima potvrđena samo ona paradigma prezenta glagola *bit* i *otet* koja je oblikom jednaka paradigmi nenaglašenoga lika: *san, si, je, smo, ste, su* i *ću, ćeš, će, ćemo, ćete, će*. Međutim, ti oblici u određenome položaju u

riječi mogu poprimiti naglasak (*sân, sî, jê, smò, stê, sû; ćû, ćeš, će, ćemo, ćete, će*). Takav je položaj na apsolutnome početku rečenice, pa su ovjereni ostvaraji:

Sân bilã zadovõjna kad je prošãl.²⁹

Smò mi hodili do njê, ali nân ni rãbilo aš smò mi va lãtah vòdu òz doma nosili.

Ovakvi su primjeri rijetki, ali su evidentirani. U upitnim rečenicama, naprotiv, na početku se rečenice u načelu ostvaruju naglašeni oblici prezenta glagola *bit* ili *otet*. S promjenom se rečenične intonacije mijenja i naglasak prezenta tih glagola i to tako da oblici koji u izjavnim rečenicama imaju kratki naglasak, na početku upitne imaju dugi silazni (*sân, sî, jê, smò, stê, sû; ćû, ćeš, će, ćemo, ćete, će*):

Jê ti čã?

Ćeš me mòć zapejãt zdòlu?

Sî bilã v Riki?

Ćemo pòć grãbit dã nãn se nê bi se zmocilo?

1.2. Imenski predikat

Ovisno o tome vezuje li se predikatno ime za subjekt kopulom ili sponom ili ne, u suvremenoj se sintaksi razlikuje kopulativni i semikopulativni predikat. U grobničkim je govorima ovjeren samo kopulativni predikat, a čini ga "neki od oblika kopulativnoga glagola *biti* i imenskoga dijela koji je nositelj leksičkoga značenja".³⁰ U grobničkim govorima u službi imenskoga dijela mogu biti:

- imenica u nominativu:

Kad je daž veli, onda su ofce nutri va štali, a kad je vrime, onda ih zireneš van.

Ovo j škvađra, cota; ovo j crtalo, rafet; ovo j moršet; ovo j batić; evo su klišća.

To ti j divota kako su to stari judi lipo delali.

- pridjev u nominativu:

Pogotovo kad je već stariji bil.

Petar je pametan pa viš ča mu se j pripetilo.

Miran je bil, miran je bil, nebožić.

- zamjenica u nominativu:

To j to.

Šamrlica, to ti j ono ča ti j pručica.

On je moj.

- broj u nominativu:

Ona j prva, rodila se j deset minutih pred njen.

²⁹ Akcentuirat će se samo one potvrde iz grobničkih govora u kojima je to relevantno.
³⁰ Josip Silić, Ivo Pranjeković, *nav. dj.*, str. 289.

- prilog:

To ti j bedasto, ali delaj ča češ.

- predikatno ime može biti prijedložni izraz:

Lajbac je bez rukavih, od vune, kod ponjava j tkan.

To ti j za dleto.

Škanj je bil bez naslona.

- predikatno ime može biti padežni izraz u dativu. Taj je izraz zamjenjiv izrazom s prijedlogom *za*:

To j tebi. zamjenjivo je s *To j za tebe.*

Pupa j tebi, a autić ti j bratu. zamjenjivo je s *Pupa j za tebe, a autić je za brata.*

Potonji su ostvaraji u suvremenim grobničkim govorima znatno češći.

1.3. Predikatni proširak³¹

Ovisno o riječi koja se dodaje samoznačnome glagolu u funkciji predikata, razlikuju se imenski i glagolski pridjevski predikat. U grobničkim govorima predikatni je proširak rijedak, a kategorije u kojima se javlja malobrojne.

Imenski predikatni proširak najčešće ima oblik pridjeva koji se može ostvarivati u obama pridjevskim likovima, a u suvremenim su grobničkim govorima češći oblici određenoga lika kao rezultat posvemašnje, i ne samo grobničke, tendencije dokidanja razlika među dvjema paradigmama i morfološkoga ujedinjavanja na paradigmu određenoga lika.³²

Dugo j ležala bolna, mučila se j neboga.

Našli smo ga stučena ali i stučenega/stučenoga.

Nominativni imenski tip predikatnoga proširka dolazi kao obvezna dopuna uz glagol *ostat*. Imenski je dio najčešće pridjev:

On je ostal mićišan.

Sir će ostat takov.

U grobničkim je govorima predikatni proširak apsolutno najčešći u konstrukcijama s česticom *kod/ko*:

Smo mi užali kod mularija ko zeci jist.

³¹ Sintaktička je kategorija predikatnoga proširka u našoj literaturi upitna. Ne postoje jedinstveni stavovi o statusu određenih sintaktičkih pojavnosti pa se u literaturi iste pojave različito opisuju. U ovoj se analizi predikatnim proširkom određuju one pojavnosti koje je takvima odredio autor jedine monografije o predikatnome proširku u nas, Mirko Peti (usp. Mirko Peti, *nav. dj.*).

³² Razlika se među dvjema paradigmama u grobničkim govorima čuva, ali je ona akcenatske naravi, pa dvije morfološki jednake paradigme ulaze u dva različita akcenatska tipa (G jd. određenoga lika *debēlēga/debēlōga*; G jd. neodređenoga lika *debēlega/debēloga*). O tome vidi u: Sanja Zubčić, *Akcent pridjeva u nekim sjeverozapadnim čakavskim govorima*, Riječki filološki dani, knj. 5, Rijeka, 2004., str. 619-632.

Bilo nan je kod va rajju.

Glagolski predikatni proširak u grobničkim govorima ima oblik glagolskoga priloga sadašnjega i vrlo je čest:

Vavik je neboga kantala kopajuć.

Mlikarice su vavik plele hodeć v Riku z mlikon.

Vuki su tulili, šli tuleć, zavijali po celu noć.

Česte su i strukture glagol + glagol u infinitivu:

Ona j volela plest.

Šli su kopat.

2. SUBJEKT

Službu subjekta u rečenici imaju prije svega imenske vrste riječi koje su uvijek u nominativu:

- imenice:

Težaki su nan delali.

Užal nan je otac nebog prve kupine vavik po materi poslat.

Od jaruhih je bila najlipja vuna.

- zamjenice:

To ti j milo blago.

Nika j skroz ravna, a nika j lipa ricasta.

Ja znan da j zada Obruča jedna vela jama, ne duboka, široka j.

- pridjevi:³³

Samo su najjači preživeli, drugi bi si pokrepali.

Pokojni j to pustil najmlajemu sinu, ali mu braća nisu dala.

Talijanski mi j lipji od engleskega, oni nikako povedaju ko da imaju vrel kompir v ustih.

- brojevi:

Samo su najjači preživeli, drugi bi si pokrepali.

Prvi mi j bil boji.

Subjekt je kao član rečeničnoga ustrojstva ovisan o predikatu i s njime je sročan.³⁴ U temeljnoj sintaktičkoj literaturi, međutim, postoje različiti stavovi o dosezima sročnosti. Dok J. Silić i I. Pranjković ističu da je subjekt sročan s predikatom u licu, rodu i broju,³⁵ R. Katičić izostavlja kategoriju roda.³⁶ Taj nesklad

³³ Uvijek se radi o poimeničnim pridjevima.

³⁴ O sročnosti vidi više u: Stjepan Babić, *nav. dj.*

³⁵ Vidi: Josip Silić, Ivo Pranjković, *nav. dj.*, str. 296.

³⁶ Vidi: Radoslav Katičić, *nav. dj.*, str. 72.

proizlazi iz problema određivanja kategorije roda imenicama kojima se ne podudaraju gramatička kategorija roda i izvanjezična kategorija spola, kakve su primjerice *barba, papa, Mikula* i sl. Drugi su problem one imenice u kojih se ne podudaraju gramatička kategorija broja s izvanjezičnom brojnošću onoga što imenica izražava, primjerice *vrata, klišća, pluća, dimja* i sl. Budući da priroda ovoga rada nije teorijska, neće se izlagati potencijalno rješenje toga problema, već će se samo izložiti kako je u grobničkim govorima.

2.1. Sročnost po rodu

Problem potencijalno predstavljaju imenice tipa *barba, papa, Mikula* i sl. u kojih se gramatička kategorija roda ne preklapa s izvanjezičnom kategorijom spola. Ove imenice ulaze u paradigmu imenica ženskoga roda, a realno su muškoga roda/spola. U grobničkim govorima uz navedene imenice uvijek dolazi atribut u muškome rodu: *moj barba, njeji barba, debeli barba, stari barba; naš papa, pokojni papa, sveti papa, dobri papa; sveti Mikula, stari Mikula, sivi Mikula* i dr. Sročne su i s predikatom muškoga roda: *Barba j došal; Barba ga j dobro natukal; Pokojni papa j tri puti bil evdi; Papa j mašil; Je ti ča Mikula donesal?; Mikula ti j nič pustil na poneštri*. Iz navedenoga proizlazi da se na sintaktičkoj razini ovakve imenice ponašaju u potpunosti kao imenice muškoga roda pa se može izvesti zaključak da u grobničkim govorima sročnost uređuje izvanjezična kategorija spola, a ne gramatička kategorija roda.

2.2. Sročnost u broju

Imenice u kojih se ne podudaraju gramatička kategorija broja s izvanjezičnom brojnošću onoga što imenica izražava, primjerice *vrata, klišća, pluća, dimja* i sl. u grobničkim govorima najčešće otvaraju mjesto atributu u množini srednjega roda (*lipa vrata, široka vrata, hrastova vrata; dobra pluća; jaka klišća* i dr.) i sročne su s predikatom u množini srednjega roda (*Vrata su se oprla; Klišća su ti pala i prekinula se; Pluća su mu bila zdrava*). Sporadično su zabilježeni primjeri u kojima je atribut u množini, ali ženskoga roda (*široke vrata, srednje vrata, lipe jaja*).³⁷

Zbirne se imenice tipa *braća, dica, gospoda* sklanjaju kao imenice ženskoga roda u jednini pa otvaraju mjesto atributu s tim gramatičkim kategorijama (*naša dica, složna braća, bogata gospoda*). Predikat je, naprotiv, uvijek u množini i to srednjega roda (*Dica su nan došla; Braća su se potukla; Gospoda su propala*).

³⁷ Ta je tendencija ujednačavanja na gramatički morfem /e/ iz množine ženskoga roda zamijećena i u dijelu drugih sjeverozapadnih čakavskih govora, primjerice u krčkim govorima Drage Bašćanske, Batomlja, Baške i Stare Baške i u govoru Dubašnice koji nije sjeverozapadni čakavski, ali su mjesta u kojima se taj idiom govori smještena u njihovu neposrednome susjedstvu. O tome vidi više u: Iva Lukežić, Marija Turk, *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica, 1998., str. 147, 180, 202.

Zbirne imenice tipa *perji, voći, lišće* otvaraju mjesto atributu u jednini srednjega roda (*mehko perji, dozrelo voći, žuto lišće*) i sročne su s predikatom koji je u jednini srednjega roda (*Perji j letelo; Je voći zrelo; Već je so lišće popadalo*).

Iz navedenoga proizlazi da su u grobničkim govorima subjekt i predikat sročni u broju, osim u slučajevima zbirnih imenica tipa *braća, dica, gospoda* koje su sročne s predikatom u množini srednjega roda.

3. OBJEKT

“U rečenično ustrojstvo objekt se uvrštava po gramatičkim i leksičkim svojstvima glagola koji dolazi za predikat i povezuje se s predikatom jakim upravljanjem.”³⁸ Iz toga proizlazi da glagol određuje oblik objekta (padež), a ovisno o njegovu obliku objekt može biti *bliži (izravni, direktni)* i *dalji (neizravni, indirektni)*. Funkciju objekta mogu obavljati sve imenske vrste riječi:

- imenice: *Skuhala san obed. Napospravjala se j tujih kuć.*
- zamjenice: *Videla san ga pred kućun. Hvalila se j š njun.*
- pridjevi:³⁹ *Pitala san starega bi mi to prodal, ali on ni otel ni čut.*
- brojevi: *Znela san prve z kupa, zato su se mokre.*

3.1. Bliži (izravni, direktni) objekt

Bliži je objekt načelno u akuzativu, a mjesto mu otvaraju prelazni glagoli:

- A mi smo njim vavik kruh nosile, pa si njim malo dal pa vavik bi šle za tobun.*
- Užala ti j ona skuhat palentu i nest ju plovanu o Martinji.*
- Darina j užala sira nan dat i to smo mi pogaču i sir slani jili.*
- Češ zet od našega koš.*

Bliži objekt može biti i dijelni genitiv, ali i on je obvezatno zamjenjiv akuzativom:

- Marija Filipova vavik nan je neboga donesla kafa zamjenjivo je s Marija Filipova vavik nan je neboga donesla kafe.*
- Darina j užala sira nan dat i to smo mi pogaču i sir slani jili zamjenjivo je s Darina j užala sir nan dat i to smo mi pogaču i sir slani jili.*
- Kupile bi neboge cukara, cveta, kafa, a se ča njim je rabilo za po doma zamjenjivo je s Kupile bi neboge cukar, cvet, kafe, a se ča njim je rabilo za po doma.*

Značenjska je razlika među objektima u genitivu i akuzativu u navedenim primjerima ta da se objekt u genitivu koristi kada nije riječ o cjelovitu predmetu, nego o njegovu dijelu. Stoga se oni mogu dopuniti nekongruentnim atributom:

³⁸ Josip Silić, Ivo Pranjković, *nav. dj.*, str. 300.

³⁹ Pridjev je uvijek poimeničen.

Marija Filipova vavik nan je neboga donesla lončić kafa.
Darina j užala komad sira nan dat i to smo mi pogaču i sir slani jili.
Kupile bi neboge kilo cukara, kilo cveta, pol kila kafa, a se ča njin je rabilo za po doma.

3.2. Dalji (neizravni, indirektni) objekt

Dalji je objekt u ostalim kosim padežima:

- u genitivu:

Odrekla ga se j.
Ona se j načitala knjig.

- u dativu:

Rada san mu pomogla dokla san bila moćna.
Bil bi ga stavil va kablič jedan, kakov bi tel oblik da mu j.
Veselili su se unukon.

- u instrumentalu:

Nahvalila san se z novimi postoli.

Prema recentnijim sintaktičkim spoznajama dalji objekt može biti i u akuzativu i to onda kada glagol otvara mjesto dvama objektima.⁴⁰ Takvi su glagoli primjerice *učit (kega ča)*, *pitat (kega ča)*, *molit (kega ča)*. Budući da se radi o dvama objektima različita tipa, jedan se od njih tretira kao dalji. Ne ulazeći u raspravu o tome, ovdje je tek utvrđeno da u su u grobničkim govorima potvrđeni i takvi slučajevi.

Dalji objekt u grobničkim je govorima potvrđen i u svezi s prijedlogom:

- prijedlog + genitiv:

Ka se odvoji od jančića i ni za Boga ga neće.
Ma, ne moreš se odvojiti od blaga, kuliko ti se smili.
Z golid je va veli kotal mlako prelival.

- prijedlog + dativ:

Ne smi čovik bit popustljiv prama njin. A ki to more?

- prijedlog + akuzativ:

Užala ti j ona skuhat palentu kad je za čobani kuhala za zgoru.
Vavik su znali k nan dohajat po sir.
Na pozimak ih daž opere pa su tu vunuu vavik voleli judi za štramaci.

⁴⁰ Takve su teze izložene u: Josip Silić, Ivo Pranjković, *nav. dj.*, str. 303., dok se u Katičićevoj *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* (str. 93) u takvim primjerima oba objekta tretiraju kao bliži.

- prijedlog + lokativ:

Ne smin ni mislet o ton.

- prijedlog + instrumental:

On je zazijal nad njimi pa su ga poslušale.
Tamo ste isto vi bili z ofcami.
Ali smo se namučili š njimi!

U grobničkim su govorima, kao uostalom i u ostalim sustavima hrvatskoga jezika, potvrđeni i glagoli uz koje može stajati i više objekata s time da je jedan obično bliži. Bez pretenzije za sistematizacijom ovdje će se popisati samo neki ovjereni u istraživanome korpusu:

Užale smo ofcan dat kore od naranče. Ali su to rade jile!
Narizali smo njin pršuta i sira i dali sakemu žmuj vina.
Mat nas je temu navadila i ja to i danas dan tako.

4. PRILOŽNA OZNAKA

Priložna se oznaka u većini sintaktičke literature⁴¹ određuje kao samostalni član rečeničnoga ustrojstva. Taj stav relativiziraju Josip Silić i Ivo Pranjković tumačeći ga kao "neobvezatni (fakultativni) član."⁴² S obzirom na to i na činjenicu da je u toj funkciji zamijećeno nešto više inovacija, priložna se oznaka u ovome radu analizira iza "sigurnih" samostalnih i "sigurnih" nesamostalnih članova rečeničnoga ustrojstva. Mjesto joj u rečenici otvara predikat, a funkcija joj je da označava okolnosti vršenja radnje glagola koji obavlja službu predikata.

U grobničkim govorima funkciju priložne oznake najčešće imaju prilozi kojima se izriču:⁴³

- okolnosti vršenja glagolske radnje:

- mjesto: *Bil je cvet dolika ceniji.*
Po letu su šli zgoru z ofcami.
Oskud si došal?

⁴¹ Usp. npr. Ivo Pranjković, *Sintaksa hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XIX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., Radoslav Katičić (*nav. dj.*) i autori *Hrvatske gramatike (nav. dj.)* izrijekom ne dijele članove rečeničnoga ustrojstva na samostalne i nesamostalne, ali svrstavanjem priložne oznake između subjekta i objekta i navođenjem atributa i apozicija kao posljednjih na popisu sintaktičkih kategorija posredno izriču stav o samostalnosti priložne oznake.

⁴² Josip Silić, Ivo Pranjković, *nav. dj.*, str. 304.

⁴³ Ovakva je klasifikacija priloga preuzeta iz: Eugeniya Barić i dr., *nav. dj.*, str. 273-274. Prilozi kojima se izriče stupanj glagolske radnje mogu se u grobničkim govorima podvesti pod priloge načina, a oni koji izriču neodbrojenu količinu pod priloge količine.

- vrijeme: *Potla se cukara pospe.*
Ki bi to od familije nesal jutro blagoslovit?
Večer si sopeta moral poč po nje zgoru.
- način: *Pa se to lipo razriže.*
Jušto se ovako zasoči.
Frkići se s prsti delaju, pomičišno i na sitno.
- stupanj jakosti glagolske radnje:
Užal ga j nebogega jako stuć.
Malo ću poteć pa ću te doteć.
- neodbrojenu količinu:
Ovo leto j bilo čuda sniga.
Čuda se j tega pozabilo.
Imel je malo sriće i malo pameti pa j se uspel storit.

Vrlo se često priložna oznaka izriče prijedložnim izrazom ili imenicom u akuzativu.

- prijedložni izraz:
 - prijedlog + genitiv:
Užali su Talijani pustit deset kil cveta priko granice.
Potli večere se j zlamenalo i šlo spat.
Bil je pu mene do polna.
 - prijedlog + dativ:
Ki j šal k ranoj maši, ta j nesal i blagoslovit.
Potli si pomil čaj tribalo i k večeru si šal doma.
Kad ćeš malo doć k nan?
 - prijedlog + akuzativ:
Mora se testo na stol ložit i lipo rastegnut z lazajnicun.
Prvo smo užali v Riku hodeć hojevat.
Na proleći se ofce ojanje.
 - prijedlog + lokativ:
Bil je cvet va Taliji vaviki ceniji.
Užali su reć da se leh o Vazmu kuntenaju i o Božiću aš da slatku pogaču pečū.
Prvo su judi dosta po petku postili.
 - prijedlog + instrumental:
Mora se testo na stol ložit i lipo rastegnut z lazajnicun.
Potla se pospe s cukaron.
Rada j kantala sestrun.

- imenica u akuzativu, sama ili s pridjevom ili zamjenicom:
Celi dan ti j samo hodilo to blago, hodilo.
Ovo leto ćemo ranije sadit.
Su noć san te sanjala.
Nis te videla celu šetemanu.

U sustavu je grobničkih govora zabilježeno izražavanje priložne oznake besprijedložnim lokativom i genitivom:

- Kamo se j šlo z ofcami? Kozicu. Ja, vi ste šli Kozicu.*
- Kad je pa zima, oni koši sena znimat pada, ni to lahko.*

Ovakvi su izrazi uvijek sintaktički sinonimični s prijedložnim strukturama koje su u sustavu znatno češće (*vi ste šli va Kozicu* i *koši sena znimat z pada*) i redovito se njima izriče smjer kretanja. Priložna se oznaka društva često izriče instrumentalom posvojno-povratne zamjenice, ali se u tom slučaju ne radi o pravoj besprijedložnoj sintagmi već o elidiranju prijedloga z koji s oblikom *sobun* čini jednu izgovornu cjelinu unutar koje se najprije jednači po zvučnosti, a potom se reducira (*z sobun > s sobun > sobun*):

- Zimala ga j sobun v Riku kad joj ga ni imel ki.*
- Sama se j sobun karala.*

Isto se događa u svim situacijama kada prijedlog z stoji ispred riječi koje počinju šumnicima s ili z:

- Pokarala se j susedun.*
- Užal se j napit Zdrafkoton.*

Prema značenju priloga, prijedložne sintagme ili imenice u akuzativu koji mogu imati funkciju priložne oznake u grobničkim se govorima razlikuju sljedeće vrste priložnih oznaka:

4.1. Priložna oznaka mjesta:

- Zapolne reš doma z mlikon.*
- Igrale su se na ledini.*
- Mlikarice su na drugi dan nesle mliko v Riku.*

Sintaktička je značajka grobničkih govora što postoji razlika u načinu iskazivanja cilja kretanja od načina iskazivanja bivanja na nekome mjestu. Tako se za iskazivanje cilja kretanja uvijek rabi dativ s prijedlogom *k⁴⁴*:

- Znali su vaviki k nan dohajaj po sir.*
- Hoj k nan!*
- Ren duhtoru.*

⁴⁴ Prijedlog se *k* može elidirati zbog fonetskih razloga. Usp. isto s prijedlozima *s* i *z*.

Za iskazivanje bivanja na nekome mjestu rabi se prijedložna sintagma *pu* + imenska riječ u genitivu:⁴⁵

Užala j reč Marica da njin jih je desetak pu Vinkota.

To se j pu mesarih kupovalo.

On je bil tamo pu svojga deda.

Pu Čočaka su jila gospoda z Rike domaću hranu.

Ja san jedan jedini put jila to i to pu Drage pokojne i Milana.

Ta se stara razlikovnost u govornika mlađe generacije zatire, odnosno prevladava model *pu* + imenska riječ u genitivu pa se sve češće čuju rečenice tipa *Ren pu Stankota; Došal san pu vas, ali ni nkega bilo* i sl. Vjerojatno ta tendencija slijedi istu zamijećenu u razgovornome, ali i drugim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnog jezika.⁴⁶

Za razliku od toga još je uvijek dobro očuvana razlika u načinu izricanja cilja i smjera kretanja.⁴⁷ Smjer se kretanja izriče prilogom *kuda* (*Kuda ste šli va crikav? Po kon putu?*), a cilj kretanja prilogom *kamo* (*Kamo reš? Va Jelenji!*).

Za izricanje se odmicanja od mjesta radnje rabi u čakavskome uobičajen prilog *ća*:

Vaje su šli ća.

Ća san ga potirala.

4.2. Priložna oznaka vremena:

Pojutro bimo popile lončić belega kafa i to bi bilo se do obeda.

Va maju misecu su šli zgoru.

Onput je bilo se drukčije.

4.3. Priložna oznaka načina:

Kako ti se j to moglo dogodit?

Testo se na sitno riže pa se klada kuhat va vodu ili va juhu.

Bome znaš da njin ni bilo lahko.

To su judi delali na svoj način.

⁴⁵ Ove se konstrukcije rabe samo kada je kretanje usmjereno prema nekoj osobi. Zabilježene su, međutim, i još se uvijek dobro čuvaju rečenice tipa: *Blagoslovit je nesal ki j šal k ranoj maši* i *Bili smo pu maše pa smo njin se šli malo najavit* u kojima su zadržani isti odnosi. Radi se, vjerojatno, o petrificiranim i od pravila posve izuzetim sintagmama.

⁴⁶ Misli se pritom na izraze tipa: *Moram kod zubara.*; *Pošla sam kod doktora.* i sl. umjesto *Moram k zubaru.* i *Pošla sam k doktoru.*

⁴⁷ U dijelu je čakavskih govora došlo do ujednačavanja, pa se primjerice u paškim govorima za izricanje mjesta i smjera koristi prilog *kadi*. Usp. Silvana Vranić, *nav. dj.*, str. 159.

4.4. Priložna oznaka uzroka:

Ča zato nisi šal k maši?

Obolela j neboga od pojidanja.

Neka sad pukne od jada kad ju ni onput otel oženit.

4.5. Priložna oznaka društva i priložna oznaka sredstva:

Volela san delat š njimi aš su vavik kantali.

Potla smo već šle zdolu z buson.

Pokarala se j susedun oko nikakovega drva.

Ofce su strigli škarami.

4.6. Priložna oznaka količine:

Čuda su nan dali, a malo su imeli.

4.7. Priložna oznaka namjere:

Saku večer smo va crikvi molile za mir.

Došli smo po nevesticu! Bite nan oprli?

Za razliku od priložnih oznaka mjesta, vremena i načina, donekle i društva i sredstva, koje su u grobničkim govorima vrlo frekventne, ostale su navedene priložne oznake rjeđe.

5. ATRIBUT

U gramatičkom ustrojstvu atributu otvara mjesto imenica, bez obzira na to koje mjesto ona ima u ustrojstvu te rečenice, i preko nje atribut posredno postaje dijelom predikata, subjekta, priložne oznake ili objekta. Po tome se atribut razlikuje od ostalih funkcija i ulazi u kategoriju *nesamostalnih rečeničnih članova*,⁴⁸ odnosno, dio je složenoga sintaktičkoga ustrojstva rečenice. Atribut može biti pridjev, zamjenica, broj, imenica, količinski prilog ili prijedložni izraz. Budući da atributu otvara mjesto imenica, njegov je morfološki oblik određen morfološkim oblikom imenice na koju se odnosi, dakle da su oni *kongruentni ili sročni*. Drugi je tip atributa *nekongruentan ili nesročan*, a nastaje preoblikom iz predikata kojemu je predikatna riječ genitivni izraz. Prema pretežitosti morfoloških kategorija prvi se tip atributa obično nazivlje *pridjevskim*, a drugi *imeničkim*.

⁴⁸ Ivo Pranjković, *nav. dj.*

5.1. Sročni ili kongruentni atribut

Ako se atributna rečenica uvrštava uz neku imenicu u glavnoj svojim subjektom, a predikatna joj je riječ pridjev, zamjenica ili broj, onda pridjev, zamjenica ili broj iz njezina predikata postaju atributi imenice uz koju je bila uvrštena atributna rečenica. Takvi su atributi kongruentni s imenicom na koju se odnose što znači da se s njom slažu u rodu, broju i padežu, a u grobničkim govorima ima potvrda za kongruenciju za sve padeže, sve rodove i oba broja. U grobničkim govorima atribut može biti:

- pridjev:

Užale su reć da se leh o Vazmu kuntenaju i o Božiću aš da slatku pogaču pečū.

Nikakovi listi se lože va vodu, pa onda se to jaje nutri kuha i onda pusti kapula onu črjenu boju pa lipo budu onako kafena.

- zamjenica:

Najprvo se zmiša, pa se lipo ta voda lije i onput se pa kvas loži.

To ti ni ni travu jilo nego samo niki listi.

- broj:

Prvi dan, dok su još hodili hodeć, jutro bi najprvo šla neboga naša mat na Čavju po kruh va peknjicu da njen bude frižak kruh.

Ad. 1. Najbrojniju skupinu kongruentnih atributa čine oni koji su po morfološkim kategorijama pridjevi pa se stoga često i cijela kategorija kongruentnih atributa nazivlje pridjevskima.⁴⁹ Pridjevi imaju kategoriju vida i po njoj mogu biti određeni ili neodređeni. Ta kategorija u grobničkim govorima slabi i tendencija je prema ujednačavanju na deklinaciju određenoga lika pridjeva. Zbog toga se u grobničkim govorima potvrđuju dublete tipa: *Zakopali smo dobra čovika.* i *Zakopali smo dobrega čovika.* One su isključene u određenim sintaktičkim funkcijama, tako kao predikatna riječ pridjev može biti samo u neodređenome liku: *Praz Ranko je bil jako poredan.* Taj pridjev preoblikom može postati atribut: *Poredni praz Ranko.* Atribut je često posvojni pridjev s time da je u mlađih govornika zamjetna tendencija njegova preoblikovanja u sintaktički model *od + imenica u genitivu* (*On je prijatelj od Petra.*). Posvojni se pridjev rabi za izražavanje najbližih rodbinskih veza i u tim su sintagmama vrlo rijetke zamjene sintaktičkoga modela: *Znaš da bi prvo mogal bit ov Tonačičev Ivan, ča j umrl. A naša Anita, kuliko j imela, ma ja ne znan, ča j mogla imet, morda kakova tri-četira leta pa da ju j Marko Binin, pokojni nebog, napil dok su va Zaloj kosili. Morda j bil ov Ivan Buhin, ča ni on isto bil jedno vrime z ocen? To ti j Slava naša i mat pokojna Slavina, one su ti bili specijalisti. Znan da j Marica Binina jedna od prvih isto, da su imeli.*

⁴⁹ Tim se terminom služi i R. Katičić u: *nav. dj.*, str. 381.

Ad. 2. Funkciju atributa mogu obavljati sljedeći tipovi zamjenica:

- posvojne zamjenice: *Užala j reć Marija Venturova, da njihovega Anteta ne pijaža. A naš otac je vavik govoril da j murava za mliko najboja. Moj otac neka j imel sto muzic.*
- povratno-posvojna zamjenica: *Uglavnon nastojali su da on svoj sir dobije ča prvo.*
- pokazne zamjenice: *Moraš teć o polne tamo zanest te golide i hranu i se. Otac je sagrel, ja mislin na onu teplinu mlaka kad se pomuze, na onustu teplinu. Ti jančići ki su se odvojili na proleći, za pašu za imet.*
- upitne i odnosne zamjenice: *Oni su imeli kakovih jabuk i hrušav i su donesli pak onega. Kad je bil još mlad, i onda da večer ki put ni mogal spat i da j razmišjal kuda će on poč, kadi j, va kostomu dolcu više trave.*
- neodređene zamjenice: *Niko vrime su konji imeli samo Mičetini, Fana i Ivan. Aš su ženske prošle, saka mlikarica j prošla najveć ča.*

Ad. 3. redni brojevi: *Znaš i onda ti kasnije, mislin nigdi šesti misec, ja paran, da ti redu zgoru onda ti se sele daje. Prvi dan, ono su onda hodili hodeć, jutro bi najprvo šla neboga naša mat na Čavju po kruh va peknjicu da njen bude frižak kruh.*

Atributu otvara mjesto imenica koja stoji samostalno ili u prijedlozom izrazu na mjestu svih dijelova rečenice. Analogno tome različiti tipovi atributa mogu biti dijelom subjekta, predikata, objekta ili priložne oznake. U grobničkim govorima ostvaruju se sljedeće potvrde:

a) atribut pridružen subjektu:

Veliki siri, velika točila bi bila došla.

Kad niko vrime projde, kad je jača trava, onda su celi dan na paši.

To blago j vaviki hodilo.

Znaš da bi to prvo mogal bit Tonačičev Ivan, ča j umrl.

b) atribut pridružen predikatu:

Ona j bila vridna ženska.

Bil je drugi misec kad se j to dogodilo.

Pa Ivan ti j njeji sin, ča nisi znala?

Kad niko vrime projde, kad je jača trava, onda su celi dan na paši.

c) atribut pridružen objektu:

Vazmu i Božiću se kuntentaju aš da slatku pogaču pečū.

Vavik ti j imel jedan bujol va kon je držal mlako.

Tuka su nan dočekale šesti misec.

d) atribut pridružen priložnoj oznaci:

Saki korizmeni petak smo hodili na križni put.

Ofce se ojanje va drugon mīsecu.

Poč ću v Riku ta drugi dan.

U jednoj rečenici može biti onoliko atributa koliko ima imenica: *Stado ti j šklop, a šklopić, mi smo imeli šklopić od desetak-petnajst ovac i onda to je isto se šlo ća, normalno, ća će se ćaća zotin mućit i zafrkavat kad je to premalo ovac, a preveliko delo.* Atribut koji se dodaje imenici koja već ima pridjevski atribut ne određuje samo imenicu već čitav atributni izrazi: *To ti j bila jedna, ko nika sivozelena boja. Jutro bi najprvo šla neboga naša mat na Čavju po kruh va peknjicu.* Uvrštavanjem dviju ili više rečenica kojima je zajednički subjekt, a različita predikatna riječ u jednu rečenicu nastaje niz od više atributa koji mogu biti odvojeni zarezom ili veznikom. Niz od dvaju ili više atributa spojenih ili rastavljenih veznikom je stilistički obilježen i obično se rabi pri isticanju, npr.

On je lip.

On je dobar.

On je pametan.

On je lip, dobar i pametan. ili *On je i lip i dobar i pametan.*

(stilistički neutralno) (stilistički obilježeno)

Svim je dosada navedenim primjerima atribucije mjesto otvarala imenica, no osim uz nju atribut može stajati i uz zamjenicu (*Tribalo j moć se to nest zgoru va planinu.*) te pridjev i broj koji su najčešće poimeničeni ili se imenice izostavljaju zbog zalihosti uvjetovane kontekstualnim uključenjem (*Moj prvi (muž) je bil dobar čovik. Naš pokojni (otac) je vavik to užal povedat.*). Takvom atributu mogu mjesto otvarati samo redni brojevi i određeni pridjevi.

U neutralnu izričaju atribut stoji ispred imeničke riječi na koju se odnosi, a u emotivnom diskursu može biti iza nje. Većina je atributa u neutralnom iskazu grobničkih govora u antepoziciji. Na temelju oglada grobničkoga govora iz kojega su ekscerpirane potvrde za ovaj rad, ali i na temelju vlastita iskustva može se utvrditi veći broj atributa u postpoziciji u neutralnom iskazu starijih ili jezično svjesnijih govornika, tako primjerice obavjesnica koja ima 86 godina pri neemotivnom opisivanju kaže: *To se j mentilalo pa bi došla boćica pak se j ona dobro ziprala z vodun čistun.* Kada se unutar iste rečenice ponavlja ista atributno-imenska sintagma, često se mijenja red riječi u sintagmi da bi se izbjegla monotonija u pripovijedanju: *Lidija, ja, tud smo hodili kad su zabranili bili va šumu duboku hodit, a prvo bi se va duboku šumu hodilo, aš po leti ti j teplo jako i onda one nisu imele pit kadi.* U opisivanju vrlo emotivnih događaja iz njezina života četrdesetšestogodišnja je obavjesnica rabila isključivo attribute u postpoziciji: *Znaš samo kako ti j kroz šumu kad grmi, onda ti samo dudnji, dudnji, a kad reš s konjen pa su potkove železne, to ti*

samo iskre skaču, samo gjedaš kako skaču ozdola. Onda one bukvine debele, vele, ma, ne vidiš ti va šumi dubokoj opće sunca, niš, samo zelenilo ozgora. Tr kad ti j ona magla, leh zdola re magla, pa stalno misliš da ti j ..., pogotovo ako si malo strašjiv i kad si sam va noj šumi, onda samo misliš da niki zihaja pred te, a ono kako magla re ona debela debela stoje ravno, znaš, to potla vidiš da samo debela debela stoje. Posebno je zanimljiv red riječi u sintagmama kojima se izražava pripadnost. Već je prethodno rečeno da se pripadnost u grobničkim govorima uglavnom izražava strukturu *od + imenica u genitivu*, dok se posvojni pridjevi rabe uglavnom za izricanje najužih obiteljskih odnosa i to u petrificiranim sintagmama koje su nastale iz potrebe uklanjanja nesporazuma u komunikaciji uvjetovanoga učestalosti istih imena (*Jožica Stankotova i Jožica Kolišičeva*). Danas je "načeto" i to pravilo pa se za izricanje pripadnosti mladih osoba rabe dublete tipa *Klaudijo od Stane i Stanin Klaudijo*. Za starije ili umrle osobe još se sustavno rabe posvojni pridjevi: *Tonačićev Ivan, Ivan Buhin* i sl. U načelu se posvojni pridjev nalazi u postpoziciji: *Ivan Buhin, Milan Cenetov, Marija Filipova, Marko Binin*.

S obzirom na obvezatnost kongruentne attribute možemo podijeliti u dvije skupine: *sintaktički obvezatnih* i *semantički obvezatnih*. Pod *sintaktički obvezatnim atributom* se misli na nužnost uvrštavanja atributa uz imenicu koja u rečenici može stajati kao priložna oznaka vremena ili načina,⁵⁰ npr. *Ofce se ojanje va drugon mīsecu. Kad su na celi dan šle, već je bilo lagje.* *Semantički obvezatni atributi* su oni bez kojih rečenica nema pravoga smisla, a ostvaruju se u stručnim nazivima i drugim ustaljenim izrazima:⁵¹ *mlikarske late, Mala Gospoja, Veli petak, grobniški sir, križna kacavida, dupla blanja, tišjarski banak, fina blanja, gruba pila, rušna pila* i sl.

5.2. Nesročni ili nekongruentni atribut

Funkciju atributa u rečenici može imati i druga imenica koja je najčešće u genitivu. Zbog toga se nekongruentni atribut često nazivlje imeničkim.⁵² Imenički atribut izražava pripadanje, a prema vrstama pripadanja postoje različiti tipovi atributa.

1. Posvojni, posesivni genitiv ili genitiv vlasništva izražava pripadnost po vlasništvu, rodbinskim odnosima, pravu ili vlasti, a u grobničkim je govorima učestao. U analiziranom se materijalu iz suvremenih grobničkih govora potvrđuje samo jedan tip posvojnoga genitiva i to onaj izražen prijedložnom sintagmom: *od + imenica u genitivu*,⁵³ npr.: *otac od moje prijatelice, Klaudijo od Stane, dvorac od*

⁵⁰ Usp. Marija Znika, *nav. dj.*, str. 97-107.

⁵¹ Usp. Marija Znika, *nav. dj.*, str. 107-150.

⁵² Usp. Radoslav Katičić, *nav. dj.*, str. 417.

⁵³ Slična se pojava potvrđuje i u govoru Orbanica kraj Žminja. "The adnominal Genitive without preposition in purely possessive meaning is not very frequent. It competes with very frequent construction *od* 'of' + Gen (...)." Janneke Kalsbeek, *The Čakavian Dialect of Orbanici near Žminj in Istria*, Rodopi, Amsterdam, 1998. Istu su tendenciju u grobičkome govoru zamijetile i Diana Stolac

nike krajice, mihur od telca, mihur od krave i sl.⁵⁴ Genitivna se prijedložna sintagma kojom se izražava pripadnost može preobličiti u posvojni pridjev, pa se ovjeravaju oblici *Stanin Klaudio, prijateljin otac i krajičin dvorac*. Vrlo se rijetko posvojni genitiv izražava besprijedložnom imenicom pa je u analiziranu korpusu zabilježena samo jedna potvrda (*oštarija Ivana Rejinina*). Takve se konstrukcije drže arhaičnima i stilogenima. Osim ovoga, u suvremenim su grobničkim govorima zabilježena i dva rijetka i stilistički obilježena načina iskazivanja posvojnosti i to osobnom zamjenicom u genitivu (*to j nje brat; oženil se j za nje sestru.*) i osobnom zamjenicom u dativu (*poslali su mi sliku od pričesti njoj sestre; brat njoj pokojni*).⁵⁵ Svi su zabilježeni primjeri takvih zamjenica u ženskome rodu.

2. Dijelni ili partitivni genitiv izražava pripadanje nekoga komada, količine ili mjere dijelu neke stvari, skupa predmeta ili bića. Ovaj je nekongruentni atribut najučestaliji u analiziranim tekstovima, a okvirno se može podijeliti na sintagme kojima je glavni član broj⁵⁶ ili količinski prilog: *deset kil cveta, cveta deset kil, tri miseca, fanj tega* i one kojima je imenica glavni član, a nastale su metonimijom: *bocica mlika, lata vode, šklop ovac, ura vrimenta, koš sena, košarica konpira, lonac masla, komad drva, komad železa* i sl. Kao i posvojni genitiv i dijelni se genitiv nerijetko izražava genitivnom prijedložnom strukturom (prijedlog je uvijek *od*): *guma od avuta, del od tega, tar od sena* i sl. U besprijedložnim sintagmama s brojem kao glavnom riječju neobilježen je red riječi: broj + imenica, dok inverzan oblik ima stilističku vrijednost: *Talijani su užali pustit deset kil cveta priko granice, pa j saki užal ki j šal nebog z drvi cveta deset kil kupit aš je bil dolika va Taliji vaviki ceniji*. Uz brojeve *dva* (m. i s. r.), *dve* (ž. r.), *tri* (m., ž., s. r.), *četiri* (m.), *četira* (s. r.), *četire* (ž. r.) imeničke riječi ne dolaze u G mn. već u posebnu obliku koji je za m. i s. r. jednak G jd.: *dva pasa, dva sela; tri mlika, tri čovika; četiri čovika, četira sela*, a za ženski jednak N, A, V mn.: *dve noge, tri muže, četire muže*. Uz brojeve veće od *četiri* dolazi imenička riječ u G mn.: *šeždeset-sedandeset centimetrih, pet dan*. Količinski priloz: *kuliko, tuliko, onuliko, par, više, manje, fanj, dosta* i sl. slažu se s imenicom kao brojevi veći od četiri (u G mn.): *fanj vričić, kuliko let* i sl.

3. Genitiv cjeline izražava pripadnost dijela ili neke sastavnice svojoj cjelini. U analiziranu materijalu potvrđuje se rijetko: *kite od bukav, kora od naranče*. I u ostalim bi se slučajevima ostvarivala prijedložna sintagma, npr. *kantun od kuće*.

4. Gradivni genitiv pokazuje od čega je što, odnosno od kakvoga je materijala ono što se izriče glavnim članom. U grobničkim je govorima čest i izriče se pridjevom (*drveni stol, vunena ponjava, aluminijske late* i dr.) i genitivnom prijedlož-

i Sanja Holjevac, *nav. dj.*, str. 145.

⁵⁴ Takve preobliske nisu zabilježene kada se posvojnost izražava posvojnou zamjenicom. Dakle, *moja knjiga*, ali ne i *knjiga od mene*.

⁵⁵ Navedeni primjeri za dativ osobne zamjenice citirani su iz rada Diane Stolac i Sanje Holjevac (*nav. dj.*, str. 145). U tekstovima ekscerpiranim za potrebe ovoga rada nije bilo potvrde za nj.

⁵⁶ Pri tom se ne misli na redne brojeve i broj *jedan* jer se oni ponašaju kao kongruentni atributi.

nom sintagmom (*stol od drva, vrića od reta, šupica od mriže, ponjava od vune, pikabit od javorovine* i sl.).

U suvremenim je grobničkim govorima zamjetna snažna tendencija preoblikovanja primarnoga sintaktičkog modela *pridjev + imenica* u model *imenica + od + imenica u genitivu* koji je rezultat posuđivanja iz romanskoga modela. Primarno je taj model preuzet za izražavanje gradivnoga i partitivnoga genitiva jer se imenice kojima se određuje od čega je što ili dio čega je što često ne mogu preobličiti u pridjev ili je taj pridjev rezerviran za kakvu drugu uporabu kao u primjerima tipa *kantun od kuće*, a ne *kućni kantun, vrića od reta*, a ne *retena vrića, tar od sena*, a ne **senov tar* ili *pikabit od javorovine* prema neovjerenome **javorovinov pikabit* ili **javorov pikabit*. Sekundarno takav se model preuzima i za izražavanje posvojnosti. Stariji ga govornici, ili oni svjesniji, smatraju neautohtonim i rjeđe ga rabe. I oni međutim rabe isti model za izražavanje gradivnoga i dijeloga genitiva. U mlađih je generacija ova tendencija proširena i na izražavanje posvojnosti i poduprta je istim nastojanjem u razgovornome stilu hrvatskoga standardnog jezika i danas je već gotovo prevladala, osim možda pri opisu rodbinskih odnosa.

U analiziranim se tekstovima i u govornoj praksi iznimno rijetko potvrđuju ostali tipovi nekongruentnih atributa. Ograničenje za pojavu subjektivnoga i objektivnoga genitiva predstavlja činjenica da je glavni član te atributne sintagme po tvorbenom tipu uvijek glagolska imenica,⁵⁷ a one su rijetke u grobničkim govorima. Za objasnidbeni genitiv je ograničenje to što on obično dolazi uz apstraktne imenice kojih je u primarnom leksičkom sloju organskim govoru relativno malo.

Zajedničko je svim navedenim tipovima nekongruentnih atributa to što se pripadanje gotovo sustavno izriče genitivnim prijedložnim sintagmama, i to uvijek uz prijedlog *od*.⁵⁸ Iznimku čine samo oni dijelni genitivi koji kao glavnu sastavnicu imaju broj i oni koji su nastali metonimijom.

Imenica koja stoji kao atribut može i sama imati kongruentan atribut, pa može stajati: *dvorac od nike lipe krajice, šupica od fine mriže, lonac dobrega masla* i sl.

Nekongruentni su atributi, bez obzira na to jesu li besprijedložni ili prijedložni, u neutralnu diskursu uvijek u postpoziciji. Za dijelne genitive s brojevnou sastavnicou vrijedi isto što i za kongruentne attribute.

U sustavu se grobničkih govora potvrđuju i neki nekongruentni atributi koji nisu u genitivu, ali je njihov broj znatno manji. Svi su takvi atributi u analiziranou tekstu u prijedložnim sintagmama:

⁵⁷ Diana Stolac, *Padežni sustav u jeziku Tituša Brezovačkoga*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, 1995., str. 211.

⁵⁸ Iznimku čine sintagme *lajbac bez rukavih* i *pila bez luka*. Niti jedna niti druga ne označavaju pripadnost već odsutnost jednoga dijela fiktivne cjeline, pa je upitno ulaze li uopće u ovu kategoriju.

- a) atribut u akuzativu: *lonac na rožice, vrića na pruge, vuna za štramaci, svidri na puž, namještaj za kamaru;*
- b) atribut u lokativu: *ruškica na armaru;*
- c) atribut u instrumentalu: *kafe z pinun, pila z okviron.*

Zanimljive su sintagme tipa *pogačica za blagoslovit* i *igla za plest* jer su značenjski infinitivi *blagoslovit*, *plest* atributi imenica *pogačica*, *igla*, ali to oblikom nisu jer je atribut uvijek imenska riječ. Posljedica je to činjenice da su u grobničkim govorima rijetke glagolske imenice.

6. APOZICIJA

U grobničkim je govorima apozicija rijetka i izuzev jednoga primjera u analiziranim tekstovima (*maj misec*) sve apozicije dolaze uz osobna imena podrobnije određujući zanimanje (*Velko učitel, Zora učitejica, Emil kovač, Ivan mesar*) ili rodbinske odnose (*sestra Anita, barba Tonak, teta Marica, nona Jožica, mama Draga, tata Rok*, i sl.).

Apoziciji kao i atributu u rečenici mjesto otvara imenica, dakle morfološka, a ne sintaktička kategorija, pa prema tome i apozicija može biti dijelom subjekta (*To mi j barba Tonak donesal z broda.*), predikata (*To j Velko učitel.*), objekta (*Komač smo dočekali tetu Maricu.*) i priložne oznake (*Ni se triba ženit va maju misecu!*). Dok atribut može biti bilo koja imenska riječ, apozicija može biti samo imenica. Razlika između imenice u funkciji atributa i imenice u funkciji apozicije utvrđuje se binarnom opozicijom kongruentnost: nekongruentnost.⁵⁹ Imenicu u funkciji atributa karakterizira nekongruentnost, a imenicu u funkciji apozicije kongruentnost. Kongruentnost apozicije ne mora (ali može!) biti potpuna, obvezatna je samo sročnost u kategoriji padeža. U analiziranome korpusu potvrđuje se potpuna kongruencija (u rodu, broju i padežu) u primjerima: *sestra Anita, teta Marica, Ivan mesar, učitejica Zora, nona Jožica, mama Draga*, a djelomična (u padežu i broju) u primjeru *barba Tonak* jer se imenica *barba* sklanja kao imenica ženskoga roda. Apozicija i imenica uz koju ona stoji mogu, kao sve imenice imati attribute, pa se može ostvarivati: *naša draga nona Jožica, dobri učitel Velko* i sl. S obzirom na poziciju apozicije u odnosu na imenicu na koju se odnosi u grobničkim je govorima razvidno da je u neutralnome diskursu apozicija kojom se određuju rodbinski odnosi uvijek u antepoziciji, a samo iznimno u postpoziciji (*Stanko brat*). Naprotiv, apozicija kojom se određuje zanimanje redovito, makar u starijih i svjesnijih govornika, stoji u postpoziciji (*Velko učitel, Emil kovač, Ivan mesar*). Budući da su žene uglavnom ostajale kod kuće i bavile se uzdržavanjem domaćinstva, poljoprivredom i stočarstvom ili su pak kao *mlikarice* nosile pješice mlijeko u Rijeku, popis zanimanja koja bi dolazila uz imenice ženskoga roda

⁵⁹ Diana Stolar, *Padežni sustav u jeziku Tituša Brezovačkoga*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, 1995., str. 225.

znatno je reduciran, pa se zaključak za poziciju apozicije u ženskome rodu izvodi na temelju samo jednoga primjera, *Zora učitejica*. U suvremenim grobničkim govorima takve su dvočlane sintagme rijetke: ili se preuzimlju modeli iz suvremenoga standardnog jezika (*sestra⁶⁰ Nada*) ili se pak elidiraju osobno ime ili funkcija. U analiziranu je materijalu višekratno potvrđen primjer *maj misec*, redovito s apozicijom u postpoziciji.

7. ZAKLJUČAK

Rezultati su analize sintaktičkih funkcija u grobničkim govorima sljedeći: opisane su i primjerima ovjerene sintaktičke funkcije predikata, subjekta, objekta, priložne oznake, atributa i apozicije, popisani su načini i sredstva njihova izricanja, klasificirane su prema prethodno utvrđenim kriterijima, upućeno je na stilističku uporabu pojedinih oblika izricanja, na red riječi i na zamijećene inovacije u sustavu. S obzirom na činjenicu da cilj ovoga rada nije bio usporediti sintaksu grobničkih govora s kakvim drugim čakavskim govorom, između ostalog i zato što je sintaktički istražen njihov manji dio, ili pak sa sintaksom suvremenoga standardnoga hrvatskog jezika jer je to u suprotnosti s prihvaćenom metodologijom da se ne uspoređuju sustavi različitih razina, zaključak o sintaksi grobničkih govora proizlazi iz svake opisane sintaktičke funkcije. Spoznavajući taj sustav kao jedinstven, valja izdvojiti dvije temeljne inovacije. Prva se odnosi na sve snažniju tendenciju zamjene u izricanju posvojnosti tako da model *posvojni pridjev + imenica* ili *imenica + imenica u genitivu* biva sve češće zamijenjen modelom *imenica + od + imenica u genitivu*. Struktura *od + imenica u genitivu* obavlja funkciju atributa. Druga se inovacija odnosi na dokidanje razlike u iskazivanju načina cilja kretanja od načina iskazivanja bivanja na nekome mjestu. U suvremenim grobničkim govorima, osobito među mlađim govornicima ta se stara razlikovnost zatire, odnosno prevladava model koji je vrijedio samo za iskazivanje bivanja na nakome mjestu, model *pu + imenska riječ u genitivu*. Obje su ove inovativne tendencije vjerojatno nastale po uzoru (ili su makar poduprte njima) na istovjetne tendencije u razgovornome, ali nažalost i u drugim funkcionalnim stilovima hrvatskoga standardnog jezika.

Zamjetno je da su inovacije zabilježene samo u onim dijelovima rečeničnoga ustrojstva koji su nesamostalni (atribut) i neobvezatni (priložna oznaka).

⁶⁰ U značenju 'medicinska sestra'.

LITERATURA

- Babić, S., *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- Balhar, J., *Skladba lašských nářečí*, Československá akademie věd, Praha, 1974.
- Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Bogović, S., *Frazeologija grobničkih govora*, Grobnički zbornik, knj. 4, Rijeka, 1996., str. 341-362.
- Dezsö, L., *Typological studies in Old Serbo-Croatian syntax*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.
- Finka, B., *Čakavsko narječje*, Čakavska rič, I, Split, 1971.
- Finka, B., *Naputak za ispitivanje i obrađivanje čakavskih govora*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 3, Zagreb, 1973., str. 5-77.
- Hamm, J., Hraste, M., Guberina, P., *Govor otoka Suska*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 7-214.
- Honselaar, Z., *Govor derevni Ostrovcy Pskovskoi oblasti*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta, GA, 2001.
- Houtzagers, H. P., *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*, Rodopi, Amsterdam, 1985.
- Ivić, M., *Repertoar sintaksičke problematike u srpskohrvatskim dijalektima*, Zbornik za filologiju i lingvistiku, VI, Novi Sad, 1963., str. 13-30.
- Ivić, P., Lehiste, I., *Akustički opis akcenatskog sistema jednog čakavskoga govora*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, br. 3, 1973., str. 159-170.
- Ivšić, S., *Današnji posavski govor*, Rad JAZU, knj. 196 (str. 124-254) i 197 (str. 9-138), Zagreb, 1913.
- Ivšić, S., *Nacrta za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja*, Kovčežić za hrvatska i srpska narječja, JAZU, Zagreb, 1914.
- Jedvaj, J., *Bednjanski govor*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, Zagreb, 1956., str. 279-330.
- Jozić, Ž., *O istraživanju dijalekatske sintakse*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 97-102.
- Juretić, Ž., *Sociolingvističko istraživanje pasivnoga leksika grobničkoga govora*, Grobnički zbornik, knj. 6, Rijeka, 2004., str. 191-218.
- Kalsbeek, J., *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*, Rodopi, Amsterdam, 1998.
- Kalsbeek, J., *Jedno poglavlje iz sintakse istarske čakavštine: upotreba glagolskih oblika*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 103-113.

- Katičić, R., *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, HAZU - Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1991.
- Koletnik, M., *Slovenskogoriško narječje*, Slavistično društvo Maribor, Maribor, 2001.
- Lisac, J., *Osnovne sintaktičke značajke goranskih kajkavaca u sklopu cjeline narječja*, Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru, Razdio filoloških znanosti, sv. 30, Zadar, 1992., str. 31-41.
- Lončarić, M., *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- Lončarić, M., *O kajkavskoj sintaksi*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, sv. 20, Zagreb, 1995., str. 137-154.
- Lukežić, Irvin, *Knjiga brašćine Sv. Marije Tupačke u Grobniku*, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 2002.
- Lukežić, Iva, *Grobnička čakavština (fonološki i morfološki sustav)*, Grobnički zbornik, knj. 1, Rijeka, 1988., str. 239-263.
- Primjeri iz usmenoga stvaralaštva Grobničana*, priredila Iva Lukežić, Grobnički zbornik, knj. 1, Rijeka, 1988., str. 265-351.
- Lukežić, Iva, *Hrvatski jezik u grobničkim urbarima iz 1610.-1612. i iz 1726. godine*, Grobnički zbornik, knj. 4, Rijeka, 1996., str. 319-330.
- Lukežić, Iva, Turk, M., *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica, 1998., str. 147, 180, 202.
- Lukežić, Iva, *Jezič grobničke brašćinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak*, Drugi Hercigonjin zbornik, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2005., str. 223-246.
- Lukežić, Iva, *Relativna kronologija fonoloških promjena i izmjena u grobničkome govoru*, Grobnički zbornik, knj. 7, Rijeka, 2005., str. 227-250.
- Lukežić, Iva, Zubčić, S., *Promjene u grobničkome leksiku*, Riječki filološki dani, knj. 6, Rijeka, 2006., str. 319-338.
- Majnarić, N., *Jedna zanimljiva sintaktička pojava u ravnogorskom narječju*, Južnoslovenski filolog, III, 1922./1923., str. 35-40.
- Majnarić, N., *Neke sintaktičke pojave u ravnogorskom narječju*, Ivšićev zbornik, Zagreb, 1963., str. 343-354.
- Margetić, L., *Grobnički urbari*, Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka, 1995.
- Moguš, M., *Današnji senjski govor*, Senjski zbornik, Senj, 1966., str. 5-152.
- Peti, M., *Predikatni proširak*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, knj. 6., Zagreb, 1979.
- Peti Stantić, A., *Poredbena sintaksa ličnih zamjenica u južnoslavenskim jezicima*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, 2002.

- Popović, M., *Sintaksa i rječnik žumberačkog dijalekta*, Zagreb, 1941.
- Pranjeković, I., *Hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
- Pranjeković, I., *Sintaksa hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XIX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Silić, J., Pranjeković, I., *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 284.
- Šojat, A., *Turopoljski govori*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 6, Zagreb, 1982., str. 317-493.
- Steenwijk, H., *The Slovene dialect of Resia*, Rodopi, Amsterdam-Atlanta, GA, 1992.
- Stolac, D., *Padežni sustav u jeziku Tituša Brezovačkoga*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, 1995.
- Stolac, D., *Sintaktičke napomene o mjesnom govoru Matulja*, Liburnijske teme, knj. 9, Matulji, 1996., str. 71-76.
- Stolac, D., Holjevac, S., *Metodološka načela za proučavanje dijalekatske sintakse*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 137-149. i dr.
- Težak, S., *Ozaljski govor*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 5, Zagreb, 1981., str. 203-228.
- Vranić, S., *Iz sintakse paških čakavskih govora*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 12, Zagreb, 2003., str. 151-167.
- Zima, L., *Njekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Zagreb, 1887.
- Znika, M., *Odnos atribucije i predikacije*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, knj. 18., Zagreb, 1988.
- Zubčić, S., *Akcent pridjeva u nekim sjeverozapadnim čakavskim govorima*, Riječki filološki dani, knj. 5, Rijeka, 2004., str. 619-632.

SUMMARY FROM THE SYNTAX OF SPEECHES OF GROBNIK

The paper analyzes the only so far nonsystematically researched linguistic level in speeches of Grobnik. The syntactic analysis is approached from the aspect of syntactic categories, by determining the ways and means of their expression, classifying them according to the previously established criteria, pointing out the stylistic usage of specific forms of expression, word order and noticed innovations within the system.

Key words:
Croatian language,
Čakavian dialect, Ikavian-
ekavian dialect, speeches
of Grobnik, syntax

ĐURO BLAŽEKA

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Središte u Čakovcu

MODEL ZA ISTRAŽIVANJE MEĐIMURSKOG DIJALEKTA

UDK: 811.163.42'282(497.5-3 Međimurje)

Prethodno priopćenje

U radu se prikazuje model po kojem su studenti Visoke učiteljske škole u Čakovcu obavljali terenska istraživanja 120 mjesnih govora međimurskog dijalekta nakon što je autor detaljno istražio glavne punktove i spoznao najveći broj fonoloških, morfoloških i leksičkih raznolikosti unutar toga dijalekta. Za odabrane fonološke, morfološke i leksičke raznolikosti autor je napravio izbor riječi čiji su oblik studenti provjerili kako bi se dobio uvid u prostornu raširenost neke pojave. U popisu se daje prednost ekvivalentima na standardnom jeziku kako se ispitaniku ne bi sugerirao kajkavski oblik koji mu je poznat, ali ne pripada njegovu mjesnu govoru. U poglavlju o raznolikosti leksika posebna se pažnja posvećuje podjeli tih raznolikosti te utvrđivanju raširenosti hungarizama i slovenizama.

Ključne riječi:
međimurski dijalekt,
dijalektološki upitnik,
fonologija, morfolologija,
leksikologija

1. Uvod

Cilj je ovoga rada prikazati model po kojem su studenti Visoke učiteljske škole u Čakovcu istraživali međimurski dijalekt. Izrada upitnika vrlo je važan pretkorak za bilo koje ozbiljnije dijalektološko istraživanje.

Na početku mojeg istraživanja međimurskog dijalekta za govor Putjana koristio sam *Upitnik za Hrvatski jezični atlas* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (BLAŽEKA © 1998). Iako je vrlo pomno napravljen, odmah sam primijetio da njime ne mogu obuhvatiti sve pojave koje sam uočavao u istraživanju međimurskog dijalekta. Zbog toga sam se odlučio za izradu posebnog upitnika koji će obuhvatiti i druge, za taj dijalekt, važne pojave, ali i biti razumljiv ne samo vrhunskim dijalektolozima.

Prije nego što sam počeo sastavljati upitnik, proučio sam još nekoliko upitnika koji trebaju biti uzor svakom hrvatskom dijalektologu. Ponajprije ističem *Naputak za ispitivanje i obrađivanje čakavskih govora* Božidara Finke (FINKA 1973) u kojem su sintetizirane sve važnije osobine i pojave u čakavskim govorima i razrađeni njihovi međusobni odnosi, dijakronijski i sinkronijski.¹

Goran Filipi je napravio upitnik za *Istrorumunjski jezični atlas* (trojezični: hrvatski, rumunjski, talijanski) za istraživanje govora mještana sela Žejane i sela Čepičkog polja. Upitnik se sastoji od 1.898 standardiziranih pitanja koja obuhvaćaju pojmove iz različitih semantičkih polja, npr. vremenske prilike, običaji, brak i obitelj, dom i posjed, životinje, biljke, hrana, kalendar i sl. (FILIPU 2002).

Svakako kao primjer treba istaknuti i *Upitnik za istraživanje ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja* u okviru kolegija *Teorijsko-metodološki istraživački i obrađeni modeli* na poslijediplomskom studiju *Lingvistika s posebnim osvrtom na dijalektologiju* pri Filozofskom fakultetu u Rijeci koji je napravila Silvana Vranić.

Od upitnika za istraživanje štokavskih dijalekata najvažniji je *Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora* (BROZOVIĆ – PECO – VUJIČIĆ – VUKOVIĆ 1975).

Na općeslavističkoj razini najznačajniji je *Voprosnik Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa* (*Upitnik Općeslavenskoga lingvističkog atlasa*) koji se sastoji od 3454 pitanja, a mreža naseljenih punktova obuhvaća njih oko 850. Njegov je zadatak prikupiti građu koja bi omogućila rješavanje dvaju različitih problema: povijesno-poredbenoga i sinkrono-tipološkoga. Sastavljen je od dvaju nizova: leksičko-tvorbenoga i fonetsko-gramatičkoga (fonetika, morfologija, sintaksa).

U germanistici je jedan od najvažnijih upitnika *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen* (DORNSEIFF 2004.). Može poslužiti kao vrlo dragocjeno sredstvo za ispitivanje semantike bilo kojeg jezika.

2. Načela po kojima je rađen upitnik

Načela po kojima se radio model predložen u ovom radu mogla bi poslužiti drugim istraživačima kajkavskih govora, posebice onima koji su predavači na studijima gdje postoje jezikoslovni kolegiji (npr. učiteljski fakulteti), no gdje se od studenata ipak ne može tražiti ona razina koja se traži od npr. studenata kroatistike. Dijalektološka istraživanja zahtijevaju visokoobrazovane stručnjake koji su se za vrijeme poslijediplomskog studija opredijelili za dijalektologiju i koji uza sva lingvistička znanja posjeduju i druge preduvjete kao što su istančan sluh i senzibilitet za način života svojih ispitanika. Takvih je malo i velika je šteta ne iskoristiti potencijal studenata, posebice onih koji će postati budući učitelji. Jasno je da se u

¹ "Naputak može poslužiti i kao svojevrsan repetitorij čakavskog narječja, pa će osobito biti od koristi studentima jer im omogućava cjelokupan pregled osobina čakavskog narječja." FINKA 1973., 6.

okviru redovne nastave na kolegiju "Hrvatski jezik" koji traje 3 semestra dijalektologiji ne može posvetiti toliko vremena koliko bi trebalo da studenti postanu vrhunski dijalektolozi. Zbog toga je bilo potrebno napraviti model po kojem će studenti moći jednostavno skupiti podatke o nekom govoru koji će voditelju istraživanja biti od koristi.

Prikupljanje podataka po modelu koji ću predložiti u ovom radu poduzeo sam tek nakon što sam istražio 10 glavnih punktova u međimurskom dijalektu i u velikom dijelu uvidio koje morfološke i fonološke činjenice mogu poslužiti za podjelu poddijalekata na skupine. Imao sam već u dobroj mjeri grubi uvid u prostor na kojem se nalazi pojedina jezična osobina, no fizički bi mi bilo nemoguće točno utvrditi postoji li neka jezična osobina u 120 mjesta koja sam predvidio za istraživanje međimurskog dijalekta. Zbog toga sam napravio model po kojem su studenti istražili još 110 mjesnih govora koji nisu bili temeljni punktovi. Sve one za mene "iznenađujuće" podatke koje sam dobio od studenata osobno sam provjerio na terenu. Npr., ako mi je s područja gdje je za očekivati da je slogotvorno *l* dalo *o* student donio podatke koji govore o refleksu *u*, jasno je da sam takav podatak osobno vrlo pažljivo provjerio na terenu. One podatke koji su bili očekivani nisam provjeravao.

Dio upitnika posvećen je i istraživanju leksika. On se sastoji od dva dijela. U prvom sam dijelu napravio izbor frekventnijih parova istoznačnih ili bliskoznačnih leksema koji se javljaju u različitim dijelovima međimurskog dijalekta. Ti parovi mogu biti: a) raznokorijenski, b) s istorodnim korijenskim morfemima, ali s ponešto izmijenjenim fonemskim sastavom, c) s istovrsnim korijenskim morfemima, ali s različitim prefiksima ili sufiksima, d) s istim fonemskim sastavom, ali različitim značenjem i e) parovi leksema onomatopejskog podrijetla.

U drugom sam dijelu napravio popis hungarizama i slovenizama kako bih dobio uvid u njihovu rasprostranjenost. Što se više ide prema zapadu Međimurja, sve je manje hungarizama, a sve više slovenizama, i obrnuto: što se više ide prema istoku Međimurja, sve je više hungarizama, a sve manje slovenizama (jasno je da su u ovim usporedbama izuzeti govori pomurskih Hrvata u kojima zbog razumljivih razloga ima jako mnogo hungarizama). Germanizama ima jako mnogo u svim dijelovima međimurskog dijalekta i većina ih je poznata svim ispitanicima. Kod njih nije u pitanju postoji li replika kojeg modela, već koji fonološki ili morfološki oblik postoji u kojem govoru. Za tu sam svrhu napravio poseban upitnik koji ispituje rasprostranjenost pojedinog oblika replike, a za ovaj rad sam napravio samo mali izbor jer treba imati na umu da sam zabilježio oko 1100 germanizama.

Nema boljeg načina da se dobije uvid u teritorijalnu rasprostranjenost nekog leksema. Kod podataka koji se odnose na leksik može se dozvoliti veća sloboda u tumačenju dobivenih podataka i veća aproksimacija. Nije realno očekivati, posebice za arhaičnije lekseme, da ćemo u svim mjesnim govorima gdje se taj leksem možda i upotrebljavao, od ispitanika i dobiti potvrdu za njega. No i iz tih ćemo

podataka moći mnogo iščitati: ako je neki leksem potvrđen samo npr. u Donjoj Dubravi (krajnji istok Međimurja) i nigdje drugdje, vrlo je vjerojatno da se on nije upotrebljavao u Štrigovi (krajnji zapad Međimurja) jer je mala vjerojatnost da se u ostalih 119 mjesnih govora nije našao nijedan ispitanik koji bi ga potvrdio. Iako se to za sada nije dogodilo, teoretski je moguće da se neki leksem potvrdi samo u Donjoj Dubravi i Štrigovi. U tom bi slučaju teoretski bilo moguće da se taj leksem nalazio i na području cijelog međimurskog dijalekta, samo što smo slučajno upravo na njegovim krajnjim točkama našli ispitanike koji su ga potvrdili. No to sve i nije od presudnog značaja jer će ta građa poslužiti za rječnik cijelog međimurskog dijalekta, a ne pojedinih njegovih dijelova.

Moji su studenti zahvaljujući svojoj bliskosti s ispitanikom (ispitanici koje odabiru studenti najčešće su njihove bake, djedovi ili susjedi) doznali mnogo toga što neki profesionalni istraživač ne bi i što bi zauvijek ostalo neotkriveno. Studenti su se poticali da uz istraživanje prema zadanom modelu još i naprave mali rječnik govora tog mjesta. U taj su rječnik ušle sve "neobične" (ili leksički ili fonološki) riječi koje čuje od informanta. Na taj su se način doznale i mnoge neočekivane jezične osobine (osobito o prijelazima i gubljenjima fonema te o statusu najrazličitijih suglasničkih skupina). Rezultati tih studentskih istraživanja često su i bolji od onih koje bi napravili profesionalni dijalektolozi, posebice na polju leksika i frazeologije. Profesionalni istraživač nosi sa sobom breme "očekivanja" o tome što će u pojedinom govoru naći i zbog čega često može nešto "krivo čuti". Student-istraživač u tom je pogledu "nevin", tj. nije opterećen unaprijed stvorenom slikom o nečemu.

Studenti su upozoreni na to koji uvjeti moraju biti ispunjeni da bi netko bio pouzdan informant:

- a) informant treba najveći dio života provesti u svojem rodnom mjestu (da nije zet ili snaha iz nekog drugog mjesta)
- b) da se uglavnom bavio poljoprivredom ili, ako je već bio zaposlen, da je to bilo blizu mjesta stanovanja.

Uz ta dva obvezna uvjeta poželjno bi bilo sljedeće:

- a) da je informant starije životne dobi (minimalno 60 godina)
- b) da je ženskog spola (žene su ipak bile mnogo više vezane za kuću od muževa koji su poslom hodali okolo i imali puno više kontakata s drugim govorima).

Cijeli je proces imao nekoliko faza:

1. stjecanje temeljnih dijalektoloških znanja na redovnoj nastavi (poseban naglasak je na uvježbavanju pisanja grafema za pojedine foneme)
2. odabir mjesnog govora za istraživanje (ako student ima više mogućnosti)

3. uvježbavanje studenata da navedu ispitanika da kažu neku riječ u traženom obliku (određenom padežu, glagolskom obliku, komparativu...).

Kod izbora riječi za istraživanje fonologije i morfologije vodio sam računa o tome da ipak bude što više općepoznatih leksema, tj. da ne budu arhaizmi ili lokalizmi. Gdje god je moguće, naveden je ekvivalent iz standardnog jezika kako se ne bi sugerirao kajkavski oblik. Kajkavski se oblici (i to u kurzivu) donose samo onda kad ne postoji adekvatna riječ u standardu ili bi standardni oblik informanta naveo na pogrešan oblik. Kad navodim kajkavske riječi, navodim sve oblike za koje sam na temelju svojih spoznaja dobivenih do toga trenutka znao ili pretpostavljao da postoje. Razlog za to jest da se ne sugerira ispitivaču koji bi se oblik mogao pojaviti. Naime, ispitaniku mogu biti "u uhu" i oblici iz susjednih kajkavskih govora ili onih dominantnih (govor Čakovca i okolice, govor Preloga) pa se na taj način izbjegava da refleksno potvrdi oblik koji ne pripada njegovu mjesnom govoru.

3. Fonologija

3.1. Vokalizam

3.1.1. Inventar

Za svaki samoglasnik (i za naglašenu i za nenaglašenu poziciju) napišite po 10 riječi kako biste potvrdili njihov status.

3.1.2. Podrijetlo

- a) refleksi stražnjeg nazala \varnothing
budem (1. l. jd. prez.), gusjenica, guska, gusle, košulja, kut, muž, put, ruka, subota, uže
- b) refleksi prednjeg nazala ϵ
govedina, greda, ječmen, jetra, jezik, meso, metla, pet, početi, primiti, zepsti, žeđ, žeti
- c) refleksi slogotvornog $!$
buha, dugo (prid.), dugo (pril.), jabuka, kuk, sunce, suza, vuk, žuto
- d) refleksi šva
dan, daska, lagan, laž, magla, misa, pas, šapnuti, sav, tast
- e) refleksi dugog jata
bijesan, crijevo, dijeliti, dijete, dolijevati, grijeh, korijen, lijep, pijesak, pjeskovit, sijeno, slijep, vrijeme, ždrijebe
- f) refleksi kratkog jata
čovjek, dijete (G jd.), mjesec, mjesto, objed, sjekira, sjena, smreka, stariji (komp.), vježbati

- g) postojanje diftonga *ij*
bik, disati, dobiti, gleda (prez. 3. l. jd.), glista, kolac, križ, mi, misliti, pisani “šaren”, nitko, riba, svi, štipati
- h) prelazak otvorenih *e*- i *o*- samoglasnika u zatvorene pod utjecajem nazala
crven, meso, *n'ojža / n'ojža* “tavan”, *pȳsc'ojnj / pȳsc'ojnj* “pomokren”, *v'č-r'ojn / v'č r'ojn / v'č r'ojm / v'č r'ojm* “upravo sada”, znam (prez. 1. l. jd.)
- i) primjeri raznolikosti *a*- i *e*- samoglasnika u pojedinim leksemima u pojedinim mjesnim govorima koje se ne mogu jasno objasniti
bređa, govedina, ne mogu (prez. 1. l. jd.), njezin, *p'exnyjtj* “slučajno dodirnuti oko”, otključati, štagalj, *p'čnes / p'čnes* “novac”, *p'čtatj / p'čtatj* “pipati”, već, žedan
agacija, čekati, drugačiji, kraći, majka, mali, mlađi, ostavio (prid. rad. m. r. jd.), *r'asuxe / r'osuxe* “vile”, radije (pril.)
- j) slogotvorno *r* u nenaglašenoj poziciji
crepovlje, crijep, crven, krvav, perut, *t(e/o)r'ojba / tr'ojba* “kaljuža”, trešnja
- k) postoji li promjena *aj > ej*
nemoj (imp. 2. l. jd.), daj (imp. 2. l. jd.), jaje, prefiks za tvorbu superlativa *n'aj / n'ej*
- l) fakultativno gubljenje početnog *u*
bl'ok / 'obluk “prozor”, objed, oblačiti, obraz, obuti se, odrasti, orah, ostaviti, otava.

3.2. Konsonantizam

- a) refleksi starog prefiksa *və*- i prijedloga *və*
- 1) ispred *b, d, ž, g, j, l, n, ņ, r, z* i *ž*
u bravi, u dobru, u Đurđu, u grlu, ujahati, uloviti, u Ljubljani, uništiti, u njega, urediti, u Zagrebu, uživati
 - 2) ispred *c, č, k, p* i *t*
crknuti, u cijevi; *tč'uxnyjtj* “utihnuti - o boli”, u čamcu; ukrasti, u korpi; uputiti, u Prelogu; utopiti se, u tami
 - 3) ispred *x, s, š*
u *x'izj*, u hlačama, u sijenu, u štali
 - 4) ispred *m*
umiti se, umrijeti
 - 5) ispred *f* i *v*
u Francuskoj, u fušu, u *vrč'okj*

- 6) kao naglašeni prijedlog
u vas, u se
- b) gubljenje *j* u 2. l. jednine i množine imperativa kod glagola koji ispred morfa *-j-* imaju *i*
pij / pijte, pokrij se / pokrijte se, sakrij se / sakrite se, ubij se / ubijte se, umij se / umijte se
- c) čuvanje suglasnika *ñ*
gležanj, gnijezdo, konj, kuhinja, oganj, ponjava, proštenje, svinja
- d) fakultativna palatalizacija *n*
'ancuk “odijelo”, *f'ašnjik, g'ank* “hodnik”, *p'ankret* “1. izvanbračno dijete 2. klipani”, *pl'esnjf*, struna, *št'onga*
- e) prelazak *l* u *l* ispred *u*
gluh, luk, Ludbreg, *l'uft*, lupina, lupiti, luster, plug, poslušati, pluća, sluga
- f) palatalizacija fonema *l* ispred prednjih samoglasnika
gledaj (imp.), *kl'etj* “psovati”, *kl'inčec* “karanfil”, lipa, lisica, list, letva, lijep, lijek, plesti
- g) leksikalizacija *l* na mjestu gdje je u većini hrvatskih govora *l*
C'ila / C'ila “žensko ime Cecilija”, čavao, *f'ela / feja* “vrsta”, *f'ulati / f'ulatj* “promašiti”, gulaš, koliko, pil, stolnjak, *r'ingjšp'il* “vrtuljak”, *š'efla / š'efla* “zaimača”, tabla, veliki
- h) gubljenje fonološke razlike između *l* i *l*
divlji, kelj, kralj, ljudski, polje
- i) čuvanje početnih konsonantskih skupina u kojima je prvi član ploziv
kći, pšenica, ptić, tkati, *tpej'atj* “odvesti”
- j) refleks starog palatalnog *d* i sekundarnog *dj*
bređa, hrđa i pridjev od te imenice, grožđe, međa, pogađati se, pomlađen, posaden, posuđe, preporođen, rođen, svađa, žed
- k) protetski suglasnici *j* i *x*
ambar, Ana, *'apatjca / j'apatjca* “časna sestra”, apoteka, atar, obad, oganj, oko, otava, otec, raženi, rzati, uboški dom
- l) refleks palatalnog *r*
more, odmoren, orem (prez.), pokvaren, večera
- m) novo *j* iza samoglasnika u otvorenom slogu
gl'ajžj / gl'ažj “staklo”, grožđe, kolomaz, *k'ujsa / k'usa, pl'azjtj / pl'ajzjtj, pr'edj / pr'ejdj* “prije”, *šp'asen / šp'ajsen* “zabavan”, *š'ujster / š'uster* “postolar”, *v'ajdljn / v'adljnk* “veća metalna posuda”, *ž'ogatj / ž'ojgatj* “piliti”

n) prijelazi $m > n$ i $n > m$ na kraju riječi

čun, s malim, sa svetim, vani, $v'ε r'qn / v'ε r'qn / v'ε r'qm / v'ε r'qm$
“upravo sada”

o) prijelazi $r > l$ i $l > r$

$c'ofylt / c'ofyrt$ “odmah (uzv.)”, $f'arjngastj / f'aljngastj$ “koji ima neki tjelesni nedostatak”, $xal'upa / xar'upa$ “neugledna kuća”, $kvar'tj / kvart'jr$ “podstanarstvo”, $r'qr / l'qr / r'ql$ “cijev za odvod dima iz peći u dimnjak”, $sux'qlje / sux'qrje$ “suho drvo za potpalu”, $šjn'jr / šjn'jl$ “šinjel”, $vel'εstjvañe / ver'εstjvañe$ “noćno bdijenje nad mrtvacom”.

4. Morfologija

4.1. Imenice

a) Napišite sve deklinacijske oblike (jednina, množina, oblici iza 2, 3 i 4) sljedećih imenica. Na temelju tih podataka napravite tablicu nastavaka za sve vrste deklinacija

A-deklinacija muškog roda: čovjek, golub, jezik, $Jφžj$, konj, $M'irky$, nos, zub

A-deklinacija srednjeg roda: dijete, jaje, korito, lice, selo, smeće, uže

E-deklinacija: daska, gače, krava, ruka, žena

I-deklinacija: kost, noć, $r'it$ “stražnjica”, sol.

4.2. Glagoli

Napišite sve konjugacijske oblike sljedećih glagola: biti, curiti, čuvati, doći, gledati, $x'itjtj$ “baciti”, hodati, htjeti, imati, jesti, klati, kleti, krasti, napraviti, orati, prodrijeti, radovati se, reći, sjesti, smijati se, spavati, učiti umrijeti, uzeti, vući, žeti, $žg'atj$.

4.3. Pridjevi

4.3.1. Napišite sve deklinacijske oblike sljedećih pridjeva (nužno je postaviti pitanje gdje će oni biti atribut nekoj imenici u svezi koja je informantu uobičajena): lijep čovjek, lijepa žena, lijepo dijete, divlji čovjek, divlja žena, divlje dijete.

4.3.2. Napišite komparative od sljedećih pridjeva: bliz, debeo, dobar, dug, $x'ut$, jak, kratak, lijep, mlad, nizak, sladak, širok, uzak, velik, zdrav.

4.4. Zamjenice

a) Napišite sve deklinacijske oblike sljedećih zamjenica: ja, on, ona, oni, sebe / se.

b) Postoji li kontrakcija sljedećih posvojnih zamjenica: $m'ojeqa (m'εga)$, $m'ojemy / m'emy$, $tv'ojeqa / tv'εga$, $sv'ojeqa (sv'εga)$?

c) Koji oblik imaju sljedeće zamjenice?

$k'aj$, kakav, koji god.

4.5. Brojevi

a) Koji se oblik upotrebljava za broj 1: $j'εn$ ili $j'an$?

b) Izdeklinirajte brojeve 2, 3 i 4.

4.6. Prilozi

Imaju li sljedeći prilozi naveske?

$doma(j)$, $koma(j)$ “jedva”, $čuda(j)$ “mnogo”, $x'ajdj / x'ajdj$ “mnogo”, $leži(k)$ “lakše”, $dosti(k)$ “dosta”, $uk'qlj / uk'qlj(č)$ “okolo”, $rajši(k)$ “radije”.

5. Leksikologija

5.1. Toponimija

Kako svoje mjesto nazivaju njegovi stanovnici?

Kako se nazivaju muški i ženski etnici toga mjesta (stanovnici)?

Kako glasi kćetk (posvojni pridjev) od toga mjesta?

Kako stanovnici toga mjesta nazivaju susjedna mjesta, njihove etnike i kćetike?

5.2. Uzvici za komunikaciju sa životinjama

Pronađite odgovarajuće uzvike za komunikaciju sa sljedećim životinjama: kokoši, svinje, krave, konji, mačke, psi, purani, guske, patke (dozivanje, tjeranje, vabljenje, koordinacija teglećih životinja...).

5.3. Primjeri srodnih leksema potvrđenih u međimurskom dijalektu i njihova rasprostranjenost

Ovo je samo izbor karakterističnih razlikovnosti u leksiku koje su poznate i mnogim govornicima međimurskog dijalekta, posebice muškarcima koji su imali više kontakata s govornicima drugih poddijalekata i skupina međimurskog dijalekta. Te se razlikovnosti ugrubo mogu podijeliti na 5 skupina:

a) s potpuno različitim korijenskim morfemom, a s istim značenjem, npr.

$b'at / k'ocen$ “okomak”

$b'učka / pal'aska$ / “opletena boca”

$c'icvara / zl'εvenka$ “vrsta kolača od kukuruza”

f'rlec / kuž'olec / |'upec / špral'ič "prečka na ljestvama"
gl'qden / l'ačen "gladan"
graxuv'eje / mex'uine "omotač graha"
gv'eždra / muł'ača "tijesak za grožđe"
xaj'qs / kan'qs "svinjar"
kanž'qr / mar'ostec "nerast"
j'a / j'ę "partikula za potvrđivanje"
k'rnjca / strug'qńka "obla posuda izdubena od debla s produžecima za držanje"
leb'ivj / l'ojšj "krt – o mesu"
lup'qjka / trebl'ina "ljuska"
mazan'ica / per'ec "dizano tijesto bez nadjeva"
m'rzlj / zd'enj "hladan"
patr'ona / p'etek "metak za lovačku pušku"
zdr'uzgatj / zm'ecatj "zgnječiti"
zv'muťj se / prex'itj se "prevnuti se".

b) s istorodnim korijenskim morfemima, ali ponešto izmijenjenog fonemskog sastava, npr.

b'eja / b'e|ga "krmača (pej.)"
bles'ikatj / bl'iskatj "sijevati"
b'ečatj / br'ečatj "plakati"
c'afurt / c'ofu|t "odmah"
čv'ič / čv'ik "vrsta lošeg vina"
f'ašenk / f'ašjak / f'ašnek "poklade"
fč'ara / fč'ęra "jučer"
f'ęrtu|f / f'ortu|f / frit'un / fırtu|šj'ača "pregača"
f'ušpaj / p'ušpań "šimšir"
gl'ajš / gl'aš "staklo"
gr'isek / gr'išek "ogrizak"
g'uxnu / g'una / g'uvnu "gumno"
xrm'uslavec / xrm'ustavec "komad žilavog mesa"
x'opkatj / x'upkatj "skakutati"
gl'abukj / gljb'okj / gl'obukj "dubok"
ambr'ęly / jembr'ęly / mamr'ęly / mr'ęly "kišobran".

c) s istovrsnim korijenskim morfemima, ali s različitim prefiksima ili sufiksima, npr.

br'adlek / brad'uc / brd'ucljn "podbradnjak"
b'undač / b'undek "jednostavni ženski ogrtač"
b'ider / b'idernjca / b'idra "vrsta okruglog kolača i kalup za njega"
gn'ojščjca / gn'ojščjna "gnojnica"
gr'qšec / gr'qšjč "grašak"
g'ombušnjca / gumbuv'ača "pribadača"
m'ašlek / m'ašljn "mašna"
m'rtvec / mrtv'qc "mrtvac"
penez'ičnj / penezl'ivj "pohlepan za novcima"
p'ijafka / p'ijavjca "pijavica"
preb'ęsytj se / zb'ęsytj se "naglo se trgnuti od iznenađenja"
pr'ęsek / pr'ęseka "mjesto na zemlji gdje susjed prolazi kako bi došao do svoje zemlje".

d) s istim fonemskim sastavom, ali različitim značenjem, npr.

fr'iškj "brz" / *fr'iškj* "svjež"
l'uščjtj "skidati komušinu s klipa kukuruza" / *l'uščjtj* "skidati zrnje s kukuruza".

e) leksemi onomatopejskog podrijetla, npr.

čefk'ętatj / č'ifkatj "glasati se - čavki"
čv'anjly se / čv'qndratj se "stajati i pri tom se kvariti - o hrani"
gevg'ętatj / g'qgatj "glasati se - o guski"
x'aš / x'ęš "uzvik za tjeranje kokoši"
xrč'ica / xršč'ica "štakor"
x'rknutj / t'rknutj "malo udariti"
x'ujs / x'ujš "uzvik za tjeranje svinja"
leb'ivj / l'ojšj "krt – o mesu"
pel'učnuťj / pel'usunuťj "izliti vodu iz posude"
pl'ifkj / p'rfkj "prhak"
b'qcatj / p'qcatj "hodati po blatu".

5. 4. Rasprostriranje hungarizama² i slovenizama³

Na istoku Međimurja zamijetio sam znatno više hungarizama nego na zapadu, a na zapadu znatno više slovenizama nego na istoku. Zbog zemljopisnih činjenica to nije čudno. Germanizama ima podjednako u svim dijelovima Međimurja⁴. Vrlo je važno odrediti granicu rasprostriranja slovenizama i hungarizama: kojim se intenzitetom smanjuje njihov broj u pravcu suprotnom od graničnih mjesta prema tim državama.

U upitnik sam stavio one hungarizme za koje nisam bio sam siguran da su općerašireni. Ocijenio sam da nema potrebe za stavljanjem hungarizama kao štu su npr. *b'itanga* (bitang), *f'ačuk* (fattyú "bastard; vanbračno dijete") "vanbračno dijete", *j'ezery* (ezer) "tisuća", *dr'ek* (derék) "stranica kola", *pajd'oš* (pajtás). Kod slovenizama sam napravio izbor leksema koji su potvrđeni u slovenskim prekomurskim govorima i Sv. Martinu. Cilj je uvid u to dokle seže jači slovenski utjecaj. Vrlo je dragocjeno ako ispitivači uspiju pronaći i različita značenja od onih pretpostavljenih. Naime, iako ih potiskuju ekvivalenti iz standardnog jezika, mnogo stranih riječi uspijeva opstati u mjesnim govorima zahvaljujući suvremenim semantičkim adaptacijama, najčešće pejorizaciji.

1. slovenizmi:

Provjerite postoje li sljedeće riječi u ispitanom govoru. Pažljivo zapišite oblik u kojem se javljaju.

br'ěsmec "kitica koja se nosi u crkvu na Cvjetnicu", *c'ajgar* "kazaljka na satu", *c'ecatj* "sisati mlijeko", *c'ecj* "uzvik za tjeranje patki", *č'ijfkaj* "glasati se – o čavki", *č'ovjk* "čovjek", *č'eden* "jedan", *č'epk* "prosjak", *d'ipljca* "usna harmonika", *d'ol* "dolje", *g'ojslatj se* "pariti se - o mačkama", *gl'ixnj* "jednak", *glub'onec* "kuhano tijesto sa zeljem", *gn'atj* "tjerati", *x'ip* "tren", *xr'ukatj se* "tjerati se (o svinjama)", *xud'ijč* "vrag", *izda* "još", *j'a* "partikula za potvrđivanje", *j'ope* "odjeća", *k'črdela* "otoman", *km'ečkj* "seljački", *m'rtvec* "mrtvac", *osljca* "hrpa slame, drva...", *p'otlam* "poslije", *presl'ěidjtj* "prijeci negdje, stupiti negdje", *p'rle* "prije", *rasteg'eljtj se* "raspojasati se", *r'ěisen* "uistinu", *resxlap'ortjtj* "provjetriti prostoriju", *r'ogel* "rog", *r'oxla* "duži štap", *skunč'qvaje* "zaruke", *šč'ijgatj* "škakljati", *š'uraf* "razbarušen", *t'abrjx* "zabave nakon velikih radova", *t'obljn* "dodatni krevet ispod kreveta", *tr'ijar* "sprava za čišćenje žita", *zd'aj* "sada", *zg'ańka* "zagonetka", *žv'ergljce* "male citre".

2. hungarizmi:

- biljke: *p'izma* (pézsma) "kadulja", *g'acjűš* (agáci) "bagrem"

- bolest i ljudska stanja: *g'ingaf* (gyöngé "slab, osjetljiv, nježan") "teturav u hodu zbog iscrpljenosti od bolesti", *xet'ovaj* (henyél "jenjavati, prestajati") "jenjavati, prestajati – o fizičkoj boli", *xjtv'qlen* (hivtelen; hitvány "sramotan, nečastan; jadan") "slabo razvijen, bolestan, i to od rođenja", *k'exja* (keh "kašalj") "guša", *k'exjavec / k'exjafka* (keh "kašalj") "čovjek / žena koji boluje od guše", *mar'oden* (maródi "boležljiv") "iscrpljen od bolesti", *p'elida* (pélida "primjer; simbol; slika; kip") "netko tko izgleda bolesno i iscrpljeno", *zbet'čžatj* (beteg "bolestan") "oboljeti"
- brojevi: *j'ezery* (ezer) "tisuća"
- dijelovi kola: *dr'ek* (derék, stariji oblik drék "struk; stranica kola") "stranica kola"
- držanje: *našěš'eren* (gyönyörű "radostan; živahan, junačan") "žustar", *našěš'erjtj se* (gyönyörű "radostan; živahan, junačan") "tijelom zauzeti prkosan stav"
- duhan - *b'aga* (bagó) "duhan za žvakanje", *ket'čš* (kötés "zavežljaj; pletivo") "mjera za duhan"
- govor - *berl'ondyvaj* (bolond "lud, budalast") "ludo, besmisleno govoriti", "govoriti bez stanke tako da nitko drugi ne može doći do riječi", *čal'oren* (csalárd "varljiv") "šutljiv, ali oštrog jezika kad progovori - o ženama", *m(c)rg'otaj* (morog) "gundati, mrmrljati; režati"
- hrana: *b'ocj* (gombóc "valjušak") "krpice od tijesta koje se stavljaju u juhu", *čjg'er* (csiger "loše vino") "ocat napravljen od vina", *gumb'ocj* (gombóc "valjušak") "okruglice od griza koje se stavljaju u juhu", *jes'čnec* (eszencia "srž, bit; ekstrakt") "vrsta jakog octa", *t'uryš* (túró "svježi sir") "sušeni sir sa paprikom"
- igra i zabava: *b'oba* (baba "dojenče; lutka") "lutka", *č'iguš* (csiga "kotur na zdencu") "zvrk", *k'orčyle* (korcsolya) "klizaljke", *l'abuda* (labda) "lopta"
- institucije: *ovuda* (óvoda) "dječji vrtić"
- karakterne osobine: *čal'oren* (csalárd "varljiv") "podmukao i prijetvoran"
- kuća: *b'olta* (bolta "svod; dućan") "svod od opeke"
- međuljudski odnosi: *ald'uvatj* (áld "žrtvovati") "oprostiti nekome dug", *b'otrvajtj* (bátorit) "bodriti, hrabriti", *k'čtuš* (kettős "suradnik, drug") "suradnik", *ket'ušjtj se* (kettős "suradnik; drug") "surađivati"
- miris: *v'čteš* (vetés "sjetva; usjev") "miris po vlazi u neprozračenoj prostoriji"
- odjeća i obuća: *b'očkurj* (bocskor "opanak") "stare iznošene cipele koje su oblače isključivo za polje ili blato", *g'omp* (gomb "dugme", *kep'čfek* (köpönyeg) "vojnički plašt", *s'ora* (szár "dugački, ravno stojeći dio raznih predmeta, biljki, odjeće...") "gornji dio čizme"

² BLAŽEKA 2006. b.

³ BLAŽEKA 2006. a.

⁴ BLAŽEKA 2005. a.

- pejorativni nazivi za ljude: *č'oklavec* / *č'oklafka* (csonk "ostatak nečeg živog što je nasilno odstranjeno; batrljak") "nespretan čovjek / žena", *dr'oteš* (drótos) "čovjek niske inteligencije", *š'enšes* / *š'enšjka* (gyöngy "biser") "niski čovjek / žena", *fereš'ęga* (*falš + mađ. sufiks ság) "žena koja se smiješno ponaša – na granici maloumnosti", *fjšk'arjjuš* (fiskárius "odvjetnik") "odvjetnik", "čovjek koji se razmeće učenošću" - derogacija, *kan'qs* (kanász "svinjar") "krajnje siromašna i zaostala osoba", *t'olvaj* (tolvaj "razbojnik, otimač")
- pokojnici: *c'intur* (cintorom) "groblje", *vel'ęstuvatj* (virraszt, veraszt "bdjeti; stražariti") "bdjeti uz mrtvaca"
- ponašanje (negativni oblici): *xal'qsjtj* (halászat "ribariti") "krasti voće u tuđim vrtovima", *ket'uš* (kettős "suradnik, drug") "ortak, ljubavnik", *ket'ušjtj se* (kettős "suradnik, drug") "suradivati u nekom sumnjivom poslu, održavati zabranjenu ljubavnu vezu", *I'opyf* (lopó) "lopov", *vel'ęstuvatj* (virraszt, veraszt "bdjeti, stražariti") "negdje se predugo zadržavati" - derogacija
- praznovjerje: *k'uta* (kutya "pas") "izmišljeno strašilo kojim se plaše djeca", *p'ęlduvatj* (péllda "primjer; simbol; slika; kip") "raditi nešto opasno što će vrlo vjerojatno uroditi lošim posljedicama"
- predmeti za svakodnevnu uporabu: *č'iga* (csiga) "kotur na zdencu", *č'ipka* (csipke) "čipka", *x'ęč* (hegy "šiljak, vrh; gora, brdo") "krčenica", *x'okuš* / *f'okuš* (fokos "sjekira; češagija; razmetljivac; vrsta čekića; palica starješine na svadbi") "grubo obrađeni duguljasti komad drva za pomoć u hodanju koji imaju siromašni ljudi koji si ne mogu kupiti pravi štap za hodanje", *kl'gruš* (kláris) "ogrlica", *k'opča* (kapocs) "kopča", *t'ok* (tok "futrola") "futrola"; "pernica za školu", *t'okjca* (tok "futrola") "futrola", *tuč'ęr* (tölcsér) "lijevak"
- prezimena: *Xeged'uš* (Hegedüs), *Mar'odj* (Maródi), *Sab'ol* (Szábó)
- prijevoz: *kuč'ija* (kocsi "kola") "kočija", *kuč'j'qs* (kocsi "kola") "kočijaš", *kuč'ika* (kocsi "kola") "kolica u kojoj majke voze najmanju djecu"
- priroda: *f'orguf* (forgó) "vir"
- rodbinski nazivi: *j'apa* (apa "otac") "otac", *japjca* (apa "otac") "djed"
- tehnički izrazi: *c'ines* (szín "boja") "debela olovka u boji koju koriste stolari", *f'urek* (furkó) "trupac", *kipec* (kép "slika; lice; obraz; vid") "fotografija", *kurm'qn* / *krm'qn* (kormány "kormilo, upravljač; vlada") "volan", "upravljač bicikla", *kurm'qnjtj* / *krm'qnjtj* (kormány "kormilo, upravljač; vlada") "upravljati biciklom", *na'ęš* (mađarski izgovor slova s "u obliku karike"
- tijelo (dijelovi): *č'okef* (csáklya "čaklja") "prst", *č'onta* (csont "kost") "kost"

- tkanina: *s'aga* (szag "vonj") "tkanina koja je uslijed duge upotrebe toliko istrošena da se kroz nju vidi"
- toponimi: *P'ęrlak* "Prelog (top.) (Perlak), *Š'imek* (Sümeg) "mjesto u Mađarskoj na Balatonu"
- trgovina: *ajendek* (ajándék "dar, poklon") "nagrada koja se daje nekome za pruženu pomoć u nekom poslu iako on nije tražio ništa", *p'ijac* (piac) "tržnica"
- uzvici u međuljudskoj komunikaciji: *J'ęžuš Kr'istuš!* (Jézus Krisztus), *t'ęremt'ęte* (teremtette) "uzvik blagog neodobravanja"
- zabava i običaji: *x'adnač* (hadnagy "poručnik") "sudionik svatova koji poslije ponoći pleše ples *z'eje* kojim se provjerava da mladenka nije hroma", *x'okuš* / *f'okuš* (fokos "sjekira; češagija; razmetljivac; vrsta čekića; palica starješine na svadbi") "palica starješine na svadbi", *mej'arjjuš* (május "svibanj") "noćna zabava u šumi koja se organizirala u svibnju", *Mjkl'oševu* (Miklós) "dan Svetog Nikole", *Sv'ctj Mjkl'oš* (Miklós) "Sveti Nikola", *šereg* (sereg) "povorka"
- zanimanja i ljudske djelatnosti: *x'adnač* (hadnagy "poručnik") "kapetan u austro-ugarskoj vojsci", *j'apatjca* (apáca) "časna sestra" (pej.), *kan'qs* (kanász) "svinjar", *k'iš b'iruf* (kis biró "činovnik nižeg ranga") "seoski bubnjar", *p'ęk* (pék "pekar") "pekar", *p'ękujca* (pék "pekar") "pekarica", *pleb'qnuš* (plébános "župnik") "svećenik" *vad'qs* (vadász) "lovac"
- životinje: *c'ukan* (cuki - uzvik u značenju "na stranu") "hipokoristični naziv za svinju", *c'ukj* (cuki - uzvik u značenju "na stranu") "uzvik za dozivanje svinja", *č'alj* (csálé "ukoso, nakrivo") "uzvik kojim se konjima i kravama naređuje da zaokrenu desno kad vuku kola", *č'opur* (csoport "grupa, gomila") "skupina životinja", *g'ęc* (geci) "sperma", *x'ęš* (hess) "uzvik za tjeranje kokoši", *x'qluf* (háló "mreža") "mjesto u štali gdje se nanosi sijeno, a tek se onda po potrebi stavlja u jasle", *x'ujš* (hús "meso") "uzvik za tjeranje svinja", *keč'iga* (kecsege) "kečiga", *kurta* (kurta "kratak") "pas kratka repa", *k'urtastj* (kurta "kratak") "osobina onog koji ima kratak rep", *l'iby*, *l'iby* (liba "guska") "uzvik za dozivanje pataka i gusaka", *Š'orga* (sárga "žut") "ime koje se obično nadijeva kravama crvenkaste boje koja naginje žutoj", *t'ękut* (tetü) "vrsta uši koja napada kokoši"
- ostalo - *č'oklaf* (csonk "ostatak nečeg živog što je nasilno odstranjeno, batrljak") "nespretan", *fal'at* (falat, "dio, komad", *fal'atatj* (falat "dio, komad") "komadati", *f'eja* (féle) "vrsta, soj", *xęř'qvajtj* (henyél) "jenjavati", *kvar't'ęl* (kvártély) "podstanarstvo" (*D'išęu je na kvart'ęl.*), *šč'apjtj* (csap "udariti") "udariti", *šereg* (sereg) "mnoštvo, povorka".

ZAKLJUČAK

Nakon što je u glavnim crtama istražio neko veće područje (npr. dijalekt) i nakon što je uvidio koje su glavne jezične crte po kojima se razlikuju dijelovi istraženog područja, svaki bi istraživač trebao napraviti upitnik koji bi bio prilagođen studentima koji slušaju jezikoslovne kolegije. U dijelovima upitnika posvećenima fonologiji i morfologiji ne bi trebao biti zastupljen arhaičniji leksik, već onaj koji je poznat većini govornika cijeloga dijalekta. Sastavljač upitnika ne bi trebao u poglavlju o fonologiji i morfologiji birati arhaizme, već frekventnije. Prednost treba dati onim područno ograničenim leksemima čiji se ekvivalent na standardnom jeziku razlikuje samo fonološki. Razlog za to je da se ispitaniku ne bi sugerirao dijalektalni oblik koji mu je poznat, ali ne pripada njegovu mjesnu govoru. Posebnu pažnju treba posvetiti i istraživanju svih vrsta leksičkih razlikovnosti pojedinih dijelova istraženog područja.

Literatura

- BLAŽEKA 1998. a = Blažeka, Đuro: *Govor Preloga*, magistarski rad u rukopisu, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb 1998.
- BLAŽEKA 1998. b = Blažeka, Đuro: *Govor Preloga*, Kaj 2, Zagreb 1998., 23-38.
- BLAŽEKA 1998. c = Đ. Blažeka, *Upitnik za Hrvatski jezični atlas*: Putjane (kraj Čakovca).
- BLAŽEKA 2000. = Blažeka, Đuro: *Odnos između Žgančevih zapisa narodnih pjesama pomurskih Hrvata i živoga govora* (rad s 5. međunarodnoga znanstvenoga kroatističkoga skupa održanoga u Pečuhu 2000.).
- BLAŽEKA 2001. = Blažeka, Đuro: *Germanizmi u međimurskim govorima*, Rijec, HFD, Rijeka 2001., 7-16.
- BLAŽEKA 2002. = Blažeka, Đuro: *Dijalektološka grafija i metode njezina približavanja studentima*. Učitelj (godišnjak VUŠ-a u Čakovcu), Čakovec 2002., 7-16.
- BLAŽEKA 2003. a = Blažeka, Đuro: *Poljoprivredni leksik u govoru Preloga*; Učitelj 3. (Godišnjak Visoke učiteljske škole u Čakovcu), Visoka učiteljska škola u Čakovcu, Čakovec 2003., str. 45-62.
- BLAŽEKA 2003. b = Blažeka, Đuro: *Usvajanje gramatičkih kategorija pomoću učenikova zavičajnog idioma*; Dijete i jezik danas - učitelj hrvatskoga jezika i učitelj stranoga jezika za učenike mlađe školske dobi (Zbornik radova s međunarodnoga stručnoga i znanstvenoga skupa), Osijek 2003., str. 108-118.
- BLAŽEKA 2005. a = Blažeka, Đuro: *Semantička adaptacija germanizama u donjomeđimurskim govorima*, Kaj 1-2 / 2005., Zagreb, str. 82-93.

- BLAŽEKA 2005. b = Blažeka, Đuro: *Odnos govora pomurskih Hrvata prema međimurskom dijalektu*, Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim djelovanjem (Budimpešta 6.-7. studeni 2003.), Budimpešta 2005, str. 143-152.
- BLAŽEKA 2006. a = Blažeka, Đuro: *Gornji međimurski poddijalekt*, u zborniku *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah* / [uredili Mihaela Koletnik, Vera Smole; angleški prevodi Heather Pirjevec]. – Maribor : Slavistično društvo, 2006. – (Zbirka Zora; 41); str. 108-116.
- BLAŽEKA 2006. b = Đuro Blažeka: *Hungarizmi u govoru Goričana*, Suvremena lingvistika, godina 32, svezak 1, Zagreb 2006, str. 1-27.
- BROZOVIĆ - PECO - VUJIČIĆ - VUKOVIĆ 1975. = Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, 1, 1975, str. 347-398. (Jovan Vuković, Dalibor Brozović, Asim Peco, Dragomir Vujičić).
- DORNSEIFF 2004. = Franz, Dornseiff: *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen - 8., völlig neu bearb. und mit einem alphabet. Zugriffsreg. versehene Aufl. / von Uwe Quasthoff*. - Berlin [u.a.] : Gruyter, 2004. - 933 S. + 2 Suchzielkt.
- FILIPPI 2002. = Goran, Filipi: *Istrurumunjski lingvistički atlas / Atlasul Lingvistic Istroromân atlas / Atlante Linguistico Istrorumenno & Kazala / Indice / Indici, Mediteran Pula (Pula, 2002)*, str. 785.
- FINKA 1973. = Finka, Božidar: *Naputak za ispitivanje i obrađivanje čakavskih govora*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 3, Zagreb, 1973, str. 5-76.
- HORVAT - LÁSLÓ 1994. = Horvat, Ivo – László, Bulcsú: *Kajkavska grafija: obojenost samoglasnika (otvorenost / zatvorenost)*, Kaj, 2-3, Zagreb, 2004., str. 85-89.
- LÁSLÓ 1994. = László, Bulcsú: *Desetosamoglasnički sustav međimurskoga govora*. Kaj 2-3, Zagreb, 2004.
- LÁSLÓ 2002. = László, Bulcsú: *Iz glasoslovlja opće međimurštine*. Kaj 1-2, Zagreb, str. 61-90.
- LONČARIĆ 1990. a = Lončarić, Mijo: *Kajkavski vokalizam*. Rasprave Zavoda za hrvatski jezik XX, Zagreb 1990. 115-135.
- LONČARIĆ 1990. b = Lončarić, Mijo: *Kaj - jučer i danas*, Čakovec 1990. *Upitnik za Hrvatski jezični atlas*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. *Voprosnik Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa, Moskva, Nauka*, 1965, 270 str.

SUMMARY

MODEL TO RESEARCH OF THE DIALECT OF
MEĐIMURJE

The paper presents a model that was used by the students of the Teacher Training College in Čakovec to do their field research of 110 local speeches of the dialect of Međimurje. This was done after the author had made a detailed research of the main points and had studied the greatest part of the phonological, morphological and lexical diversities of that dialect. In order to check some chosen phonological, morphological and lexical diversities, the author made a selection of words whose form students had to check so that an insight into the territorial diversity of some phenomenon could be gained. The list gives priority to the equivalents in standard so that the Kajkavian form that the informant is familiar with, but that does not belong to his or her local speech, would not be suggested. In the chapter on lexical diversities a special attention is paid to the division of those diversities and to the establishment of the diversities of Hungarianisms and Slovenisms.

Key words:

the dialect of Međimurje,
dialectological
questionnaire, phonology,
morphology, lexical
diversities

IRENA DRPIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

PRILOG ISTRAŽIVANJU MOLIŠKOHRVATSKOGA
GOVORA MUNDIMITRA

UDK: 811.163.42'282(450.67)

Izvorni znanstveni članak

U radu se prikazuju jezične značajke štokavskoga ikavskoga govora sa starijim čakavskim utjecajem i novijim utjecajem talijanskoga jezika i njegovih dijalekata. Na primjeru pisma moliškoga Hrvata s početka 20. stoljeća analiziraju se štokavske, štokavsko-čakavske i čakavske jezične osobitosti ponajprije na fonološkoj razini, u samoglasničkom i suglasničkom sustavu, zatim na morfološkoj razini, a uočavaju se i određene jezične pojave na sintaktičkoj i leksičkoj razini, nastale pod utjecajem talijanskoga standardnoga jezika ili njegovih dijalekata.

Ključne riječi:

Mundimitar,
moliškohrvatski, štokavski
ikavski, štokavske,
štokavsko-čakavske i
čakavske značajke

Mundimitar (Montemitro) jedno je od triju sela, uz Kruč (Acquaviva Collecce) i Stifilič (San Felice), koja u južnotalijanskoj pokrajini Molise nastanjuju Hrvati. Precizno se ne može odrediti kada su u prošlosti došli na to područje, međutim pisani tragovi u toponimiji i prezimenima govore o tome da je prvo seljenje Slavena u Italiju počelo u 13. stoljeću. Ipak, trajne su tragove ostavile migracije potaknute prodorom Turaka na Balkan u 15. i 16. stoljeću. Stanovništvo se pred Turcima povlačilo na dalmatinske otoke, prema primorju i Istri te dalje u Italiju.¹

Osim Hrvata u Slovačkoj i Rumunjskoj, oko 2500 stanovnika u pokrajini Molise², uz moliške Hrvate u Australiji, čini³, jednu od najmalobrojnijih dijasporskih zajednica, potomaka hrvatskih kolonija iz srednje i južne Dalmacije. Dijelom još govore arhaičnim hrvatskim govorom štokavskoga ikavskoga narječja, s dosta ča-

¹ Sujoldžić, Finka, Šimunović, Rudan 1987: 132.

² Ovaj podatak navodi A. Piccoli 1998: 501.

³ Oko 1500 moliških Hrvata danas živi na području Perthu u Zapadnoj Australiji. To je dijaspora moliško-hrvatske dijaspore naseljena ondje u 20. stoljeću, počevši od 1927., usp. Lisac 2003:50.

kavskoga utjecaja. Njihov je govor početkom prošloga stoljeća (1908.) istražio i Milan Rešetar, zaključivši da se u sva tri sela govori na jednak način⁴. Ipak, kasniji su istraživači moliškoga idioma uočili razlike u govoru tih triju sela, podrobnije ih opisavši, ponajprije Dalibor Brozović (1981.)⁵ te Božidar Finka i Petar Šimunović (1984.)⁶, iako je u svim trima zajednicama riječ o hrvatskoj ikavskoj štokavštini s elementima novoštokavske akcentuacije, uz vidljiv utjecaj nekadašnjega čakavskoga susjedstva (u predmigracijskom razdoblju granica je štokavštine i čakavštine bila, među ostalim, istočno od Cetine) i novijega talijanskoga, književnog i dijalektnog, utjecaja. Recentna dijalektološka literatura svrstava govor Mundimitra u novoštokavsku ikavicu zapadnog dijalekta štokavskoga narječja.⁷

Valja spomenuti i to da o moliško-hrvatskim idiomima pišu i tamošnji izvorni govornici čijim je trudom nakon rječnika moliško-hrvatskoga govora Mundimitra *Dizionario dell' idioma croato-molisano di Montemitro/Rječnik moliško-hrvatskoga govora Mundimitra*⁸, izdana i *Gramatika moliško-hrvatskoga jezika*⁹, koja se temelji većinom na analizi govora u Mundimitru. *Gramatika* je dvojezična, na talijanskom i hrvatskom jeziku, a opisuje jezične promjene zajedničke i dijalektu i standardnomu hrvatskom jeziku, metodologijom primjerenom većini gramatika hrvatskoga jezika. Međutim, *Gramatika* donosi i dijalektološku građu, kraće fragmente transkribiranih monologa i dijaloga današnjih izvornih govornika ili pak starije generacije koja je prije gotovo sto godina odnijela taj idiom na drugi kraj svijeta. O tome svjedoči pismo što ga je 1911. iz *Nova Yorka* u Mundimitar svojoj supruzi poslao Lucio Piccoli. Upravo je taj zapis, objavljen u spomenutoj *Gramatici*, poslužio za jezičnu analizu štokavskih i čakavskih elemenata u govoru Mundimitra¹⁰. Osim što je zabilježba staroga govora Mundimitra, pismo je i odraz tadašnjega trenutka zaustavljena u vremenu koje je razdvojilo mnoge obitelji u potrazi za boljim životom. Pismo prenosim u cijelosti onako kako je objavljeno.

⁴ Rad je objavljen u Beču pod nazivom *Die serbokroatischen Kolonien Sueditaliens*.

⁵ Fonološki opis Kruča objavljen je 1981. u sklopu *Fonoloških opisa rpskohrvatskih (hrvatskosrpskih), slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslavenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja ANU BiH, Sarajevo, 393–398.

⁶ U suautorstvu s A. Sujoldžić i P. Rudanom, B. Finka i P. Šimunović istražili su etnografsko-lingvističku kartu u pokrajini Molise. Podatci o tom radu navedeni su u literaturi.

⁷ Značajke zapadnoga štokavskoga dijalekta usp. u Lisac 2003: 50–69.

⁸ Autori A. Piccoli i A. Sammartino, izdan u Zagrebu 2000.

⁹ Autor je Antonio Sammartino, Mundimitar – Zagreb 2004.

¹⁰ To je pismo objavljeno u *Gramatici moliško-hrvatskoga jezika* kao uvod u jedanaesto poglavlje *Prijedlozi*. Autor je iz njega izdvojio prijedloge kao oprimjerenja za podjelu prijedloga po postanku, te djelomično i za slaganje prijedloga i padeža (u tome se dijelu nalaze i primjeri koji nisu ekscerpirani iz ovog pisma). Poglavlje *Prijedlozi* u *Gramatici moliško-hrvatskoga jezika* obuhvaća str. 284–287.

Draga Mena,

ja stojim dobro, nako mislim do tebe oš do naših dicov. Još imam na moždane tvoj obraz puno suz oni jutro kada se zga pošu u Napul. Do nonda nise mislija drugo, vrč nabanu solite za vas činit dotj ode. Te hočem čuda dobro, ne morem živit s tebom oš s dicami nadugo.

Što činu dica? Si njim kupila halje nove? Što čini vrime tote? Cile Lisandr je ba mi naša jena lipi teg, vamahu jena dolar na dan. Prve dane se sta s njime, pa se naša na red krajem North Bergena, veče krajem tega. Prol dva miseca se prominiya kospodar; sada se nahodam bolje, vazimam jena dolar i po na dan. U North Bergen se stoji bolje ne u Nova York, di čuda Taljani su se vrl krest ol rabit s mafjom. Ode Taljane jesu dobro videne. Teg nije čuda težak; rabim deset uri na dan s kospodarem; pa večer oš u nedilj, kada se ne rabi, činim štokodri komu me zove.

Molim Boga da mi daje zdravlje, nako neču činit protj čuda vrimena za te činit dotj ode s dicami. Se naša nu hižicu di bismo mogl sta dobro prve vrimena, za koji gošte, dokle dica jesu još male; napri ima na vrtlič s cvitjama oš s travom, kako sekolike imaju ode; naza, na lipi vrta di bismo mogl posadit luk, blitvu, sočivo.

Se ne more lipo povidat što je Merika. Saka stvara je velka. Puta jesu široke, prohoda ju čuda magini, ovdan oš binoč. Zdola puta prohoda metropolitana, s njom moreš po sude, prohoda zdola rike. Na merkate se nahoda saka stvara: meso, ribe, banane. Merika je kano na drugi svit! Za dvigni kandune, kaldžin, gozdje, imaju nike magine lektrike. Sak seb doma ima sviču, telefon, radju, frigorifer, na štip di se držu stvari friške, voda, meso, mbliko. Do zime pada čuda sniga; nike čeljade si vržu dva para postoli. Do lita se umire od vručine.

Sada se se naučija govorat merikan, se pošu dva-tri miseca na skol večer. Je mi bilo čuda teško jerke učahu za Taljane; kako mi govoremo na-našo u grad, mahu pri razumit dobro taljano, pa merikano. Veče teško je razumit kada govoru one.

Pri za dotj ode se ba proda živinu veče velku (krave, tele, tovar) na ferj u Palmar. To malo ke je ostalo, ovce oš koze, vider za prodat Nikolinu; se ba mu reka još kada bihu tote. Plat dvi mise popu: jenu za sta Luce, drugu za nas.

Boljete ču vam platit ja iz ode, nako nešte imat ta problema. Za po u Napul govor s Rikučem iz Falkuna, on znade dobro di ma vas ostat. Molimo Blaženicu oš sta Lucu da vam daju zdravlje sada oš putem zgora mora, nako kada jeste u Nova York nešte stat čuda dani čekat dizinvecijunu. Se činija na teg jenoj guardj ke rabi na ufič do migracijune, on će nas pomoč.

U North Bergen živu druge familje iz Mundimitra: Filič, Paskual, Kola oš Lučija, Kola, Sep. Jesu čeljade iz Tufele, iz Filiča, iz Falkuna, čudahi iz Guašta. Na koju feštu je kano si bismo bil na Nazanji Petak.

Imam čuda stvari za ti reč još; ja jese siguri, ti hi čuješ na tvoj srce kano si bi hi pisa ol bi ti hi reka. Dokle pišem, vi spite. Tote je noča, ode je večera (jesu 6 uri dife-rendzje): moja je duša tote,... krajem tebe,... tvoj obraz zgora mojoga prsa...

Cek za me naše dica.

Te hočem dobro.

Tvoj muž

Lucio Piccoli, Nova York, jena misec, 1911.

1. Jezične značajke

Provedena je dijalektološka raščlamba jezičnih značajki prema tome pripadaju li one primarno štokavskom ili čakavskom jezičnom sustavu, prema tome jesu li podjednako obuhvaćene u tim dvama narječjima te jesu li primljene pod utjecajem talijanskoga standardnoga jezika ili dijalekta. Izdvajaju se jezične osobitosti na fonološkoj razini, u samoglasničkom i suglasničkom sustavu, te na morfološkoj, manjim dijelom sintaktičkoj i leksičkoj razini.

1.1. Štokavske značajke

1.1. Štokavsko se narječje izdvaja prema ostalim dvama narječjima hrvatskoga jezika upitno-odnosnom zamjenicom *što* za 'neživo', koja u čakavskome narječju glasi *ča*, a u kajkavskome narječju *kaj*. U govoru je Mundimitra *što: što činu dica, što čini vrime* i kompozit te zamjenice u značenju 'štogod': *činim štokodri komu*.

1.1.2. Starojezični je prijedlog /və/ dao *u: u grad, u nedilj, u North Bergen, u Nova York*.

1.1.3. Suglasnik /č/ u riječi talijanskoga jezika 'calce' [kalče] 'vapno' u primljenici istovjetna značenja postaje /ž/ *kalžin*.

1.1.4. Zamjene samoglasnika: /i/ > /a/: *govorat* inf., odnosno /i/ > /e/: *govoremo* 1. mn. prez. uz oblik osnove lične zamjenice *s tebom* 1. jd. prisutne u govoru Mundimitra u nekim su drugim štokavskim govorima već označene kao arealne pojave štokavske provenijencije. Tako je, primjerice, u štokavskim govorima Imotske krajine.¹¹

1.1.5. Suglasnik /b/ u govoru se Mundimitra umeće u skupu /ml/ u *mbliko*. Za današnji se govor moliških Hrvata navodi da se /b/ umeće u skupu nosnik+prekidnik: *mbrav, mblad, mblaskat, zembľa*.¹²

1.1.6. Čuvanje aorista u kondicionalnim oblicima. Premda se u novijoj literaturi navodi da je u moliških Hrvata aorist izgubljen, a imperfekt dobro očuvan¹³, na početku 20. stoljeća u govoru Mundimitra zabilježen je aorist za 1. lice množine u tvorbi kondicionala: *bismo mogl sta, si bismo bil na Nazanji Petak*.

1.1.7. Čuvanje imperfekta. Za 1. jd. potvrde su u govoru Mundimitra: *bihu tote, imahu, vamaahu, učahu*.

1.2. Štokavske i čakavske značajke

1.2.1. Ikavski refleks jata u zapadnome je dijalektu štokavskoga narječja često nedosljedan¹⁴, javljaju se i ekavizmi. U govoru Mundimitra ikavski je refleks jata prisutan u korijenima riječi, infinitivnim dočetcima te u dočetcima brojeva i prijedloga: *dica, dvi, lipi, miseca* G jd., *nike, napri* 'naprijed', *povidat, razumit, svit, vrime, živit*. Ekavski je refleks jata u priložima *tote* 'ondje', *ode* 'ovdje', *po sude* 'posvuda' te u infinitivnom dočetu *vider* 'vidjeti'.

1.2.2. Dočetno *l* u glagolskim pridjevima radnim u jednini muškoga roda i na kraju riječi izostaje: 1) po 'pol', *poša, naša, pisa, reka, proda*, odnosno 2) u slijed /ia/ umetnuto je hijatsko /j/¹⁵: *mislija, naučija, prominija, činija*. Ostaci dočetnoga -*l* vidljivi su u deminutivu *vrtlič* 'mali vrta(1)'. Također, glagolski pridjev radni u množini muškog roda nakon otpadanja krajnjega samoglasnika završava na -*l*: *su se vrl krest, di bismo mogl sta dobro*.

1.2.3. Nema adrijatizma, promjene dočetnoga -*m* u -*n*: 1. jd. prez: *imam, mislim, stojim, činim, pišem, ne morem, nahodam; njim, vam* D mn., *s njom, s travom* 1. jd. ž., *s tebom* 1. jd., *s kospodarem* 1. jd., *krajem* prilog.¹⁶

1.2.4. Samoglasnici ispadaju na početku riječi: *nako, Merika, merikan*, u sredini riječi *velka*, na kraju riječi: *u nedilj* A jd. ž., *plat (dvi mise popu)* imperativ 2. jd. U recentnoj je literaturi zabilježeno da su vokalne redukcije česte i u govoru mlađe generacije moliških Hrvata.¹⁷

1.2.4.a Zabilježeno je i ispadanje početnog sloga u riječi: *nu* 'jednu'. Na kraju riječi otpada i suglasnik: *sta* inf. stat, *napri* 'naprid', *naza* 'nazad', *po* infinitiv 'poć'.

1.2.5. Prijedlog *do* u značenju 'od': *mislim do naših dicov, do nonda, do zime*.¹⁸

1.2.6. Kao arealna čakavska i štokavska značajka zabilježene su i metateze u A mn. nenaglašenog oblika zamjenice 'oni': *ti hi čuješ, si bi hi pisa ol bi ti hi reka* te u primjeru *čudahi*, kompozitu priloga 'čuda+hi(<ih)'.¹⁹

1.2.7. Prijelaz slijeda *ra-* u *re-* zabilježen je u *krest* inf. Ta je pojava jače ili slabije zastupljena i u čakavaca, i u štokavaca ikavaca.¹⁹

¹⁴ Lisac 2003: 51, Lukežić 2003: 6.

¹⁵ Usp. Lukežić 2003: 14.

¹⁶ U oba se narječja češće govori o provođenju adrijatizma.

¹⁷ Lisac 2003: 52.

¹⁸ Taj sam prijedlog potvrdila i u sjevernočakavskim creskim govorima u terenskom istraživanju u rujnu 2006. godine.

¹⁹ Lisac 2003: 51.

¹¹ Lukežić 2003: 21.

¹² Sammartino 2004: 189.

¹³ Lisac 2003: 56.

1.2.8. Nakon utrnuća morfološke i funkcionalne opreke sa supinom infinitiv je u većini čakavskih i štokavskih govora bez dočetka²⁰: *činit, platit, posadit, govorat, prodat, imat, ostat, dotj, potj*.

1.2.9. Metateza sekvencije /jt/ u /tj/ *dotj, potj* nije rezultirala jotacijom. Naime, dvovokalne su sekvencije /oi/, /ai/, /ei/ na granicama prefiksalnoga i korijenskoga morfema u infinitivnim i prezentskim osnovama glagola prefiguriranih s glagolom **idti* u čakavskim i staroštokavskim govorima diftongirale, a od diftonga se unutar infinitivne osnove razvila konsonantska sekvencija /jt/: *dojti, pojti*. Dalje se u novoštokavskim govorima /jt/ metatezom razvija u /tj/, a /tj/ u /č/.²¹

1.2.9.a Skup /tj/ u govoru Mundimitra nije jotiran u primjeru s *cvitjani* I mn. Primjeri kao '*netjak*', '*listje*', '*cvitje*' tipični su u mnogim čakavskim govorima.

1.2.10. Refleksi su skupova /*zđj/, /*zgj/ te skupova /zdəj/, /zgəj/ dali /zd/ i /zđj/: *daždilo je, na moždane, gozđe* 'gvožđe'.

1.2.11. Do zamjene suglasnika došlo je u primjerima: a) g u k: *kospodar, s kospodarem*, b) d u b: *rabit, rabim*. Osim u štokavskim, do zamjene suglasnika dolazi u mnogim čakavskim govorima.

1.2.12. U sustavu su zadržani /l/ i /l̥/: *zdravle, bole, hale, u nedil̥, nazañi* 'zadnji'.

1.2.13. Suglasnik /f/ javlja se u primljenicama: *friške, ufič, telefon, frigorifer, fešta*.

1.2.14. Suglasnik /x/ zadržan je: *našix, xi* A mn. 'ih', nenaglašeni oblik lične zamjenice 'oni'.

1.2.15. U moliškohrvatskome govoru zabilježen je suglasnik /č/ i u primjerima: *reč* inf. 'reći', *hočem, če nas pomoč, neču, vručine* G jd. ž., *noča, sviču* A jd. ž., uz *činit, čekat, večera, čelade*.²²

1.2.16. G mn. na -ov, -i i nulti morfem: *do našix dicov, 6 uri, deset uri*, (tvoj obraz) *puno suz*.²³

1.2.17. Nastavak /u/ u 3. mn. prezenta: *činu, živu, držu, vržu, govoru* značajka je i štokavskih i čakavskih govora.

1.2.18. Rotacizam /ž/ > /r/ u primjerima: *moreš, ne morem*.

1.2.19. Turcizama u moliškohrvatskim govorima nema.²⁴ Zajedničkom štokavsko-čakavskom leksiku pripadaju riječi tipa: *zdola, zgora, čuda, jenu hižicu* A jd. ž., *povidat, daždilo je* 'kišilo je'.

²⁰ Lukežić 1997: 134.

²¹ Lukežić 1997: 131.

²² Kako je predložak iz kojih su preuzeti ovi primjeri u pisanom obliku (pismo), ne može se izvesti općeniti zaključak jesu li suglasnici /č/ i /č̥/ ujednačeni, primjerice, na srednju varijantu fonema /č/.

²³ Usp. Lukežić 1997: 129.

²⁴ Iako se navodi da turcizama u moliškohrvatskim govorima nema zbog jakog romanskog utjecaja (usp. Lisac 2003: 59), turcizama vjerojatno nema zbog toga što su govornici odselili prije

1.3. Čakavske značajke

1.3.1. Primarna je čakavska značajka prilog *čuda* u značenju 'mnogo', premda valja naglasiti činjenicu da se taj prilog javlja u istome značenju u sva tri narječja, ali se za čakavski u dosadašnjoj literaturi navodi kao općepriusna jezična značajka. U govoru je Mundimitra zabilježen u mnogobrojnim primjerima: *čuda dani, čuda dobro, čuda teško, čuda sniga, čuda magini, čuda vrimenta, čudah*.

1.3.2. Vokalizacija inicijalne sekvencije /və + konsonant/: *vamahu* < *vazimahu* 1. imperfekta glagola *vazimat* 'uzimati'. Takve su vokalizacije značajnije za čakavsko narječje (*važgat, Vazan* i dr.).

1.3.3. Metatezom je eliminirana i netipična konsonantska skupina na početku neodređene zamjenice **vse*, **vsega* > *sve*, *svega*, a u novoj sekvenciji /sv/ ispada /v/: *sekolike, saka, po sude*.²⁵

1.3.4. U govoru Mundimitra dolazi do redukcija šumnika /d/ na dočetu zaptvorena sloga: *jena (dolar), jenoj (guardj), nazanji*. Ova je pojava zabilježena kao čakavska i u štokavskome govoru Imotske krajine.²⁶

1.4. Značajke pod utjecajem talijanskoga standarda ili dijalekta

1.4.1. Pod utjecajem talijanskoga jezika imenice mijenjaju rod i broj: srednji se rod gubi prelaskom u muški: *na tvoj srce*; ženski rod također prelazi u muški: *do naših dicov* G mn., međutim zbirna imenica ž. roda ima i množinu *s dicami* I mn. ž., *dica jesu male, naše dica*, a muški rod prelazi u ženski: *Putu jesu široke, Ode Talijane jesu dobro videne, jena dolar*, iako je za govor moliških Hrvata danas općenito zabilježeno da imenice obično prelaze u muški rod, rijetko u ženski.²⁷

1.4.2. Kao i u mnogim čakavskim govorima, pod utjecajem talijanskih idioma, rečenica počinje nenaglašenim oblikom glagola 'biti': *Je daždilo pa nise moga dotj, Si njim kupila halje nove, Se naša nu hižicu...*

1.4.3. Pod utjecajem talijanskoga leksika preuzimaju se riječi ili se slažu kompoziti domaćih i stranih riječi: *solite* tal. *soldi* 'novac', *cile* tal. *zio* 'stric', *nabanu* kompozit prijedloga *na* i tal. *banda*, 'na stranu', *jerke* kompozit veznika *jer* i tal. *perche*, 'zašto', *magine letrike* tal. *machine lettriche* 'električni strojevi', u skupu /sk/: *na skol* tal. *scuola* 'škola', *na merkate* tal. *mercato* 'tržnica', *na ufič* tal. *ufficio* 'ured', zatim posuđenice *migracijun, dizinveciju*.

1.4.4. Fonološka je značajka i suglasnik /ʒ/ u posuđenici *diferenzje*. U moliških se Hrvata pojavljuje /ʒ/ u posuđenicama tipa *linzun* 'plahta', te u riječima slavenskog podrijetla, *sunze*; to su primjeri iza /n/, tj. /nc/ daje /nʒ/, uz druge slične primjere, /nt/ u /nd/, /mp/ u /mb/, /nk/ u /ng/. Ta pojava zahvaća grčko,

prodora Turaka, odnosno turcizama na štokavskohrvatska područja.

²⁵ Usp. Lukežić 2003: 18.

²⁶ Usp. Lukežić 2003: 16.

²⁷ Lisac 2003: 56.

albansko, makedonsko i neka područja u južnoj Italiji. U moliških je Hrvata /ʒ/ primljen pod utjecajem talijanskoga jezika.²⁸

1.4.5. Veznik *ol* kompozit je veznika 'ili' i njegove talijanske inačice 'o/oppure'.

2. ZAKLJUČAK

Zadani predložak za dijalektološku raščlambu otkrio je znatnu prisutnost čakavizama za koje se dalje može odrediti jesu li oni primarne značajke čakavskoga narječja ili su štokavsko-čakavske jezične osobitosti prisutne u većoj ili manjoj mjeri u oba narječja. Među štokavizmima ima onih koji obuhvaćaju cijelo štokavsko narječje, primjerice upitno-odnosna zamjenica *što* i njezini složeni oblici, prijedlog i prefiks *u*, suglasnik /ʒ/, kao i onih štokavskih jezičnih osobitosti koje zahvaćaju samo pojedina područja ili pojedine idiome. Čakavizmi u leksiku tumače se živim ostacima nekadašnjeg štokavsko-čakavskog jezičnog dodira. Kao i na mnoge čakavske govore, utjecaj je talijanskoga standardnoga jezika ili njegovih dijalekata prepoznatljiv u sintaktičkim konstrukcijama, te u govoru Mundimitra prelaskom i miješanjem roda i broja pojedinih imenica.

S obzirom na značajnu prisutnost čakavizama na svim analiziranim jezičnim razinama daje se zaključiti da je govor Mundimitra početkom 20. stoljeća imao mnogobrojne predmigracijske štokavsko-čakavske i čakavske značajke, naslojene na ikavsku štokavštinu donesenu iz stare postojbine.

LITERATURA

1. Brozović, Dalibor, 1981: Fonološki opis Kruča, *Fonološki opisi srpskohrvatskih (hrvatskosrpskih), slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšte-slavenskim lingvističkim atlasom*, Posebna izdanja ANU BiH, Sarajevo.
2. Lisac, Josip, 2003: *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
3. Lukežić, Iva, 1997: Štokavsko narječje (Nacrt sveučilišnih predavanja), *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 32, Zagreb.
4. Lukežić, Iva, 2003: Čakavsko u štokavskome govoru Imotske krajine, *Čakavska rič*, XXXI, br. 1–2, Split.
5. Piccoli, Agostina, 1998: Prelazak riječi u pasivni sloj u govoru moliških Hrvata, *Filologija*, 30–31, Zagreb.

²⁸ Lisac 2003: 54.

6. Piccoli, Agostina, Sammartino, Antonio, 2000: *Dizionario dell' idioma croato-molisano di Montemitro/Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*, Matica hrvatska, Zagreb.
7. Rešetar, Milan, 1908: Die serbokroatischen Kolonien Sueditaliens, *Carl Gerold's Sohn*, Beč.
8. Sammartino, Antonio, 2004: *Gramatika moliškohrvatskoga jezika*, Fondazione "Agostina Piccoli" – Profil International, Mundimitar – Zagreb.
9. Sujoldžić, Anita, Finka, Božidar, Šimunović, Petar, Rudan, Pavao, 1987: *Jezič i porijeklo stanovnika slavenskih naseobina u pokrajini Molise, Italija, Rasprave Zavoda za jezik*, 13, Zagreb.

SUMMARY

CONTRIBUTION TO RESEARCH OF THE MOLESE CROATIAN SPEECH OF MUNDIMITAR

The paper deals with the linguistic characteristics which were excerpted from the dialectological material belonging to the Štokavian Ikavian speech with an older Čakavian influence and a newer influence of the Italian language and its dialects. The Štokavian, Štokavian-Čakavian and Čakavian linguistic characteristics are registered before all at a phonological level, in the pattern of consonants and vowels, then at a morphological level. Certain linguistic features, which were created under influence of the Italian language and its dialects, are analyzed at both syntactical and linguistic level.

Key words:

Mundimitar, Molese Croatian, Štokavian Ikavian, Štokavian, Štokavian-Čakavian and Čakavian characteristics

KEITH LANGSTON

University of Georgia, Athens, GA USA

QUANTITATIVE AND QUALITATIVE DISTINCTIONS IN THE VOCALIC SYSTEMS OF THE ČAKAVIAN DIALECTS

UDK: 811.163.42'282'342.41

Izvorni znanstveni članak

Many čakavian dialects have developed qualitative distinctions between some long and short vowels, where the former are either more closed or rounded than their short counterparts, or where the long vowels have developed into diphthongs. These qualitative distinctions are often purely phonetic in nature; the closed, rounded, or diphthongized vowels can be treated simply as long vowels at the underlying level, and the basic phonemic inventory of the dialect remains unchanged. However, in some instances these and other changes have led to the development of new phonemic distinctions and new patterns of phonological alternations. Differences in vowel quality can also be used to establish the relative chronology of various historical changes in some instances. This paper examines a number of examples of these phenomena, based on data from published studies of individual čakavian dialects.

Key words:

čakavian dialects, length, vowel quality, diphthongs

Čakavian dialects typically have a five-vowel system, consisting of the phonemes /i/, /u/, /e/, /o/, /a/, which may be either long or short. However, many dialects have developed additional qualitative distinctions between corresponding long and short vowels, and in some cases subsequent developments have resulted in changes in the underlying phonological inventory or have led to the development of new patterns of phonological alternation. Changes in vowel quality can also be used to establish the relative chronology of various historical changes in some instances. This paper examines a number of examples of these phenomena, based primarily on data from published studies of individual čakavian dialects.

Languages with phonological oppositions in the length of vowels often develop qualitative differences associated with these distinctions of length (see Maddieson 1984: 129, 134). Mid vowels tend to be raised or become more tense when long (Maddieson 1984: 130), and this change in articulation often leads to the development of diphthongal pronunciations; e.g., Barbat (Rab) *nevĕsta*, *gōst* (Lukežić 1990: 69), Zlarin *pĕt*, *stô* (Finka 1980), Premuda *neviĕsta*, *guōst* (Lukežić 1990: 71), Brinje *piĕt*, *nuōs* (Finka and Pavešić 1968).¹ In a number of čakavian dialects long *a* has become rounded as opposed to its short counterpart; it may be realized as [o:], [ɔ:] (transcribed here as [ɑ:]) or [o:]; e.g., Pag *toṽar*, G sg. *toṽara* (Houtzagers 1987), Vrgada *krāj*, G sg. *krāja* (Jurišić 1973), Hvar *krōj* (Hraste 1935). Diphthongization of long *a* also occurs in some dialects; e.g., Kali *bruāt* (Houtzagers and Budovskaja 1996), Žirje *muāla* (Finka and Šojat 1968), Kapor (Rab) *moāslina* (Lukežić 1990: 69), Premuda *bloāgdan* (Lukežić 1990: 71). The diphthongs that have developed from long vowels are normally rising, and the first element may be pronounced as a glide ([jɛ], [jɔ], [jɑ]). However, falling diphthongs are also attested in a few dialects; e.g., [eɪ], [oɪ] in Kolan and Zubovići on Pag (Houtzagers 1987: 75), [ao] in Vrbanj and other dialects on Hvar (Hraste 1935: 5).

Qualitative changes in long vowels are typical of the Central and Southeast čakavian dialects (CČ and SEČ, following the classification in Vermeer 1982). In the Northwest čakavian (NWČ) group, raising or diphthongization of long vowels is found primarily in the Istrian dialects (e.g., Orbanici, Pazin, Boljun, etc.). These qualitative changes may affect only the mid vowels *e* and *o* (e.g., in many Burgenland dialects, in Istrian NWČ), only the low vowel *a* (e.g., Silba, Olib, Pašman, Vrgada, Šolta),² or both the mid and low vowels (e.g., Pag, Kali, Dugi Otok, Zlarin). Some Lika dialects have diphthongization only of *e*; e.g., Lešće *zjĕt* 'uzeti' vs. *istōrija*, *blāgo* (Ivić 1964; cf. also Moguš 1960).

Now we may consider the potential effects of these changes on the underlying phonological systems of the čakavian dialects. In the simplest scenario, the diphthongs or qualitative changes in the pronunciation of long vowels do not overlap with other members of the vocalic system, and can be treated simply as the phonetic realizations of underlying phonologically long vowels; in other words, they continue to function in the system merely as the long counterparts of the plain short vowels, and the phonemic inventory of the dialect remains unchanged.

¹ In some dialects mid and even low vowels may be lengthened and raised to [i], [u] in syllables closed by a nasal consonant; e.g., Žirje *žinska*, *ū* (< on) (Finka and Šojat 1968: 129, 131); Kali pres. t. 1 sg. *donesīn*, *kūnj*, *jedūn* (Budovskaja and Houtzagers 1994: 98). This type of phonetically conditioned qualitative change will not be discussed here.

² Dialects of this type may also have some examples of diphthongization of *e* and *o*, but it does not appear to be a regular phenomenon. For example, Jurišić (1966: 20) notes that on Vrgada long *o* may have a more closed pronunciation, but that this is rare; the only example in his data is *jūtruōs*.

(1) Brinje (Finka and Pavešić 1968)³

<i>piĕt</i>	/pe:t/	<i>dĕd</i>	/ded/
<i>piĕtāk</i>	/pe:tAk/	<i>petejuōv</i> (G pl.)	/petej-/
<i>nuōž</i>	/no:ž/	<i>nōgu</i> (A sg.)	/nog-/
<i>nuožuōm</i> (I sg.)		<i>vozi</i> (G pl.)	/voz-/

The purely phonetic nature of these qualitative distinctions is apparent in a number of dialects, where descriptions state that the more closed or diphthongal realizations occur in free variation with each other or with plain long vowels. For example, in the dialect of Brinje, Finka and Pavešić (1968: 7) state that not all speakers pronounce the diphthongs in the same manner, and that some pronounce them as closed vowels [ɛ:] and [ɔ:], particularly when speaking to strangers. Similarly, on Žirje the long vowels *e*, *o*, *a* may be realized either as monophthongs (raised [ɛ:], [ɔ:] or rounded [ɑ:]) or as diphthongs, even in utterances by the same speaker (see Finka and Šojat 1968: 126); e.g., *mĕso/mjĕso*, *škōlj/škūōlj*, *trajĕ/truavĕ* (G sg.). In the dialect of Zlarin, both raised or rounded and plain realizations of the long vowels occur; e.g., *pĕt/pĕt*, *māli/māla*, *stô* vs. *nōs* (Finka 1980). Similar examples could be cited from other dialects; e.g., Lešće pres. t. 3 sg. *oriĕ/orĕ* (in successive sentences uttered by the same speaker; Ivić 1964), Dubašnica *bruōskva/brōskva*, *guōst* vs. *bōst* (Lukežić 1990: 69), etc.

Čakavian dialects typically lengthen accented short vowels in syllables closed by a sonorant consonant, and a number of dialects also lengthen vowels in syllables closed by obstruents. Vowels lengthened in these environments exhibit the same qualitative changes as original long vowels:

(2) Brinje (Finka and Pavešić 1968)

<i>cipiĕl</i>	G sg. <i>cipĕla</i>	/cipel-/
<i>kuōnj</i>	G pl. <i>konjuōv</i>	/konj-/

Kali (Houtzagers and Budovskaja 1996)

<i>puōp</i>	N pl. <i>popi</i>	/pop-/
<i>veslō</i>	N pl. <i>viĕsla</i>	/vesAl-/

Many čakavian dialects also lengthen accented short vowels in non-final open syllables. In SEČ this is usually limited to the vowel *a*, while in CČ it affects both

³ In these and the following examples I use a simplified phonemic transcription that does not include pitch and stress where these are not relevant. Capital A is used for the reflex of the historical *jer* vowels.

the mid and low vowels. Vowels lengthened in this environment have often been described as carrying a special type of accent, which is indicated by an angular circumflex accent symbol in many dialect studies (see the example from Kali in (2) above; this dialect is unusual in that it also lengthens vowels in final open syllables). In some of these studies vowels bearing this accent are described as “half-long”, while others state that they are variable in length or equal in duration to other long vowels. Since vowels lengthened in this environment carry a rising accent in dialects with distinctive pitch, some works simply mark them with the same symbol as the čakavian acute (e.g., Houtzagers 1985, Hraste and Šimunović 1979). Given the fact that there is no possibility of a distinctive intermediate degree of length, I will follow the latter convention and mark these lengthened vowels with the appropriate long accent symbol.

Vowels lengthened in accented non-final open syllables do not normally exhibit qualitative changes, and it is possible that this type of lengthening may be connected with the occurrence of qualitative changes in the underlying long vowels and vowels lengthened in closed syllables. Dialects that exhibit qualitative changes only for long *a* also appear to limit the lengthening in open syllables to this vowel, while dialects with qualitative changes for both the mid and low vowels may lengthen all these vowels in open syllables.

(3) Kali (Houtzagers and Budovskaja 1996)⁴

bluāgo /bla:g-/
brāta /brat-/

miēso /me:s-/
kolēno /kolen-/

Guōspe /go:sp-/
brōdun /brod-/

Tkon (Hraste, n.d.)

dāna /da:n-/
kāmen /kamen-/

vs. *nōs*, N pl. *nōsi* /nos-/; A sg. *grēdu* /gre:d-/; N pl. *plēća* /pleč-/; there is no qualitative change in long mid vowels and consequently no lengthening of these vowels in accented open syllables.

⁴ While vowels lengthened in closed syllables are normally diphthongized in this dialect, there are a number of exceptions that overlap with the lengthening in open syllables; e.g., *lētni*, L sg. *grōblju* (see Budovskaja and Houtzagers 1994: 100-101).

The vowels *i* and *u*, which do not exhibit qualitative changes when long, are not subject to lengthening in non-final open syllables. If the original mid or low long vowels and vowels lengthened in closed syllables become raised, rounded, or diphthongized, then the lengthening of these vowels in accented open syllables with no accompanying qualitative change does not threaten the underlying system of phonological oppositions. Lengthening in open syllables appears to be a later development than the lengthening in closed syllables and the qualitative changes affecting long vowels, and may be purely facultative in those dialects where it occurs, which would account for the variability in quantity mentioned by some linguists.

In many Burgenland dialects, differences in vowel quality can reflect distinctions in the original place of the accent. In the Hacı and Poljanci dialects, original short accented *e* and *o* have been lengthened and diphthongized in all positions except for final open syllables; e.g.,

(4) Baumgarten (Koschat 1978)

djēt, *djēda* < **d'ēd-*
sēlo < **sel'o*

b uōk, *b uōga* < **bog-*
n uōš, *nōža* < **nōž*, *nož'a*

All instances of short accented *e*, *o* in the surface forms are the result of a historical retraction of the accent to the preceding syllable. In the synchronic phonological systems of these dialects, examples such as these could be analyzed in terms of underlying quantitative distinctions; e.g., /bo:g-/ vs. /nož-/; with the quantity in the N sg. of the latter explained by a rule that lengthens vowels in closed syllables. Although these dialects differ from the ones discussed above in that mid vowels that have been lengthened in open syllables are also diphthongized, there is still a correlation between the implementation of lengthening in open syllables and qualitative distinctions: there is no qualitative difference in the realization of long and short *a*, and the lengthening of *a* in accented non-final open syllables occurs only optionally, unlike the consistent lengthening of *e* and *o* in this environment; e.g., Baumgarten *bāba/bāba*, *brāt*: *brāta*.

The outcome of qualitative changes conditioned by length may also overlap with another vowel in the system, which results in a neutralization of phonemic distinctions. In some dialects on Hvar and Vis, for example, the reflex of earlier long *a* has fallen together with *o*; e.g., Hvar *krōj* (< **kra:j*), like *zvōn*; G sg. *pōlca* (N sg. *pālca*), like G sg. *kōlca* (N sg. *kolāc*) (Hraste 1935).⁵ Such dialects exhibit

⁵ These examples are taken from the section on morphology, which presumably describes the dialect of Brusje (see Hraste 1935: 4). In the section on phonology he notes that in some other dialects on the island long *a* and *o* are realized as diphthongs ([ao], [uo]) and thus no overlap occurs (see Hraste 1935: 5-6).

new alternations between the vowels *a* and *o* in a number of grammatical forms; e.g., *bāba*, G pl. *bōb*, *mīnac*, G pl. *mīnoc*, *čūvāt*, pres. t. 2 sg. *čūvoš*. In Komiža on Vis, long *o* and *a* (the latter probably through an intermediate stage of [a:] > [o:]) have both become [u:], further reducing the distinctions among long vowels; e.g., *mīuda* (< **mlo:da* < **m̄la:da*), *kīm̄j* (< **ko:nj*) (Moskovljević 1972; cf. also Hraste and Šimunović 1979: xvi).

In a number of dialects it appears that qualitative changes in long vowels occurred only after the shortening of vowels in unstressed (most often post-tonic) syllables; e.g., Kali pres. t. 3 sg. *kūha* vs. *cvitūā*, 2 pl. *imate* vs. *znuāte*, G sg. *vūne* vs. *vodiē* (Houtzagers and Budovskaja 1996); Šolta pres. t. 1 pl. *pītamo*, G pl. *smōkav* vs. *glō^d*, *zō^kōn* (Hraste 1948). However, there are also dialects where qualitative changes in long vowels are maintained even when the original quantitative distinctions have been eliminated; e.g., Zlarin 1 pl. *kōpamo*, G sg. *bābē*, G pl. *bōrō* (Finka 1980); Hvar 2 sg. *glēdoš*, *čūvoš*, fem. N sg. def. *mōdo* (< **m̄la:da*), G pl. *mīnoc* (Hraste 1935).⁶ Most of the examples that can be cited involve specific grammatical forms, so it is possible that the form of the stressed ending could have been generalized to unstressed position (e.g., Zlarin G sg. *bābē* like *jaglē*), but there are also examples where this type of analogy is unlikely; e.g., Hvar G sg. *imōnjo*, *poštēnjo* (< **-a*: < **-bja*). In fact, in some forms in dialects on Hvar the analogy has proceeded in the opposite direction, with the extension of *o* to forms that originally had a short *a*; e.g., inf. *glēdot*, 1-ppl. *glēdola* like pres. t. *glēdoš*.⁷ Therefore, one must assume that the relative chronology of the shortening of post-tonic long vowels and the occurrence of qualitative changes in long vowels differs among different dialects; those like Zlarin and Hvar shortened post-tonic vowels after the qualitative changes took place.

In dialects where phonetic changes in quality are maintained when original quantitative distinctions have been lost, there exists the potential for these qualitative distinctions to become phonologized. In dialects such as Zlarin these shortened vowels could still be analyzed as long at the underlying level, and the qualitative distinctions would remain predictable (e.g., /bābē:/ → [bābē]). If these vowels never occur under accent in related forms, the original quantity would no longer be recoverable except by virtue of the difference in vowel quality, but as long as quantitative distinctions are maintained in some positions in the given dialect, such an analysis could be justified. However, a few dialects have lost quantitative distinctions in all positions, and here changes in vowel quality originally associated with length have become phonologically distinctive. For example, the dialect of Weingraben (Neweklowsky 1978: 115–126) has lost all distinctions of pitch and quantity, and the stress can fall only on the final or penultimate syllable. However, since original long or lengthened *e* and *o* were diphthongized in

⁶ This is not true of all dialects on Hvar; see Hraste (1935:5).

⁷ This generalization occurs only in unaccented syllables; cf. inf. *čūvāt*, 1-participle *čūvālu* vs. pres. t. *čūvoš*.

accented syllables, this dialect now has an opposition between phonemic /ie/, /e/ and /uo/, /o/; e.g., *m'ieso* vs. *m'esto*, *k'uoža* vs. *v'oda*. As a result, this dialect has a 7-vowel system in accented syllables:⁸

(5) Weingraben

/i/	/u/
/ie/	/uo/
/e/	/o/
/a/	

Larger vowel systems can be found in other čakavian dialects. According to the available data, the Buzet dialects have also lost distinctions of quantity and pitch, but original quantitative oppositions have in some cases been translated into oppositions of quality here as well. In the dialect of Nugla, [o:] has become [u], [a:] was diphthongized as [ua], and [e:] as [iä]; e.g., *buk* 'bok', *truava* 'trava', *mīasu* 'meso'. As a result of these and other phonological changes (see Kalsbeek 1987), one can posit the following 9-vowel system for this dialect:⁹

(6) Nugla

/i/	/u/
/y/	
/e/	/o/
/iä/	/ua/
/ä/ /a/	

Another interesting relationship between quantity and vowel quality is seen in the reflexes of the historical jer vowels in some dialects. While most čakavian dialects, like štokavian, have the reflex *a* for both historical jer vowels in strong position, a few NWČ dialects normally have *e* or *o* instead. However, in these dialects the vocalized jer vowel appears as *a* when lengthened in the G pl.; the same pattern also applies to secondarily inserted vowels in forms where there was originally no jer; e.g., Orlec *lāket*, G sg. *lāhta*, G pl. *lakāt*, *otēc*, G pl. *ōtac* (Houtzagers 1985); Kras *čēnōc*, G pl. *čenāc*, *doskā*, G pl. *dosāk* (Hozjan 1990). The reflex *a* also occurs for a lengthened jer vowel in the final closed syllable of stems with a cir-

⁸ The diphthong /ie/ can also occur in unaccented syllables in the G sg. ending of *a*-stems, due to later retractions of the stress, but there are no examples of unaccented /uo/.

⁹ Kalsbeek (1987) treats the diphthongs as sequences of vowels, but an argument could be made for analyzing them as separate diphthongal phonemes.

cumflex accent in Common Slavic (e.g., Orlec *dân* vs. *deněs*, Kras *dân* vs. *donôs*, *lâž*), but in other forms with lengthening before a sonorant consonant we find *e* or *o*; e.g., Kras *čāvōl*, *dōbōr*, *jedōn*.¹⁰ This would indicate that the lengthening in circumflex stems and in G pl. forms must have occurred earlier than the lengthening before sonorants, at a time when the reflex of the jer vowels was still distinct from other vowels in the system. A similar situation is seen in standard Slovenian and the central and western Slovenian dialects; e.g., *dân*, G pl. *tál* 'tlo' vs. *sěn* [sən] 'san' (Greenberg 2000: 98).

As seen from the discussion above, there is a certain amount of variation within dialects in the occurrence of qualitative changes in long or lengthened vowels. A number of descriptions of individual dialects mention generational differences in the pronunciation of these vowels, as well as the possible influence of the standard language. For Pag, Houtzagers (1987: 75-76) states that long *a*, *e*, *o* are realized as the diphthongs [ɔa], [jɛ], [ɯo] by older speakers, while younger speakers have a monophthong [a:] instead of [ɔa] and use the diphthongs [jɛ], [ɯo] less often. For Zlarin, Finka (1980: 205) states that while the more closed and open realizations of the long vowels are in free distribution in the contemporary dialect, [a:] ~ [a:], [ɛ:] ~ [ɛ:], [o:] ~ [o:], the more closed pronunciations are more archaic, and he attributes the open variants to the influence of the standard language and štokavian dialects. In the dialect of Žirje, where closed or diphthongal pronunciations are in free variation, Finka and Šojat (1968: 126) note that diphthongal pronunciations are less common among younger people, although they can still be heard in the speech of school children, and are more common in toponyms, particularly those for which there is no similar word in ordinary usage. While the diphthongal pronunciations must have developed from earlier closed vowels, they probably represent the older of the two variants attested in the synchronic system of this dialect, while the closed/rounded monophthongal realizations of these vowels must represent a later adaptation towards the standard štokavian pronunciation; cf. also the comment about the Brinje dialect cited earlier (Finka and Pavešić 1968: 7). For most dialects authors also note a number of exceptions where the expected diphthongization, raising, or rounding of long vowels is not attested. In most cases these involve borrowings from other languages and dialects or affective forms; e.g., Vrgada borrowings: *ānka* (< Ital. *anche*), *brāvo* (Ital.), *dāklēn/dāklen* (štok.); church language: *Mājko Bōga*,¹¹ *vrāg*; affective: *jārčev sīne* (as a curse) vs. *jārac*, G sg. *jārca*, adj. *jārčev* (neutral usage; see Jurišić 1966: 19).

With respect to the relative chronology of the different types of lengthening and diphthongization or other qualitative changes, we see that lengthening in the final or single closed syllable of circumflex stems and in the final syllable of G. pl.

¹⁰ In Orlec the reflex of a strong jer (or secondarily inserted vowel) is not lengthened before a sonorant; e.g., *jedēn*, *popēr*, *Vezēn* 'Vazam'.

¹¹ Note that in other contexts the native Vrgada dialect has only the form *māti*, not *majka*.

forms is earlier than other processes of lengthening in closed syllables, and that lengthening in non-final open syllables postdates these changes. Most dialects that exhibit qualitative changes in long vowels treat all vowels that are lengthened in closed syllables in the same way as original long vowels, while lengthening in open syllables is not as consistent and usually does not entail any qualitative change. In many Burgenland dialects with stress retractions, lengthening and diphthongization of *e*, *o* in all accented syllables occurred prior to shifts in the place of stress. The same general chronology holds true for other čakavian dialects with stress retractions and kanovački lengthening: the shift in the place of the accent and lengthening of the newly accented vowels occurred only after the qualitative changes in original long vowels or vowels lengthened under other conditions: e.g., Brinje *nōga*, *sēstra* vs. *stuōl*, *miēso* (Finka and Pavešić 1968); Žirje *nōga/nōga*, *sēlo/sēlo* vs. *bruōd*, *piēt/pēt* (Finka and Šojat 1968). Finally, as shown above, diphthongization or other qualitative changes may precede or follow the shortening of unaccented vowels; different dialects reflect different orderings of these two historical processes.

REFERENCES AND SOURCES OF DIALECT DATA

- Budovskaja, Elena, and Peter Houtzagers. 1994. "Phonological characteristics of the čakavian dialect of Kali on the island of Ugljan". *Dutch contributions to the Eleventh International Congress of Slavists*. Amsterdam: Rodopi, 93-109. (*Studies in Slavic and general linguistics*, 22.)
- Finka, Božidar. 1980. "O zlarinskom govoru". *Narodna umjetnost* 17: 203-15.
- Finka, Božidar, and Slavko Pavešić. 1968. "Rad na proučavanju čakavskoga govora u Brinju i okolici". *Rasprave Instituta za jezik* 1: 5-44.
- Finka, Božidar, and Antun Šojat. 1968. "Govor otoka Žirja." *Rasprave Instituta za jezik* 1: 121-220.
- Greenberg, Marc L. 2000. *A historical phonology of the Slovene language*. Heidelberg: Winter.
- Houtzagers, Peter. 1985. *The čakavian dialect of Orlec on Cres*. Amsterdam: Rodopi. (*Studies in Slavic and general linguistics*, 5.)
- . 1987. "On the phonology and morphology of the čakavian dialects spoken on the island of Pag". *Studies in Slavic and general linguistics* 10: 65-90.
- Houtzagers, Peter, and Elena Budovskaja. 1996. "Nominal and verbal inflexion in the čakavian dialects of Kali on the island of Ugljan". *Studies in Slavic and general linguistics* 23: 143-166.
- Hozjan, Snježana. 1990. "Fonološki prikaz mjesnoga govora Krasa (reprezentanta dobrinjskoga govornog tipa)". *Rasprave Zavoda za jezik* 16: 45-66.

- Hraste, Mate. 1935. "Čakavski dijalekat ostrva Hvara". *Južnoslovenski filolog* 14: 1-55.
- . 1948. "Osobine govora otoka Šolte, Čiova, Drvenika i susjedne obale". *Rad JAZU* 272: 123-56.
- . n.d. "Tkon". Questionnaire for the Croatian Dialect Atlas. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Hraste, Mate, and Petar Šimunović. 1979. *Čakavisch-deutsches Lexikon*. Vol. I. Cologne-Vienna: Böhlau.
- Ivić, Pavle. 1964. "O govoru ličkih čakavaca (okolina Otočca)". *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 7: 127-39.
- Jurišić, Blaž. 1966. *Rječnik govora otoka Vrgade*. Uvod. Zagreb: JAZU.
- . 1973. *Rječnik govora otoka Vrgade*. Uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima. Zagreb: JAZU.
- Kalsbeek, Janneke. 1987. "Položaj govora Nugle kod Roča unutar sjeverozapadno-čakavskog kompleksa". *Studies in Slavic and general linguistics* 10: 91-100.
- Koschat, Helene. 1978. *Die čakavische Mundart von Baumgarten im Burgenland*. Vienna: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Lukežić, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački Centar Rijeka.
- Maddieson, Ian. 1984. *Patterns of sounds*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moguš, Milan. 1960. "Izveštaj o ispitivanju čakavštine u Lici". *Ljetopis JAZU* 67: 293-95.
- Moskovljević, Miloš. 1972. "Govor ostrva Vis". R.V. Bulatova, ed. *Issledovanija po serboxorvatskomu jazyku*, 105-38. Moscow: Nauka.
- Neweklowsky, Gerhard. 1978. *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*. Vienna: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Vermeer, Willem. 1982. "On the principal sources for the study of čakavian dialects with neocircumflex in adjectives and e-presents". A.A. Barentsen, R. Sprenger and M.G.M. Tielemans, eds. *South Slavic and Balkan linguistics*. Amsterdam: Rodopi, 279-341. (*Studies in Slavic and general linguistics*, 2.)

SAŽETAK

KVANTITATIVNE I KVALITATIVNE RAZLIKE U VOKALSKIM SUSTAVIMA ČAKAVSKIH GOVORA

U ovom se članku razmatra odnos između trajanja i kvalitete samoglasnikâ u čakavskim govorima. Dugi samoglasnici su često zatvoreniji (ɛ̄, ɔ̄) ili više stražnji i zaobljeni (ɔ̄) od odgovarajućih kratkih samoglasnika, ili se izgovaraju kao diftonzi. Te su razlike u izgovoru uglavnom posve fonetske prirode; zatvorene, zaobljene ili diftongizirane vokale može se tretirati jednostavno kao duge vokale u dubinskoj strukturi, pri čemu osnovni fonemski repertoar tih govora ostaje nepromijenjen. Pa ipak, u nekim su govorima te i druge povijesne promjene dovele do razvitka novih fonemskih razlika i novih fonoloških alternacija. Spomenute razlike u kvaliteti samoglasnikâ uz to se mogu iskoristiti i za uspostavljanje relativne kronologije nekih drugih povijesnih promjena. U ovom se radu u tom kontekstu analiziraju brojni primjeri takvih pojava utemeljeni na podacima objavljenim u tiskanim raspravama o pojedinačnim čakavskim govorima.

Ključne riječi:

čakavski govori, dužina, kvaliteta samoglasnikâ, diftonzi

JOSIP LISAC

Odjel za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru

DIJALEKATNI RJEČNICI ZADARSKOGA PODRUČJA

UDK: 811.163.42'282(497.5-37 Zadar) (038)

Pregledni članak

U prilogu dana je općenita ocjena hrvatskih dijalekatnih rječnika koji se u posljednjih desetak godina pojavljuju u neočekivano velikom broju. Sažeto su obrađeni dijalekatni rječnici zadarskoga područja, bili oni čakavski (Vrgada, Sali, Tkon, Kukljica, Rivanj, Pag, Povljana, Kolan, Iž) ili štokavski (Nin). Riječ je o djelima Ljubomira Maštrovića, Blaža Jurišića, Ankice Piasevoli, Sanje Vulić i Jele Maresić, Ante Kolanovića, Tomislava Maričića-Kukljičanina, Ladi-slava Radulića, Nikole Kustića, Ante Tičića, Ive Oštarića i Žarka Martinovića.

Ključne riječi:
štokavski dijalekatni
rječnici, čakavski
dijalekatni rječnici,
zadarsko područje

Dijalekatni rječnici hrvatskih organskih idioma u posljednjih desetak godina neočekivano su brojni. Isto vrijedi i za dijalekatne rječnike zadarskoga područja. Hrvatska dijalekatna leksikografija u 20. stoljeću dugo je bila zanemarena i nerazvijena, osobito u prvoj polovici 20. stoljeća kada je broj rječnika organskih hrvatskih idioma bio malen. To još drastičnije vrijedi za zadarsko područje gdje dijalekatnih rječnika sve do druge polovice 20. stoljeća gotovo uopće nije bilo. Izrazito nepovoljno stanje bilo je očito iako je potkraj 19. stoljeća sve do 1914. hrvatska dijalektologija postizala vrlo velike rezultate te iako je 1914. utjecajni Stjepan Ivšić u "Nacrtu za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja" napisao da bi za znanost "bili veoma korisni potpuni rječnici pojedinih krajeva" (Ivšić 1914 : 43). Situaciju objašnjavaju dodatne činjenice, tj. nastojanje jezikoslovaca da svoje priloge daju velikom Akademijinu *Rječniku*. Tako je npr. spomenuti najveći hrvatski lingvist prve polovice 20. stoljeća, "počevši od 1905." (Ivšić 1936 : 61), predavao Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti zbirke riječi koje su djelomice uvrštavane u njezin glasoviti *Rječnik*, djelo iz kojega se lijepo može odčitati tadašnja jezikoslovna situacija rascijepljena između normativnih standardoloških preokupacija i drugih realnih interesa. Čak se dogadalo da istraživači bilježe u svojim

prilozima samo one riječi koje se u određenu kraju govore a nema ih u Karadžićevu ili u Broz – Ivekovićevu rječniku, jer još nije bilo sasvim jasno što je upravo dijalektološki posao. Kako god bilo, ipak Akademijin *Rječnik* donosi i bogatu dijalekatnu leksičku građu, s time da dijalekatnog leksika ima i u drugim rječnicima, npr. u rječnicima turcizama. Kada se leksikografska djela pojavljuju, često su to upravo zbirke riječi, ne rječnici. Nerijetko rječnici u širem smislu riječi sadrže mali broj natuknica, obično su istojezični, tj. obično donose i hrvatske dijalekatne riječi i njihova značenja hrvatskim standardnim jezikom, uobičajeno donose riječi što znatnim dijelom pripadaju istom tematskom krugu, kako se često i razumije samo po sebi. Točna zemljopisna lociranost također je obična pojava u dijalekatnim rječnicima. Takva leksikografska djela uglavnom redovito donose izgovorne odrednice natuknica, a česte su i morfološke odrednice. Isto tako, oprijemljenja su česta u dijalekatnim rječnicima. Semantička vrijednost riječi donosi se standardnim jezikom, nerijetko i uz pomoć definicija. Mogu se eventualno u rječnicima naći i skice predmeta kako bi se bolje razumjelo značenje riječi. U pogledu frazeologije stanje je vrlo različito, od toga da nje uopće nema pa do toga da je frazeologija obilno zastupljena. Sami dijalekatni rječnici često donose natuknice izabranih govora, jednoga idioma u jednom djelu, nerijetko i većih, pa i znatno većih područja. Poneki je dijalekatni rječnik zasnovan kao komparativni, tj. donosi i leksičku građu drugih govora. Pisani tekstovi, npr. tekstovi književnih djela, također su u nekim primjerima uzimani u obzir prilikom uvrštavanja natuknica.

Sve to što se odnosi na hrvatsku dijalekatnu leksikografiju općenito u velikoj mjeri vrijedi i za dijalekatnu leksikografiju zadarskoga područja. Naravno, problemi u izradbi hrvatskih rječnika izvornih govora brojni su i veliki, nisu lako rješivi, ali je dobro da se povremeno osvrnemo na učinjeno i da se slabosti prema mogućnostima uklanjaju. Osobito je opasnost od manjkavosti leksikografskog rada izrazita kada je plodnost velika i kada se mnogi prihvaćaju posla, uključujući i one bez formalne jezikoslovne naobrazbe. Razumije se, često nije moguće uskladiti ono što je potrebno: da leksikograf dobro poznaje govor kojega rječnik sastavlja i da je pouzdano osposobljen za taj teški posao. Kako bilo, svakako moramo izraziti oduševljenje za energiju koja postoji u hrvatskom nacionalnom biću, a koja se očituje u golemu leksikografskom radu, radu što se odvija u vrlo nepovoljnim uvjetima (da npr. autorskih honorara često uopće nema), gdje i profesionalni dijalektolozi nose vrlo znatan teret, jer je sve to skupa što se radi potrebno pregledavati, recenzirati, imati razumijevanja i onda kada ga nije lako imati itd. Nesumnjivo moramo znati da je naša odgovornost velika, i to svestrana odgovornost. Moglo bi se o tom mnogo govoriti, a ovdje ističem činjenicu kako, naravno, nije dobro da se rad odlaže ili zavlači, ali nije dobro niti kada se želi brza i pozitivna recenzija uglednog imena u zadnji čas, pred izlazak djela u kojem ima dosta toga sasvim neprihvatljiva. U tom smislu doista smo svi odgovorni, a raznolike interese pokazuju nakladnici, tiskari, kompjutoraši i drugi, ne samo autori. Postoje u dijalekatnoj leksikografiji i osobito teška pitanja. Tu bih posebno istak-

nuo akcentuaciju, koja je sama po sebi osjetljivo polje, a uz to je posebno pitanje koliko rječnik mora zadovoljavati namjenu leksikografsku, koliko i druge namjene, a i interese akcentologa. U tom smislu često ni rječnici kojima su autori dobro obrazovani jezikoslovci ne donose ono što bi zainteresirane za prozodijska pitanja zanimalo. Svakako moramo imati na umu i taj vid problematike, jer ono što se danas bilježi i izdaje ostaje za sva vremena, a govori rječito o mnogom, pa i o prošlosti i sadašnjosti naroda kojem pripadamo.

U Zadru je sredinom 15. stoljeća Nicollò Roccabonella skupio čakavsku leksičku građu za njegov *Liber de simplicibus* (*Knjigu o ljekovitju bilju*), Šime Budinić u svoje je doba (potkraj 16. stoljeća) izdao aneksni rječnik, bilo je i dalje vrlo važnih pojava (kao što je npr. bio Ivan Tanclinger Zanotti), ali dijalekatnoga rječnika (kao ni dijalektalne književnosti) u Zadru dugo nije bilo. Arturo Cronia objavio je raspravu "Građa o božavskom narječju" (1927–1928), a u talijanskoj verziji toga rada dodan je i mali rječnik (1930). Ipak je u dijalekatnoj leksikografiji zadarskoga područja prvak (u smislu da se prvi javlja) Ljubomir Maštrović. On je 1957. na četrdesetak stranica objavio "Rječničko blago ninskoga govora". Ističe da donosi one naše riječi koje nije našao u Karadžićevu, Broz – Ivekovićevu i Akademijinu rječniku, zatim one riječi što se značenjem ili oblikom razlikuju od onih što se nalaze u spomenutim rječnicima, pa i riječi što se govore u Ninu, a u Karadžića se spominje koje drugo područje gdje se određena riječ govori. Unio je i najobičnije tuđice donoseći i jezik iz kojega je pojedina riječ uzeta. Dodao je stalne poredbe, fraze, kletve i poslovice. Dodaje i kako je koju riječ zabilježio Petar Zoranić. Donosi npr. *kàmaris* i *tàmaris* te piše da je kod Zoranića *tamaris* (str. 435), i to u značenju "tamaris", "metljika". Tako, dakle, vidimo da se na zadarskom području počelo sa štokavskim rječnikom, a inače su u nas čakavski rječnici mnogo brojniji od štokavskih i od kajkavskih. Sigurno je šteta što Maštrović (koji je prethodno objavio i posebnu raspravu o ninskom govoru) nije donio cjeloviti rječnik ninskoga govora. Sva je prilika da Maštrović u bilježenju naglasaka i osobito nenaglašanih duljina nije najpouzdaniji. Kada već spominjemo štokavski Maštrovićev rječnik, napomenimo da postoje i rječnici štokavskih govora u Lici, Japunčićev rječnik Svetog Roka, Čuljatov *Ričnik ličke ikavice*, Karakašov rječnik Podlapca. Sasvim je nepretenciozan "Mali prominski rječnik" Paška Bikića.

Vrgada se ne nalazi na užem zadarskom području, ali svejedno spominjem *Rječnik govora otoka Vrgade* iz 1973. Blaža Jurišića. To je rječnik čakavskog ikavskoga govora s oko 8500 natuknica. Nastojao je autor dati što potpuniji rječnik, pa u njem nalazimo i dosta turcizama, također nekih drugih tuđica; najviše je, naravno, romanizama. Potpuni naslov djela upozorava da je riječ o komparativno zasnovanu djelu. Zanimljivo je i ovdje navesti sljedeće Jurišićeve riječi (1973 : 7): "Uvjeren sam da su zapadnoštokavski (ikavskoštokavski) i čakavski dijalekat izrasli iz zajedničke podloge, da su dugo vrijeme proveli u užem govornom dodiru, a još i sad su im mnoge osobine zajedničke". Svakako je taj rječnik velikog hrvatskog filologa pouzdan, djelo trajne vrijednosti i neprolazna značenja. U smislu

kakvoće Jurišić je prvak dijalekatne leksikografije zadarskoga područja. Po svjedočenju pokojne Biserke Rako, autorove kćeri, za to je svoje životno djelo Jurišić trebao dobiti nagradu za životno djelo, ali je to odbio.

Ankica Piasevoli objavila je 1993. *Rječnik govora mjesta Sali* s oko 7000 riječi. Time je započela impozantna serija rječnika Ogranka Matice hrvatske u Zadru. Kako se zna, autorica nije jezikoslovac, ali je ipak riječ o korisnu djelu. Rječniku je dodana rasprava Vesne Piasevoli o saljskom govoru (str. 9-13). Nije ovo prilika da se govori o nedostacima djela (kao kad se na 434. str. navodi natuknica *zvižjati*, a u primjeru uporabe *zvižjati*), ali je prigoda da kažemo kako o saljskom govoru znamo mnogo, zahvaljujući Božidaru Finki i Ankici Piasevoli.

Godine 1996. objavile su u *Filologiji* Sanja Vulić i Jela Maresić "Mali rječnik tkonskoga govora". Taj rječnik sadrži oko 500 akcentuiranih natuknica, s dobro artikuliranim principima o tom kako je sastavljen. Jasno je, međutim, da leksikografski posao na Pašmanu tek mora uslijediti, i nakon novoga maloga glosara Barbare Kolanović objavljena 2001. u *Čakavskoj riči*.

"Mali rječnik privlačkoga govora" objavio je 2000. Ante Kolanović; prvotno je taj rječnik objavljen u listu *Sokolar* 1996., i to pod naslovom "Mala terminologija privlačkog govora".

Nakon prilično duga rada i dosta dotjerivanja 2000. se pojavio *Rječnik govora mjesta Kukljica* Tomislava Maričića Kukljčanina. Autor je surađivao s većim brojem lingvista (među ostalim s Božidarom Finkom), ali bi svakako još veća suradnja (osobito u Kukljici) bila dobrodošla. Bilo je opravdanih kritičkih reagiranja na to ipak znatno djelo hrvatske dijalekatne leksikografije što sadrži oko 6630 riječi. Npr. Ivica Milić (2002: 493) zaključuje ovako: "rječnik nije zahvatio samorodne domaće riječi i svi koji ga uzmu u ruke, moraju ga uzeti s nepovjerenjem te skoro svaku riječ provjeriti!" Prema tomu, vrlo nam je potrebna temeljita obradba kukljickoga govora.

Godine 2002. pojavio se *Rječnik rivanjskoga govora* Ladislava Radulića. Autor je napisao i uvodni prikaz rivanjskoga govora (str. 19-37). Takvi ili drugačiji uvodi vrlo su važni, jer je to prilika da se kaže gdje se nalazi određeno mjesto ili otok, kako je rječnik rađen i slično. Rivanjski rječnik sadrži nešto više od 4000 riječi. Ističe se brižno izrađenim egzemplifikacijama.

Iste godine kad i Radulićev rječnik pojavila se i knjiga Nikole Kustića *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*. Zanimljivo je da se u dosta opsežnoj uvodnoj studiji govori o nenaglašenim duljinama (str. 30), ali one u rječniku nisu bilježene, tj. rječnik je često nepouzdan. I taj je govor bez akuta, samo sa silaznim naglascima. Čakavski govori pred Zadrom često imaju tzv. poludugi akcent (kao *dâti*, *prâti* i slično), nastao duljenjem kratkoga *a* u otvorenim slogovima, ali naši leksikografi u takvim primjerima nemaju posebnoga znaka za taj akcent. Kustićev je rječnik prilično opsežan (str. 107-428).

Ante Tičić objavio je 2004. *Rječnik govora mjesta Poveljane*, dakle, i to je paški rječnik. Taj govor pripada južnočakavskom (ikavskom) dijalektu, iako je nesumnjivo da je u Poveljani riječ o utjecaju novoštokavaca ikavaca na domaći ikavsko-ekavski idiom. Primjeri tipa *zavrnuti* i *zavrnuti svakako* svjedoče o čakavskom slijedu *-nu-* i o novoštokavskom ikavskom slijedu *-ni-*, jedino je pitanje je li u tim potvrdama trebalo bilježiti nenaglašene duljine na samoglasnom i prednaglasnom *r* kao što je to učinio Tičić. Također čitamo npr. *brudīt* na više mjesta (npr. 51, 171), ali ipak i *brudit* (str. 285). Tičićevo djelo sadrži i povljangsku toponimiju. Recenzentice, Jela Maresić i Sanja Vulić, ocijenile su Tičićev rječnik vrijednim odnosno dragocjenim.

Ikavsko-ekavski čakavski govor Kolana na Pagu u opsežnu je rječniku prezentirao Ivo Oštarić 2005. godine (ukupno 652 str.). Akcentuirane su natuknice, ne i oprimjeravanja. To je vrijedno i opsežno djelo, kako rekosmo, ali u egzemplifikacijama nalazimo dosta riječi koje nisu donesene kao natuknice, npr. *paričivat* (str. 504) ili *repac* (str. 362). Vrlo važnu predgovornu studiju (str. 9-21) za Oštarićev rječnik napisala je Silvana Vranić, koja je, uz Sanju Zubčić, i recenzentica toga izdanja.

Sasvim nedavno pojavio se i *Rječnik govora otoka Iža* Žarka Martinovića, a nakladnik je Gradska knjižnica Zadar. I to je dosta opsežan rječnik (ukupno 540 str.), a sadrži i popis toponima. Vrlo je nezgodno da u tom rječniku ima dosta pojava jedne natuknice i zatim druge riječi u oprimjeravanju. Npr. natuknica glasi *fāca*, a u primjerima redovito je *haca*. Egzemplifikacije su i ovdje obilne, ali bez naglasaka, kao u Ankice Piasevoli ili u Ive Oštarića.

U nizu čakavskih rječnika spomenimo i one s obližnjeg šibenskog područja, rječnik Žirja Božidara Finke i Antuna Šojata, rječnik Šepurina na Prviću Lovre Vlahova i rječnik Zlarina Slavka Bjažića i Ante Deana. Spominjem i *Ričnik gācke čakāvščine. Kōnpoljski divān* Milana Kranjčevića objavljen 2004. Obasiže 1190 str. ovećeg formata.

Sveukupno, znam da je niz rječnika u izradi, npr. bibinjski i ošljački, a sigurno je da poznavanju leksika zadarskoga kraja puno pridonosi smotra zadarske Matice hrvatske *Domaća rič*, koja, međutim, moguću pozornost posvećuje i drugim hrvatskim govorima i njihovim izražajnim vrijednostima.

LITERATURA

- Paško Bikić, 1994: "Mali prominski rječnik", *Prominski glasnik*, 2, 41-54.
- Slavko Bjažić – Ante Dean, 2002: *Zlarin. Kratka povijest i rječnik*, Zagreb
- Arturo Cronia, 1927-1928: "Građa o božavskom narječju", *Južnoslovenski filolog*, 7, 1-2, 69-110.
- Arturo Cronia, 1930: "Elementi latino-italiani nel lessico di un dialetto čakavo", *L'Italia dialettale*, 6, 96-124.
- Marko Čuljat, 2004: *Ričnik ličke ikavice*, Gospić
- Valnea Delbianco, 2004: *Talijanski kroatist Arturo Cronia*, Split
- Božidar Finka, 1977: "Dugootočki čakavski govori", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 4, 7-178.
- Božidar Finka – Antun Šojat, 1968: "Govor otoka Žirja", *Rasprave Instituta za jezik*, 1, 121-220.
- Stjepan Ivšić, 1914: "Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja", *Kovčežić za hrvatska i srpska narječja*, Zagreb
- Stjepan Ivšić, 1936: "Jezik Hrvata kajkavaca", *Ljetopis JAZU*, 48, 47-88.
- Mile Japunčić, 1996: *Taslak*, Zagreb
- Blaž Jurišić, 1973: *Rječnik govora otoka Vrgade uspoređen s nekim čakavskim i zapadnoštokavskim govorima*, Zagreb
- Jure Karakaš, 2001: *Podlapac*, Zagreb
- Ante Kolanović, 1996: "Mala terminologija privlačkog govora", *Sokolar*, 3, 1996, 13-18.
- Ante Kolanović, 2000: "Mali rječnik privlačkoga govora", u: *Privlaka*, Zagreb, 2000, 151-156.
- Barbara Kolanović, 2001: "Na Pašmanu ni nikada glada bilo...(gastro-lingvistički opis života na otoku Pašmanu)", *Čakavska rič*, XXIX, 2, 47-72.
- Milan Kranjčević, 2004: *Ričnik gacke čakavščine. Kōnpoljski divān*, Otočac – Rijeka
- Nikola Kustić, 2002: *Čakavski govor grada Paga s rječnikom*, Zagreb
- Josip Lisac, 2003: "Zadarsko područje u povijesti hrvatskoga jezika i u povijesti hrvatske književnosti", *Republika*, LIX, 12, 85-90.
- Josip Lisac, 2006: "Hrvatska dijalektalna leksikografija u 20. stoljeću", u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, Zagreb, 225-237.
- Tomislav Maričić Kukljičanin, 2000: *Rječnik govora mjesta Kukljica*, Zadar
- Žarko Martinović, 2005: *Rječnik govora otoka Iža*, Zadar
- Ljubomir Maštrović, 1955: "Ninski govor", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 2, 87-140.

- Ljubomir Maštrović, 1957: "Rječničko blago ninskoga govora", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 3, 423-465.
- Ivica Milić, 2002: "Rječnik govora mjesta Kukljice", *Zadarska smotra*, LI, 1-3, 491-493.
- Ivo Oštarić, 2005: *Rječnik mjesta Kolana na otoku Pagu*, Zadar
- Ankica Piasevoli, 1993: *Rječnik govora mjesta Sali*, Zadar
- Ladislav Radulić, 2002: *Rječnik rivanjskoga govora*, Zadar
- Ante Tičić, 2004: *Rječnik govora mjesta Poveljane*, Zadar
- Lovre Vlahov, 1996: *Dalmatinski pučki ričnik našega kraja*, Zagreb
- Sanja Vulić, 1993: "O rječnicima izvornih čakavskih govora", u: *Rječnik i društvo*, Zagreb, 383-387.
- Sanja Vulić i Jela Maresić, 1996: "Mali rječnik tkonskoga govora", *Filologija*, 26, 117-133.

SUMMARY

DIALECTAL DICTIONARIES OF THE ZADAR REGION

The enclosure provides a general evaluation of Croatian dialectal dictionaries which have been published in some last ten years in a surprisingly large number. It also concisely analyzes the dialectal dictionaries of the Zadar region, whether they are in Čakavian (Vrgada, Sali, Tkon, Kukljica, Rivanj, Pag, Poveljana, Kolan, Iž) or Štokavian (Nin).

Key words:

Štokavian dialectal dictionaries, Čakavian dialectal dictionaries, Zadar region

LINA PLIŠKO

Odjel za humanističke znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

MJESNI GOVOR NASELJA HRELJIĆI – PRILOG POZNAVANJU GOVORA OPĆINE MARČANA

UDK: 811.163.42'282(497.5 Hreljići)

Izvorni znanstveni članak

Mjesni govori istarske općine Marčana u dijalektološkoj su literaturi tek parcijalno opisani. Dosad su, u recentnijim radovima, opisani mjesni govori Marčane, Krnice, Raklja, Orbanića, a u starijoj se dijalektološkoj literaturi, u raspravama J. Ribarića i M. Mačekog, spominju mjesni govori Marčane, Filipane, Krnice, Raklja i Prodola. O mjesnom govoru naselja Hreljići u dijalektološkoj literaturi nema podataka.

Prema rezultatima terenskoga istraživanja na fonološkoj te djelomice morfološkoj jezičnoj razini, može se zaključiti da mjesni govor naselja Hreljići pripada jugozapadnom istarskom ili štakavsko-čakavskom dijalektu te da se prema realizaciji istraživanih jezičnih značajki može priključiti južnoj podskupini susjednih barbanskih govora.

Ključne riječi:

Hreljići, jugozapadni istarski ili štakavsko-čakavski dijalekt, Istra, općina Marčana.

Uvod

Mjesni govori istarske općine Marčana u dijalektološkoj su literaturi tek parcijalno opisani. Dosad su, u recentnijim radovima, opisani tek mjesni govori naselja Orbanići (Pliško, 2006: 83–93), Krnice (L. Pliško, 2003: 61–70), Lobarike (R. Bošković, 1978: 342–346), Marčane (R. Ujčić, 1994: 123–128; R. Bošković, 1978: 346–349), i Raklja (I. Lukežić, 1988: 249–270.; P. Šimunović, 1988: 271–282, P. Šimunović¹: s. a.: 1–107; S. Vukušić, 1985: 105–109).

¹ Petar Šimunović je u Raklju ispunjavao *Upitnik za srpskohrvatski dijalektološki atlas*. U Upitniku nije zabilježen nadnevak istraživanja. Upitnikom su istraživani leksemi za dijelove tijela, obitelj, odjeću, kuću i predmete u kući, hranu, poljodjelstvo, domaće životinje, ptice i domaće životinje, ostale životinje, drveće i voće, povrće i cvijeće, leksemi “iz narodne radinosti”, prirode i leksemi vezani za “društveni život”.

U sklopu istraživanja jugozapadnih istarskih govora, M. Hraste (1964: 5–36) navodi dijalektološke punktove Marčanu, Rakalj i Krnicu. U starijoj se dijalektološkoj literaturi u raspravi J. Ribarića (Ribarić, 1940: 43) spominju tek mjesni govori Marčane i Krnice, a u raspravi M. Mačekkog (Mačekki, 1930: 26–30, 43, 104–108) mjesni govori Marčane, Filipane, Krnice, Raklja i Prodola. Ti govori prema J. Ribariću pripadaju “štokavsko-čakavskom prelaznom dijalektu “Slovinaca” (Ribarić, 1940: 46), a prema M. Mačekkom (Mačekki, 1930: 103–104) štokavskim govornima vodnjanskoga tipa.

Naselje imenom Hreljići nalazi se na sjeveroistoku općine Marčana. Sjeverno graniči s “barbanskim” naseljima Dobrani, Rebići, Hrboki i zaseokom Palijon, a južno Manjadvorcima. Hreljići su prije posljednje teritorijalne podjele, 1991., bili dijelom općine Barban.

Prema Brozovićevoj dijalekatskoj karti (Brozović, 1988: [70a]) i podjeli čakavskih dijalekata, Hreljići pripadaju jugozapadnom istarskom ili štokavsko-čakavskom dijalektu.

1. Istraživanje mjesnoga govora naselja Hreljići

Mjesni govor naselja Hreljići istraživala sam u veljači 2006. posebno koncipiranim Upitnikom za istraživanje jugozapadnih istarskih govora². Upitnikom su provjeravane fonološke i neke morfološke jezične osobitosti koje su u svojim radovima izdvojili J. Ribarić, M. Mačekki, M. Hraste i I. Lukežić, a iz snimljena ogleda govora izvornih govornika ekscerpirane su jezične osobitosti koje nisu bile provjeravane upitnikom (npr. odraz jata, akcenatski sustav, prijelaz dočasnoga *-m* u *-n*).

Moji su obavjesnici bili Josip Benčić – Moro (r. 1920.) i Milan Rojnić (r. 1926.).

U radu su fonološke i manji broj morfoloških jezičnih značajki prikazane na alijetnoj (općečakavskoj razini), alteritetnoj (na razini podsustava ili hijerarhijski nižih jedinica dvaju ili svih narječja hrvatskoga jezika) i na arealnoj razini razlikovnosti (koja je zajednička govornima određenoga areala iako mogu pripadati različitim dijalektima, narječjima, pa i inodijalektima).

Mjesni govor naselja Hreljići analizirala sam i u kontekstu južne podskupine barbanskih mjesnih govora³ s kojima graniči s ciljem da se provjeri može li se go-

² Godine 1988. I. Lukežić je analizirajući pjesnički opus Mate Balote opisala mjesni govor pjesnikova rodnog Raklja. U tom je radu ekscerpirala jezične značajke što su ih za jugozapadne istarske govore izdvojili J. Ribarić, M. Mačekki i M. Hraste. Na temelju toga rada sastavila sam Upitnik za istraživanje govora jugozapadnog istarskog dijalekta na fonološkoj i morfološkoj jezičnoj razini. Taj sam upitnik najprije koristila za istraživanje barbanske skupine mjesnih govora, a zatim i u drugim istraživanjima mjesnih govora jugozapadnoga istarskog dijalekta.

³ Južnoj podskupini pripadaju naselja imenom: Borinići, Hrboki, Manjadvorci, Rebići i Škitača (Pliško, 2000: 166–168). Manjadvorci su Hreljićima jugozapadni, a sjeverni su mu susjedi Rebići i Hrboki.

voriti o kompaktnoj skupini štokavsko-čakavskih mjesnih govora istočne istarske obale ili je, pak, riječ o novoj – “marčanskoj” – skupini mjesnih govora.

2. Mjesni govor naselja Hreljići

2.1. Alijeteti

2.1.1. Oblici zamjenice *ča*

Prisutnost zamjenice *ča*, ili nekog od njezinih oblika, uzima se kao kriterij najvišeg ranga pri određivanju pripadnosti nekog idioma čakavskom narječju (Moguš, 1977: 20; Lukežić: 1998a, 15).

U mjesnom govoru naselja Hreljići zamjenica *ča* potvrđena je kao upitna i odnosna zamjenica:

- upitna – *Ča govoriš?, Ča to delaš?, Ča se je peljalo?*
- odnosna – *More biti još ča starinsko. Sad san hi kupija od ovih ča peljaju iz Kastavštine.*

2.1.2. Ostali primjeri čakavske nepreventivne pune vokalizacije poluglasa u “slabu” položaju

Osim u obliku nominativa zamjenice *ča* (*čd* < **čb*), u čakavskom su sustavu i u drugim primjerima vidljivi prijelazi u puni samoglasnik poluglasa u “slabu” položaju. U mjesnom govoru naselja Hreljići takve su “tendencije jake vokalnosti” zabilježene i u primjerima:

- *va* (<**vъ* >*vđ*), samo u primjerima *Vazan* (=‘Uskrs’), *vazmeni* (=‘uskrsnji’), *vajk* (=‘uvijek’): *Vino je vajk u konobi. Moje je vino vajk zdravo.*
- u starome prijedlogu *kadi/di* (< *kđđe* <**kъdě*): *Kadi su ti kolci?*
- u imenice *malin* (*mđlinđ* < **mъlinъ*) i njezinim izvedenicama *malinar*;
- u primjeru *maša* (*mđša* < **mъša*, = ‘misa’), *mašiti*: *Za Svetu Mariju maši biškup.*
- u instrumentalu zamjenice *ja* – *s namon* (< *manon* < *mđnon* < **mъnojо*): *Moreš pojti s namon u brajde.*

2.1.3. Dvojak refleks prednjega nazalnog vokala *ę*

Prednji nazalni samoglasnik *ę*, specifične nosne rezonancije, bio je zasebna jedinica fonološkoga inventara praslavenskoga i prahrvatskoga jezika. Nakon sredine 11. st. „u svim položajima i svim primjerima u kojima je dotad postojao, jednostavnim mehanizmom zamjene nazalne rezonancije oralnom, zamijenjen je samoglasnikom /e/“ (Lukežić, 1998a: 30).

Međutim, u čakavskom je narječju rezultat denazalizacije tog fonema, ovisno o uvjetima pod kojima se ostvaruje, dvojak: *ę* je u položaju iza palatalnih konso-

nanata zamijenjen vokalom *a* po formuli *j, č, ž + e = ja, ča, ža*. “U položaju iza nepalatalnih konsonanata prednji je nazalni samoglasnik zamijenjen samoglasnikom /e/ (meso, govedo, deset, pamet, pet (...).” (Lukežić, 1998: 31)

Istraživači susačkoga govora J. Hamm, M. Hraste i P. Guberina (1956: 7–215) postavili su i kronologiju dvojaka refleksa *e* u čakavskome narječju. Po njima je prvi refleks *e > a* iza palatala stariji.

U današnjoj se čakavštini sačuvao samo dio primjera sa starim odrazom, “jer su se u međuvremenu asimilirali, poprimivši odraz /e/ > /e/. Veći se broj sa starijim odrazom očuvao u otočkim govorima, a u većini se ostalih suvremenih čakavskih govora obično sačuvao tek po primjer ili dva.” (Lukežić, 1998a: 32).

U mjesnom govoru naselja Hreljići sačuvana su oba refleksa. Prvi, *e* u *a*, zabilježen je u samo osnovi glagola (*jēti > jati*): *zajati* (*Zajati* blago na Krasu), a drugi, *e* u *e*, u mnogobrojnim primjerima: *meso, žedan, govedo, početi, pet, šest, dvanajst, deset, petnaest* (San ima *dvanajst* lit kad san hi sadija.; *Pet* redi ima *šezdeset* i dva lita.).

2.1.4. Akcentuacija

Mjesni govor naselja Hreljići ima akcenatski sustav s inventarom koji čine tri akcenatske jedinice: kratkosilazni (*ǎ*), dugosilazni (*â*), zavinuti akcent – akut (*ǎ̂*); prednaglasna dužina (*ā*) te prednaglasna i zaganaglasna kračina (*ǎ̂*).

Distribucija.

a) Kratkosilazni akcent (*ǎ*) može stajati na samoglasniku

- u početnome slogu riječi:
tr̂iba, pr̂ije, tr̂gaš, n̂osiš, ŝan, d̂oma, m̂alo, m̂ore, p̂okle, d̂ošlo, l̂ito, îmaš, t̂ol̂itri, b̂ačva, š̂igurne, d̂r̂vene, p̂eren, f̂ali (= ‘nedostaje’), *zdr̂ave*;
- u središnjem slogu riječi:
se pešt̂alo, star̂ijih, merik̂ana, Sinak̂ošah, toliko, uč̂ni, malvaẑija, noĝami, rovin̂ati, toliko, mor̂aju;
- u završnome slogu riječi, u zatvorenoj ultimi:
moĵih, Vaẑan, ter̂an;
- u završnome slogu riječi, u otvorenoj ultimi:
gambiĵa (= ‘promijenio’).

b) Dugosilazni akcent (*â*) može stajati na samoglasniku

- u početnome slogu riječi:
d̂ojdeš, m̂akinon, dr̂ugo, ŝad, d̂iblje, sl̂atko, ŝoka, n̂anka (= ‘niti’), *m̂eni, gr̂ojze, br̂ajde, st̂ara*;
- u središnjem slogu riječi:
star̂insko, borĝonja, dvan̂ajst, otv̂orena, pom̂alo, milĵari, Kast̂avštine;

- u završnome slogu riječi, u otvorenoj ultimi: *regul̂a* (= ‘spremio’)⁴.
- c) Zavinuti se akcent, akut (*ǎ̂*) javlja:
- na starim jezičnopovijesnim pozicijama
 - na dugim vokalima nastalim stezanjem dvaju kratkih, od kojih je drugi nosio akcenatsku silinu: *n̂iman* (< *ne+ĭman*), *d̂ojde* (< *do+ĭde*), *n̂isan* (< *ni+ĵesan*);
 - na vokalu pred sonantom u unutrašnjem zatvorenom slogu: *dv̂ajset*
 - u imenica ženskoga roda na mjestu prednaglasne dužine pri ranim dezoksitonezama: *cr̂ikva* (< *cr̂ikv̂a*);
 - na novim pozicijama
 - na novome mjestu nakon pomaka kratkosilaznog akcenta na prednaglasnu dužinu: *v̂ino* (< *v̂in̂o*), *v̂ode* (< *v̂od̂e*);
 - na novome mjestu nakon pomaka kratkosilaznog akcenta na prednaglasnu kračinu (u kanovačkoj poziciji): *d̂obro* (< *dobr̂o*), *t̂ako* (< *tak̂o*), *k̂ako* (< *kak̂o*), *u ŝelu* (< *u sel̂u*), *k̂adi* (< *kad̂i*).
- d) Prednaglasna dužina (*ā*) zadržava se samo u početnom ili središnjem slogu višesložnih riječi pred kratkim akcentom: *čip̂ati, dod̂av̂alo, ŝaditi, poŝad̂ija, zljūt̂ija*.

M. Moguš (1977: 53) akcenatski sustav koji karakterizira “djelomično pomicanje akcenatskoga mjesta” pa makar i u “samo jednoj kategoriji” naziva *novijim*. U mjesnom govoru naselja Hreljići pomaknut je završni kratkosilazni akcent kojemu je prethodila prednaglasna dužina. Na tom se mjestu ostvario akut. Noviji su, prema Mogušu (1977: 59–61), i oni akcenatski sustavi u kojima je sustavan pomak zahvatio i drugu kategoriju, kratki akcent u otvorenoj ultimi kojoj je prethodila kračina – tzv. kanovački akcent. U govoru naselja Hreljići zabilježen je i takav pomak.

Dakle, prema Moguševoj teoriji, može se zaključiti da je akcenatski sustav ovoga idioma *noviji troakcenatski sustav*.

2.1.5. Mijene šumnika u zatvorenu slogu

Jedna od najbitnijih značajki čakavskoga sustava jest izmjena šumnika u zatvorenu slogu.

Čakavski sustav pruža otpor zatvorenu slogu, a rezultat su toga izmjene najnapetijih šumnika – afrikata i okluziva – manje napetim okluzivima ili sonantima, ili pak njihova potpuna redukcija u dočetnim zonama unutrašnjega i vanjskoga zatvorenog sloga (Moguš, 1977: 85–90, Lukežić, 1998a: 38–41).

⁴ Svi su dugi silazni akcenti i u otvorenoj i zatvorenoj ultimi u završnome slogu nastali prijelazom (*ǎ̂*) > (*â*).

U mjesnom govoru naselja Hreljići zabilježena je potpuna redukcija okluziva u primjerima: *jena, jeno* < *jedna, jedno* (*Jena* tinja, *jena* bačva.).

1.1.6. Posebni oblici pomoćnoga glagola biti za tvorbu kondicionala

Oblici pomoćnoga glagola za tvorbu kondicionala *bin, biš, bi; bimo, bite, bi* (delali) posebnost su čakavskoga narječja i razlikovna činjenica najvišega ranga.

U mjesnom govoru naselja Hreljići potvrđeni su takvi paradigmatski oblici (ne *bin* gambija, *biš* sadija, *bimo* hodili, *bi* došli).

2.2. Alteriteti

2.2.1. Suglasnički i samoglasnički inventar

- a) Suglasnički inventar govora naselja Hreljići čine 23 fonema: *b, c, ĉ, d, f, g, h, j, k, l, l', m, n, n', p, r, s, š, t, u, v, z, ž*. Afrikate *č* i *ć* u ovom su idiomu svedene na "srednje *č*"⁵: *čisti, četiri, učine, uvečer, sečer* (= 'šečer'), *se učinilo, pritačen, bačve*.
- b) Samoglasnički inventar ima pet samoglasničkih jedinica: *a, e, i, o, u* te slo- gotvorni fonem *r*.

2.2.2. Refleks jata

Jugozapadni istarski ili štakavsko-čakavski dijalekt karakterizira ikavski refleks jata. U mjesnom govoru naselja Hreljići ikavski se refleks jata dosljedno provodi u leksičkim morfemima: *vrime, lito, dite, bilo, cipati, san cipa, lipo* te u gramatičkim morfemima: D jd. *ženi*, L jd. u *boški*, L jd. u *hiži*.

Ekavski je refleks *ě* zabilježen samo u oblicima glagola *delati: ste delali, ki dela* i imenici *delo* (je *dela*).

2.2.3. Starojezični prijedlog vð

Starojezični prijedlog *vð*, koji je kontinuant praslavenskoga i prahrvatskoga prijedloga **vǔ*, u jugozapadnome istarskom dijalektu rezultirao je prijedlogom *u*. Takav je prijedlog zabilježen i u govorima južnoga te većeg dijela središnjeg dijalekta čakavskoga narječja (Lukežić, 1998b: 131) te u svim dijalektima štokavskoga narječja (Lisac, 2003b: 17). U govorima sjevernočakavskoga i srednočakavskog dijalekta starojezični prijedlog *vð* dao je *va*, s punom vokalizacijom "slaba" poluglasa (Lukežić, 1998a: 26, Lukežić i Turk, 1998c: 78).

Osim u obliku samostalna prijedloga, starojezični se prijedlog *vð* nalazi i u prefikslnim složenicama.

⁵ Milan Moguš (1977: 65) ovako opisuje "srednje *č*": "Moglo bi se reći da pri izgovoru toga glasa vrh jezika vrlo slabo dodiruje prednje alveole i gornje zube, dakle je negdje na pola puta između donjih zuba (što je karakteristično za štokavsko *ć*) i uzdignutog položaja prema alveolama (što je karakteristično za *č*)."

U mjesnom govoru naselja Hreljići starojezični prijedlog *vð* dao je *u* kada dolazi kao samostalan prijedlog *u* (*u* hižu, *u* boški, *u* bačvu, *u* brajde, *u* brajdan, *u* Burići, *u* Manjadvorci, *u* tinju) te u prefikslnim složenicama (*unuka, unuk, udovica, udovac, uzeti, unutra, ustati*). Oblik *vð* > *va* zabilježen je u imenici *Vazan* (= 'Uskrs') i pridjevu izvedenom iz te imenice *vazmeni* te prilogu *vajk* (= 'uvijek') (Ja hi *vajk* peren.).

2.2.4. Rotacizam

Prezentska osnova glagola *moći* (< **mogti*) u govorima čakavskoga, kajkavskoga te u mnogim štokavskim organskim govorima (Lukežić, 1998a: 93; Lisac, 2003b: 34; Lončarić 1996: 19) rotacirana je, odnosno, u njoj je međusamoglasnički *ž* zamijenjen sa *r*. Paradigma je toga glagola sljedeća: *moren, moreš, more; moremo, morete, moru* (Kako ki *more.*, *Moreš* pritočiti vino., *Moru* puštiti sok.).

2.2.5. Status finalnoga slogovnog l

Neizmijenjeno finalno slogovno *l* nije isključivo čakavska osobina. Nalazi se u dijalektima svih triju narječja – u kajkavskom: *rekel, pekel* i staroštokavskom: *dal, kopal*.

U mjesnom govoru naselja Hreljići finalno slogovno *l* čuva se na završetku unutrašnjeg sloga u imenica: *kolci, dolci*. Na završetku osnove u imeničkih riječi tipa *kotal, vrtal* (kada se ispred *l* nalazi vokal *a*), finalno se *l* mijenja u *a* i kontrahira s prethodnim *a* te postaje i ostaje dugo *ā*: *kotā, vrtā*. Jednako je tako i u jedini glagolskih pridjeva radnih muškoga roda: *držā* (< *držal*), *imā* (< *imal*), *stukā* (< *stukal*), *tukā* (< *tukal*), *znā* (< *znal*). U slučaju kada je ispred završnoga *a* koji drugi vokal, između tih se dvaju vokala razvija sekundarno *j*: *kupija, zljutija, puštija, cipija, hodija*.

2.2.6. Suglasnička skupina čr

Suglasnička skupina *čr* zadržala se u konzervativnim jezičnim sustavima: u čakavskome i kajkavskome narječju u cjelini te u reliktima u staroštokavskim dijalektima (Lukežić, 1998a: 92). U mjesnom govoru naselja Hreljići ta je suglasnička skupina potvrđena u primjerima: *črno, črv, čripnja, črivo*.

2.2.7. Zamjena dočelnoga -m u -n

Pojava zamjene dočelnog *-m* u *-n* osobitost je svojstvena čakavskom sustavu u cjelini, ali i nečakavskim govorima (Lisac, 2003: 54) duž jadranske obale zbog čega je D. Brozović svrstava među "adrijatizme" (Brozović, 1988: 84).

Tumačenje promjene dočelnoga *-m* u *-n* u nastavcima u promjenjivih riječi te *-m* na dočetu nepromjenjivih riječi, podrobno je obrazložio M. Moguš (1977: 79–82).

Pokazalo se da se svako finalno *-m* ne zamjenjuje sa *-n*, nego samo u gramatičkom morfemu kada ta pojava ne ugrožava značenje riječi, kada je *-m* na kraju osnove ostaje neizmijenjeno. Radi se, dakle, o fonetskoj, a ne fonološkoj mijeni, odnosno o neutralizaciji usnene prepreke pri izgovoru glasa [m] i zadržavanju nazalizacije, zbog čega se taj glas izjednačuje s glasom [n].

U mjesnom govoru naselja Hreljići zabilježeni su sljedeći primjeri fonetske neutralizacije: u glagola – I. l. jd. prezenta – *kopan, vržen, stavin, operen, razdnijen, cipin, iman*; u pridjeva – I. l. jd. *na teplen*; u imenica – I. l. jd. *u brajdan*; I. l. jd. *z trson, z vodon, z britvon*; D mn. *h brekan*; u zamjenica – I. l. jd. *u tin*; I. l. jd. *z ovin*; D mn. *h našin*; u brojeva – *sedan, osan*.

2.2.8. Odras praslavenske skupine **vbsb* u osnovi neodređene zamjenice

Odras praslavenske skupine **vbsb* u osnovi neodređene zamjenice kao *sv* tipična za čakavske dijalekte južne provenijencije, za dio središnjega dijalekta čakavskoga narječja te za sve dijalekte štokavskoga narječja (Lukežić, 1998b: 131). U mjesnom govoru naselja Hreljići takav je odraz zabilježen u primjerima: *svi, svaki, svejeno, svu, svega, svačemu, svih, sva, sve* (*sve* ča posadiš; kada *sve* pobereš; skoro *sve, svejeno* je).

2.2.9. Rezultat jotovanja suglasničkih primarnih skupina **dj* te **skj* i **stj*

a) Primarna suglasnička skupina **dj*

Praslavenska se suglasnička skupina **dj* i starohrvatska *dđj* u govoru naselja Hreljići realizira trojako, kao *j* – *tujj, tujjina*; kao *ž* – *mlaži, slaži, glaži*. U primljenicima je ovjeren periferni fonem /dʲ/: *D'ildo, And'elina, and'eja*. Takav je razvoj čest u govorima jugozapadne Istre.

b) Primarne suglasničke skupine **skj* i **stj*

Prema M. Mogušu (1977: 83) za primarne suglasničke skupine **skj* i **stj* karakteristična su dva prijelaza. Prvi je prijelaz u *šč* (*ščap, ognjišće, dvorišće, vriščati, puščati, išćen* (: *iskati*), *ščuca mi se, natašće*), a tako se ponaša i “*sekundarni skup stbj: lišće, kršćena, kršćenje, I sg. koščon (...)*”. Prema toj se osobini čakavski govori ubrajaju u šćakavske govore.

Drugi je prijelaz **stj* i **skj* u *št*. Usto, M. Moguš (1977: 83) skupini *št* pripisuje i razvoj: “*1. od staroga skupa čt, npr. pošten (< počten), poštenje, poštovati, 2. od skupa st u posuđenicama, npr. štajon ‘doba, sezona’, štivati ‘slagat’, štorija ‘pripovijest’, štramac ‘madrac’, štuf ‘prezasićen’, štumak ‘želudac’ i dr.*”

Govori u kojima je *št* rezultat jotovanja praslavenskih suglasničkih skupina **stj* i **skj* u dijalektološkoj se literaturi nazivaju šćakavskima⁶.

⁶ D. Brozović (1988: 88) je jugozapadni istarski dijalekt prema rezultatu jotacije praslavenske suglasničke skupine **stj* i **skj* u *št* nazvao šćakavsko-čakavskim. Jugozapadni istarski dijalekt

U mjesnom govoru naselja Hreljići zabilježen je odraz **skj*, **stj* > *št* u primjerima *ognjište, štucati, klišta, kosište, uštipnuti*, a odraz *šč* samo u prezentu glagola *iskati* – *iščćen*.

U ovom idiomu prevladava odraz *št*, stoga on pripada šćakavskim govorima jugozapadnoga istarskog dijalekta.

2.2.10. U imenici *grojze* sačuvan je metatizirani refleks praslavenske suglasničke skupine **zdj* i starohrvatske *zđj* > *jz* (se stavi *grojze*, bilo *grojze*, črno *grojze*, imaš *grojza*).

2.2.11. Infinitiv glagola

Infinitiv glagola u mjesnom govoru naselja Hreljići ima neokrnjeni nastavak *-ti* ili *-či*: *cipati, davati, staviti, puštiti, saditi, resti, speči, reči, vrči*.

2.2.12. Izostajanje sibilizacije u morfonološkim pozicijama

U mjesnom govoru naselja Hreljići dokinuta je sibilizacija kao morfonološka kategorija u imenica: *svidoki, junaki, rogi, veseljaki, opanki*.

2.2.13. Oblici upitne i odnosne zamjenice ‘koji’

Upitna i odnosna zamjenica za značenje ‘živo’ *koji, koja, koje* u govoru naselja Hreljići ima kontrahirani oblik: jd. – *ki, ka, ko*; mn. – *ki, ke, ka* (*ki* more, *ki* ga stavi, *ka* gre).

Takav je oblik karakterističan za jugozapadne istarske, za sjevernočakavske te djelomice srednjočakavske govore.

2.3. Arealne jezične značajke

2.3.1. Zamjena *a* u *e* u korijenskom morfemu

Prijevojni oblici s likom *e* u osnovama glagola *krasti/kresti* i *rasti/resti* tipični su za jugozapadne istarske govore koji su importirani iz južnih provenijencija. Te su oblike u svojim istraživanjima zabilježili i J. Ribarić (1940: 63), M. Maček (1930: 106) te M. Hraste (1964: 21).

U mjesnom govoru naselja Hreljići potvrđen je prijevojni lik *s e* u korijenskom morfemu glagola *kresti* i *rest* te u njihovih oblika: *ukresti, ukrela, ukreja; uresla, zaresla, prireslo, naresti, nareslo, sresli*. Takav je prijevojni lik i u imenice *rebac* (= ‘vrabac’).

pretežno je šćakavski, međutim, ponegdje prevladavaju i šćakavski primjeri, primjerice u dijelu govora susjedne općine Barban (Pliško, 2000: 71–73).

2.3.2. Redukcija v ispred slogotvornoga r ili sonanta r

Za čakavske je govore karakteristično da se sonant *v* reducira kada se nađe “kao drugi član početne suglasničke skupine u slogu ispred sonanta /r/ unutar istoga ili susjednoga sloga” (Lukežić, 1998a: 100–101), npr. u imenice: *sraka*. Ta je jezična pojava, osim u čakavskih, jednako prisutna i u kajkavskih govora (Lončarić, 1996: 95). Isto se odnosi i na slogotvorno *r*. U mjesnom govoru naselja Hreljići, ograničenije distribucije fonema *v* ispred slogotvornog *r* potvrđeno je u glagola: *strđnuti*, *črčati*, *srbiti*; u imenica: *četrtak*, *črčak*; u rednih brojeva: *četrti*; u pridjeva: *trđ*, *trda*, *trdo*.

2.3.3. Zatvaranje kratkoga o pred akcentom

Jugozapadne istarske govore karakterizira i neutralizacija predakcenatskoga kratkog vokala *o* u *u*. Ta je jezična značajka različito disperzirana u svim idiomima hrvatskoga jezika. U mjesnom govoru naselja Hreljići zabilježeno je takvo zatvaranje u primjerima: *unî*, *unâ*, *unô*, *unêga*, *unîma*, *uvî*, *uvêga*, *uvô*, *utâc*, *ugnjîšte*.

2.3.4. Oblici osnova glagola za značenje ići, kretati se

Glagol za značenje ‘ići’, ‘kretati se’, u govoru naselja Hreljići ostvaruje se dvjema, supletivnim osnovama: infinitivnom i prezentskom.

Prezentska: **gredti*, nesvrš. – *ići*; zabilježena je samo u prezentu: *gren*, *greš*, *gre*; *gremo*, *grete*, *gredu* i 3. l. jd. i mn. imperativa – *neka gre*, *neka gredu* (Pokle *neka gre* trgati.).

Infinitivna: *hoditi*, nesvrš. – *ići*; samo u perfektu (san *hodija* na delo, smo *hodili* h crikvi, su *hodili* trgati) i 2. l. jd., te 1. i 2. l. mn. imperativa (*Hodi* s namon! *Hote* doma!).

2.3.5. Zanimjani oblici prezenta glagola biti i imati

Zanimjani oblici prezenta glagola ‘*imati*’⁷ u mjesnom govoru naselja Hreljići imaju sjevernočakavski odraz i glase: *niman*, *nimaš*, *nima*; *nimamo*, *nimate*, *nimaju* (Od mojih starijih *niman*.; Ako *nima* sečera triba da mu dodaš.).

Zanimjani oblici prezenta glagola ‘*biti*’ glase: *nisan*, *nisi*, *ni*; *nismo*, *niste*, *nisu* (Do sada *nisan* nikad maj ga nanka pritaka i nikad meni se *ni* zljutija.; A nikad sečer se *ni* dodava.). Takva je realizacija i u južnočakavskih, srednjočakavskih i štokavskih govora.

⁷ Zanimjani oblici prezenta glagola *imet* nastali su kada je prevladala artikulacija “drugoga samoglasnika dvovokalne sekvencije koja podliježe stezanju (*ne+imaš* > *neimaš* > *nimaš*)” (Lukežić, 1998a: 101). Mogućnosti su stezanja na prvi vokal (*nemaš*) i na drugi (*nimaš*). Stezanje na prvi vokal (*nemaš*), karakteristično je za srednjočakavske, južnočakavske i štokavske govore, a stezanje na drugi vokal osobitost je sjevernočakavskih govora.

2.3.6. Genitiv osobne zamjenice oni – hi

Genitiv osobne zamjenice *oni* (< *oni*) u govoru naselja Hreljići ima metatizirani oblik *hi* (*ih* > *hi*): san *hi* bija posadija, san *hi* cipa, san *hi* kupija.

2.3.9. Protetsko j

Protetsko *j*, odnosno otvrdla *j*-proteza, u govoru naselja Hreljići zabilježena je samo u prilogu *opet* – *jopet*.

Zaključak

Analiza jezičnih značajki mjesnoga govora naselja Hreljići na fonološkoj te djelomice morfološkoj jezičnoj razini, potvrdila je pripadnost ovoga idioma jugozapadnom istarskom ili štakavsko-čakavskom dijalektu. To je govor ikavskoga odraza jata u gramatičkom i leksičkom morfemu, štakavskoga odraza primarne suglasničke skupine **stj* i novijega troakcenatskog sustava.

Obrađene jezične značajke prikupljene su posebno koncipiranim Upitnikom za istraživanje jugozapadnih istarskih govora. U radu su prikazane jezične značajke alijetnoga, najvišega razlikovnog ranga (oblici zamjenice *ča*; ostali primjeri čakavske nepreventivne pune vokalizacije poluglasa u “slabu” položaju; dvojak refleks prednjega nazalnog vokala *ę*; akcenatski sustav; mijene šumnika u zatvorenu slogu; posebni oblici pomoćnoga glagola *biti* za tvorbu kondicionala), alteritetnoga, nižega ranga razlikovnosti (suglasnički i samoglasnički inventar; refleks *ě*; starojezični prijedlog *vđ*; rotacizam u glagola *moći* – *moren*; status finalnoga slogovnog *l*; konsonantska skupina *čr*; zamjena dočetnoga *-m* u *-n*; odraz praslavenske skupine **vbśb* u osnovi neodređene zamjenice; rezultat jotovanja suglasničkih primarnih skupina **dj*, **skj* i **stj* te **zdj*; infinitiv glagola; izostajanje sibilizacije u morfonološkim pozicijama; oblici upitne i odnosne zamjenice ‘koji’) te arealne značajke (zamjena *a* u *e* u korijenskome morfemu, redukcija *v* ispred slogotvornoga *r* ili sonanta *r*; neutralizacija kratkoga *o* u *u* pred akcentom; zanimjani oblici prezenta glagola *biti* i *imati*; genitiv osobne zamjenice *oni* – *hi* i protetsko *j*).

Jezične značajke mjesnoga govora naselja Hreljići na svim se jezičnim razinama podudaraju sa značajkama južne podskupine barbanskih govora kojoj pripadaju naselja imenom Manjadvorci, Rebići, Hrboki, Borinići, Škitača. Zato se može zaključiti da se ta podskupina nastavlja i u sjeveroistočnome dijelu općine Marčana, a njezin će se krak vjerojatno protezati i južnije na što upućuju recentnija istraživanja mjesnih govora Orbanića (Pliško, 2006), Krnice (Pliško, 2003), Marčane (Ujčić, 1994) i Raklja (Lukežić, 1988; Šimunović, 1988; Vukušić, 1985). No opsežnija istraživanja u tom smjeru tek predstoje.

LITERATURA

- Dalibor Brozović, Pavle Ivić, 1988: *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb
- Radomir Bošković, 1978: "Refleksi grupa tj, dj t̂j, d̂j, stj, zdj, skj, zgj, (sk, zg) u dijalektima južne i jugozapadne Istre" u: *Odabrani članci i rasprave*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Posebni radovi, knj. 1, Titograd, str. 293–349.
- Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Guberina, 1956: "Govor otoka Suska", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 1, Zagreb, str. 7–215.
- Mate Hraste, 1957: "O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj", *Filologija*, sv. 1, str. 59–74.
- Mate Hraste, 1964: *Govori jugozapadne Istre*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, str. 5–36.
- Mate Hraste, Petar Šimunović, Reinhold Olesch, 1979: *Čakavisch-deutsches Lexikon*, Köln, Wien
- Josip Lisac, 2003a: "Nastanak i razvoj jugozapadnoga istarskog dijalekta", *Nova Istra*, god. 8, sv. 24, br. 2, str. 195–198.
- Josip Lisac, 2003b: *Hrvatska dijalektologija 1., Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
- Mijo Lončarić, 1996: *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb
- Iva Lukežić, 1988: "Jezična struktura u Balotinim pjesmama", u: *Susreti na dragom kamenu 1988*, Pula, str. 249–270.
- Iva Lukežić, 1990: *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka
- Iva Lukežić, 1998a: *Govori Klane i Studene*, Libellus, Crikvenica
- Iva Lukežić, 1998b: "Štokavsko narječje (Nacrt sveučilišnih predavanja)", *Radovi Zavoda za filologiju*, 32, Zagreb, str. 117–135.
- Iva Lukežić, Marija Turk, 1998c: *Govori otoka Krka*, Libellus, Crikvenica
- Mieczysław Małecki, 1930: *Przegląd słowiańskich gwar Istrii*, Polska akademija umjetności, Krakow
- Mieczysław Małecki, 1935: "Slavenski govori u Istri", *Jadranski kalendar*, Izdanje konzorcija lista Istra, Zagreb, str. 23–27.
- Mieczysław Małecki, 2002: *Slavenski govori u Istri*, HFL, Rijeka
- Milan Moguš, 1977: *Čakavsko narječje*, *Fonologija*, Školska knjiga, Zagreb
- Lina Pliško, 2000: *Govor Barbanštine*, Filozofski fakultet Pula, Pula
- Lina Pliško, 2003: "Fonološki i morfonološki opis mjesnoga govora Krnice", *Čakavska rič*, god. 31, br. 1–2, Književni krug, Split, str. 61–70.

- Lina Pliško, 2006: "Jezične značajke mjesnoga govora Orbanići", *Croatia et Slavica Iadertina*, Zadar, str. 83–93.
- Josip Ribarić, 1940: "Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri", *Srpski dijalektološki zbornik*, 9, Beograd, str. 1–207.
- Josip Ribarić, 2002: *O istarskim dijalektima: razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri s opisom vodičkog govora*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin
- Petar Šimunović, 1985: "Mozaik istarskih govora", *Istra*, god. 23, br. 3–4, Istarska naklada, Pula, str. 66–72.
- Petar Šimunović, 1988: "Materinski idiom Mate Balote i jezik "Dragog kamena", u: *Susreti na dragom kamenu*, Pula, str. 271–282.
- Petar Šimunović, Reinhold Olesch, 1983: *Čakavisch-deutsch Lexikon, III, Čakavische texte*, Böhlau, Köln, Wien
- Petar Šimunović, s. a.: *Upitnik za srpskohrvatski dijalektološki atlas: Rakalj, Jugoslavenski komitet za dijalektološke atlase*, Beograd, str. 1–108.
- Rudolf Ujčić, 1994: "Osnovne značajke marčanskog lokalnog govora", *Marčanski zbornik*, Pula, str. 123–128.
- Silvana Vranić, 2005: *Čakavski ekavski dijalekt: sustavi i podsustavi*, Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Rijeka
- Stjepan Vukušić, 1985: "Prozodija 'Dragog kamena' – sastavnica hrvatskoga književnog naglašavanja", *Istra*, god. 23, br. 3–4, Istarska naklada, Pula, str. 105–109.
- Stjepan Vukušić, 1997: "Preplet hrvatskih jezičnih vrijednosti u jugozapadnom istarskom dijalektu", *Hrvatski dijalektološki zbornik*, knj. 10, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti, Zagreb

SUMMARY

HRELJIĆI LOCAL SPEECH – CONTRIBUTION TO A BETTER KNOWLEDGE ABOUT THE MARČANA MUNICIPALITY SPEECH

The local speeches of the Istrian municipality of Marčana have been just partially described in the literature on dialectology. The recent papers include the descriptions of the local speeches of Marčana, Krnica and Rakalj, while the older dialectological literature mentions the local speeches of Marčana, Filipane, Krnica, Rakalj and Prodol in the works by J. Ribarić and M. Malecky. There is no data about the local speech of Hreljići in the literature on dialectology.

According to the results of the field research at the phonological, morphonological and partially morphological level, it can be concluded that the local speech of Hreljići belongs to the SW Istrian or štakavian-chakavian dialect. Due to its features, it can be therefore added to the south sub-group of the neighbouring Barban region speeches.

Key words:

Hreljići, SW Istrian or štakavian-chakavian dialect, Istria, municipality of Marčana.

MARKO SAMARDŽIJA

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

JEDNA MANJE POZNATA POLEMIKA O SUDBINI ČAKAVŠTINE

UDK: 811.163.42'282
821.163.42'282

Izvorni znanstveni članak

Pojava dijalektalnih književnih djela, napose onih pisanih čakavskim idiomima, nije uvijek nailazila na podršku i doživljavala pohvale, ponajprije zbog toga jer je medij tih djela otvarao i poticao neka pitanja o kojima dotada u hrvatskoj književnosti, filologiji i, uopće, u javnosti nije raspravljano. U članku se prikazuje polemika koja je u tridesetim godinama XX. stoljeća vođena o položaju, ulozi, sudbini i vitalnosti čakavštine s temeljnom dvojnom "rađa li se ili umire".

Ključne riječi:

čakavština, dijalektalna književnost, Vladimir Nazor, Franjo Pavešić

0.

Izmak XIX. i prve godine XX. stoljeća, razdoblje zrele moderne u hrvatskoj književnosti, donose jednu važnu književnu i jezičnu novost: revindiciranje prvo kajkavštine, a potom i čakavštine kao jezika književnosti. Dok se kajkavština u toj ulozi nalazila sve do druge polovice XIX. stoljeća, sporadično i poslije, književnost pisana čakavštinom počela je sahnuti još u XVII. stoljeću, a posve je presahla do polovice sljedećega, XVIII. stoljeća. Prvo je A. G. Matoš u pripovijesti "Nekad bilo – sad se spominjalo" objavio kajkavskim spjevane dvije katrene poznate kao "Hrastovački nokturno" (u zbirci *Novo iverje, skice i sličice*, Zagreb, 1900.). Nešto poslije slijedili su čakavski stihovi Vladimira Nazora pisani ne rodnom bračkom, nego kastavskom čakavicom, tj. prvo "Galijotova pesan" kao dio "istarske priče" o Velom Joži. Potom su došle podravskom kajkavicom pisane (i suvremenicima praktički nepoznate!) pjesme Frana Galovića iz nedovršena kajkavskoga ciklusa "Z mojih bregov", djelomično postumno objavljena u "Savremeniku" (1914. i 1917.), a prvi put cjelovito kao X. svezak Galovićevih djela (1940.). Niz su nastavili Nazor svojom pjesmom "Žena zapušćena" (1913.) i Tin Ujević pjesmom "Oproštaj", arhaičnom čakavicom spjevanim mementom Marku Maruliću (u

zbirci *Hrvatska mlada lirika*, Zagreb, 1914.). U vrijeme Prvoga svjetskog rata objavljena je kajkavska zbirka Dragutina Domjanića *Kipci i popevke* (Zagreb, 1917.). Pojavivši se baš u vrijeme kad su neki hrvatski filolozi (npr. Vatroslav Rožić) zabrinuto pretkazivali uzmak i skorí nestanak narječja (tj. čakavštine i kajkavštine), hrvatska dijalektalna lirika, tada još smatrana regionalnom pojavom (v. npr. Krmpotić: 1934; Prpić: 1936), s jedne je strane bila tvorana “dokaz da se dijalekt nije odrekao umjetničkih ambicija” (Frangješ: 1987, 258), a s druge pouzdan znak želje za “ukorjenjivanjem” modernističkoga naraštaja “iskorijenjenih” i to upravo preko jezika kao pouzdana sredstva za ponovnu uspostavu narušene skladnosti života i spasavanja bar rudimenata “emocionalne Arkadije”.

1.

Hrvatsko dijalektalno pjesništvo nov je zamah doživjelo nakon Prvoga svjetskog rata kad se pojavljuju nove zbirke već afirmiranih dijalektalnih pjesnika, npr. D. Domjanića (*V suncu i senci*, Zagreb, 1927.), antologije hrvatskoga pjesništva u koje je ravnopravno uvrštena i “regionalna”, tj. dijalektalna, kajkavska i čakavska, lirika (*Hrvatska moderna lirika*, uredili D. Tadijanović i O. Delorko, Zagreb, 1933., str. 175-209), pa i prve, opsegom skromne antologije hrvatske dijalektalne, dotično čakavske (*Antologija nove čakavske lirike*, uredili Ive Jelenović i Hijacint Petris, Zagreb, dva izdanja god. 1934.; v. o tome Barac: 1934.), a nešto poslije i kajkavske lirike (Nikola N. Bačić: *Antologija nove hrvatske kajkavske lirike*, Sisak, 1937.). Javlja se i novi dijalektalni pjesnici među kojima je svojim pjesmama u liburnijskoj čakavštini naklonost književne kritike brzo stekao Drago Gervais. “Ove su pjesme pisane čakavštinom, koja se govori u Liburniji, naročito u Opatiji. To napominjem zato, da ispričam mnoge talijanizme, koji se nalaze u njima, a koji su se tako uvriježili u narodni govor, da ih se ne može, ne smije mimoići.” – kaže pjesnik na početku svoje zbirke *Čakavski stihovi* (Crikvenica, 1929.), objavljene na nagovor Vladimira Nazora, koja je u hrvatsku poeziju uvela prisnost osebujna deminuirana svijeta primorskoga gradića i njegovih žitelja, što se, očito, svidjelo tadanjemu hrvatskom čitateljstvu kad je drugo izdanje zbirke objavljeno samo šest godina nakon prvoga (Zagreb, 1935.). To se drugo izdanje *Čakavskih stihova* pojavilo s predgovorom Vladimira Nazora pod naslovom “Leut’ i ‘armonika” (str. 3-11) u kojem se autor prisjeća pjesama Šiška Menčetića s dobrim i spretnim rimama “što zveče”, a ipak mu nije posve jasno treba li ih čitati samo štokavski ili, možda, ponegdje i “na čakavsku”. A te dileme nema kod čakavskih stihova Drage Gervaisa, “plebejca rođena na čakavskoj obali istarskoj”. Upravo tu čakavštinu izdašno hvali Nazor u prepričavanju prvog i posljednjeg književnog razgovora sa svojom služavkom Micom. Oduševljen Gervaisovom poezijom, Nazor pri kraju svoga predgovora kaže: “Prava čakavska umjetna lirika rodi se tek sada – možda uoči svoje smrti – iz duše istarskoga pučanina, željna da makar u posljednji čas dođe do riječi i da se afirmira. Progovorila je gotovo

djetinjskim jezikom iz ustiju mladih, izrazima i metrikom narodnom koja se ne nameće govoru iz vana, ritmičkim zakonima, no izvire sama – fluidna i neukalupljiva – iz nutrine.” (n. dj., str. 11, isticanje moje – nap. M.S.)

2.

Potaknut tada relativno čestim pojavljivanjem književnih djela pisanih čakavštinom i kajkavštinom, u božićnom broju “Obzora” god. 1934. objavio je Franjo Pavešić članak “Duh čakavštine” koji započinje ovako: “U posljednje vrijeme, kod nas se vrlo često govori o regionalnoj književnosti, naročito o lirici, i to o čakavskoj i kajkavskoj. Kajkavština je ionako vrlo blizu Zagreba, pa je više proučena i veći imade utjecaj na ostalu hrvatsku književnost, nego udaljena čakavština. Premda na čakavštini je pisan veći dio stare hrvatske književnosti, ali poprimanjem štokavštine za službeni jezik, napustilo se potpunoma i kajkavsko a i čakavsko narječje. Tek u novije vrijeme formira se regionalna književnost osobito lirika, čakavska i kajkavska. Ta lirika je uglavnom i pobudila ponovni interes za ova dva hrvatska najstarija narječja, ne samo radi toga što su počele nicali pjesme u tim narječjima, nego što su zbilja te pjesme od velike literarne vrijednosti. Danas nema nijednog antologičara, koji misli sastaviti antologiju hrvatske moderne lirike, a da ne bi uzeo u knjigu i regionalne pjesme čakavskih i kajkavskih pjesnika. Baš ove su regionalne pjesme ono gotovo najvrijednije (sic!) što imade u današnjoj hrvatskoj lirici kojoj se, u posljednje godine ne može poreći kvantitativna produktivnost.” (Pavešić: 1934, 1) U nastavku napominje da se (ne spominjući drugih krajeva) čakavski govori u dijelu Dalmacije te u Hrvatskome primorju, dotično “tamo po onim selima i mjestima od Sušaka, pa do Senja i na drugu stranu prema Istri i po otocima”. Vjerojatno aludirajući na Nazorovu misao iz predgovora Gervaisovoj zbirci, koju smo (misao) istaknuli u prethodnom odlomku, Pavešić dalje kaže: “Naročito je čakavština udomljena u selima u okolici Sušaka. Tko poznaje ova mjesta i njihov govor, taj ne može reći, da je čakavština u izumiranju. U tim mjestima, čakavština je do u srž prodrla u sve slojeve stanovnika, ona je tijesno povezana sa krajem i životom ljudi u tom kraju.” (Pavešić: n. mj.) Nadalje “impresionistički” govori o razlikama između pojedinih čakavskih mjesnih govora, o tome koji je od njih “ljepši” (“Jedni vele, da oni ljepše govore, drugi, da drugi. U tom se još nisu nigda dva mjesta složila, pa ne će ni oni koji pišu čakavštinom.”), upozorava na mogućnost da se možda poneki loš pjesnik “skrije” iza čakavštine, hvali govor svoje rodne Krasice (i čakavske *Krasičke pripovijetke* Frana Mikuličića izdane u Kraljevici god. 1876.), spominje danas zaboravljene knjige Mate Dvorničića *Lišće moga granja* i Ivana Lončarića-Papića *Pačuharije* (Crikvenica, 1933.), jer u njima ima “manje i više uspelih pjesama i crtica u čakavštini”, ali naglašava, pozivajući se na Nazora, da se “pravi književnici” ne utječu “dijalektu radi samoga dijalekta, još manje radi toga što on izumire, nego radi toga što se mogu bolje i točnije, pa čak, ako hoćete, i ljepše

izraziti u njemu” (Pavešić: n. dj., 2). Na kraju članka Pavešić odbija književni (i jezični) regionalizam koji bi bio sam sebi svrhom i zaključuje: “Radi toga utek čakavštini, kao i kajkavštini, opravdan je samo onda, kad je zato nužna potreba, i kad se pisac ne može otrgnuti od toga, da se ne izrazi u čakavštini, jer drži, da će se najbolje u njoj izraziti. Inače čakavština daje veliku mogućnost pjesničkog izražaja, ona imade u sebi nešto od onoga, što štokavština nema, tu su nijanse morskog šuma, bistrina neba, toplina sunca, oštrina kamena vapnenca. Ona se preljeva (sic!) u nizu akcentualnih varijanata, kako se nije nigda ni preljevala, nit se može za nas Primorce i naš život gruba štokavština. Sam naš život, naš pejisaž i naše prilike: orkanska bura, žarko sunce, noćne bonace za ljetnih i jesenskih noći ulijevaju u nju svakodnevno nove snage, novoga života. Taj je život povezan s njom, taj život se najprirodnije, najlakše i najjednostavnije, bez usiljavanja može dati u čakavštini, samo treba zato imati dušu pjesnika koji može osjetiti primorsku stvarnost i vidjeti kraj, ljude i njihove običaje, čuti njihove pjesme i napjeve – pa može uvijek dati vrijednih i dobrih stvari, koje ne će izgubiti na svojoj vrijednosti ni onda ako se prevedu na štokavštinu. U tom je duh čakavštine, smisao i opravdanje.” (Pavešić: 1934, 2)

3.

Naveli smo opširnije iz toga Pavešićeva članka jer on dobro oslikava ozračje u kojem je u tridesetim godinama prošloga stoljeća započela rasprava o hrvatskoj dijalektalnoj književnosti, napose onoj čakavskoga izričaja. Pritom se mora imati na umu povijesni podatak da je ta rasprava vođena u vrijeme kad je znatan dio sjevernočakavskoga područja bio okupiran, pa je snažno isticanje vitalnosti čakavštine bilo motivirano i spoznajom da je svaki idiom vitalan onoliko koliko je vitalna zajednica koja ga govori. Vrlo brzo, međutim, rasprava o vitalnosti čakavštine i njezinoj sudbini kao jezika književnosti poprimila je jasne polemike tonove, a potaknuo ih je drugi članak Franje Pavešića, objavljen na istome mjestu kao i prvi, tj. u “Obzoru”, samo nepuna tri mjeseca poslije citiranoga (Pavešić: 1935). Tako je započela danas manje poznata polemika koja je različitim intenzitetom potrajala nekoliko godina i u kojoj je, uglavnom u “Obzoru”, ali i u drugim publikacijama, sudjelovalo desetak hrvatskih pjesnika, esejista i filologa. Na tu ćemo polemiku ovdje opširnije podsjetiti uvjereni da je upravo jubilej jedne ugledne čakavologinje primjeren povod za to.

4.

Dakle, u članku “Izumiranje čakavštine” Pavešić pokušava odgonetnuti pravi smisao već spomenute Nazorove tvrdnje iz predgovora Gervaisovoj zbirci o mogućem skorom izumiranju čakavštine (“možda uoči svoje smrti”) tvrdeći da “ono što je g. Nazor označio nejasno o izumiranju čakavštine, to mnogi uzimaju

za gotov groš i tvrde, da ona izumire”. Pavešić, istina, dopušta da bi čakavština mogla biti ugrožena bar u jednome kraju: “Najviše današnjih čakavskih pjesnika rodnom je iz Istre, koja ne pripada nama, nego Italiji. Poznate su i metode na odnarođivanju tamošnjeg hrvatskog živilja, koje (sic!) govori čakavštinom. Možda se na temelju ovoga zaključuje, da čakavština izumire što se pod Italijom potiskuje našu riječ. Ako se na temelju toga dolazi do zaključka o izumiranju čakavštine, onda bi trebalo doći i do zaključka, da izumire hrvatski jezik i da se cijela hrvatska književnost, radja u času svoje smrti. Takvu tvrdnju ne će nitko pametan postaviti.” (Pavešić: 1935, 1) Iz činjenice da čakavica kojom pjeva Mate Balota (u kojoj ima “mnoštvo slovenskih riječi”), “da baš ta nama tuđja, ili ako se hoće prava istarska čakavština izumire, jer nju se danas iskorenjuje” nikako ne slijedi da se može “govoriti o izumiranju čakavštine”. Neke su grane čakavštine, a ponajviše ona “između Učke i Velebita”, tako žive da je čakavština “daleko od svoje smrti, dalje nego onda, kad su je svi sa svih strana proglasili, kao nepotrebnu te (su) njezine dobre i narodne riječi sve do dana današnjega naši filolozi izbacivali kao obični provincijalizmi (sic!)”. Kako je svoje neslaganje s nagovještajima izumiranja čakavštine Pavešić u prvom redu usmjerio prema Vladimiru Nazoru, kojega nekoliko puta spominje u članku, ali i svima drugima “koji tu smrt navješćuju”, odgovor nije trebalo dugo čekati. Upravo je Nazor prvi reagirao na Pavešićeve članke. No njegov članak “Umiranje ili radjanje čakavštine?” intoniran je posve pomirljivo jer ono *možda* iz predgovora Gervaisovoj zbirci nastoji obrazložiti i tada općepoznatim činjenicama o stalnom smanjivanju čakavskoga dijela hrvatskoga jezičnog područja od XV. stoljeća, o očitu odstupanju čakavštine pred štokavštinom (tj. književnim jezikom) u školstvu, crkvi, vojci, uopće u javnome životu. Posebno je teško stanje “baš sada, u Istri” u kojoj se vrlo jasno očituje “pritisak vanjski, tlak strana, silom narinuta jezika od koga se – ipak – domaće ognjište, majčina usta i glas krvi mogu braniti i duže i uspješnije no se u prvi mah vjeruje”. Nazor se nada i želi da bi povlačenje čakavštine “sa starih pozicija” ondje “teklo što polaganije, dugo na – milimetre”. Navodi da u drugome Pavešićevu članku ima “štošta u čemu se potpuno slažemo i o čem već prije negdje nešto kazah” i ističe neprolaznost “čakavske duše” koja da je proplamsala “baš sada, u boli istarskih emigranata, no i u stihovima Ljubićevim, Balotinim i Gervaisovim”. Pri kraju članka Nazor optimistički pretkazuje: “Ona (čakavska duša – M.S.) će živjeti i kada njezino tijelo – čakavsko narječje – sasvim izumre. Još je – nadajmo se – dalek čas, da se čakavštini napiše nekrolog, i ja nisam nikakav ‘mrtvozorac’ kakvim bi me, po Pavešićevu članku, mogao tkogod smatrati. Da se pak baš sada javljaju Balote, Ljubići i Gervaisi lijepo je, i korisno, jer je od potrebe da se jednom, dok ne bude prekasno, na umjetnički način fiksira što više oblik prolaznoga tijela u kom se nalazi duša koja ne će umrijeti. Već negdje naglasih kako hrvatska, u štokavskom narječju izražena, lirika osjeća potrebu da se nečim, što je naše, iskonsko, pomladi i obogati, s obzirom na sadržaj i s obzirom na formu. Živahnost, žilavost i energija, pa i humor i vedrina

čakavske duše morali bi prožeti našu liriku, a sve što trepti u načinu izražavanja i u metrici čakavskoga vezanog i nevezanog govora valjalo bi da prođe kao struja kroz već glomazno i sve teže tijelo štokavštine. Sile narječja – i čakavštine i kajkavštine – ne smiju da se rasplinu, neiskorišćene u našoj književnosti. Ima u što da se preliju, u čemu da i nadalje, djelujući, žive.” (Nazor: 1935)

5.

Člankom “Još o izumiranju čakavštine” Nazoru je ubrzo replicirao Franjo Pavešić. Njegov se odgovor, međutim, vrti oko toga tko je koga nepotpuno citirao i što bi, zapravo trebali značiti glagoli *izumirati* i *radati se* u razgovorima o (tadanjem) aktualnom stanju čakavštine u Primorju i Dalmaciji (napose u Splitu) i o prodiranju govornika drugih (uglavnom štokavskih) idioma na čakavsko područje. Pavešić tu ističe primjer Sušaka u kojem da se “govori svakako, samo ne čakavski. Ovdje nema ni Jurine ni Franine, ovdje, ako već tko piše, piše lički, jer se valjda i lički čuje češće nego čakavski! Imade i drugih ljudi, koji su došli ovamo i koji govore svojim narječjem, kojega znadu, ali da čujete ove naše inteligentne domorodce, kako govore tuđim narječjem. To je za njih inteligentno, to je naprednjački, jer čakavski govore samo ‘mlekarice’ i oni ljudi, koji dolaze dnevno sa sela. Ipak, oni su nešto više, pa treba da je povučena razlika između umišljene gospode i seljana!” (Pavešić: 1935b, 1) Pri kraju svoga odgovora Nazoru tvrdi Pavešić: “Meni nije svrha, da nešto istražujem, jer nisam filolog, ali velim još jednom, da bi zaslužila cijela današnja čakavština, da se detaljno prouči i ja sam uvjeren, da bi se došlo do zaključka, da ona ne izumire i da ne će tako brzo izumrijeti, pogotovo sada kad se to pitanje pokrenulo i kad se nadam da će biti više obzira, sa strane baš narodnih prosvjetitelja, prema svim dijalektima, pogotovu prema čakavskom.” (n. dj.)

6.

Tek nakon toga trećeg Pavešićeva članka o sudbini čakavštine zaredali su članci drugih autora o istoj temi. Oglasili su se Marko Šeparović, Ivan Bulić, Ive Jelenović, Rudolf Strohal, Branko Krmpotić, Krunoslav Bego, Drago Gervais i, četvrti put, Franjo Pavešić. Svatko je imao štogod dometnuti onomu što su iznijeli Nazor i Pavešić: o nesumnjivoj životnoj snazi čakavštine (Šeparović: 1935), o dobrim stranama “pojave čakavštine u lijepoj književnosti” jer nam “otkriva novo bogatstvo: svježinu riječi, izražaja, muzike te živosti u crtanju” (Bulić: 1935), o čakavskom dijalektalnom pjesništvu kao o “savremenoj književnoj obnovi čakavštine” čiji je najveći predstavnik Vladimir Nazor (Bego: 1935, 1). Suautor prve antologije čakavske dijalektalne lirike upozorava na imena hrvatskih i stranih dijalektologa koji su (dotada) proučavali čakavštinu u različitim dijelovima njezina sve manjeg područja, govori o nužnosti promjena u njoj da bi zaključio:

“Mi nećemo sjesti uz odar ‘čakavštine’ da tješimo g. Nazora (barem za sada još ne!), ali nam nije ni na kraj pameti da tratimo vrijeme perući pelenice viševjekovnom ‘novorođenčetu’, koje je već dobro oronulo. Radije ćemo, svaki na svoj način, prionuti uz g. Nazora i ostale naše vrlo čakavske pjesnike, da zajedničkim nastojanjem, uzimajući stvar realno, produljimo život jeziku kojemu su nas učile naše majke.” (Jelenović: 1935) Pavešić, naravno, nije ostao dužan ni Jelenoviću, samo što se ovaj put, za razliku od odgovora Nazoru, upustio u invective. Za Jelenovića, kao suautora antologije, kaže “da kao cigan mora hvaliti svoju robu”, a za njegove “realne razloge” za tvrdnju o izumiranju čakavštine kaže da su “mizerni”: “S njima se ništa ne dokazuje u korist izumiranja čakavštine, kamo li da bi se iz njih moglo zaključiti, da čakavština u Hrvatskom Primorju ‘rapidno’ propada.” (Pavešić: 1935c) Ovomu dodaje kako zna da će se uvijek naći poneki “jelenčić” koji će prionuti uz “one vrlo čakavske pjesnike uz koje se može... uzeti koja para, na račun smrti čakavštine” (n. dj.). Što zbog toga jer se polemika razmahala, što zbog toga što je u njoj bilo očito nedovoljno poštivanje i(li) nedovoljno poznavanje dijalektoloških podataka o čakavštini, za riječ se javio Rudolf Strohal, tada gotovo osamdesetogodišnjak. Neobično je u Strohalovu javljanju i to što je pod istim naslovom (“Čakavsko narječje”) u istim dnevničkim novinama (“Obzor”) samo sedam mjeseci prije već objavio članak o čakavštini. No članku iz rujna 1934. težište je bilo na dokazivanju starine čakavštine i njezinih kasnijih mijena: “Od hrvatskih narječja najbliže je jeziku najstarijih slavenskih spomenika čakavsko narječje. Stoga i držim ovo narječje najstarijim hrvatskim narječjem. Ali zub vremena mijenjao je i ovo narječje. Ovo mijenjanje čakavskoga narječja prozvao sam njegovim pomladjivanjem.” (Strohal: 1934, 1) Javivši se u jeku polemike o sudbini čakavštine Strohal je pohvalio pojavu nove čakavske lirike koja svoj medij “budi na novi život” jer je riječ o “dijalektu, koji je bio potiskivan posljednjih 100 godina i nepoštivan u onoj mjeri, u kojoj je zaslužio već radi svoje historije”. Glavnina je članka, međutim, razrada njegove (u međuvremenu u jezikoslovnoj kroatistici obilno opovrgnute) teze o čakavštini kao najstarijem hrvatskom narječju kojim su “još u 15. vijeku” govorili svi Hrvati, iz kojega se u XVI. st. razvilo štokavsko, a u XVII. stoljeću kajkavsko narječje te su tako Hrvati “već u 18. vijeku” dobili “tri glavna narječja”: “čakavsko (najstarije), štokavsko (pomladjeno čakavsko sa zamjenicom *što*); kajkavsko (pomladjeno čakavsko sa zamjenicom *kaj*)” (Strohal: 1935).

7.

U polemiku o sudbini čakavštine uključilo se i nekoliko štokavaca. Branko Krmpotić, koji je u povodu Tadijanović-Delorkove i Jelenović-Petrisove antologije s naklonošću progovorio o pitanju “hrvatske regionalne književnosti” (Krmpotić: 1934), u polemiku se uključio kako bi upozorio na važnost “književnoga regionalizma” koji se, što se čakavaca tiče, izravno oslanja na dugu i

bogatu tradiciju starije hrvatske književnosti pisane “zvučnom čakavštinom, koja, u nešto promijenjenu obliku, još i danas živi na tom području” (Krpmotić: 1935, 1). Osvrće se na promjene do kojih je došlo kako u rasprostiranju čakavštine, tako i u njoj samoj (spominje npr. gubljenje čakavice u Senju), ali to, po njegovu sudu, nisu dokazi za njezino izumiranje jer “za nas je danas glavno da ona živi punim svojim narodnim životom”. (n. dj., str. 2) Ivo Balentović je pak skeptičniji prema “regionalizmu” uopće, jer će drugi govornici teže razumjeti takva književna djela. Svejedno potiče “naše čakavce” da “nastave započeto djelo, neka uobličavaju svoje duhovne proživljaje u narječju svojega rodnog kraja: neka opisuju svoje ljude govorom kojim ti isti ljudi i govore...” (Balentović: 1935).

8.

Čini se da je upravo polemika o sudbini čakavštine potaknula i neke glasove otvorenih protivnika “književnoga regionalizma”. Prvo je Alija Nametak objavio članak “Jedinstvena hrvatska književnost” koji ovako započinje: “U zadnje se vrijeme u nas mnogo piše o regionalnoj književnosti i regionalnom izrazu, uvlačeći usput u taj pojam i dijalekatski izraz. Navode se razni dokazi u potkrepu korisnosti ove pojave, a takav je jedan, da i u francuskoj književnosti ima posebna grana, provansalska. Oni kojima se to sviđa, htjeli bi na svaki način da ožive u hrvatskoj književnosti, nakon dugo vremena, kajkavski i čakavski dijalekat. Da li bi to možda škodilo našoj književnosti, čini se, o tom zagovornici kajkavskog i čakavskog dijalekta ne misle.” (Nametak: 1936) U nastavku članka Nametak obrazlaže štetu od pojave “novokajkavske i novočakavske književnosti” (Prpić: 1936, 52-56) koja da zbunjuje “naš narod”, a razumiju je samo “oni, koji su sticali više jezično obrazovanje”. Pri kraju članka kaže i ovo: “Ne smije nam biti stalo do jezičnog šarenila i lokalne slikovitosti i govorne živahnosti, koje često daju jednom jeziku riječi uzete iz drugoga jezika, nego nam i nadalje mora biti u pogledu hrvatskog književnog jezika onaj ideal, koji je postavio pred sto godina Ljudevit Gaj. Desi li se pak da se hrvatski pisci budu obazirali za govornom modom, onda bismo lako mogli imati mjesto jedne književnosti razbijenu gomilu književnika, koji će svaki napose, njegovati svoj dijalektalni izraz...” (Nametak: n. dj.) Na Nametkove stavove i njegov neopravdan strah od štete koju bi dijalektalna književnost mogla nanijeti jedinstvenomu hrvatskom književnom jeziku kritički se osvrnuo Mate Meštrović (1936). Godinu dana nakon Nametka u “Obzoru” se oglasio Ante Petravić. Premda i sam rođeni čakavac (iz Staroga Grada na Hvaru), Petravić u članku “Pjesništvo u lokalnim govorima”, iako priznaje da su “Domjanić i još pokoje ime” pjesnici koji su “pružili fragmente uspjele lirike u dijalektu”, ipak u zaključno ne odobrava književnost pisanu “lokalnim govorima”: “Dakle, nikakav opravdani razlog ne postoji za širenje lokalnih govora u našem pjesništvu, i mjesto mu je u humorističnoj i satiričkoj prozi i stihovima. Ovime ne mislim zanijekati, da je zadnjih godina uspjelo pojedincima pružiti po koji

lirski fragmenat u dijalektima. Ali ja sam uvjeren, da svi oni, koji umiju složiti dobru pjesmu u dijalektu, mogu to učiniti i u književnoj štokavštini. Tko pak nije pravi pjesnik, ne će u lokalnim žargonima stvoriti nešto boljega nego bi to dao u književnom jeziku.” (Petravić: 1936, 2)

9.

Potkraj god. 1935., kad je polemika o čakavštini dobrano odmakla, pojavila se knjižica Nikole Štefanića *Naš čakavski problem* (Zagreb, 1935.), koja, premda pisana publicistički, predstavlja u osnovi koristan pokušaj sažetka dotada iznesenih pogleda na sudbinu i položaj čakavštine, napose one koju na kopnu obuhvaća “bazen između Učke, Velebita i Gorskog kotara, dok ga sa mora zatvaraju čakavski otoci Krk, Cres i Lošinj” (Štefanić: 1935b, 9). Već iz naslova pojedinih poglavlja te knjižice (npr. “Da li čakavština živi ili umire?”, “Leut’ i ‘armunika””, str. 14-22) jasna je veza s prikazanom polemikom, iako je autor uznastojao “naš čakavski problem” zahvatiti opširnije govoreći o čakavskoj stvarnosti, o pojmu i sadržaju čakavštine, o psihologiji (primorskih) čakavaca, o čakavskoj duši. Sve to s namjerom kako bi, s jedne strane, prikazao bit “čakavskoga kompleksa”, a s druge, kako bi opravdao pojavu novih, dotada uglavnom pjesničkih, manjim dijelom i proznih, književnih djela pisanih čakavštinom. Premda odveć naklonjen Nazorovu motrištu i, kao što mu je dobronamjerno prigovoreno, ponešto “preznanstven” u iskazu (v. Petris: 1936), s osloncem na stajališta književnih znanstvenika i jezikoslovaca (A. Barca, F. Fanceva, S. Ivšića) i rezultate svoje analize odabranih književnih djela ovdje već spominjanih pisaca, Štefanić je ipak svojim djelom dao prilično cjelovit pogled na glavninu tada pokrenutih pitanja u vezi sa sudbinom i ulogom čakavštine, a dijelom i hrvatskoga “književnog regionalizma” uopće. Sažetak svojih stajališta iznesenih u knjizi (v. str. 12-14, 16-17, 23, 37-43) Štefanić je objavio u tada vodećem hrvatskom književnom časopisu (Štefanić: 1935a) vjerojatno ne slučajno nedugo nakon što je jednaka prigoda u istome časopisu pružena i Franji Pavešiću (Pavešić: 1935d), jednomu od protagonista polemike o čakavštini. U “Hrvatskoj reviji” objavljen je u osnovi pozitivan osvrt na Štefanićevu knjigu. Autor osvrtu, istina, ponešto prigovara Štefaniću (a najviše “pretrpani stil”), ali zaključno ističe da je *Naš čakavski problem* “iskreno postavljen, a što je najvažnije postavljen je realno, pa je ova mala knjižica uspjela baza s koje će morati da pođe svatko, tko bude pisao, otvorenim očima, o čakavskim problemima” (hip: 1936, 553).

10.

Polemika o čakavštini i “književnom regionalizmu” bila je najintenzivnija god. 1935. i 1936. (usput: god. 1936. objavljeno je u Ljubljani prvo izdanje *Balada Petrice Kerempuha* Miroslava Krleža), ali su njezini odjeci, kao što potvrđuje

Petravićev članak, posve jasni i 1937. Nov joj je impuls potkraj 1938. pokušao dati ponovno F. Pavešić svojim člankom "Duša i tijelo čakavštine" (Pavešić: 1938), objavljenim točno četiri godine nakon prvoga. Budući da je Pavešić svoje polemičke članke nakon toga skupio i objavio u knjizi (Pavešić: 1939) koja je, posve razumljivo, potaknula nešto novih kritičkih suprotstavljanja (v. npr. Štefanić: 1939), može se reći da je polemika o "izumiranju" i "rađanju" čakavštine, istina: različitim intenzitetom, potrajala do kraja tridesetih godina XX. stoljeća. Ta danas već podosta zaboravljena polemika, što je započela u "Obzoru", ali se povremeno "prelijevala" i u druge onodobne publikacije, u gotovo šest godina koliko je trajala, bez obzira na mjestimična "zastranjenja" i otklone od merituma, jasno je pokazala da među tadanjim hrvatskim književnicima, publicistima i filozofima rođenim čakavcima postoji suglasnost o nužnosti čuvanja čakavskih govora kako ne bi i dalje "uzmicali pred štokavštinom" (i hrvatskim standardnim jezikom). Pojava pak dijalektalne književnosti i u tom se kontekstu pokazala iznimno važnom. S jedne je strane potvrdila da su do početka XX. stoljeća marginalizirani čakavski i kajkavski idiomi dobar medij književnih djela, dok je, s druge, kod govornica i govornika tih idioma potaknula promjenu percepcije vlastite "materinske riči" koja je tako prestala biti nečim manje vrijednim što bi trebalo izbjegavati i(li), još gore, nečim čega bi se trebalo sramiti. Pokazalo se nadalje kako je u polemici izricana bojazan da bi dijalektalna (tada samo čakavska i kajkavska) književnost mogla ugroziti hrvatsko jezično i književno jedinstvo bila potpuno neopravdana i neutemeljena. Drugačije, zapravo, nije ni moglo biti, jer dijalektalna književnost nije ni nastala iz (uostalom nepostojeće) težnje za "jezičnim separatizmom", nego iz želje da se, usuprot vukovskoj uniformnosti, (re)afirmira hrvatska jezična raznolikost kao osebnost i kao bogatstvo.

LITERATURA

- Balentović 1935 – Ivo Balentović: "Čakavština spram ostalih narječja", "Obzor", god. LXXVI., br. 92, 18. travnja 1935., str. 1
- Barac 1934 – Antun Barac: "Dijalekt u književnosti. Uz 'Antologiju nove čakavske lirike', uredili I. Jelenović i H. Petris", "Mladost", god. XIII. (rujan 1934.-lipanj 1935.), br. 1, str. 80-82
- Bego 1935 – Dr. Krunoslav Bego: "Obnova čakavske tradicije", "Obzor", god. LXXVI., br. 94, 20. travnja 1935., str. 3-4
- Bulić 1935 – Dr. Ivan Bulić: "Pojava čakavštine u lijepoj književnosti", "Obzor", god. LXXVI., br. 80, 4. travnja 1935., str. 1
- Frangeš 1987 – Ivo Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*. NZ Matice hrvatske-Cankarjeva založba: Zagreb-Ljubljana, 1987.

- hip 1936 – (Hijacint Petris?): "Naš čakavski problem", "Hrvatska revija", god. IX. (1936.), str. 552-553
- Jelenović 1935 – Ive Jelenović: "Rađanje ili umiranje čakavštine", "Obzor", god. LXXVI., br. 86, 11. travnja 1935., str. 1
- Krmpotić 1934 – Branko Krmpotić: "Problem regionalne književnosti", "Hrvatska smotra", god. II., br. 8-9 (kolovoz-rujan 1934.), str. 339-345
- Krmpotić 1935 – Branko Krmpotić: "Još nešto o čakavštini", "Obzor", god. LXXVI., br. 90, 16. travnja 1935., str. 1-2
- Meštrović 1936 – M. Meštrović: "Da li ćemo odbaciti hrvatske dijalekte?", "Obzor", god. LXXVII., br. 198, 28. kolovoza 1936., str. 1-2
- Nazor 1935 – Vladimir Nazor: "Umiranje ili rađanje čakavštine?", "Obzor", god. LXXVI., br. 60, 12. ožujka 1935., str. 1
- Nametak 1936 – Alija Nametak: "Jedinstvena hrvatska književnost", "Obzor", god. LXXVI., br. 189, 18. kolovoza 1936., str. 1
- Pavešić 1934 – Franjo Pavešić: "Duh čakavštine", "Obzor", god. LXXV., br. 293, Božić, str. 1-2
- Pavešić 1935a – Franjo Pavešić: "Izumire li čakavština?", "Obzor", god. LXXVI., br. 54, 5. ožujka 1935., str. 1-2
- Pavešić 1935b – Franjo Pavešić: "Još o izumiranju čakavštine", "Obzor", god. LXXVI., br. 70, 23. ožujka 1935., str. 1-2
- Pavešić 1935c – Franjo Pavešić: "Izumiranje čakavštine", "Obzor", god. LXXVI., br. 100, 29. travnja 1935., str. 1
- Pavešić 1935d – Franjo Pavešić: "O čakavskoj lirici", "Hrvatska revija", god. VIII. (1936.), str. 373-375
- Pavešić: 1938 – Franjo Pavešić: "Duša i tijelo čakavštine", "Primorje" (Sušak), 24. prosinca 1938.
- Pavešić 1939 – Franjo Pavešić: *Duša i tijelo čakavštine. Polemički članci*. Hrvatski tjednik "Primorje": Sušak, 1939. [Pored četiriju ovdje citiranih članaka u knjigu je uvršten i članak "Duša i tijelo čakavštine".]
- Petravić 1937 – Ante Petravić: "Pjesništvo u lokalnim govorima", "Obzor", LXXVIII., br. 118, 26. svibnja 1937., str. 1-2
- Petris 1936 – Hijacint Petris: "Naš čakavski problem u pravom svjetlu", "Obzor", god. LXXVII., br. 3, 4. siječnja 1936., str. 1-2 [Osvrt na knjigu Nikole Štefanića "Naš čakavski problem"]
- Prpić 1936 – Tomislav Prpić: *Književni regionalizam u Hrvata*. Mala knjižnica Matice hrvatske, nova serija, kolo II., sv. 4. Zagreb, 1936.
- rl. 1935 – rl.: "O čakavštini Sušaka i okolice", "Obzor", god. LXXVI., br. 154, 6. srpnja 1935., str. 1-2

- Strohal 1934 – Rudolf Strohal: “Čakavsko narječje”, “Obzor”, god. LXXV., br. 293, 5. rujna 1934., str. 1-2
- Strohal 1935 – Rudolf Strohal: “Čakavsko narječje”, “Obzor”, god. LXXVI., br. 87, 12. travnja 1935., str. 1
- Šeparović 1935 – Marko Šeparović: “Radjanje ili umiranje čakavštine (Povodom polemike Nazor-Pavešić)”, “Obzor”, god. LXXVI., br. 75, 29. ožujka 1935., str. 1-2
- Štefanić 1935a – Nikola Štefanić: “Čakavski prilog hrvatskoj književnosti”, “Hrvatska revija”, god. VIII. (1935.), str. 505-511
- Štefanić 1935b – Nikola Štefanić: *Naš čakavski problem*. Predgovor Antuna Bonifačića. Zagreb, 1935.
- Štefanić 1939 – Nikola Štefanić: “Duša i tijelo čakavštine” [Osvrt na knjigu F. Pavešića], “Obzor”, god. LXXVIII., br. 154, 8. srpnja 1939., str. 2

ZUSAMMENFASSUNG

EINE WENIG BEKANNTE POLEMIK ÜBER DIE LAGE UND DAS SCHICKSAL VON ČAKAVŠTINA

In dem Beitrag wurde eine heute wenig bekannte Polemik über die Lage, die Lebenskraft und das Schicksal von Čakavština ausführlich besprochen. Die Polemik, die durch ein Vorwort von Vladimir Nazor herforgerufen wurde, hat am Ende des Jahres 1934 in der angesehenen Tageszeitung “Obzor” begonnen, dauerte aber fast ununterbrochen bis Anfang des Jahres 1940. Weil die Polemiker z.T. verschiedene Ansichten über die Zweckmässigkeit und die Rolle der Čakavština als Sprache der dialektalen Literatur bzw. Poesie vertraten, ist der Polemik eine gewisse Wichtigkeit sowol für die Geschichte der kroatischen Literatur, als auch für die kroatische Literatursprache und die Mundartenpflege zuzuschreiben.

Schlüsselwoerter:

die tschakawische Mundart, die in der Mundart geschriebene Literatur, Vladimir Nazor, Franjo Pavešić

SANJA VULIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

PUT OD DIJALEKTA DO SOCIOLEKTA NA PRIMJERU GOVORA JANJEVAČKIH HRVATA U SOFIJI

UDK: 811.163.42'282'27

314.745.3-054.7(497.115=163.2)

Izvorni znanstveni članak

Od sredine 19. stoljeća u Sofiju, glavni grad Bugarske, postupno su počele dolaziti obitelji Hrvata iz Janjeva. Obično je na mahove dolazilo po nekoliko obitelji zajedno. Preseljavanje janjevačkih obitelji u Sofiju intenziviralo se potkraj 19. stoljeća, a taj tip migracija traje do 2. svjetskoga rata. Sredinom 20. stoljeća u Sofiji živi 80-ak janjevačkih obitelji. Janjevački se govor čuvao u okviru svake pojedine obitelji te istodobno u okviru šire doseljeničke zajednice koja, premda teritorijalno manje ili više raspršena u velikom gradu, međusobno je bila čvrsto povezana, a održavala je i kontakte s rodbinom u Janjevu. Stanje se mijenja nakon 2. svjetskoga rata kada u komunističkoj Bugarskoj roditelji počinju s malom djecom uglavnom govoriti samo bugarski, iz straha da djeca u vrtiću, školi ili na ulici ne bi otkrila da znaju govor koji je tada bio vrlo nepoćudan kao govor jedne nebugarske katoličke manjine. Kako su desetljeća prolazila, poznavatelji su janjevačkoga govora postupno umirali, a novi ga naraštaji nisu više znali. Zbog toga danas više nitko od janjevačkih Hrvata u Sofiji međusobno ne govori janjevački, a svega se dvoje-troje pripadnika te zajednice, naravno onih starijih, manje ili više dobro sjeća govora svojih djedova i baka.

Međutim, nakon demokratskih promjena u Bugarskoj s jedne strane, i osamostaljenja države Hrvatske s druge strane, u novonastalim, znatno povoljnijim uvjetima janjevački Hrvati u Sofiji pokazuju veliko zanimanje za matičnu domovinu Hrvatsku, te mnogi od njih počinju učiti hrvatski standardni jezik. Neki ga svladavaju uspješnije, dok mnogi govore specifičnom bugarsko-hrvatskom mješavinom ili pak hrvatskim protkanim više ili manje snažnim bugarskim utjecajem. Tako je zajednica janjevačkih Hrvata u Sofiji postupno prevalila put od odlično sačuvanoga rodnoga organskoga idioma, preko njegova postupnoga utrnuća, do nastanka novoga sociolekta karakterističnoga za tu zajednicu.

Ovaj rad o govoru današnjih janjevačkih Hrvata u Sofiji temelji se na konkretnim jezičnim primjerima koje sam zabilježila za svoga osobnoga terenskoga istraživanja govora janjevačkih Hrvata u Sofiji, koje sam provela početkom svibnja 2006. Rad će s jedne strane sadržavati jezičnu analizu organskoga govora Janjevaca u Sofiji kojega se pojedinci još sjećaju, a s druge će strane sadržavati jezičnu analizu specifičnoga sociolekta kojim govore mnogi današnji janjevački Hrvati u Sofiji (kada se ne služe bugarskim jezikom).

Ključne riječi:

dijalekt, sociolekt, janjevački Hrvati, Sofija, Bugarska

UVOD

Pod pojmom janjevački Hrvati obično se podrazumijevaju svi Hrvati na Kosovu, tj. Hrvati koji žive ili su donedavno živjeli u Janjevu, Letnici, Šašarama, Vrnosu i Vrnovokolu¹, kao što se pod pojmom karaševski Hrvati podrazumijeva cjelokupno hrvatsko stanovništvo koje danas uglavnom živi u sedam sela, a u novije vrijeme i u obližnjem gradiću Ričici podno gorja Semenika u istočnom Banatu u Rumunjskoj². U razdoblju od kraja 19. stoljeća pa do Drugoga svjetskoga rata, pojedine janjevačke obitelji sele u Bugarsku. Uglavnom je riječ o obrtnicima koji u Bugarskoj nalaze povoljne uvjete za razvoj svoje djelatnosti i materijalni probitak. Iz toga se razloga u spomenutom razdoblju u Bugarsku postupno naseljava veći broj janjevačkih obitelji. Većinom se nastanjuju u Sofiji i Plovdivu, ali također u gradovima Bankiji i Kneži, te u selu B'rdarski Geran, koje je oko 5 km udaljeno od Kneže. Najčešća prezimena među janjevačkim Hrvatima u Bugarskoj jesu Glāsnović, Tōmov, Čōlak, Macūk, odnosno Macūkov Ivānovič³ i S'bev.

Janjevački Hrvati u Sofiji potječu isključivo iz mjesta Janjeva. Obično je na mahove dolazilo po nekoliko obitelji zajedno. Sredinom 20. stoljeća u Sofiji živi 80-ak janjevačkih obitelji. Janjevački se govor čuvao u okviru svake pojedine obitelji te istodobno u okviru šire doseljeničke zajednice koja, premda teritorijalno manje ili više raspršena u velikom gradu, međusobno je bila čvrsto povezana, a održavala je i kontakte s rodbinom u Janjevu. U tom su razdoblju janjevačke obitelji u Sofiji bile materijalno dobrostojeće. I muška i ženska djeca iz tih obitelji školovala su se u francuskim ili u njemačkim internatima u Bugarskoj. Stanje se mijenja nakon 2. svjetskoga rata. Ti su internati, naravno, zatvoreni, a janjevački Hrvati u Bugarskoj ne samo da više ne uče strane jezike nego zaboravljaju i svoj rodni idiom. Naime, u komunističkoj Bugarskoj roditelji počinju s malom djecom uglavnom govoriti samo bugarski, iz straha da djeca u vrtiću, školi ili na ulici ne bi otkrila da znaju govor koji je tada bio vrlo nepoćudan kao govor jedne nebugarske katoličke manjine. Janjevački Hrvati u Sofiji prestaju se i međusobno susretati, osim kriomice po kućama. Kako su desetljeća prolazila, poznavatelji su janjevačkoga govora postupno umirali, a novi ga naraštaji nisu više znali. Zbog toga danas gotovo više nitko od janjevačkih Hrvata u Sofiji međusobno ne govori janjevački jer se svega dvoje-troje pripadnika te zajednice, naravno onih starijih, manje ili više dobro sjeća govora svojih djedova i baka. Njihov je janjevački govor u stanovitoj mjeri pod utjecajem hrvatskoga standardnoga jezika, a djelomice i pod utjecajem bugarskoga jezika. Za svoga osobnoga terenskoga istraživanja govora janjevačkih Hrvata u Sofiji, koje sam provela početkom svibnja 2006., susrela sam i one janjevačke Hrvate koji još znaju organski janjevački idiom, ali i one koji su, zaboravivši govor svojih predaka, bolje ili lošije naučili hrvatski standardni jezik

¹ Vidi: Samardžija, str. 31.

² Jasno je da je u prvoj skupini najveće selo Janjevo, a u drugoj je dominantno selo Karaševo.

³ Završetak *-iž* uvjetovan je činjenicom što se u bugarskom jeziku ne realizira fonem *č*.

protkan brojnim bugarizmima na svim jezičnim razinama. U ovom se radu opisuje govor i jednih i drugih, ali je, naravno, znatno veća pozornost posvećena govoru onih malobrojnih janjevačkih Hrvata u Sofiji koji još poznaju govor svoje hrvatske subetničke zajednice u Sofiji. Inače, pretpostavlja se da u Sofiji danas živi oko 150 ili 200 potomaka janjevačkih Hrvata koji još čuvaju svijest o svom podrijetlu. Među njima je velik broj intelektualaca.

ORGANSKI GOVOR JANJEVAČKIH HRVATA U SOFIJI

Fonološke značajke

Na fonološkoj je razini u mnogim bitnim značajkama uočljiva velika podudarnost govora Janjevaca u Sofiji s govorom ostalih Janjevaca⁴. Ta je podudarnost izražena i u mnogim detaljima. Ipak, ima i razlika. U sofijskih je Janjevaca uporaba poluglasa umjesto *a* tipa prijedlog *s's* 's(a)', zatim u prezentu pomoćnoga glagola kao npr. *s'm* 'sam', pa u imenici *d'n* 'dan' ili broju *jed'n* 'jedan' gotovo posve iščezla. Poluglas je zamijenjen fonemom *a*, pa se npr. govori *sās Fīlku, ja sam, dān, jēdan* itd. Jedina iznimka od toga pravila koju sam zabilježila jest prilog *d'n's* 'danas'⁵, ali i tu je realizaciju kod većine govornika već zamijenila inačica *dānas*. Pritom je očito riječ o utjecaju hrvatskoga standardnoga jezika koji Janjevci u Bugarskoj nastoje što bolje savladati, a ne o utjecaju jezika većinskoga naroda⁶.

Sekvencija *lu* na mjestu samoglasnoga *l* očuvala se točno u istim primjerima koji su zabilježeni u literaturi o janjevačkom govoru na Kosovu, tj. *slūnce* 'sunce' i *slūza* 'suza', npr. *slūnce ti tvōje; slūza ti ide na lice*. Razlika je jedino u sufiksu pridjeva u značenju 'suzan' koji se, prema literaturi, u Janjevu tvori sufiksom *-av*, tj. *sluzav*, a u govoru Janjevaca u Sofiji sufiksom *-ast*, tj. *slūzast*. U ostalim je primjerima samoglasno *l* dalo *u*, kao i u ostalih Janjevaca, npr. *jābuka; vūk te odnēo; vūna; dūbok, dubōka, dubōko; žūt*, ali oni Janjevci u Bugarskoj koji slabije poznaju idiom svojih starih, pod utjecajem bugarskoga jezika rabe realizacije tipa *v'lk*⁷. Usto je sve veći broj onih koji govore *sūnce, sūza*.

Ekavski refleksi jata dominira, npr. *dēte, dēca, devōjce, cedīlo, stēnica* 'stjenica, vrsta nametnika', *svēt* 'svijet', *tēlo / tēlo, lēp* 'lijep', komparativ *starēji*, 3. os. jd. *sēdi; gđē*; gl. pridjev radni *izēo* 'izjeo', prilog *pōsle* 'poslije'. Ijekavizama je manje nego u govoru Janjevaca na Kosovu, a susreću se u istim primjerima kao na Kosovu, npr. *mljičko, prije*, odnosno *prīe*. Potonja se realizacija znatno bolje čuva,

⁴ Rezultate svoga terenskoga istraživanja usporedila sam s podacima u postojećoj literaturi o govorima janjevačkih Hrvata na Kosovu, a točni bibliografski podatci o toj literaturi doneseni su na kraju ovoga rada.

⁵ Poluglas se realizira i u pojedinim onimima, uključujući i prezimena kao npr. S'bev.

⁶ U bugarskom se naime rabe realizacije tipa *s'm, den, edin, dnes* itd.

⁷ Karaševski Hrvati u Rumunjskoj također rabe realizaciju sa samoglasnim *l*.

dok tipično janjevačku realizaciju *mljičko* pod utjecajem bugarskoga potiskuje ekavizam *mlěko*. S primjerima iz Janjeva, još su sukladne realizacije sofijskih Janjevaca *mjera*, *mjesec*, a u skladu s tim u janjevačkom govoru u Sofiji *mješčina*. Međutim, čuje se i *měsec* i to u dijela govornika samo u značenju Mjeseca na nebu, npr. *mlät mēsec*, *pūn mēsec*, dok je u drugih prevladao ekavizam *měsec* u oba značenja, tj. i u značenju vremenskoga razdoblja (dvanaestina godine), a isto tako i ekavizam *měsečina* 'Mjesečev sjaj'. Isto tako, dio govornika rabi samo ekavizam *měra* 'mjera' te sukladno tomu *preměri* (imperativ 'premjeri'), ili realizacije tipa *tò da preměriš* 'to premjeri' (zapovijed izražena sklopom da + prezent). Za manji broj (i)jekavizama nego u janjevačkim govorima na Kosovu, moguća su dva objašnjenja. Jedno je da su ti (i)jekavizmi prihvaćeni u govoru Janjeva u razmjerno novije vrijeme, tj. nakon iseljavanja u Bugarsku, pa ih stoga u govoru sofijskih Janjevaca nema. Naime, jekavizmi se u Janjevaca na Kosovu smatraju utjecajem hrvatskoga književnoga jezika i katoličkoga svećenstva koje drži misu i propovijeda na standardnom hrvatskom, dok u Sofiji i inače u Bugarskoj, Janjevci imaju bogoslužje i slušaju propovijedi na bugarskom jeziku. Druga je pretpostavka da su jekavizmi u govoru sofijskih Janjevaca nestajali, tj. ekavizirali se pod utjecajem bugarskoga jezika. Budući da su (i)jekavizmi sačuvani u govoru onih janjevačkih Hrvata u Bugarskoj koji još najbolje znaju govor svojih djedova i baka, može se zaključiti da (i)jekavizmi u govoru sofijskih Janjevaca nisu posve novijega datuma nego da su "preneseni" iz prijašnje postojbine, te su se u Sofiji postupno ekavizirali pod utjecajem bugarskoga jezika. Tako npr. današnji Janjevci u Sofiji rabe ekavizam *venčanje* (i glagolski sklop *da se venčam*), dok je u govoru Janjevaca na Kosovu zabilježen jekavizam *vjenčanje*.

Posebice je zanimljiva realizacija s dvoglasom u sintagmi *cielovam ruku* 'ljubim ruku' koja je očito leksički pod utjecajem bugarskoga *celúvam*, ali ne i na fonološkoj razini jer se u bugarskom, u skladu s očekivanjima, ostvaruje ekavizam.

Dio sofijskih Janjevaca koji još dobro znaju svoj organski idiom rabi realizaciju *miěšo* 'meso' s dvoglasom (koji nije odraz jata nego nekadašnjega nosnoga prednjega samoglasnika). Ta je realizacija zabilježena i u govoru Janjevaca na Kosovu. Međutim, glavnina današnjih sofijskih Janjevaca rabi samo realizaciju *měšo* bez dvoglasa.

Sukladno govoru Janjevaca na Kosovu, i u govoru Janjevaca u Sofiji susreće se prijelaz *l > a* na kraju sloga u oblicima muškoga roda glagolskoga pridjeva radnoga, npr. *bija sam na pījacu*; *bija sam u kafānu*; *glědaja sam*; *ostāja sam*, *tepāja* 'tukao', *živēja*, a isto tako i u pojedinim pridjevima u muškom rodu tipa *věseja* 'veseo'. Navedeni primjeri pokazuju da se između dva dočetna samoglasnika umeće intervokalno *j*, uključujući i pridjeve od glagola kojih infinitivna osnova završava na *a* tipa *glědaja*, *ostāja* jer se dva završna vokala *a* ne sažimaju. Pritom je zanimljivo da se intervokalno *j* obično ne artikulira između dočetnih samoglasnika *ea*, npr. *cěa je pobelěa*; *vrāk te izěa*; *vrāk te odněa*. Međutim, i Janjevci u Sofiji kao i

Janjevci na Kosovu, rabe glagolske pridjeve *dōša*, *iša*, *nāša*, u kojih se provodi sažimanje dvaju dočetnih samoglasnika *a*, tj. ne umeće se među njima intervokalno *j* kao u ostalim primjerima: *kūku mājko gđě si dōša*; *gđě si nāša*; *Mīko je dōša*. No dio Janjevaca u Sofiji govori *ōstao sam*; *Mīko je dōšao*; *sāv je pobělio* 'sav je probljedio'; *išao*; *nāšao*, *ōdneo*, *vrătio se*, pridjev *cěo*. Takve realizacije s prijelazom *l > o*, pojavile su se u onih govornika koji su intenzivnije učili hrvatski standardni jezik koji je u njihovu govoru potisnuo neke od značajki njihova rodnoga janjevačkoga idioma. U takvih su govornika izraženija i kolebanja glede mjesta naglaska.

Fonem *ć* se ne realizira nego samo *č*, npr. *cvěče*; *dučām*; *nōč*; *po nōču*; *gđě su ti lānciči?*; *gđě su ti rīnciči?* 'gdje su ti naušnice?', *kūd čes?*, *brāča* 'braća', što je posljedica utjecaja bugarskoga jezika. Fonemi *đ* i *dž* također su neutralizirani, ali na drukčiji način, tj. realizira se jedan 'srednji' fonem koji je po artikulaciji između *đ* i *dž*, a u ovom se radu bilježi znakom *đ*, npr. *něk ti pāmēt dōde*. Fonem *h* se u pravilu ne artikulira. Na taj način dobiveni udvojeni samoglasnici u pojedinim se primjerima kontrahiraju, npr. u turcizmu *māla* (< maala < mahala), a u pojedinim se primjerima takva dva udvojena samoglasnika artikuliraju, npr. *snāa* (< snaa < snaha). U usporednoj realizaciji *snājka* realizira se promjena *h > j* pred sufiksom *-ka*. U bugarskom se pak čuva fonem *h* pa istoznačni leksem glasi *snaha*. Inače se fonem *h* na kraju riječi ili reducira, npr. *krū* 'kruh', ili se realizira fonem *v*, npr. *strāv* 'strah'. Zamjena *h > v* događa se i u intervokalnom položaju, npr. *dūvan* 'duhan'. Osim *krū* rabi se i sinonim *lēb* (odnosno s obezvučenjem dočetnoga fonema realizacija *lēp*) s redukcijom inicijalnoga *h*.

Šumni se suglasnici na kraju riječi u govoru sofijskih Janjevaca obezvučuju, kao i inače u janjevačkom govoru, npr. *vrāk*, *gōlup*, *rūčni rāt*, *Bōk*, pridjevi *mlāt* 'mlad' i *čělaf* 'čelav'. To je obezvučenje sačuvano i onda kada iza riječi slijedi enklitika, tj. i onda kada se šumni suglasnik nađe u sredini fonetske riječi, npr. *Bōk me glěda*. U riječi *brěk* (u značenju 'obala') također se radi o obezvučenju *brěg > brěk*. Reducira se *l* iz sonantnoga skupa *ln* u obliku ženskoga roda pridjeva *bōlan*, *bōna*, *bōno* 'bolestan, bolesna, bolesno', npr. *ōtac ti je bōlan*; *mājka ti je bōna*; *bōno mi je devōjče*.

Primjeri tipa *Turce*, *momce* s analoškom sibilizacijom u A mn. susreću se u govoru Janjevaca na Kosovu, dok u govoru sofijskih Janjevaca izostaju. Janjevci u Sofiji ili ne rabe posebni akuzativni oblik pa npr. govore *vīdim Tūrce*, *vīdim mōmci*, ili pak, ako znaju hrvatski standardni jezik, pod utjecajem toga idioma rabe realizacije *Tūrke*, *mōmke*. Valja još napomenuti da se palataliziranje fonema *l* pred prednjim vokalima u govoru današnjih janjevačkih Hrvata u Sofiji ne provodi dosljedno, pa se govori *televizor* i *teljevīzor*, *glědali* i *gljědali*, *čūlji*, *tepālji* 'tukli' i dr. Zanimljiva je analoška promjena *c > č* ispred *i* u primjerima tipa *obūči cipele* 'obuci cipele' (prema prezentskim oblicima *obučem*, *obučes*...). Promjena *v > f* u skupu *vk > fk* susreće se u primjerima tipa *čělafko* 'čelavac', *kolěška* 'kolijevka, zipka'.

Sukladno janjevačkomu govoru, i Janjevci u Sofiji artikuliraju fonem *ʒ* u imenici *ʒvõno* i *ʒvõn* u značenju ‘zvono’, ali se više ne govori *ʒvezda* nego *zvězda*, npr. *Devõjče, na zvězde læš*. Zanimljiva je realizacija *šliva* u kojoj, nakon promjene inicijalnoga *s > š*, nije palataliziran likvid *l* ispred *i* u inicijalnom slogu *šli*.

Kao i ostali janjevački govori, i govor Janjevaca u Sofiji je štakavski, pa se govori *ognjište, štãp* itd.

U skladu s govorom Janjevaca na Kosovu, i u govoru sofijskih Janjevaca postoji samo jedan ekspiratorni naglasak⁸, npr. imenice *lakrdija, stofica* ‘sjedalica’, *tělo, Terěza, tăva, Turčim, vrěča*, broj *četiri*, gl. oblici *něčeš, smřdi*, prilozi *dõsta, onoliko, stãlno*, u sintagmama *õni su bogãti; da te izudãram; da cřkneš* itd. Taj se naglasak u dvosložnim i višesložnim riječima najčešće realizira na drugom slogu od kraja riječi (npr. *devõjče, mindũše, prstẽnje*, A jd. *čověka, Turčima*), ali ima i iznimaka od toga pravila. Već je spomenuto da su kolebanja glede naglasnoga mjesta izraženija u onih sofijskih Janjevaca koji uče ili su naučili hrvatski standardni jezik. Međutim, u pojedinim primjerima, ali samo u pojedinim govornika, može se čuti i jedan dugi naglasak, tj. dugosilazni, npr. *tělo, Terěza*. Taj naglasak nije fonološki relevantan. Inače, ta je pojava također sukladna govoru kosovskih Hrvata.

Osnovne morfološke značajke

Imenice koje u N jd. m. r. završavaju na suglasnik, u N mn. mogu imati nastavak *i* i *e*, npr. *gdě su ti lænčiči?; gdě su ti řinčiči?; gdě su ti prstẽne?; mõmke i cõre; šinove; židove; rõgove da ti izaðu* ‘želim da ti izbiju rogov’. Vokativ je sačuvan u brojnim primjerima tipa *kãko si, dũšo?* Uporaba zamjениčkoga oblika *gi* u značenju *ih* (npr. *da gi* ‘da ih’) rezultat je snažnijega utjecaja bugarskoga jezika, ali valja imati na umu da se *i* u janjevačkim govorima na Kosovu rabi oblik *gu* usporedno s imenicom. Komparacija pridjeva uglavnom je sukladna onoj u govorima u staroj postojbini, tj. analitičku komparaciju imaju pridjevi tipa *dõbar > põdobar > nãjdober; lěp > põlep > nãjlep*, ali ne i primjeri tipa *blizu > blĩže*, dok se komparacija pridjeva *stãr* u govoru sofijskih Janjevaca realizira na dva načina, tj. *stãr > starěji > nãjstarěji* i *stãr > põstar*.

Poput ostalih Janjevaca, i oni u Sofiji nemaju infinitiv, npr. *takõ ti mãjko nẽmoj da me ljũtiš* ‘molim te, zaklinjem te, nemoj me ljutiti’; *mõra da stãne* ‘treba prestati’; *õčete da pojedete nẽšto* ‘hoćete li nešto pojesti?’; *da mẽtnem*. Petrificirani vokativni oblik *mãjko* (od imenice *majka*) u tom i sličnim primjerima nema više funkciju vokativa kao padeža nego je to uobičajeni umetnuti izraz u rečenici koji nema imeničkoga značenja nego služi kao poštapalica, npr. *zvãli su me mãjko* ‘zvali su me’, *kũku mãjko gdě si dõša* ‘joj gdje si došao’. Ta uobičajena poštapalica u pojedinim izrazima pojačava značenje riječi uz koju se rabi. Tako npr. sintagma *ũvek mãjko* ima priložno značenje ‘zauvijek’, a *skũpo mãjko* znači ‘jako skupo’.

⁸ Taj je naglasak u ovom radu obilježen znakom za kratkosilazni naglasak /[~]/.

Naravno, ima i primjera u kojima oblik *mãjko* može biti vokativ imenice *majka*. Tako je npr. značenje upitne sintagme *kãko si mãjko?* zavisno o kontekstu. Ako je pitanje zaista upućeno majci, onda je to vokativ imenice *majka*. Međutim, to pitanje može biti upućeno bilo komu drugomu, pa je u tom slučaju riječ *majko* samo poštapalica. Janjevci na Kosovu, poput karaševskih Hrvata, rabe glagol *lam*, doduše u drukčijem značenju od Karaševaca. Janjevci u Sofiji taj glagol međutim uopće ne rabe. Također, prema literaturi, kosovski Janjevci u 3. licu množine rabe prezentske oblike na *-iju* i *-iju* tipa *vidiju, doneseju*. Još je vrlo malo sofijskih Janjevaca koji poznaju sukladne realizacije, npr. *õni vřdiju*. Danas se češće u janjevačkih Hrvata u Sofiji mogu čuti realizacije tipa *mõmke i cõre idu u cřkve*. Imperativ je izvrsno sačuvan, npr. za 2. lice jd. *běži; doněsi; odněsi; nacřtaj mi; napiši mi brõj; ne læfi* ‘ne govori, šuti’; *nẽmoj da ideš; poměri tu kolěfku* ‘pomakni tu kolijevku’; *pročřtaj mi; věži pantalõne; pũsti; trčř; zalũpi vrãta* ‘zatvori vrata’, ili za 2. lice množine *běžite tãmo*. Skraćeni se oblik realizira u primjeru *dĩg se* ‘digni se, ustani’. U imperativnom značenju može se rabiti i sklop *da + prezent*, npr. *tõ da preměriš* ‘premjeri to’. Zanimljivi su i sinonimni frazemi u imperativnom obliku *odrěši rũku* i *mãši rũku* ‘ne budi škrt, daj prosjaku milostinju’. Kaže se i *mõraš da mãšiš rũku* ‘moraš dati prosjaku milostinju’.

Zanimljivo je da umjesto vremenskih priloga *danas* i *sutra* janjevački Hrvati u Sofiji često rabe sintagme *sutrãšnji dãn* (umjesto *sutra*) i *jučerãšnji dãn* (umjesto *jučer*), ali istodobno i stari prilog *sědan* u značenju ‘cijeli današnji dan’. Usporedno s količinskim prilogom *mnõgo* (npr. *mnõgo dẽca* ‘puno djece’) rabi se u istom značenju i prilog *pũno*, ali je uporaba potonjega znatno rjeđa. Prilog *mnõgo* Janjevci u Sofiji rabe i za oznaku velikoga intenziteta, npr. *mnõgo bõna* ‘jako bolesna’ i čestotnosti, npr. *mnõgo čěsto*. U količinskom prilogu *kõlko* reducira se zana glasno *i*. Realizacija *mnõgo* znatno je češće u uporabi od drugih dviju navedenih potvrda. Uobičajeni su i mjesni antonimni prilozi *õdzgo* i *õdzdo*. Načinski je npr. prilog *pěške* ‘pješice’. Zanimljiv je izraz *na vř* u priložnom značenju ‘upravo tada’, npr. *na vř Bõžića* ‘upravo na sam blagdan Božića’.

Prijedlog *sas* ‘s(a)’ tipično je janjevački, npr. *sas čověko*. U sandhi položaju pred zvučnim suglasnicima i sonantima ostvaruje se inačica *saz*, npr. *saz võlovi*. Valja upozoriti i na sintagme tipa *bez dẽcu* ‘bez djece’.

Tipično janjevačkom značajkom može se smatrati počimanje rečenice uzvikom *kũku* pri izražavanju negativnih osjećaja različitoga intenziteta, npr. *kũku, utěklo mi dẽte; kũku mãjko; kũku tẽpa mi dẽte*; i poznati *kũku lěle* s najprikladnijim prijevodom ‘ajme meni’. Izraz *tõ je tõ* rabi se u značenju ‘tako je’.

Rječotvorbene napomene

Iz tvorbe riječi izdvajam sufiks *-ãšni* pri prefiksarno-sufiksnoj tvorbi pridjeva *neveljãšni* (prema prezentu *ne veljã* ‘ne valja’ s prijevodom *a > e* karakterističnim za pojedina rubna područja slavenskoga svijeta), npr. u sintagmi *neveljãšna žẽna*

'nevaljala žena'. Taj je primjer inače tipičan za janjevački govor. Apstraktne, zbirne i glagolske imenice sa sufiksom *-je* i jotovanjem na granici tvorbene osnove i sufiksa su uobičajene, npr. *zdrāvlje*, *grōblje*, *imānje* 'imovina', *dāvanje*, *glēdanje*, *igranje* što je sukladno govoru Janjevaca u staroj postojbini. Zanimljiv je i deminutiv *jāstučica* 'jastučić' koji je sufiksom *-ica* izveden od imenice *jāstuk*. Inače je, u skladu s očekivanjima, sufiks *-ica* plodan pri tvorbi deminutiva od imenica ženskoga roda, npr. *tōrbica*. Osobito je zanimljiv sufiks *-isa* u deminutivu *ōsisa* koji je u govoru janjevačkih Hrvata u Sofiji fonološka inačica primarnoga sufiksa *-ica*, a nastao je kao posljedica jednačenja na udaljenost *sic – sis*. Valja istaći da je pri tvorbi deminutiva i od imenica muškoga i od imenica ženskoga roda vrlo plodan sufiks *-če*. Tako dobivene izvedenice srednjega su roda, npr. *kāpa* > *kāpče*. U značenju 'pojesti' rabi se isključivo glagol s prefiksom *iz-*, npr. *pās ti glāvu izēja* u značenju 'pas ti glavu pojeo'.

Među hipokoristicima izdvajam novije ženske sa sufiksom *-i* tipa *Tēri* od *Terēza* i starije muške sa sufiksima *-ča*, *-o* i *-če*, npr. *Tūnča* i *Tūno* od imena *Āntun*, *Matējče* od imena *Matej*. U crkvenoj se terminologiji, umjesto u hrvatskom standardnom jeziku uobičajenih poimeničenih pridjeva ili pridjevsko-imeničkih sintagmi, često rabe imenice izvedene sufiksom *-ik* tipa *velečāsnik*. Tu se radi o utjecaju bugarskoga jezika na rječotvorbenoj razini, ali ne na leksičkoj.

Umjesto sraslice *blagdan* Janjevci u Bugarskoj rabe dvočlanu sintagmu *blāgi dān*.

Napomene iz sintakse

Prema literaturi, u Janjevu se rabe parazitski, udvojeni oblici osobnih zamjenica tipa *on me mene*. Isto je i u bugarskom. Zanimljivo je, međutim, da oni Janjevci u Sofiji koji još znaju svoj govor, taj parazitski oblik ispuštaju, npr. *Tēri mi donēla* 'Teri mi je donijela'; *kūku, utēklo mi dēte; gdē mi je šamija?*; *ōsisa mi je u dimije ulēgla* 'osica mi je ušla u dimije'; *svō me tēlo bōli; svečēnik me krstio; Bōk me glēda; ōn me glēda; briga me* 'nije me briga; *bāš me briga; pās ti glāvu izēja; nēk ti pāmet dōde; gdē su ti cipēle?; drūga ti je pōlepa; to ti je ādet; kāko ti je mūš?; da ti kāžem; nēk te Bōk rasvētli; srām te bīo* 'sram te bilo'; *nēk te svečēnik raskrīsti* 'nek ti svećenik pomogne da prestaneš psovati'. S druge strane, oni koji su zaboravili svoj organski idiom, pa govore specifičnom mješavinom standardnoga bugarskoga i hrvatskoga jezika, rabe parazitski udvojeni oblik kao npr. objekt *mēne me glēda; mēne me zanūma; mēni mi je dāl*, ali pod bugarskim utjecajem.

Rjeđe je zalihosna zamjenica antepionirana imenici, tj. udvojeni se objekt sastoji od zamjenice i imenice, npr. *vīdi ga dēte slūzasto* 'vidi suznoga dječaka'. No više je primjera bez udvajanja objekta, tj. kada pred imenicom izostaje sukladna zamjenica, npr. *pūsti čovēko na mīra; ostāvi čovēko na mīra; pokōpali smo čovēko*. No u tim je primjerima utjecaj bugarske morfologije i sintakse ipak snažno izražen. Naime, oblik *čovēko* (prema N jd. *čovek*) te prijedložno-imenička sveza

na mīra (prema N jd. *mir*) u potonjoj sintagmi očit su rezultat utjecaja bugarskoga jezika. Kad je riječ o obliku *čovēko*, zapravo valja govoriti o utjecaju zapadnih bugarskih govora u blizini granice sa Srbijom. Oblik *čovēko* rabi se i u prijedložnim svezama tipa *sas čovēko*. Inače je N jd. *čōvek*, a ponekad se taj oblik rabi i kao izravni objekt, npr. *dā li pōznaš tāj čōvek?* Utjecaj bugarske sintagme ogleda se i u redosljedu riječi u rečenici, npr. u uporabi predikata pred subjektom u primjerima tipa *nēk ti dōde pāmet*.

Preplitanje različitih jezičnih utjecaja vidljivo je i pri uporabi padeža uz glagole kretanja u svezama s prijedlogom *kod*. U onih koji poznaju janjevački govor u tim se situacijama ostvaruje genitivni nastavak, npr. *odnēsi zlāto kod čovēka* 'odnesi zlato čovjeku'; *īdemo kod Tōmeta* (prema N jd. *Tōme*). U onih koji su zaboravili janjevački i govore specifičnom hrvatsko-bugarskom mješavinom, čuju se realizacije tipa *īdemo kod svečēnik*.

Imenica uz količinske priloge *mnoḡo* i *puno* obično se ne sklanja, npr. *mnoḡo dēca* ili *puno dēca* 'puno djece', *puno brāča* 'puno braće' i dr.

L jd. s prijedlogom *u* isti je u sofijskih Janjevaca kao u ostalih Janjevaca, tj. uključuje i imenice ženskoga roda. Rabe se čak i isti sintagmatski sklopovi, npr. *īmam dēca u kūču, īmam snājka u kūču, dōle u čaršiju*. U sofijskih se Janjevaca može čuti i realizacija *īmam snāa u kūču*. Takvi su primjeri gotovo beziznimni, npr. *zbrāli su se dēca da se igrāju dōle u čaršiju*. Sukladni su i primjeri u L jd. s prijedlogom *na*, npr. *dēte igrā na ūlicu* 'dječak se igra na ulici'. Nastavak *-u* susreće se i u I jd. imenica ženskoga roda, npr. *sas Fīlku* (prema N jd. *Fīlka*). U L jd. susreće se nastavak *-u* i u imenica ženskoga roda i-sklonidbe, npr. *po nōču se dīzali*. Međutim, susreću se i primjeri s lokativnim nastavkom *-o* tipa *devōjče landāri po fīoko* 'djevojčica prekopava po ladicu'. Lokativni nastavak *-u* uobičajen je i u imenica muškoga roda, npr. *nārod po svētu; na mīru*. Taj je nastavak moguć i u akuzativu, npr. *mētni to u ormāru* (prema N jd. *ormar*). S prijedlogom *iz* rabe se sintagme tipa *dōšli smo iz Kōsovo pōlje*. Valja, međutim, spomenuti i realizacije tipa *donēsi svōju māma* ili pak *donēsi mājku svōju* (obje u značenju 'donesi svojoj majci'), kao i realizacije tipa *īmali smo rādnicu* 'imali smo radnike', *pokōpali smo ōva žena* 'pokopali smo ovu ženu', *košūlja stāvi ōdzdo*.

O leksiku

U organskom idiomu sofijskih Janjevaca prepoznatljiviji su različiti jezični utjecaji. U najstarijem leksičkom sloju obilje je turcizama tipa *ādet* 'običaj', *čumūr* 'drveni ugljen', *dimije* 'široke hlače kakve nose muslimanske žene', *lāf* 'govor', *da lāfimo, nēmoj da mi lāfiš* 'nemoj mi pripovijedati', *mindūše* 'naušnice' (usporedno sa sinonimom *rimčići* koji je njemačkoga korijena), *pēnder* 'prozor', *saksija* 'pitar, lonac sa zemljom za cvijeće', prilog *dābe* 'besplatno', do onih općeproširenih tipa *bunār, dučān, pāmuk, rakija, sāt* 'ura' (npr. u sintagmi *kōlko je sāti?*), isto tako i glagolskih oblika tipa *pazārimo* 'kupujemo' itd. Naravno, veći je broj takvih turci-

zama uobičajen i u bugarskom, npr. *těza* 'teta', *šamija* 'rubac' ili već spomenuti *laf*, *pamuk*, *pazar* itd. Govornici koji bolje poznaju svoj rodni idiom rabe turcizam *dājko* u značenju 'ujak' (s domaćim hipokorističkim sufiksoidom⁹ i turskom osnovom), a usto i balkanski turcizam *čika* u značenju 'stric i stariji muškarac općenito' (dok se u bugarskom rabi realizacija *čičo*). U istom se značenju u govoru Sofijskih Janjevaca susreće i leksem *bāca*, ali vrlo rijetko. Bugarskim se utjecajem može smatrati uporaba imenice *ālka* u značenju 'vjenčani prsten' (prema bug. *halká*). Uporaba prijedloga *pōradi* u uzročnim svezama u govoru se Sofijskih Janjevaca također može smatrati bugarizmom (prema bug. *poradī*), a vjerojatno je u razmatranom idiomu i realizacija *rabōta* bugarizam (bug. *rābota*), npr. *jānjevačka rabōta* te sukladno tomu i prefigurirani glagol *srabōta*, npr. *ōna znā da ti tō srabōta* 'ona ti zna to izraditi, učiniti, srediti'. Na takav zaključak upućuje i janjevačka sintagma *rūčni rāt* 'ručni rad' (a ne **ručna rabota*) te sintagme tipa *tā žēna nīje rādna* 'ta žena je neradnica, lijena'. Naravno, i inače su brojne leksičke srodnosti janjevačkoga idioma i bugarskoga jezika, npr. glagol *tepa* 'tuće'. U Sofijskih Janjevaca susrećemo ga npr. u oblicima gl. pridjeva radnoga *tepāja* 'tukao', *tepālji* 'tukli', također u prezentskim oblicima, npr. u sintagmi *kūku tēpa mi dēte*. Zanimljivo je, međutim, da najstariji Janjevci u Sofiji rabe riječ *cūkar*, a ostali turcizam *šēčer*. Uobičajeni su i balkanski grecizmi *pōdrum* i *mīris*. Zanimljiv je oblik grecizma *iljado* u značenju 'tisuća'. U značenju 'breskva' rabi se realizacija *praska*. Tako je i u govorima karaševskih Hrvata u Rumunjskoj koji su po pojedinim gramatičkim i leksičkim obilježjima srodni govorima janjevačkih Hrvata¹⁰. U značenju 'pas' Janjevci u Sofiji rabe imenicu *kūče* koja se, prema tomu, ne odnosi samo na mladunca. Međutim, pod utjecajem hrvatskoga standardnoga jezika počinje se rabiti i riječ *pās*, npr. *pās ti glāvu izēja*. Za redni broj 'treći' rabi se realizacija *trēti*, što se u ovom govoru može smatrati utjecajem bugarskoga jezika (prema bug. *trēti*)¹¹, ali također i inačica *trēči* koja je bliža janjevačkoj realizaciji *treći*. Leksem *gūba* u značenju 'gljiva' u govoru janjevačkih Hrvata u Sofiji također je bugarizam (prema bug. *g'ba*). Oni koji bolje poznaju janjevački govor rabe glagol *trāžim*, a ostali, pod utjecajem bugarskoga, realizaciju *īskam*.

Različiti su rodbinski nazivi već zamijenjeni bugarizmima kao npr. *plēmenik* i *plēmenica* u značenju 'nećak' i 'nećakinja'. Sofijski Janjevci koji još znaju govor svojih starih rabe realizacije tipa *mōj otāc*, dok su ostali iz bugarskoga posudili

⁹ Sufiksoid *-ko* u imenici *dājko* očito je sufiksalnoga podrijetla. Valja naime pretpostaviti da su se najprije usporedno rabili turcizam *daida* i od njega izvedeni hipokoristik *dājko*, a nakon što se riječ *daida* prestala rabiti, realizacija *dājko* prestala je biti tvorbeno motivirana i preuzela je značenje osnovne, polazne riječi.

¹⁰ Riječ *praska* imanentna je također brojnim južnohrvatskim govorima različitih dijalekatnih karakteristika. Susrećemo je npr. u dubrovačkom govoru, također na Pelješcu, na Korčuli, na Lastovu, na prostoru nekadašnje Poljičke Republike, a donedavno se rabila i u splitskom govoru.

¹¹ Inače se realizacija *trēti* u značenju 'treći' susreće u različitim hrvatskim govorima, posebice u arhaičnijima, npr. u sjeverozapadnim čakavskim govorima (kao što je npr. čakavski ikavsko-ekavski govor Vrbnika na Krku) te u gradišćansko-hrvatskim govorima.

leksem *baštā* u značenju 'otac'¹², npr. u sintagmi *baštā mi* u značenju 'moj otac', u kojoj je posvojnost izražena dativnim oblikom zamjenice, te tu, osim na leksičkoj razini, susrećemo i utjecaj bugarskoga jezika na sintagmatskoj razini. Taj tip utjecaja susreće se, naravno, i u drugim kombinacijama, npr. *dēdo mi* 'moj djed' (prema bug. *djado mi*). Umjesto izvornoga bugarizma *bašta* neki Sofijski Janjevci rabe inačicu *bāša* u značenju 'otac' s redukcijom fonema *t* iz suglasničkoga skupa *št*. S druge strane, u leksemima *bratučēd* i *bratučēda* u značenju 'rodak i rođakinja' teže je govoriti o bugarskom utjecaju jer se u bugarskom rabe realizacije *bratovčēd* i *bratovčēdka*, odnosno u dijalektu *bratovčēda*. Ne smijemo međutim zaboraviti da su leksemi *bratučēd* i *bratučēda* u spomenutom značenju bili uobičajeni u govoru starih Dubrovčana pa ih rabi i Držić u svom *Dundu Maroju*, a poznato je da Janjevci barem dijelom potječu iz Dubrovnika. Staroj leksičkoj razini pripadaju i rodbinski nazivi *mājka*, *unūk*, *unūka*, *unūče*, *snājka* i dr. U značenju 'sijevati' rabi se glagol *sija*, npr. 3. lice pz. *sija se* 'sijeva (munja)'. Općenito se može reći da je pri utvrđivanju bugarizama u govoru janjevačkih Hrvata u Bugarskoj potrebna velika opreznost jer su mnoge riječi zajedničke bugarskim i janjevačkim idiomima. Tako npr. riječ *stēna* (u značenju 'zid') u govoru janjevačkih Hrvata u Sofiji nije bugarizam, premda se i u bugarskom rabi isti leksem u sukladnom značenju, ali isto tako i u govoru karaševskih Hrvata u Rumunjskoj.

Vrlo je zanimljiv i stari hrvatski leksem *prāvo* u značenju 'desno', npr. u sintagmi *prāvo* i *lěvo* 'desno i lijevo'. Tu nije riječ o utjecaju bugarskoga jezika jer se u bugarskom rabi *djasno*. Usto valja imati na umu da se i u drugim hrvatskim govorima u dijaspori, koji pripadaju različitim narječjima, rabi pridjev, odnosno prilog *pravo* u značenju 'desno'. U značenju 'ravno naprijed, pravo' rabi se prilog *nāpred*. Osobito je zanimljiva realizacija *sēdan* u značenju 'cijeli današnji dan'. Tu je vjerojatno riječ o očuvanoj svezi stare pokazne zamjenice *se* i zamjenice *dan*, tj. o kombinaciji koja je obrnutoga redosljeda od one sačuvane u prilogu *danas*. Imenica *pōklon* rabi se u značenjima 'poklon' i 'dar'. Imenica *dar* se ne rabi, ali se rabi glagol koji je s tom imenicom u tvorbenoj vezi, npr. *darīva ga*. Leksem *vodenica* ima značenje 'mlin općenito' jer vjerojatno u tom kraju nije bilo drukčijih mlinova, pa zato izostaju i odgovarajući nazivi. Tako je i kod karaševskih Hrvata u Rumunjskoj. Imenica *kāpa* rabi se u značenjima 'kapa' i 'šešir', a sukladno tomu deminutiv *kāpče*, koji je izveden sufiksom *-če*, ima značenja 'kapica' i 'šeširić'. Naravno, u govoru janjevačkih Hrvata u Sofiji rabi se i inače veliki broj različitih leksema praslavenskoga podrijetla, npr. imenice *brāda*, *brāšno*, *dřvo*, *gōdina*, *grlo* (npr. *pēca li te grlo*), *kīša*, *prōleče*, *rāt*, *večēra*, *žir*, pridjev *pūn*, *pūna*, *pūno* (npr. u frazemu *pūn davola*¹³ 'vražji'), prilog *dōma* (npr. *īdemo dōma*) itd. Riječ *šūma* koja je, kao što je poznato, iliro-tračkoga podrijetla, također je uobičajena u razmatranom govoru. Stari germanizam *Stall* koji je u hrvatskim

¹² Leksem *baštā* može se npr. usporediti s istoznačnom realizacijom *bāčo* u govorima bunjevačkih Hrvata u Bačkoj.

¹³ Inače se, kako je već spomenuto, rabi leksem *vrāk* 'vrag'.

govorima vrlo proširen kao posudnica ženskoga roda (najčešće *štala*), u govoru janjevačkih Hrvata u Sofiji nema nastavka *-a* pa glasi *štāl* i muškoga je roda.

Glagol *landāri* rabi se u osnovnom značenju 'lutati, skitati se', npr. *po cēli dān landāri*, ali i u prenesenom značenju 'prekopavati po nečemu', npr. *devōjče landāri po fiōko*. Tipično janjevačka je i imenica *bučmūra* u značenju 'čvoruga na glavi', te od nje izveden pridjev *bučmūrast* sa sufiksom *-ast*. Hibridni pridjev *alj-kav* s mađarskim korijenom i već provedenom metatezom *klj > ljk*, u janjevačkom je govoru pretrpio još jedno premetanje (*aljk > ljak*) pa se govori *ljākav* 'koji radi površno', npr. *snājka mi je ljākava*. Riječ *gřba* rabi se u značenju 'leđa', npr. *gřba me bōli* 'leđa me bole'. Tu su i stari prezentski glagolski oblici *jēm, jēs ...* 'jedem, jedeš ...') s imperativom *da jēmo* 'jedimo'. Rabi se i pridjev *zādñji*. U značenju 'kriomice' rabi se prilog *kriōči*, koji je vjerojatno nastao modifikacijom petrificiranoga glagolskoga priloga radnoga.

Iz katoličke su pak terminologije preuzeti izrazi *Mājka Bōžja* i *Dēva Mārija*, zatim *svečēnik*, *Ūskrs* (dok je u Bugara redovito *Bogorodica*, *sveštenik* i *pōp te Veltkden*), latinizam *mīsa* i dr. Realizacija *bīskop* 'biskup' sa završetkom *-skop* vjerojatno je nastala analogijom prema pravoslavnomu nazivu *episkop*. Uobičajena su i blagdanska imena kao npr. *Svēti Nīkola lētnji* i *Nōva gōdina*.

Muško ime *Mīko* je janjevačka inačica svetačkoga imena *Mihovil* (blagdan 29. rujna), npr. *tāko si mi, Mīko, lēpe prāske dōneo*. Često je i muško ime *Īvan*. Za Rumunje se rabi pogrdni etnonim *Mamaligār*. Možda je to pogrdno ime moguće povezati s imenom *Almugavar* koje se na Balkanu rabilo za katalonske vojnike koji su u srednjem vijeku došli na Balkan iz južne Italije, pa su prema tome govorili romanskim jezikom kao i Rumunji.

Valja još izdvojiti zanimljivu činjenicu da janjevački Hrvati, poput karaševskih Hrvata u Rumunjskoj, rabe riječ *dēte* u značenju 'dječak ili mladić', te u skladu s tim zbirnu imenicu *dēca* u značenju 'dječaci ili mladići'¹⁴, npr. *zbrālī su se dēca da igrāju dōle u čaršiju*. Potonji nam primjer ujedno na sintaktičkoj razini pokazuje primjenu logične, tj. sročnosti po smislu pri slaganju glagolskoga pridjeva radnoga i imenice *dēca*. Govoru karaševskih Hrvata sukladna je i uporaba glagola *sēdim* kao oznake življenja u određenom mjestu, npr. *sēdim u Sofiju* 'živim u Sofiji'. Sofijski pak Bugari u sukladnoj rečenici obično rabe glagol *živēja*, npr. *živēja v Sofija*, ali valja imati na umu da se inače i u bugarskom jeziku glagol *sedī* rabi i u značenju 'živi, stanuje'. Glagol *teglīm se* u značenju 'potječem iz nekoga kraja' također se susreće u govoru pojedinih janjevačkih Hrvata u Sofiji. U istom se značenju taj glagol rabi i u govoru karaševskih Hrvata u Rumunjskoj. U bugarskom se također rabi glagol *tēglja*, ali obično u drukčijim značenjima. Dok asimilirani Janjevci rabe glagol *vīkam* 'zovem', *vīkame* 'zovemo' ili npr. gl. pridjev *povīkali* 'pozvali', oni koji još govore janjevačkim idiomom rabe glagol *zovem*, npr. *zvālī su me mājko*.

Ipak, općenito sve više prevladava bugarski leksem, npr. *vīkni māmu* 'zazovi mamu'.

SOCIOLEKT JANJEVAČKIH HRVATA U SOFIJI

Govor onih Janjevaca u Bugarskoj koji ne znaju svoj organski idiom nego govore mješavinom standardnoga hrvatskoga i bugarskoga jezika nije zanimljiv za dijalektološka, ali jest za sociolingvistička istraživanja. Bugarsko-hrvatska preplitanja u takvom su hibridnom govoru prepoznatljiva na različitim jezičnim razinama, npr. *da vi kážem*¹⁵ (prema hrv. *da vam kažem* i bug. *da vi kaža*), *da vi dām, jā sam vi zvāla*, zatim u obliku gl. pridjeva radnoga *saranīla* 'sačuvala' (s realizacijom samoglasnika *a* na mjestu gdje je u bugarskom poluglas u oblicima prefiguriranoga glagola *s'hranija*). Neki izgovaraju skup *št* u primjerima tipa *svē plāštam* 'sve plaćam'. U razmatranom je sociolektu redovita analitička komparacija pridjeva tipa *nājmalī* itd., tj. izostaju spomenuti primjeri sintetičke komparacije koji se rabe u janjevačkom govoru. Bugarski se utjecaj prepoznaje i u oblicima za 1. lice množine *idēme mi u Zagreb*, *īmame, mi mōrame, tu sme se venčāli*, zatim u uporabi prijedloga *na* u sintagmama tipa *dāj na crkva* 'daj u crkvu, daj za crkvu', *živēli sāmō na pōmoč* 'živjeli samo od (socijalne) pomoći'. Uobičajene su i sintagme tipa *da ti prūži rūka; ōkolo Split* 'oko Splita'; *ōkolo crkva; ljūdi od jānjevsko porēklo; dōšli su za Hrvāti film da naprāve; najbogāta zlatārska famīlija u Hrvātsku; preko sūd* 'preko suda', *iz Jānjevo* itd. Bugarski utjecaj susrećemo i u već spomenutim realizacijama leksema *vīkam* 'zovem', *povīkali* 'pozvali' i dr. U leksemu *bēdan* 'siromašan' (prema bug. *bedén*) prepoznatljiv je bugarski utjecaj na leksičko-semantičkoj razini i hrvatski na fonološkoj razini tj. u refleksu poluglasa. Osobito je u tom hibridnom sociolektu izražen bugarski utjecaj pri uporabi tvorenica tipa *bombardirōvka* 'bombardiranje' (prema bug. *bombardirōvka*), *dvokōlka* 'dvokolica' (prema bug. *dvukolka*) i dr. Istoj skupini pripadaju i tvorenice *křšnik* 'krsni kum' (prema bug. *kr'stnik*) i mocijska izvedenica *křsnica* 'krsna kuma'. U bugarskom se, naime, leksem *kum* obično rabi samo u značenju 'vjenčani kum'. Brojnim bugarizmima u tom sociolektu valja pribrojiti i imenicu *pāmētnik* u značenju 'spomenik'. U tom se sociolektu susreće i završno *l* u glagolskom pridjevu radnom, npr. *prvī Hrvat kōji se je vrātīl; zvāl me je*. Nevokalizirano *l* je i unutar imenice *zālva* 'zaova'. Parazitski su oblici u tom sociolektu uobičajeni, npr. *mēni mi*.

Utjecaj bugarskoga jezika ne začuđuje jer je utjecaj jezika većinskoga naroda u većoj ili manjoj mjeri zamjetan u govorima svih hrvatskih manjina u dijaspori. Ono što današnji govor većine janjevačkih Hrvata u Sofiji čini posebnim jest specifična mješavina utjecaja bugarskoga i hrvatskoga standardnoga jezika, koja je novijega datuma. No u tom je slučaju, naravno, ponajprije riječ o specifičnom

¹⁴ Međutim, dok je u Karaševaca žensko dijete *dēvka*, u Janjevaca je *cūra* i *devōjče*.

¹⁵ Takvi su oblici vrlo česti i u janjevačkih Hrvata u Sofiji koji još znaju janjevački govor svojih djedova i baka.

sociolektu, dok su značajke organskoga idioma potisnute u drugi plan. Novoj sociolingvističkoj slici pridonosi i činjenica što nakon demokratskih promjena u Bugarskoj s jedne strane i osamostaljenja države Hrvatske s druge strane, u novonastalim znatno povoljnijim uvjetima janjevački Hrvati u Sofiji pokazuju veliko zanimanje za matičnu domovinu Hrvatsku, te mnogi od njih počinju učiti hrvatski standardni jezik. Neki ga svladavaju uspješnije, dok su upravo oni drugi postali tvorci spomenutoga specifičnoga sociolekta, tj. bugarsko-hrvatskoga hibrida, a ima i onih koji danas govore hrvatskim jezikom protkanim više ili manje snažnim bugarskim utjecajem. Raznolikosti sociolingvističke slike janjevačkih Hrvata u Sofiji pridonose i oni koji su studirali u Zagrebu te tako naučili hrvatski standardni jezik. Istodobno, kako je već spomenuto, i hrvatski standardni jezik i bugarski jezik utječu i na govor onih malobrojnih Janjevaca koji još znaju organski janjevački idiom. Valja međutim naglasiti da je utjecaj hrvatskoga standardnoga jezika znatno prepoznatljiviji u onih janjevačkih Hrvata u Sofiji koji su u međuvremenu u potpunosti napustili svoj janjevački idiom, tj. koji su se u međuvremenu bili jezično asimilirali.

KRATKA ZAKLJUČNA NAPOMENA

Navedeni primjeri pokazuju kako zajednica janjevačkih Hrvata u Sofiji postupno prevladuje put od odlično sačuvanoga rodnoga organskoga idioma, preko njegova postupnoga utrnuća, do nastanka novoga sociolekta karakterističnoga za tu zajednicu. No i jednima i drugima je omiljena riječ *domovnica*.

LITERATURA

- Barjaktarević, Mirko: Janjevo, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 45., Zagreb, 1971., str. 31.-55.
- Blažanović, Stjepan: Rodu u pohode. Među Hrvatima u Bugarskoj, *Hrvatsko slovo*, 4. travnja 2003., str. 26.-27.
- Jankova, Hristina: Razgovor sa Silvijom Georgijevom, *Janjevački laf. Bilten udruge "Hrvatsko društvo "Janjevo"*, god. II., br. 1., Zagreb, ožujak 2003., str. 13.
- Lisac, Josip: *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i govori torlačkog narječja*, Golden Marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
- Markov Ivanov, Hrab'r: *Mečtata i borbata na edin život*, Plovdiv, 2001.
- Palić, Primo: Najstarija hrvatska dijaspora – Janjevo (na Kosovu), *Panonski ljetopis / Pannonisches Jahrbuch 2006*, ur. Robert Hajszan, Pinkovac / Güttenbach, 2006., str. 226.-236.

- Pavlović, Milivoj: *Govor Janjeva*, Novi Sad, 1970.
- Peti-Stantić, Anita: Je li udvajanje objekta balkanizam, *Zbornik radova Riječki filološki dani 5*, ur. Irvin Lukežić, Rijeka, 2004., str. 421.-428.
- Rovičanac, Dubravka: Osobnosti janjevačkog govora, u: *Janjevo. Sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*, Zagreb, 2000., str. 261.-268.
- Samardžija, Marko: Hrvati u Bačkoj, Banatu i Srijemu, *Klasje naših ravni*, god. XI., br. 3.-4. 2006., str. 25.-37.
- Tomov, Georgi: Koi sme nie, *H'rvatska reč. Bjuletin na H'rvatite v B'lgarija*, br. 1., Sofija, svibanj 2006., str. 5.
- Vulić, Sanja: Osvrt na karaševske govore, *Katalog Tjedan Hrvata iz Rumunjske*, ur. Hrvoje Salopek, Zagreb, 20. 6.-26. 6. 1994., Hrvatska matica iseljenika, str. 19.-24.

SUMMARY

TRANSITION FROM DIALECT TO SOCIOLECT ON THE EXAMPLE OF LOCAL IDIOMS OF CROATS FROM JANJEVO LIVING IN SOFIA

Since the mid 19th century many Croatian families from Janjevo started to migrate to Sofia, the Bulgarian capital. This work analyses the speech of contemporary Croats in Sofia and is based upon concrete language examples which the author had collected during her own field research conducted at the beginning of May 2006. On the one hand this work will consist of the language analysis of the local idiom of Janjevci in Sofia, and on the other will consist the language analysis of a specific sociolect that is used by may now days Janjevo Croats in Sofia (when they do not use Bulgarian).

Key words:
dialect, sociolect, Croats from Janjevo, Sofia, Bulgaria

STJEPAN DAMJANOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

JAGIĆEVA RASPRAVA IZ PROŠLOSTI HRVATSKOGA JEZIKA

UDK: 811.163.42(091)-5 Jagić, V.
811.163.42(091)

Izvorni znanstveni članak

Zagrebačke godine Vatroslava Jagića (1860 - 1871) prvo su razdoblje njegova znanstvenoga rada i temelj svemu kasnijem njegovu radu. U tom razdoblju kroatistika je u središtu njegova zanimanja. Unio je u svoje kroatističke radove dostignuća poredbenoga jezikoslovlja, uključio se u probleme standardizacije hrvatskoga jezika i jako pomogao u podizanju srednjoškolske nastave sudjelujući u oblikovanju školskih programa i pišući udžbenike iz staroslavenskoga i starohrvatskoga jezika. U časopisu "Književnik" u tri je godišta objavio 437 stranica, tj. četvrtinu svih priloga u časopisu. Objavio je tamo 1864. i opsežnu raspravu Iz povijesti hrvatskoga jezika koja svjedoči o nesvakidašnjoj darovitosti i velikoj obaviještenosti tada 26-godišnjega zagrebačkoga gimnazijskoga profesora. Na temelju tada poznatih jezičnih spomenika Jagić pokušava reći sve što se može o hrvatskoj jezičnoj povijesti. Načelno zastupa gledište o jednom hrvatsko-srpskom jeziku, ali ga objektivna stvarnost prisiljava da povremeno hrvatsku i srpsku jezičnu povijest promatra kao odvojene povijesne procese. Rekli bismo da izvrsno uočava razlike, ali umanjuje njihovo značenje, u skladu s idejom o jednom jeziku i jednom narodu s dva imena. Zanimljivo je da čakavštinu tretira kao stariji stadij štokavštine, a kao osobit dokaz navodi činjenicu da postoje zapadnobosanski tekstovi koji su po svemu jednaki s čakavskima, samo što ne upotrebljavaju zamjenicu ča. Sve veću premoć štokavštine u hrvatskoj knjizi pripisuje njezinoj "ljepoti" i "pravilnosti" plaćajući danak općenitim zabrudama onoga, pa i kasnijih vremena. Unatoč takvim nedostacima ta je rasprava i danas puno više od jednoga poglavlja poštovane hrvatske filološke tradicije: po njoj Jagić i danas djelotvorno sudjeluje u znanstvenoj raspravi o opsegu i tijeku hrvatske jezične povijesti.

Ključne riječi:

Vatroslav Jagić,
"Iz prošlosti hrvatskoga jezika", hrvatska jezična povijest, čakavština, štokavština

Godine 1864. počeo je izlaziti zagrebački časopis "Književnik" koji je trebao pokazati da Hrvatska ima znanstvenoga potencijala kojim se može opravdati utemeljenje Akademije znanosti. Jedan od utemeljitelja i urednika časopisa te njegova glavna znanstvena snaga mladi je zagrebački profesor Varaždinac Vatroslav Jagić koji ima 26 godina! "Književnik" je živio još naredne dvije godine i u tri godišta svojega postojanja ponudio nešto više od 1800 stranica teksta: Jagić ih je sam napisao 437, tj. gotovo četvrtinu! U prvom je godištu objavio i opsežnu raspravu *Iz prošlosti hrvatskoga jezika*¹ iz koje možemo odčitati ne samo njegove onodobne poglede na procese koje zovemo hrvatskom jezičnom poviješću, nego i njegova opća jezikoslovna gledišta. Jagićevo je ukupno djelo, to ne treba nikome posebno dokazivati, jedno od najvećih uzleta slavenske filologije, a unutar toga opsežnoga opusa kroatističke teme su vrlo česte, pa nemaju pravo oni koji žale što Jagić nije više pridonio kroatistici. Naravno, može se žaliti što je u kritičnom trenutku odabrao Berlin umjesto Zagreba, ali nitko ne može znati kako bi se razvijao da je ostao u domovini. Kada se izdvoji njegov kroatistički opus, vidi se da je on toliki kolikim se ne mogu pohvaliti ni mnogi koji su se bavili samo kroatistikom. Važnije je to što do naših dana mnogi Jagićevi prinosi nisu izgubili važnost, što s njim i danas vodimo znanstvene razgovore, s odobravanjem ili s negodovanjem reagiramo na njegova gledišta i sudove. Uvjeren sam da upravo njegovi tekstovi mogu biti dobar temelj za neke naše današnje rasprave, da nam mogu pomoći u traženju znanstvene istine. U takve spada i rasprava o kojoj želim nešto više reći.

Uvodni dio rasprave nosi podnaslov *Ime i opseg*, a zatim slijedi prvi dio koji prati hrvatsku jezičnu povijest po razdobljima: 1. *Prvo doba, od dolaska Hrvata na jug do konca XII. vijeka*; 2. *Drugo doba od konca XII. vijeka do početka prave književnosti u Dalmaciji (koncem XV. vijeka): vijek svjetskih spomenika*; 3. *Od početka prave književnosti u Dalmaciji do druge polovice 18. vijeka: vijek borbe; pobjeda štokavštine*.

U drugom dijelu Jagić prati srpsku jezičnu povijest: 4. *Preporod na srpskom istoku: borba i pobjeda narodnoga govora prema crkvenoj slovenštini: Dositej Obradović, Vuk Karadžić* u kojoj je Karadžićevo ime još jednom istaknuto posebno kao naslov iz kojega se krije posebna rasprava o zaslugama toga srpskoga jezikoslovca.

Na samom početku Jagić pokušava pojasniti "tamnu sliku narodopisne zamršenosti o nazivu" (19) i kaže ono što će i u kasnijim razdobljima svojega rada često ponavljati: u početku povijest poznaje samo dva imena, hrvatsko i srpsko, a tek kasnija povijesna sudbina, tj. pripadnost hrvatskih zemalja različitim državnim tvorevinama, ojačala je zemljopisna imena (Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Slavonija). Posebno je zanimljiva u ovom uvodnom dijelu Jagićeva tvrdnja da su

¹ Primjere ću donositi prema tekstu rasprave iz knjige Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*, priredio Mihovil Kombol, Matica hrvatska 1948, str. 19 – 98.

strani obrazovani krugovi uveli, a domaći "pismeni" svijet prihvatio nazive *slovenski* i *ilirički* (slovenski = lingua illyrica). Ta točna tvrdnja nije postala svojinom hrvatskih obrazovanih krugova ni do današnjega dana, pa je čak ni filolozi nisu u dostatnoj mjeri uzimali u obzir. Jagić pokušava što točnije odrediti granice unutar kojih su živjeli Hrvati i Srbi nakon doseobe u VII. stoljeću, ali i granice među njima. Što se povijesti doseljavanja južnih Slavena tiče, Jagić je u svojoj 26-oj godini slijedio Kopitara i Miklošiča, tj. vjerovao je u "dvoetapno" doseljavanje. Hrvati i Srbi su, kaže ta teza, došavši na jug, tamo zatekli već prije doseljene Korutance, Panonce i Bugare. Korutance i Bugare je dolazak Hrvata i Srba razdvojio, a Panonce su "smrvili" Mađari. Tu je teoriju kasnije napustio.²

Naslovi odjeljaka Jagićeve rasprave koje sam gore naveo ne kazuju točno kakav se sadržaj nudi. Naime, u skladu sa svojim gledištem da postoji i da je postojao jedan, a ne dva jezika, Jagić u prva dva odjeljka prati hrvatsku i srpsku jezičnu povijest zajedno mada za svjedoke tih razdoblja u pravilu uzima hrvatske spomenike. Prvi odjeljak počinje rečenicama iz kojih pršti ponos na rezultate poredbenoga jezikoslovlja koji nose "luč svjetlosti u onakovu daljinu predhistoričkih vremena, gdje bi, da nam je uvijek samo do pozitivnih vijesti, vječita tmina vladala" (24). Posebno mu je važno što slavistika počinje rekonstruirati jezik koji on naziva *općeslovenskim*, a mi danas *praslavenskim*. On vjeruje da su "u VI. - VII. v. osobine slovenskih narječja na domaku potpuna razvoja, da Hrvati i Srbi putuju na jug kao veliko p o s e b n o (spac. Jagić) pleme" (24). Jagić će dakle i tada kao i kasnije govoriti o Hrvatima i Srbima kao o jednom plemenu s dva narodna imena. Upozorava da ne treba misliti da oni koji nose isto ime govore istim jezikom: za primjer navodi dva plemena Hrvata u Češkoj iz IX. i X. stoljeća koji su se od naših predaka razlikovali u jeziku koliko i pravi Česi. Kako se praslavenski raspao, pokazuje na primjeru jotovanja zubnih d i t (žd - ž - đ - j - z - dz; št - č - ć - c), a odnose između "velikoslovenskoga" i "jezika Hrvata i Srba" na primjeru sudbine nosnih samoglasnika. Konstatirajući da ikavski refleks jata nalazimo na zapadu, a ekavski na istoku, Jagić drži da je refleks ie noviji razvoj i da je kombinacija stanja na zapadu i istoku. Donosi primjere (*zatimuslo, nedamuslo, nemuslo, cresamustlo*) koji pokazuju da se jery izgovarao još uvijek različito od i, tj. "muklije". Svjestan je problema u bilježenju starohrvatskoga glasovnog sustava latinicom i to posebice naglašava tumačeći sudbinu jerova koji se, kaže, bilježe svakojako. Naime, primjeri su mu iz listina pisanih latinskim jezikom koje tu i tamo zapišu koju hrvatsku riječ, a često se poziva i na Brižinske spomenike! Sam će nekoliko stranica dalje reći da mu svjedoci i nisu pravi hrvatski. No ako bilježenje uvijek ne

² Tri desetljeća kasnije u raspravi *Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*, AslPh XVII, Berlin 1895, str. 47 – 87. piše o takvom gledištu kao neosnovanom. U Jagićevoj knjizi spomenutoj u bilješki br. 1 nalazi se hrvatski prijevod te rasprave. Na samom početku kaže: "Kao polaznu točku postavljam tvrdnju, da običajno mišljenje o tobožnjem dualizmu u naseljavanju Slavena u dunavskim, balkanskim, jadranskim i alpskim zemljama valja odbiti, ma da su to mišljenje zastupali takvi auktoriteti kao Kopitar i Miklošič." (286) U nastavku on iznosi jezične razloge protiv takvoga shvaćanja.

otkriva pravi izgovor, ne znači da o izgovoru ništa ne kaže: 26-godišnji filolog govoreći o slogotvornim sonantima ispravno zaključuje da “su nam najboljim dokazom njihove samostalne naravi ovakvi krpeži:

t i r p i m i r u s (g. 852!), d i r c i s l a v o (994), d i r z i s l a v u s (1066) ...” (26).

Za sliku hrvatskoga jezika prvoga doba koju je naslikao kaže da je “vrlo nepotpuna, ali izvjesna” i dodaje da treba pretpostaviti veliko bogatstvo oblika i leksika koji se nije puno razlikovao od “općeslovenskoga”, tj. praslavenskoga, osim novih termina koji su pratili društvene promjene (Jagić spominje npr. termine *župan, ded, posteljnik, ubrusar, volar, ščitonoša, tepčija* zapisane u latinskim hrvatskim listinama).

Završni dio opisa najstarijega razdoblja autor je posvetio ulozi staro(crkveno)-slavenskoga jezika u hrvatskim prostorima iskazujući odmah zanimljivu misao da djelovanje Svete Braće, “bijaše razvoju našega jezika mnogo na putu” jer je osiguralo premoć “narječju bugarsko-slovenskomu” i otežalo ulaz hrvatskoga jezika u službenu uporabu. Ipak, upada u stanovitu kontradikciju kada u nastavku biranim, mogli bismo reći patetičnim, riječima hvali glagoljaše i posebice niže hrvatsko svećenstvo koje je prihvatilo i čuvalo liturgiju na slavenskom jeziku. U skladu s tadašnjim pogledima na najstariju hrvatsku povijest posebice ističe Grgura Ninskoga. No doista je zadivljujuće kako tako mlad autor u samo nekoliko redaka opisuje postanak hrvatske redakcije najstarijega slavenskoga književnog jezika: “Mi znamo, da to nije bio pravi jezik h r v a t s k i, već bugarsko-slovenski, nu pošto piscem i prepisnikom crkvenih knjiga njegovo znanje ne bijaše prirodno, već iz svagdanje službe poznato, a ta se nauka osnivala samo na dugovječnoj porabi praktičnoj bez sustava gramatičkoga, moradijaše se ubrzo očitovati u jeziku nepoznatom upliv narječja domaćega, koji je i proti volji piščevoj izilazio na vidjelo. To se zove jezik c r k v e n o - s l o v j e n s k i (ili starobugarski) upliva (ili recenzije) h r v a t s k o g a ili s r p s k o g a; između hrvatskoga pako i srpskoga ne ima razlike u bitnosti jezičnoj, nego samo u p r a v o p i s u i p i s m u, te glagolica pripada Hrvatima (katolikom), a ćirilica Srbima (pravoslavnim).” (27, sva isticanja su Jagićeva). Stav da između hrvatske i srpske redakcije nema jezičnih razlika izlazi iz jedne druge tadašnje Jagićeve zablude dosljedno poštivane kroz cijelu ovu raspravu, zabluda naime da je čakavština samo stariji stadij štokavštine i da se ne može govoriti o dva jezična sustava.

A tvrdnju da bi ćirilični tekstovi bili samo srpski već je sam u ovoj raspravi, a i mnogoput kasnije, popravio navodeći primjere iz djela bosanskih franjevac a i drugih dijelova hrvatske ćirilične pismenosti. Uostalom, čim počinje opisivati drugo razdoblje, tj. ono od kraja XII. do kraja XV. stoljeća, dijeli ćirilične pravne listine na srpske, zetske, bosanske, dubrovačke, turske i hrvatske. Oslanjanje na pravne tekstove za opis drugoga razdoblja posve je razumljivo: u njima je gospodovao hrvatski, za razliku od liturgijskih tekstova u kojima je gospodovao

staro(crkveno)slavenski. Beletrističke proizvode hrvatske srednjovjekovne književnosti i ne spominje, a za srpsku srednjovjekovnu književnost kaže da je “loša kopija lošega originala” u literarnom pogledu, a jezik joj je izopačen i zamršen. Listine osim što čuvaju narodni jezik imaju i tu prednost da ih ima iz svih krajeva pa to pruža mogućnost usporedbe. One iz Dubrovnika su “ponos i dika našega naroda” i u proučavanju jezika imaju prvenstvo. Prije detaljnijega jezičnoga opisa Jagić ističe već spomenuto gledište da je čakavština stariji stadij štokavštine i suprotstavlja se gledištu da bi samo čakavci bili Hrvati. Za prvu tvrdnju upomoć najčešće zove bosanske listine (a opisujući kasnija razdoblja i druge tekstove iz zapadne Bosne) za koje kaže da su po jezičnim osobinama iste kao čakavske samo nemaju zamjenu *ča*. Dok izvodi štokavske oblike iz čakavskih (npr. *reka* i *reko* iz *reka*), osjeća da nešto nije u redu pa kaže da bi se i iz staro(crkveno)slavenskih oblika mogli izvesti hrvatski pa bi to onda značilo da i “staru bugarštinu” možemo “prozvati materom jezika hrvatskoga”, a Jagić zna da to nije opravdano. On dakle posve ispravno razlikuje “staru bugarštinu”, tj. staro(crkveno)slavenski od “općeslovenskoga”, tj. praslavenskoga, ali u izvođenjima i analizi kadšto na tu razliku zaboravi, kao što se to događa i našim suvremenikima.

Teza da bi čakavština bila samo stariji stadij štokavštine pomaže mu u dokazivanju, gotovo bismo mogli reći promidžbi, hrvatsko-srpskoga jezičnoga jedinstva. Stalno upozorava na to jedinstvo i razlike tumači uglavnom kao posljedicu sporijega razvoja na sjeverozapadu od onoga na jugoistoku. Čak i bugarsko št drži mladim stadijem sjeverozapadnoga št. Glavni dokaz da je riječ o jednom jeziku za njega je sudbina jerova koja je u tom jeziku posvuda ista i drukčija nego u drugim jezicima. Pritom ne govori o jakim i slabim jerovima, nego kaže da se jerovi pretvaraju u a tamo gdje se poluglas ne može posve izostaviti. I promjenu prednjega nosnoga samoglasnika u a iza č, ž, j (*často, žaja, jazik*) drži prastarim ostacima koje ne treba isključivo vezati uz čakavštinu. Glavnom razlikom između srpskoga i hrvatskoga drži ikavski refleks jata prema ekavskom, ali naglašava da je zemljopisno u sredini jekavski kao “symbolon združenja i pomirenja”. Dovodi promjenu finalnoga l s promjenom slogotvornoga l u o (*homskoj, dog*) uvjeren da refleks nije slučajno isti. Ispravno naglašava da je promjena slogotvornoga l u u u ovom razdoblju posve nova stvar. Analizira i druge jezične osobine na razini glasova koje se do današnjih dana uzimaju bilo kao vremenske bilo kao prostorne razdjelnice: tako uz već spominjane osobine analizira rotacizam, posebnu pažnju posvećuje sudbini prijedloga *vb* ne prihvaćajući da bi u koje se iz njega razvilo bilo samo srpsko i tumačeći vrlo dobro razliku između *vb* i u u staro(crkveno)slavenskom te u starijem hrvatskom (to će reći čakavštini) i novijem (to će reći štokavštini). Na razini oblika, tj. o konjugaciji i deklinaciji, nema tvrdnji koje bismo i danas dovodili u pitanje mada raspoložemo s puno više podataka i možemo ponuditi znatno puniju sliku toga razdoblja našega jezika. Kadšto Jagić ne uzima dovoljno u obzir razliku između govora i književnoga jezika pa ono što su stari pisci namjerno uzimali gradeći jezik svojih tekstova i od elemenata tradicije on tretira kao pogreške.

Treće razdoblje počinje po Jagiću u drugoj polovici XV. i završava u drugoj polovici XVIII. stoljeća. I opis toga razdoblja ima svoje uvodne misli: kako je to razdoblje, po Jagiću, vrijeme uspona Dalmacije, taj uspon on tumači (i) romansko-slavenskim vezama koje su se ostvarivale studijem mladih Hrvata na talijanskim školama i suradnjom talijanskih učitelja s hrvatskim školama. Prvi se primjetljivi književni krug javlja u Splitu (Marulić – Papalić – Martinčić – Matulić – Božičević) i jezik je tih pisaca čakavski, a Hvaranin Lucić ga zove hrvatskim. U nizu zanimljivih Jagićevih zapažanja izdvajamo samo neke:

a) "... još svuda po zapadu, pak i u Dubrovniku, vladao je onaj stariji oblik hrvatskoga ili srpskoga jezika, koji se odlikuje velikom pravilnošću i bogatstvom slovnčkih oblika, te je u mnogo pojava bliži staroj, predhistoričkoj zajednici slovjenskih jezika, negoli je njegov današnji razvoj" (41/2);

b) Jagić često govori o napretku jezika, čak kaže da se vidi izvanredan napredak ako se usporede jezik Gundulićev i Palmotićeve s jezikom Marulićevim! Jasno je da Jagić napredak vidi u "štokaviziranju" književnoga jezika i približavanju obliku kojim se sam služio;

c) Upravo je nevjerojatno koliko oduševljenja štokavštinom pokazuje rođeni kajkavac i kako jake riječi upotrebljava inače precizni filolog kome će umjerenost postati jednom od glavnih osobina: štokavština si je prokrčila put svojom "svježom ljepotom" i svojom općenitošću, tj. rasprostranjenošću. Razumljivo je stoga da je rado navodio stara mišljenja o čistom, nepokvarenom, ljepšem od ostalih – jeziku bosanskom.³ Kao svjedoke navodi Palmotića, Gundulića, Kašića, Mikalju, nešto kasnije i Katančića;

d) Poticaj za promjene u jeziku vidi osobito u narodnom pjesništvu "kojemu ja neiskazanu važnost za razvoj svakoga jezika pripisujem – jerbo je živa historija i gramatika svakoga naroda..." (43)

e) S obzirom na to da je Jagić od svoga ulaska u znanost poticao polemike, posebice u vezi s pridruživanjem nacionalnih imena pojavama koje je opisivao, zanimljivo je što je u svojoj 26-oj godini mislio o dubrovačkoj i dalmatinskoj književnojezičnoj tradiciji s obzirom na nacionalnu pripadnost: "Već sam u uvodu rekao da povijest priznaje samo dvoje narodno ime naroda našega: hrvatsko i srpsko; od ovijeh ne bijaše srpsko u Dubrovniku nikada u

³ Tu prvo ističe kako su Dubrovčani, prvi Palmotiće, pa onda i Gundulić, zbog toga što je dubrovački govor iskvaren talijanskim riječima, nastojali u svoje knjige unijeti "čisti i nepokvareni govor bosanski" (47), a onda oprezno dodaje: "Da ne bi tkogod ovih riječi krivo razumio, napominjem naročito, da se nije iz Bosne nov jezik ni novo narječje izvodilo, već samo ljepota i pravilnost pojedinih izraza, bilo u slovnikom obziru; a inače niti ne bijaše nikakvih razlika." (48) Zatim opsežno citira Kašića, tj. njegove poznate misli iz *Rituala rimskoga* o tome da treba prihvatiti da svaki pisac piše onim idiomom kojemu je najvjestiji, a čitati se može različito (*poslao - poslal - poslo*). Jagić se raduje "da misao našega književnoga jedinstva nije nova" (49). Na kraju spominje i Mikalju te navodi odjeljak u kome je i poznata misao "ali svatko veli, da je bosanski jezik najljepši." (50) Na kraju opisa ovoga razdoblja spomenut će i Katančića koji svoj jezik zove "slavno-ilirički, izgovora bosanskoga".

običaju, što bismo mogli primjerom dokazati, a naprotiv čini se, da su se hrvatskoga duže vremena spominjali, i rado ga upotrebljavali.... Jošte ću suviše napomenuti, da su preznamenite "pištule" Bernardinove istumačene u "arvatski" jezik, da Lucić i Hektorević (!) znadu za ime hrvatsko, te Nalješković pjeva na slavu Petrovu... a Vidali pjeva *Niko, hrvatskoga diko i slavo jezika*, i Zlatarić veli, da je Grkinju Elektru Sofoklovu učinio hrvatskom itd."⁴

Sedamnaesto i osamnaesto stoljeće vrijeme je završne faze u pobjedi štokavštine, ističe Jagić, i hvali one koji su toj pobjedi dali svoj prinos.⁵ U tom se vremenu događa i nešto što mu smeta, tj. počinje se sve češće upotrebljavati termin *ilirički* u imenovanju jezika.

Misli da je ta promjena imena velikim dijelom potaknuta Orbinijevom raspravom s početka XVII. stoljeća u kojoj je dokazivao slavenstvo starih Ilira.

Završni dio prikaza ovoga razdoblja posvećen je nekim tendencijama u unutarnjem razvoju jezika: utvrđuje se "polagani napredak u miješanju množnih padeža" (tj. sinkretizam dativa, lokativa i instrumentala, S. D.) i upozorava se da se prvo izjednačuju dativ i instrumental, a tek poslije lokativ. U svojoj mladenačkoj fazi Jagić je rado naglašavao, pa to čini i u ovom djelu, veliku sklonost štokavštine "k samoglasom uopće, i k a napose" (53), pa time objašnjava ne samo genitivni množinski nastavak, nego i ranu pojavu zamjeničkih oblika *nama, vama, svima* za koje danas kažemo da su iz dvojine.

Nedostatno razlikovanje književnoga jezika i govornih idioma navelo ga je na neke preostre ocjene kao što je ona o Lanosoviću i Relkoviću za koje kaže da "bijahu hvale vrijedni domoroci, ali vrlo kukavni gramatici, i njihova djela nisu žalibože za ništa bolje poslužila, van da uzakone neke veoma krupne pogreške, kojih se ostaci i danas po knjigah povlače." (55) Zbilja prestrogo!

Jagićevo zagrebačko razdoblje, višeput pokazano, temelj je svemu što će u velikim slavističkim središtima (Odesa, Berlin, Petrograd, Beč) kasnije uraditi.⁶

⁴ Isto kao 1, str. 45. Zanimljivo je spomenuti da u oštroj kritici Jagićevih stavova Josip Pasarić u tekstu *Jagić prema hrvatstvu i srbstvu*, Poseban otisak iz "Obzora", Zagreb 1899, ove Jagićeve rečenice i uopće ovu raspravu uzima za primjer prve faze Jagićeva rada koju naziva "periodom čistoga hrvatstva Jagićeva" (9). Dalje govori o njegovoj metamorfozi i novim fazama (druga je hrvatsko-srpski period, zatim rusko-srpski, onda "slovenački").

⁵ "Može se reći, da je ovako složno djelovanje izvrsnih umova i putem najpraktičnijim, što se igda pomisliti dade, tj. milom ljepotom pjesama i ugodnim načinom u prozi pisanih knjiga, pribavilo štokavštini već za 17. i 18. vijek, ako ne isključivu pobjedu, to svakako prvo mjesto u knjizi; najmanje dvije trećine književnih proizvoda 17. i 18. vijeka pisane su krasnim i pravilnim štokavskim jezikom; dočim čistoj čakavštini ne bih znao niti jednoga više primjera naći; ipak je pretežniji izgovor i k a v s k i nego j e k a v s k i, kojega se držahu Dubrovčani." (50, sva su isticanja Jagićeva)

⁶ Petar Skok, *Jagić u Hrvatskoj*, Rad JAZU 278, Zagreb 1949, str. 5 – 76; Josip Bratulić, *Jagićeve zagrebačke godine*, Jagićev zbornik, Zagreb 1986, str. 41 – 48.

Stigao je s bečkoga sveučilišta s diplomom klasičnoga filologa i velikim slavističkim znanjem koje je stekao na neobaveznim Miklošičevim predavanjima i marljivim čitanjem svega do čega je mogao doći. Pratio je pažljivo napredak općega jezikoslovlja i usvajao najnovije spoznaje. U tom prvom razdoblju njegova znanstvenoga rada kroatistika je u središtu njegova zanimanja: uključio se u probleme standardizacije hrvatskoga jezika, dao znatan prinos srednjoškolskoj nastavi, posebice izradi školskih planova i udžbenika⁷.

Rasprava koju smo u ovom tekstu analizirali pokazuje, uza sve nedostatke, od kojih su neki uvjetovani ograničenjima koja nameće nedostatna istraženost tekstova i razina općih jezikoslovnih znanja onoga vremena, izvanrednu obaviještenost i veliku darovitost 26-godišnjega Varaždince. Rekli bismo da gotovo svakim retkom najavljuje svoju kasniju izvanrednu ulogu u povijesti slavistike. Rasprava nije samo zanimljiv svjedok hrvatske filološke tradicije, nego i danas može biti relevantna pomoć u istraživanju hrvatske jezične povijesti.

LITERATURA

- Bratulić, J., *Jagićeve zagrebačke godine*, Jagićev zbornik, Zagreb, 1986., str. 41. – 48.
- Damjanović, S., *Jagićevi udžbenici*, Umijeće interpretacije, Zbornik radova u čast 80. godišnjice rođenja akademika Ive Frangeša, uredili D. Fališevac i K. Nemeč, Zagreb, MM, str. 175. – 181.
- Jagić, V., *Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen*, AslPh, knj. XVII, Berlin, 1895., str. 47. – 87.
- Jagić, V., *Izabrani kraći spisi*, priredio Mihovil Kombol, Matica hrvatska, Zagreb, 1948., str. 19. – 98.
- Pasarić, J., *Jagić prema hrvatstvu i srbstvu*, Poseban otisak iz "Obzora", Zagreb, 1899.
- Skok, P., *Jagić u Hrvatskoj*, Rad JAZU, knj. 278, Zagreb, 1949., str. 5. – 76.

⁷ Stjepan Damjanović, *Jagićevi udžbenici*, Umijeće interpretacije, Zbornik radova u čast 80. godišnjice rođenja akademika Ive Frangeša, uredili D. Fališevac i K. Nemeč, Zagreb MM, str. 175 – 181.

SUMMARY

JAGIĆ'S STUDY "OUT OF THE HISTORY OF THE CROATIAN LANGUAGE"

Vatroslav Jagić's Zagreb years (1860-1871) form the first stage of his scholarly work and represent the basis of all his later endeavours. During this period Croatian studies occupied the centre of his research interests. He introduced into his work the insights of comparative linguistics, participated in the discussions about the Croatian language standard and provided significant help in improving secondary school education by taking part in the creation of school curricula and writing textbooks for Old Slavic and Old Croatian. In the journal entitled Književnik he published 437 pages of text in three years, which amounts to one fourth of the journal content. In the same journal he published a long study "From the History of the Croatian Language" (1864), which testifies to the extraordinary talent and great erudition of the twenty-six years old grammar school teacher. Basing his research on the available documents, Jagić attempted to say everything that could then be said about the Croatian language history. In principle, he considered Serbo-Croatian to be a single language, but linguistic reality sometimes forced him to study Croatian and Serbian language history as separate historical processes. He was excellent at noticing differences between the two, yet he underplayed their significance, all in line with the notion of the single language and the single nation with two names. It is interesting that he considered the Čakavian group of dialects as an older phase of Štokavian, supporting his belief by mentioning texts from Western Bosnia which are identical to Čakavian texts, except that they do not use the pronoun ča. He explains the prevalence of Štokavian in Croatian letters with reference to its "beauty" and "regularity", thus paying tribute to the widespread illusions of the era as well as of succeeding times. In spite of such shortcomings, his study is still much more than just a chapter in the respectable tradition of Croatian philology: it represents a living contribution to scholarly discussions of the extent and course of Croatian language history.

Key words:

Vatroslav Jagić, "Out of the History of the Croatian Language", the Croatian language history, Čakavian dialect, Štokavian dialect

SANJA HOLJEVAC

Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka

ČAKAVŠTINA POBOŽNOSTI KRIŽNOGA PUTA IZ 1798. GODINE

UDK: 811.163.42'282(497.5 Rijeka)"17"
821.163.42'282-97

Izvorni znanstveni članak

U radu je riječ o "Pobožnosti križnoga puta", knjižici tiskanoj 1798. godine za potrebe riječkih kapucina, koji su u to vrijeme upravljali zapadnom riječkom župom i pobožnost križnoga puta širili među riječkim pukom. U literaturi se navodi da "Pobožnost križnoga puta" i svojom namjenom i jezikom kojim je oblikovana ulazi u korpus riječke čakavske pisane baštine. Dosadašnje se teze o jezičnoj osnovici "Pobožnosti" u ovome radu ovjeravaju analizom jezičnih značajki na fonološkoj i morfološkoj razini, i to u odnosu na dosad poznate činjenice o nekadašnjoj riječkoj ili Rijeci bliskoj čakavštini. Potvrđuje se da jezične značajke ovoga teksta odražavaju težnju sastavljača da tekst oblikuje književnim jezikom bliskim kraju kojemu je knjižica namijenjena, stoga mu osnovicu čine jezične značajke svojstvene čakavskomu govoru Rijeke i riječke okolice toga vremena. Bez obzira na to što lokalne značajke nisu jedini jezični sloj u tekstu, neupitno je da je lokalna organska jezična osnovica tekst činila puku i intelektualno i emocionalno bliskim i razumljivim, što je svakako bio jedan od načina širenja i čuvanja ove pučke pobožnosti.

Ključne riječi:

Pobožnost križnoga puta, Rijeka, hrvatski jezik, čakavština Rijeke i riječke okolice, 18. stoljeće

Filološka istraživanja riječke pisane baštine osobito su intenzivirana od druge polovice 80-ih godina 20. stoljeća, i to u okviru znanstvenoistraživačke djelatnosti na tadašnjemu Filološkome odjelu Pedagoškoga (danas Filozofskoga) fakulteta u Rijeci. Ponajprije je tim istraživanjima problematizirano i pitanje "kontinuiteta literarnoga stvaranja na čakavštini".¹ Otkrivena je, naime, rukopisna i tiskana ča-

¹ Usp. Iva Lukežić, *Ca se je zgodilo...*, Dometi, br. 4, Rijeka, 1986., str. 19., Milan Crnković, *Mali*

kavska književna produkcija riječke provenijencije iz 19. i s početka 20. stoljeća² što je omogućilo prevrednovanje tada uvriježene teze o prestanku književnoga stvaranja na čakavštini od sredine 18. stoljeća i njezinoj “revitalizaciji” tek početkom 20. stoljeća. U radu *Čakavski tekstovi riječke provenijencije tiskani u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća* (1989.) Iva Lukežić objavljuje rezultate istraživanja čakavskih tekstova riječke provenijencije tiskanih u razdoblju od 1866. do 1908. godine, otvarajući pritom prostor istraživanju i starije tiskane, ali i rukopisne građe.³ Pretpostavke o postojanju čakavske književne produkcije i prije spomenutoga razdoblja potvrdile su se jezikoslovnim istraživanjima novootkrivenih tekstova, pri čemu je temeljni kriterij za određivanje nekoga teksta riječkim “lokalna namjena i lokalna podloga književnojezičnom tipu”⁴. Prema tim je kriterijima u korpus riječke čakavske književne baštine koja prethodi spomenutoj tiskanoj produkciji Iva Lukežić uključila, primjerice, rukopisni *Razgovor med Bonticun i Čavicun* iz 1837. i Kurelčevu tiskanu varijantu istoga teksta objavljenu u njegovim *Runjama i pahuljicama* (1866. – 1868.), te molitvenik *Brašno duhovno* Nikole Hermona otisnut 1693. u Ljubljani.⁵ Jezičnom je raščlambom utvrđeno da u složenoj strukturi književnoga jezika obaju tih djela bitnu sastavnicu, a u *Brašnu duhovnome* i temeljnu, čine elementi riječke čakavštine.⁶ U korpus je riječke čakavske književne baštine pritom uključena i *Pobožnost križnoga puta*, knjižica tiskana 1798. godine,⁷ što je polazište u nastajanju ovoga priloga.

Pobožnost križnoga puta knjižica je formata m8⁰ (16 cm) koja obasiže 26 stranica, a pohranjena je u Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci pod signaturom A.Misc.A 707.⁸

razgovor uz riječki čakavski “Razgovor” iz 1837., Dometi, br. 4, Rijeka, 1986., str. 27.; Iva Lukežić, *Razlike u jeziku rukopisne varijante riječkog “Razgovora” iz 1837. godine prema jeziku Kurelčeve tiskane varijante istog teksta*, Dometi, br. 5-6, Rijeka 1988., str. 212.

² Usp. radove navedene u prethodnoj bilješci te rad Ive Lukežić: *Čakavski tekstovi riječke provenijencije tiskani u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća*, Dometi, br. 6, Rijeka, 1989., str. 469.-477.

³ Usp. Iva Lukežić, *Čakavski tekstovi riječke provenijencije...*, nav. dj.

⁴ Iva Lukežić, *Prva “riječka” knjiga (nastavak)*, Fluminensia, br. 2/1989. – br. 1-2/1990., Rijeka, 1990., str. 132.

⁵ Usp. Iva Lukežić, *Prva “riječka” knjiga (nastavak)*, nav. dj., str. 132.-133.; Iva Lukežić, *Čakavski tekstovi riječke provenijencije...*, nav. dj., str. 474.-475.

⁶ Usp. sljedeće radove Ive Lukežić: *Ca se je zgodilo...*, nav. dj., str. 13.-23.; *Razlike u jeziku rukopisne varijante riječkog “Razgovora”...*, nav. dj., str. 211.-222.; *Prva “riječka” knjiga*, Fluminensia, br. 1, Rijeka, 1989., str. 73.-83.; *Prva “riječka” knjiga (nastavak)*, nav. dj., str. 117.-134.

⁷ Usp. Iva Lukežić, *Čakavski tekstovi riječke provenijencije...*, nav. dj., str. 475. (bilj. 11); Iva Lukežić, *Prva “riječka” knjiga*, nav. dj., str. 73.-83.; *Prva “riječka” knjiga (nastavak)*, nav. dj., str. 133. Navedenim je radovima i istraživanjima riječke pisane baštine i uopće hrvatske jezične prošlosti prof. dr. sc. Iva Lukežić potaknula i nastajanje ovoga priloga.

⁸ Knjižica je dobro očuvana, ali pogrešno uvezana. Nekoliko je, naime, listova otisnuto i uvezano dvaput (str. 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24), tako da nakon str. 16/17 slijede str. 18/17, 18/19, 20/19, 20/21, 22/21, 22/23, 24/23, i zatim ispravno 24/25 i 26.

Tatjana Blažeković uvrstila je *Pobožnost* još 1953. godine u bibliografiju riječkih tiskovina na hrvatskome jeziku,⁹ premda na samoj knjižici nije naveden podatak o mjestu tiskanja i tiskari¹⁰.

Ipak, naslovna stranica na kojoj piše:

P O B O Ž N O S T
K R I X N O G A P U T T A
K O J A C I N I S E
O D
M . M . C C . P P . K A P U C C I N O V
U R I K E .

upućuje da je objavljivanje ove knjižice vezano uz riječke kapucine¹¹, koji su među riječkim pukom širili ovu pobožnost,¹² te da je objavljena njihovim nastojanjima. U literaturi se, naime, *Pobožnost* navodi kao “knjiga riječkih kapucina” i kao “usamljeni preteča” izdavačke djelatnosti na hrvatskome jeziku koju su oo. kapucini od 1905. – 1922. vodili u Rijeci.¹³

Ne ulazeći detaljnije u pitanje mjesta i tiskare¹⁴ u kojoj je 1798. otisnuta *Pobožnost križnoga puta*, valja ipak podsjetiti da u to vrijeme u Rijeci djeluje tiskara Karletzky, koju je 1779. osnovao Čeh Lovro (Lovrenzo) Karletzky,¹⁵ u kojoj su,

⁹ Tatjana Blažeković, *Fluminensia Croatica*, IAZU, Zagreb, 1953., str. 101.

¹⁰ Možda se izostanak podatka o mjestu tiska i tiskari na uobičajenu mjestu na naslovnoj stranici može pripisati nepažljivosti u slaganju, kao i u slučaju pogrešno uvezanih stranica.

¹¹ Kapucinski red nastao je 1525. godine u Italiji. Šireći se Europom, početkom 17. stoljeća stigli su i u naše krajeve, i to najprije u Rijeku, gdje je 1610. godine postavljen kamen temeljac za kapucinsku crkvu i samostan, prvi na hrvatskome području. Najprije dijelom Štajerske provincije (osnovane 1608.), hrvatski su samostani postali 1783. godine zasebnom, Hrvatsko-primorskom kustodijom. Od 1789. godine, kada su u Rijeci osnovane dvije župe, pa do 1897. kapucini su upravljali zapadnom riječkom župom. Više o kapucinima u Hrvatskoj i posebno u Rijeci usp., npr., Serafin Turčin, *Povijest riječkog kapucinskog samostana i hrvatske kapucinske redodržave*, Bernardin Nikola Škrivanić i njegovo vrijeme (zbornik radova), Matica hrvatska – Ogranak Rijeka i Hrvatska kapucinska provincija, Rijeka, 1997., str. 93.-94.; Giovanni Kobler, *Povijest Rijeke*, knjiga II., Preluk, Opatija, 1996., str. 187.-189. (Prijevod djela: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*), te na internetskoj adresi <http://www.kapucini.hr>.

¹² U djelatnosti kapucina, koji su zbog svoje usmjerenosti ponajprije na djelovanje među pukom prozvani “pučki fratri”, posebnu važnost ima upravo širenje pučkih pobožnosti. Usp. <http://www.kapucini.hr>.

¹³ Usp. Tatjana Blažeković, *Izdavačka djelatnost riječkih kapucina (građa za bibliografiju naklade i tiska oo kapucina u Rijeci)*, Bernardin Nikola Škrivanić i njegovo vrijeme (zbornik radova), Matica hrvatska – Ogranak Rijeka i Hrvatska kapucinska provincija, Rijeka, 1997., str. 281.-282. I u suvremenim se knjižničnim opisima ove knjižice kao mjesto izdavanja navodi Rijeka, premda taj podatak u impresumu izostaje (usp. <http://crolist.svkri.hr>).

¹⁴ Valja poduzeti daljnja istraživanja kako bi se pouzdano utvrdilo mjesto tiskanja i tiskara u kojoj je otisnuta *Pobožnost*.

¹⁵ Članovi obitelji Karletzky vodit će tiskaru u Rijeci sve do pred konac 19. stoljeća. Tiskara je razvila značajnu tiskarsku djelatnost na više jezika (talijanskome, mađarskome, latinskome, njemačkome), a za hrvatsku su kulturnu i jezičnu povijest osobito važna izdanja na hrvatskome jeziku. Usp. Irvin Lukežić, *Riječki bibliopolis*, u knjiži: *Liburnijski torzo*, Libellus, Crikvenica, 1999., str. 128.-130.; Milorad Stojević, *Riječka hrvatska tiskana riječ, književnost i rukopisi prve polovine*

primjerice, 1790. godine otisnute *Pisme koje se pivaju pod svetom misom*, a 1796. *Letanie mukke, i smarti Isukerstove: na svarhi petoga vjeka, poslie iz livoga Boka Propetja, u Riskomnu Gradu Kamenom udarenoga, primloga karv csudnovato je protekla*. Objavljivanje *Pobožnosti* svakako valja promatrati i u kontekstu ovih izdanja.

Objavljivanje *Pobožnosti križnoga puta* valja promatrati i u širem kontekstu objavljivanja takve vrste izdanja, ali i u religijskome kontekstu razvijanja i širenja pobožnosti križnoga puta u Europi.

Pobožnost križnoga puta, osobit način štovanja Isusove muke sudjelovanjem vjernika u duhovnome putovanju Kristovim križnim putom, jedna je od najraširenijih katoličkih pobožnosti, a potječe iz srednjega vijeka. Običaj je to "da se označe, naslikaju ili sagrađe mjesta (postaje) u spomen na pojedine dijelove Kristove muke, pa se – po redu postajâ – ide od jednog do drugog takvog mjesta uz meditaciju i molitve."¹⁶ U Europu je tu praksu iz Jeruzalema prenio dominikanac Alvaro iz Cordobe u 15. stoljeću, a glavni su njezini nositelji i promicatelji bili franjevci.¹⁷ Službeno priznatom praksom postaje u 17. stoljeću kada se i broj postaja, koji je do tada varirao, ustaljuje na četrnaest¹⁸. U vrijeme katoličke obnove učestalo se počinju pojavljivati samostalna tiskana izdanja pobožnosti križnoga puta.¹⁹ U Hrvatskoj "u 18. stoljeću dolazi do pravog procvata brojnih zasebnih tiskanih izdanja pobožnosti *Put križa*, a razlog je bio potreba laganih, prijenosnih malih izdanja za ujednačeno grupno obavljanje pobožnosti u praksi."²⁰ Jedno je od takvih izdanja i "riječka" *Pobožnost križnoga puta* iz 1798. godine.²¹

XIX. stoljeća (povijesni pregled), Rival, br. 1-2, Rijeka, 1988., str. 142.-155.; Diana Stolac, *Riječki filološki portreti*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2006., str. 41.-42.

¹⁶ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., str. 361.-362. (s. v. *Križni put*).

¹⁷ Više o povijesnome razvoju, te teološkoj, kulturološkoj i književnoj dimenziji pobožnosti križnoga puta usp. Ivan Šaško, *Križni put, kalvarije i velikotjedne procesije kao liturgijski i paraliturgijski čin*, u knjizi: *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture - Passion une source inepuisable de l'inspiration en culture*, Udruga Pasijska baština, Zagreb, 2003., str. 107.-128.; Slavica Stojan, *Pasijska tematika u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća u Dubrovniku*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, sv. 36, Dubrovnik, 1998., str. 277.-302.

¹⁸ "1. Pilat osuđuje Isusa na smrt, 2. Isus prima na se križ, 3. Isus pada prvi put pod križem, 4. Isus susreće svoju majku, 5. Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ, 6. Veronika pruža Isusu rubac, a on joj u nj utiskuje sliku svog lica (...), 7. Isus pada drugi put pod križem, 8. Isus tješi jeruzalemske žene, 9. Isus pada treći put pod križem (...), 10. Isusa svlače i napajaju žučju, 11. Isusa pribijaju na križ, 12. Isus umire na križu, 13. Isusa skidaju s križa i polažu Mariji u krilo (...), 14. Isusa polažu u grob." (*Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, nav. dj.).

¹⁹ Usp. Hrvojka Mihanović-Salopek, *Himnodijske crkvene pjesme u izdanjima "Put križa"*, u knjizi: *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture - Passion une source inepuisable de l'inspiration en culture*, Udruga Pasijska baština, Zagreb, 2003., str. 157.-174.

²⁰ Hrvojka Mihanović-Salopek, *Himnodijske crkvene pjesme u izdanjima "Put križa"*, nav. dj., str. 159. Među samostalnim tiskanim izdanjima pobožnosti križnoga puta iz 18. stoljeća autorica navodi, npr., *Put križa* iz 1734. (tiskano je u Budimu; drugo je izdanje tiskano u Mlecima 1743., a treće također u Mlecima 1747.), *Način za dilovati put križa...* iz 1757., *Put križa* iz 1774. itd. (usp. isto, str. 159.-161.).

²¹ Ovom se prigodom neće, osim usputno, ulaziti u književnopovijesna i književnoteorijska te religijska pitanja vezana uz ovakav tip literature.

Dosadašnjim je književnopovijesnim istraživanjima utvrđeno da kompozicijska struktura tiskanih pobožnosti križnoga puta u 18. stoljeću "sadrži predgovor, poglavlja u kojima se kratko tumači svrha i duhovna korist obavljanja pobožnosti, sam "Način za činit Put križa", Plač BDM ponekad je pridat ili na kraju izdanja, ili je raspoređen unutar svakog stajališta, pojedina izdanja sadrže i žalosnu i radosnu kronicu. U pojedinim izdanjima nalazimo pridodane hrvatske tekstove Improperija, tj. prijekora koji se pjevaju na Veliki petak, ili iznimno još koju drugu pasionsku pjesmu. U 19. stoljeću kad je pobožnost bila općepoznata izdanje sadrži samo način obavljanja Put Križa sa himnodijskim tekstom Gospina plača."²² Svojom sadržajnom i kompozicijskom strukturom riječka *Pobožnost križnoga puta* iz 1798. također se uklapa u korpus osobito u 18. i 19. stoljeću brojnih izdanja ove pobožnosti.²³ Knjižica je strukturirana od nekoliko cjelina, koje se mogu iščitati i iz grafički jasno obilježenih podnaslova, a čine je: uvodna *Molitva*, poglavlje naslovljeno *Pokagiangie, i Nakanjenje* u kojemu se iznosi pokajanje, nakana i svrha obavljanja pobožnosti; *Početak* – stihovi kojima započinje čin obavljanja pobožnosti, *Odgovor* – stihovi koji se ponavljaju uz svaku postaju križnoga puta nakon *Otajstva*, slijedi 14 *stajalischa/postaja* križnoga puta sa stihovima²⁴ i molitvama, te *Sversetak*. Na posljednjih su nekoliko stranica: završni molitveni stihovi za šest Zdravomarija *!Do nastavki sestin zdraven Marijan/*, još nekoliko molitvenih tekstova, te *Opominangie* u kojemu se u pet "pravila" tumači i savjetuje kako obavljati pobožnost križnoga puta da bi se dobilo oprostjenje grijeha.

Prelazeći na jezične značajke ove knjižice, valja najprije podsjetiti da je ona u literaturi u tome kontekstu spominjana u nekoliko navrata. Zaseban je rad dosad posvećen samo grafijskim rješenjima primijenjenima u *Pobožnosti*.²⁵ Temeljem analize grafijskoga sustava Diana Stolac pritom je utvrdila da je fonološki sustav jezika kojim je oblikovana ta knjižica čakavski, te da je riječ "o čakavskome tekstu, što znači da problematizira često navođenu tezu o prestanku stvaranja na čakavskome jeziku sredinom 18. stoljeća".²⁶ Istražujući tekstove riječke provenijencije i razmatrajući pitanje kontinuiteta čakavske književne produkcije,

²² Hrvojka Mihanović-Salopek, *Himnodijske crkvene pjesme u izdanjima "Put križa"*, nav. dj., str. 164.

²³ O hrvatskim tiskanim izdanjima pobožnosti križnoga puta u 18. i 19. stoljeću usp. Hrvojka Mihanović-Salopek, *Himnodijske crkvene pjesme u izdanjima "Put križa"*, nav. dj., str. 159.-163. Bibliografski podatci koje autorica donosi potvrđuju, primjerice, sljedeće inačice naslova: *Put križa, Put od križa, Put prisvetoga križa, Pobožnost puta svetoga križa, Put križni, Križni put* itd.

Riječka *Pobožnost* ne sadrži integralni Plač BDM. Valja podsjetiti da je 1813. u riječkoj tiskari braće Karletzky otisnuto samostalno izdanje pod naslovom *Placs Blaxene Divice Marie*.

²⁴ Prva su dva stiha svakoga trostiha u *Pobožnosti križnoga puta* u pravilu osmerci, a treći je sedmerac. Rima je *aab*.

²⁵ Usp. Diana Zekulić-Stolac, *Grafijska rješenja "Pobožnosti križnoga puta" iz 1798. godine*, *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, 1989., str. 93.-99.

²⁶ Diana Zekulić-Stolac, *Grafijska rješenja "Pobožnosti križnoga puta" iz 1798. godine*, nav. dj., str. 93.

Iva Lukežić zaključuje da se radi o knjižici koja, "Uzme li se lokalna namjena i lokalna podloga književnojezičnom tipu kao kriterij za odrednicu "riječko"²⁷, jest "riječka", te da je pisana riječkom čakavštinom,²⁸ odnosno da je jezična osnovica kojom je pisana *Pobožnost križnoga puta* "po mnogočemu bliska riječkom čakavskom govoru", ali "redigirana prema trsatskom ili bakarskom govoru, koji se od riječkog razlikovao prije svega većim brojem ikavizama u osnovama (ali ne i u nastavcima) riječi."²⁹

Polazeći od dosadašnjih istraživanja koja *Pobožnost križnoga puta* temeljem jezičnih značajki uključuju u korpus riječke čakavske pisane baštine, ovom će se prigodom pokušati utvrditi koji su tomu razlozi, odnosno koji su elementi nekadašnje riječke ili Rijeci bliske čakavštine zastupljeni u tekstu i u kolikoj mjeri. Stoga će se u nastavku ovoga rada jezične značajke PKP³⁰ promatrati u odnosu na dosad poznate činjenice o nekadašnjoj riječkoj čakavštini³¹, ali i čakavštini riječke okolice,³² što su opisane u Strohalovoj raspravi iz 1895. godine,³³ a prema suvremenim dijalektološkim razlikovnim kriterijima u radu Ive Lukežić *Riječka i sušačka čakavština*,³⁴ te u dosadašnjim jezikoslovnim raspravama³⁵ posvećenim

²⁷ Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga (nastavak)*, nav. dj., str. 132.

²⁸ Usp. Iva Lukežić, *Čakavski tekstovi riječke provenijencije...*, str. 475. (bilj. 11).

²⁹ Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga (nastavak)*, nav. dj., str. 133.

³⁰ U nastavku će se rada za *Pobožnost križnoga puta* rabiti i kratica PKP.

³¹ Pod nazivom *riječka čakavština* podrazumijeva se "autohtoni čakavski pučki mjesni idiom kojim je do tridesetih godina dvadesetog stoljeća međusobno komuniciralo hrvatsko pučanstvo onoga povijesnog dijela grada koji se konstituirao i razvijao uz ušće na desnoj obali Rječine" (Iva Lukežić, *Riječka i sušačka čakavština*, Sveti Vid, Rijeka, 1995., str. 189.), a o njoj je "danas moguće suditi samo na temelju sačuvane građe, odnosno na temelju relativno zamašna korpusa tekstova koji svjedoče o književnojezičnoj uporabi riječke mjesne čakavice, te jednog dijalektološkog prikaza iz pera Rudolfa Strohalala s konca XIX. stoljeća" (Iva Lukežić, *isto*). Riječka je čakavština pripadala liburnijske tipu čakavskoga ekavskog dijalekta, koji se u suvremenoj dijalektološkoj literaturi naziva sjeveroistočnim istarskim poddijalektom čakavskoga ekavskog dijalekta (usp. Silvana Vranić, *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2005., str. 325.).

³² U radu *Riječka i sušačka čakavština* Iva Lukežić navodi i neke jezične značajke *sušačke čakavštine*, pod kojim terminom podrazumijeva "čakavski idiom hrvatskog pučanstva, nastao u povijesnom Trsatu, i proširen u novija naselja uokolo njega, pa i u ono imenom Sušak, na lijevoj obali Rječine" (str. 189.), utvrđujući njezinu pripadnost trsatsko-bakarskomu i crikveničkomu, odnosno primorskomu tipu čakavskoga ekavskog dijalekta, i u recentnoj literaturi nazvanome primorskim poddijalektom čakavskoga ekavskog dijalekta (usp. Silvana Vranić, *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, nav. dj., str. 344.-345.). Usp. i Iva Lukežić, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1996.

³³ Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, Rad JAZU, 124, Zagreb, 1895., str. 3-88. Radi se, kako u uvodnim riječima navodi sam Strohal, o popunjenu i ispravljenu izdanju deset godina prije objavljene istoimene rasprave. Recentnu ocjenu ove Strohalove rasprave usp. u radu Silvine Vranić, *Riječka čakavica u Strohalovu djelu*, Svjetlo, 3-4, Karlovac, 2006., str. 171.-180.

³⁴ Usp. Iva Lukežić, *Riječka i sušačka čakavština*, nav. dj., str. 189.-194. O čakavskim ekavskim govorima na području današnjega grada Rijeke usp. Silvana Vranić, *O govorima čakavskoga ekavskog dijalekta na području grada Rijeke*, Sveti Vid, Zbornik IX, Rijeka, 2004., str. 73.-85.

³⁵ Usp. Iva Lukežić, *Ca se je zgodilo...*, nav. dj., str. 13.-23.; Iva Lukežić, *Razlike u jeziku rukopisne varijante riječkog "Razgovora" iz 1837. godine prema jeziku Kurelčeve tiskane varijante istog teksta*, nav. dj., (str. 211.-222.); Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga*, nav. dj., str. 73.-83.; Marija Turk, *O grafem-*

analizi sačuvanih čakavskih tekstova riječke provenijencije iz 17. pa do početka 20. stoljeća. Budući da se ovdje radi o književnome tekstu, u vidu pritom valja imati i književnojezičnu nadgradnju, odnosno stilizaciju po kojoj se jezik pisanih, osobito literarnih djela i razlikuje od organskoga idioma.³⁶ U ovome slučaju to podrazumijeva i postojanje starijih inačica pobožnosti križnoga puta koje su mogle poslužiti kao obrazac "riječkoj" *Pobožnosti*, što bi valjalo utvrditi dodatnim istraživanjem. Analizom su obuhvaćene fonološka i morfološka razina.

Dosadašnjim je istraživanjima utvrđeno da je autohtoni čakavski govor nekadašnjega grada Rijeke sadržavao "općečakavske jezične crte, jezične značajke svojstvene čakavskim dijalektima sjeverozapadnog areala, posebne jezične značajke koje odlikuju ekavske čakavske liburnijske govore, te vlastite, lokalne jezične značajke".³⁷ Ovom prigodom provedena raščlamba potvrđuje da su uz općečakavske značajke najvišega stupnja razlikovnosti u PKP zastupljene i jezične značajke koje pokazuju obilježja pojedinoga dijalekta te određenoga užega područja unutar njege.

Tako je među općečakavskim značajkama najvišega stupnja razlikovnosti za koje je utvrđeno da su bile dijelom u literaturi opisanoga i u tekstovima očuvanoga riječkoga idioma ovjerena uporaba zamjenice *ča* i njezina kompozita *zač* grafijski zabilježenih kao *ča* (10³⁸, 11, 12, 13, 24) i *zač/Zač* (3, 5, 5, 9, 16, 17, 20, 24, 24). Zamjenica *ča* potvrđuje je čakavske tendencije jake vokalnosti³⁹, odnosno punih nepreventivnih vokalizacija slaboga poluglasa, ovjerenih u PKP i primjerom *vavek* (6), a ostalim primjerima slabo potvrđene. Tako pojava u PKP nije potvrđena u oblicima osobne zamjenice *ja*, koji su sustavno zabilježeni kao: *meni* (npr. 15, 16), a u riječkoj su čakavštini imali realizaciju *mane*⁴⁰. Realizacija u PKP književnojezična je značajka.⁴¹ Vokalizacija slaboga poluglasa u starojezičnome prijedlogu

sko-fonemskim odnosima u Hermonovoj knjizi "Brašno duhovno", Fluminensia, br. 2/1989. – br. 1-2/1990., Rijeka, 1990., str. 109.-116.; Diana Zekulić-Stolac, *Grafijska rješenja "Pobožnosti križnoga puta" iz 1798. godine*, nav. dj., str. 93.-99.; Silvana Vranić, *Čakavština riječkoga prigrada u drugoj polovini 19. st. u odnosu na današnju*, Riječki filološki dani, Zbornik radova 3, Rijeka, 2000., str. 495.-504.

³⁶ Dosadašnjim je istraživanjima riječke hrvatskim jezikom pisane baštine iz 17. do početka 20. stoljeća utvrđeno da je jezik pisanih, osobito literarnih, književnih tekstova najčešće složene strukture u kojoj interferiraju značajke organskih sustava i elementi različitih književnojezičnih tipova hrvatskoga jezika, naslijeđeni iz dotadašnje književnojezične tradicije ili usvojeni u skladu s pretežitim književnojezičnim stilizacijama svoga vremena. Usp. rad Ive Lukežić, *Prva "riječka" knjiga*, nav. dj. i ostale radove navedene u prethodnoj bilješci.

³⁷ Iva Lukežić, *Riječka čakavština i njezina sudbina*, Rijeka, sv. 2., Rijeka, 1994., str. 177.

³⁸ Broj u zagradi označava stranicu u PKP (prema primjerku iz Sveučilišne knjižnice u Rijeci, sig. A.Misc.A.707) na kojoj je potvrđen navedeni primjer. Primjeri se navode zapisani izvornom grafijom i ortografijom.

³⁹ Usp. Milan Moguš, *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1977., str. 21.-22.

⁴⁰ Usp. Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, nav. dj., str. 5., 53. Isto je za *Brašno duhovno* (1693.) utvrdila Iva Lukežić (*Prva "riječka" knjiga*, nav. dj., str. 76.).

⁴¹ U PKP umjesto za riječku čakavštinu ovjerenoga priloga *kade*, koji je također potvrđuje vokalizacije slaboga poluglasa, bilježi se prilog *gdi* (5, 8), kakav se razvio u štokavskome narječju (usp. Iva Lukežić, *Govori Klune i Studene*, Libellus, Rijeka, 1998., str. 28., bilj. 22.).

va /<*vb/ sigurno je u PKP potvrđena samo kada je prefiks složenice: *vavek* (6). Oblik *va* nema više potvrda u tekstu, ni kao samostalan prijedlog, ni kao prefiks, a nekoliko primjera u kojima je prijedlog zapisan velikim slovom predstavljaju njegovu položajnu inačicu *v*⁴² uporaba koje je u PKP uvjetovana versifikacijskim razlozima (*V-Gorru* 7, *V-sestomu* 11, *V-stajalischiu* 18),⁴³ a na mjestu koje se u sjevernočakavskim sustavima ostvaruje upravo oblik *va*. U svim je ostalim primjerima u tekstu prijedlog zapisan kao *u* (*u početku* 6, *u kojoj* 8, *u nosgnie* 10, *u sedmem*, 12, *u ovomu* 14, *u mene* 18, *u jednomu* 20, *u urri* 23, *u vrimenu* 23, *u komu* 25, *u stallifs* 25, *u razmisglanju* 26), a s obzirom na grafijsku izdiferenciranost (*v*) = /v/ i (*u*) = /u/⁴⁴ i odstupanje od stanja u organskome sustavu, valja u vidu imati sastavljačeva književnojezična nastojanja po uzoru na u to vrijeme prestižan štokavski književni jezik.⁴⁵ Čakavsku jaku vokalnost potvrđuje i realizacija popratnoga samoglasnika uz slogotvorno *r*, općečakavska značajka potpune razlikovnosti. Rudolf Strohal za riječki govor bilježi diftonšku sekvenciju *er* na mjestu slogotvornoga *r*,⁴⁶ sustavno potvrđenu i u drugim riječkim tekstovima, npr. *Brašnu duhovnome* i *Razgovoru med Bonticun i Čavicun*.⁴⁷ U PKP gotovo svi su primjeri slogotvornoga *r* zabilježeni s popratnim samoglasnikom *e* (npr. *sversise* 3, *pervo* 4, *kerschianskeh* 4, *Zagergliena* 9, *verh* 13, *smert* 18, *Sversetak* 21, *Ijsukerstu* 23, *obernuti* 25, *zaderxatse* 26) i podudarni su s realizacijom u riječkoj čakavštini. Odstupanje je od realizacije u riječkome mjesnom govoru zabilježeno samo u riječi 'srce' u kojoj se na mjestu slogotvornoga *r* bilježi *ar* (*Sarce* 5, *sarcem* 7, *sarca* 20), što može biti i stilski intervencija, a svojom strukturom naslijede južne čakavske književnojezične tradicije.⁴⁸

Od u literaturi opisanih značajki riječke čakavštine najviše stupnja razlikovnosti u PKP potvrđeni su i primjeri s čakavskim slabljenjem napetosti konsonanta koji zatvara slog (*prixuhka* 18, *ostom* 22), zabilježeni u Strohalovoj raspravi i *Brašnu duhovnome*,⁴⁹ kao i primjeri koji upućuju na cakavizam, jednu od posebnosti riječke čakavštine, od koje potječe i imenovanje toga idioma *riječkom cakavicom*. Cakavizmom se imenuje odsustvo fonema /č/, /ž/, /š/ u konsonantskome inventaru koje se u čakavskome narječju očitovalo u dvama tipovima. U prvome su tipu cakavizma fonemi /č/, /ž/, /š/ zamijenjeni fonemima

⁴² U sjevernočakavskim se govorima, pa i riječkomu, starojezični prijedlog *va* ostvaruje kao *vu* ispred suglasnika i nekih sonanata, te kao *v* ispred samoglasnika i nekih sonanata. Usp. Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga*, nav. dj., str. 78.

⁴³ Usp. sedmerac: *V-Gorru moras nofsti* 7, i osmerce: *Razgliej sada ča V-sestomu* 11, *V-stajalischiu dvanajstomu* 18 (: *All' nut evo ča u sedmem* 12).

⁴⁴ Usp. Diana Zekulić-Stolac, *Grafijska rješenja "Pobožnosti križnoga puta" iz 1798.*, nav. dj., str. 94.

⁴⁵ Usp. Josip Vončina, *Jezična baština*, Književni krug, Split, 1988., str. 80.

⁴⁶ Usp. Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, nav. dj., str. 16.-17.

⁴⁷ Usp. Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga*, nav. dj., str. 78.; *Ca se je zgodilo...*, nav. dj., str. 18.

⁴⁸ Usp. Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga*, nav. dj., str. 78.

⁴⁹ Usp. Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, nav. dj., str. 22.; Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga*, nav. dj., str. 76.

/cl/, /zl/, /sl/, a u drugome se uz zamjenu /č/ > /c/, /ž/ i /z/ poistovjećuju s palataliziranim /čl/, a /š/ i /s/ s palataliziranim /šl/.⁵⁰ Prema Strohalovu se opisu u Rijeci cakavizam ostvarivao u oba svoja tipa. Prvi je tip cakavizma zabilježio u staroj gradskoj jezgri (Gomili), a drugi u riječkome predgrađu Mlaki.⁵¹ U PKP potvrđeni su brojni primjeri s palatalima (npr., /č/: *zač* 5, *ča* 11, *čini* 11, *čavlenu* 17, *mač* 23; /ž/: *Boxe* 3, *krixa* 6, *xalostno* 9, *xene* 13, *xivot* 18, *poboxnost*, *krixnoga* 24; /š/: *teški* 12, *jofs* 15, *grifsnih* 19, *nafs* 21, *poslufsajte* 25), ali i primjeri koji potvrđuju cakavizam obaju tipova (npr. *uzderzanie* 8 (ali: *uzderxisme* 8), *uxrokovaneh* 12, *uxrok* 14, *Iskaxiva* 15, *z'zucum* 22, *dokaxalsi* 23, *dokaxiva* 25, *prilazuse* 26). Moguće je da je potvrda cakavizma i više, ali neizdiferencirana grafija, osobito u slučaju /š/ i /s/,⁵² otežava donošenje sigurnih zaključaka, no u riječkome bi cakavskome sustavu funkcionirali i sljedeći primjeri s nerealiziranim palatalnim konsonantom /š/: *viteskem* 7, *moras* 7, *oproschiengie* ('oprosćenje') 7, *nepostovangia* ('nepostovanja') 9, *ischie* (isće) 10, *oprostys* ('oprostis') 15, *Defseto* ('dešeto') 15, *z-ostrim* 21, *sest* 26, *sesti* 26).

Premda se zbog neusustavljene grafije ne mogu sa sigurnošću utvrditi svi primjeri koji potvrđuju cakavizam, čini se da su oni manje frekventni od onih koji sadrže palatalni konsonant, što može upućivati na nesigurnost cakavca u primjenjivom književnoga ortografskoga uzusa, ali i na svjesnu stilizaciju⁵³ kako bi se pjesme i molitve PKP približile govoru puka koji sudjeluje u provođenju pobožnosti.

Dosljedna zamjena starojezičnoga glasa *jata* samoglasnikom /e/ u korijenskim, tvorbenim i gramatičkim morfemima, svojstvena je unutar hrvatskoga jezika samo čakavskim govorima, i ključna je razlučnica za utvrđivanje pripadnosti čakavskomu ekavskome dijalektu, a obilježje je tzv. liburnijske čakavštine kojoj je pripadala i nekadašnja riječka čakavština. U PKP odstupanja su od takve pravilnosti očita već na prvi pogled u korijenskim morfemima, a podudarnost je gotovo sustavna u gramatičkim morfemima. Naime, u korijenskim je morfemima gotovo sustavan ikavski refleks *jata* (npr. *RIKE* (nasl. str.), *Dilla* 3, *Nejzmirna* 3, *uridili* 4, *bixat* 4, *Svit* 5, *vikom* 6, *brimenom* 8, *grihi* 15, *Virre* 17, *Stina* 18, *Tillo* 20, *priveta* 22, *sliditi* 23, *kriposti* 23, *Dive* 23, *Covika* 24, *mista* 24, *ukripgljenje* 24, *Potribnoje* 25, *prid* 26). Samo je nekoliko primjera ekavskoga refleksa *jata* u osnovama riječi (*namenujemo* 4, *vavek* 6, *leva* 22 (dvaput), *Sredustavi* 23). Ikavski je refleks *jata* zabilježen i u tvorbenim morfemima priloga (*Gdi* 5, *ovdi* 16) i infinitivnih osnova (*umrit* 4, *uridit*⁵⁴ 4).

⁵⁰ Više o toj pojavi usp. Milan Moguš, *Čakavsko narječje*, nav. dj., str. 66.-79.

⁵¹ Usp. Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, nav. dj., str. 20., 21. Strohal navodi da se u riječkoj okolini "izgovaraju već jasno nepčanicí ž, č, š", a u literaturi se vrlo vjerojatnim drži da je cakavizam drugoga tipa do 19. st. postojao i u govoru Trsata, a sve do sredine 20. st. u govoru Bakra (usp. Iva Lukežić, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, nav. dj., str. 21., bilj. 40.).

⁵² Usp. Diana Zekulić-Stolac, *Grafijska rješenja "Pobožnosti križnoga puta" iz 1798.*, nav. dj., str. 96.-97.

⁵³ Usp. Iva Lukežić, *Ca se je zgodilo...*, nav. dj., str. 17.

⁵⁴ *Uriditi* = 'uvrijediti'.

U gramatičkim je morfemima u PKP refleks *jata* u pravilu ekavski. U tekstu je potvrđen u gramatičkim morfemima:

- DL jd. imenica ženskoga roda i osobnih zamjenica (*U RIKE* (nasl. str.), *Veronike* 11, 12, *Virre* 17; u *mene* 18; ali: *na Gorri* 20, u *urri* 23), s time što je ovjereno više potvrda ikavskoga refleksa u DL osobnih zamjenica (*Po tebi* 3, *tebi* 6, u *meni* 6, *tebi* 9, *meni* 9, 15, u *meni* 16, *meni* 19, *tebi* 20),
- LI jd. m. r. i s. r. zamjeničko-pridjevske deklinacije (npr. *tefskem* 7, *viteskem* 7, *tretem* 8, *Med četertem* 9, u *sedmem* 12, *prtefskem* 13, *z-nepristagiagiuchiem* 23), ali: *z' ostrim* 22,
- G mn. zamjeničko-pridjevske deklinacije svih triju rodova (npr. *od nafseh* 3, *od keh* 4, *kerschianskeh* 4, *nerazboriteh* 6, *naloxeneh* 7, *od nesramexliveh* 12, *od mojeh Staregieh* 14, *tvojeh sveteh* 17, *od onneh* 24; ali: *onnih* 19),
- I mn. zamjeničko-pridjevske deklinacije (npr. *s kemi* 4, *nesramexglivemi* 16, *z' 33mi obilnemi*, i *mnogemi drugemi* 24; ali: *z' onimi kratkimi molitvicami* 26),
- u tvorbi komparativa: *staregieh* 9, (*naj*)*merskegij* 15; ali: (*naj*)*potribniji* 4).

Gramatički je morfem L jd. m. r. i s. r. ujednačen na /-u/, pa primjera s refleksom *jata* nema. Takav je gramatički morfem zabilježen u Strohalovoj raspravi, a svojstven je i nekim današnjim riječkim naseljima,⁵⁵ ali i sušačkoj čakavštini,⁵⁶ odnosno trsatsko-bakarskim govorima.⁵⁷ Istu je pojavu Milan Moguš uočio u jeziku *Statuta trsatskoga* iz 17. stoljeća.⁵⁸

Slika refleksa *jata* u PKP podsjeća na podvojenost ovjerenu u trsatsko-bakarskim govorima⁵⁹, u kojima se uz sustavan ekavski refleks *jata* u nastavačnim morfemima, u leksičkim javlja i određeni broj ikavskih, stoga se u literaturi i navodi da je PKP redigirana prema tomu tipu govora,⁶⁰ premda s obzirom na njihovu brojnost u PKP ne bi trebalo zanemariti ni mogućnost da je riječ o usklađivanju s tada prestižnim štokavskim ikavskim književnojezičnim tipom, pri čemu se lokalno stanje podcrtava zadržavanjem ekavskoga refleksa *jata* u nastavačnim morfemima koji određuju pripadnost sustavu.⁶¹

Među općekačavskim značajkama djelomičnoga stupnja razlikovnosti za koje se u literaturi navodi da su bile svojstvene i riječkoj čakavštini u PKP potvrđene su:

⁵⁵ Usp. Silvana Vranić, *Riječka čakavica u Strohalovu djelu*, nav. dj., str. 173.

⁵⁶ Usp. Iva Lukežić, *Riječka i sušačka čakavština*, nav. dj., str. 195.

⁵⁷ Usp. Iva Lukežić, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, nav. dj., str. 97.

⁵⁸ Usp. Milan Moguš, *Jezik Statuta trsatskoga*, u knjizi: L. Margetić – M. Moguš, *Zakon trsatski*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1991., str. 85.

⁵⁹ Usp. Iva Lukežić, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, nav. dj., str. 14.-18.

⁶⁰ Usp. Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga (nastavak)*, nav. dj., str. 133.

⁶¹ Usp. Milan Moguš, *Jezik Statuta trsatskoga*, nav. dj., str. 83.

- fonem /j/ kao rezultat jotacije prasl. /*d'/: npr. *sprohagaj* 3, *oslobogiene* 4, *Dohagiagiuch* 5, *odsujnoga* 6, *odsugiengia* 6, *Dohajasma* 7, *oslobogienje* 9, *neprevijene* 24, *oslobogienje* 24, *nahagiase* 25,⁶²
- konsonantska skupina /-šč/ kao rezultat jotacije skupova /*stj/ i /*skj/: npr. *oproschiengie* 7, *ischiem* 8, *ischie* 10, *isčischiengie* 2, *Stajalischie* 17, *posvetischie* 20, *proschiengia* 25,
- neizmijenjeno dočetno slogovno /-l/: u priloga (*xal* 3), te glagolskoga pridjeva radnoga muškoga roda jednine (npr. *odkupil si* 5, *bilje* ('bil je'), 22, *dvogil* 'dvožil' 22, *prosalje* ('prošal je') 23, *dokaxalsi* 23).

Literatura za riječku čakavštinu bilježi i fonetsku zamjenu dočetnoga /m/ > /n/, pojavu svojstvenu gotovo svim čakavskim i mnogim nečakavskim govorima uz jadransku obalu.⁶³ Pojava je u PKP ovjerena s tek nekoliko primjera: *z nepročinienu kervun tvojum* 16 (I jd. ž. r.), *pod prtefskem brimenon krix* 13 (Ijd. s. r.), *xenam Jerusolimsken* 14, *zdraven Marijan* 21 (D mn. ž. r.), što svjedoči da se autor opredijelio za književnojezičnu ortografsku realizaciju sa završnim -m,⁶⁴ a nekoliko primjera koji odstupaju potvrđuju govornu realizaciju, ne narušavajući bitnije sustavnost odabranoga rješenja.

Riječkoj je čakavštini bila svojstvena i promjena // > /j/, što u analiziranu tekstu nije potvrđeno. Moguće je da je bilježenje neizmijenjena fonema // u PKP književnojezična značajka, realizacija ortografske prakse, premda promjena fonema // u /j/ nije svojstvena ni trsatsko-bakarskim govorima.⁶⁵ Upozoriti valja na primjer *kopjem* 22 koji potvrđuje izostanak jotacije s izlučivanjem *epentetskoga l* u sekundarnoj skupini /pj/ < /paj/, te na primjer *Priatel* 4 kao potvrdu depalatalizacije svojstvene sjevernočakavskim govorima. Vezano uz fonem //, valja istaknuti da je u PKP ovjeren i u palataliziranoj konsonantskoj sekvenciji *gl* (npr., *Gliej* 6, *gliedamte* 9, *Razgliej* 11, *pogliedi* 12, *Gliedaj* 14, *Ogliedajse* 22).

Riječka je čakavština bila dijelom čakavskoga ekavskog dijalekta, i to njegova liburnijskoga, odnosno sjeveroistočnoga istarskog poddijalekta, stoga je sadržavala i neke specifične značajke svojstvene tomu dijalektu i poddijalektu, ali i drugim sustavima sjevernočakavskoga područja.⁶⁶ Taj poddijalekt obilježavaju specifičnosti, od kojih su pojedine već komentirane (kao što su npr. refleks *jata*, status fonema //, čakavizam i realizacija slogotvornoga /r/ s popratnim samoglasnikom: *er*), a valja im pridružiti još neke ovjerene u tekstu.

⁶² Fonem /j/ bilježi se u PKP grafemima *j* i *gi*, pri čemu su u medijalnim pozicijama potvrđena oba rješenja (npr. *stajalischie* 10, *oblicgie* 11, *oblicja* 11/12, *oblicgia* 12, *kagianje* 25). Više o uporabi grafijskih rješenja (*gi*) i (*j*) za bilježenje fonema // usp. Diana Zekulić-Stolac, *Grafijska rješenja "Pobožnosti križnoga puta" iz 1798.*, nav. dj., str. 95.

⁶³ Usp. Milan Moguš, *Čakavsko narječje*, nav. dj., str. 79.-82.

⁶⁴ Usp. Iva Lukežić, *Ca se je zgodilo...*, nav. dj., str. 18.

⁶⁵ Usp. isto, str. 18.

⁶⁶ Usp. Iva Lukežić, *Riječka i sušačka čakavština*, nav. dj., str. 193.

Tako se u riječkoj čakavštini i sjevernočakavskim govorima reducira početni slogovni sonant *v-* iz skupine **vās* koji se nakon redukcije poluglasa našao ispred šumnoga konsonanta⁶⁷ (npr. *se, sega, saki*), što u PKP nije potvrđeno, stoga su primjeri potvrđeni u tekstu, npr. *svaka 3, sva 4, od svakoga 9, svi 16, sveh 24* (ali: *vafš 9* 'sav' Njd. m. r.), značajka književnoga jezika. Potvrđena je, međutim, u riječkome govoru ovjerena redukcija /*v*/ ispred slogotvornoga /*r*/ (*četertem 9, zamertoga 19*).⁶⁸ U PKP ovjereni su i kontrahirani oblici zamjenice *ki, ka, ko* (*s' kemi 4, od keh 4, ki 15, kee 22, kii 24, kaa 25, ki 26*), uz nekoliko potvrda književnojezičnih odstupanja (KOJA (nasl. str.), *koi 4, u kojoj 8, koje 23*). Nekoliko primjera potvrđuje sjevernočakavskim govorima pa i riječkoj čakavštini svojstven izostanak jotacije suglasnika /*t*/ u osnovi rednoga broja *treti* (*tretem 8, Treto 26*).⁶⁹ Također je potvrđena pojava potpunoga zatvaranja predakcenatskoga kratkoga /*o*/ > /*u*/ (*tulike 25, kuliko tuliko 25, nekuliko 26, s tulikimi 26*).⁷⁰ Značajka je govora sjevernočakavskoga areala i jedinstven prijedlog *z* dobiven iz ishodišnih prijedloga *izb* i *sb*, koji se ovisno o fonološkome okružju mogao realizirati kao *ž/s/š*, a ispred *s/z/š/ž* reducirati.⁷¹ Primjeri u PKP djelomice se podudaraju s tom zakonitošću (*z' nadahnutgiem 3, Z - načinom 8, z-ostrim 21, z - dobrum 25, z' obrazom 25, z-okom 25, z' onimi 26; s' pomochium 3, S - krixem 7, s - tvojum 8, stobom 21, s-tillom 25*)⁷², a djelomice odstupaju od nje neprovođenjem redukcije ili jednačenja (*z - sarcem 7, z' svum 16; z' 33mi 24, izversit 4*), te zadržanim prijedlogom *iz* (*iz tvoje 8, iz oblićgia 12, izvlećeno 16, iz početka 26*).

Morfološke značajke PKP također u velikoj mjeri odražavaju značajke riječke čakavštine zabilježene u Strohalovu djelu i suvremenijoj literaturi, što potvrđuju, uz one navedene za refleks *jata*, i sljedeći množinski oblici u deklinaciji imenica:⁷³

- G množine imenica svih triju rodova: /-Ø/ u imenica ž. r.⁷⁴ (npr. *prieteh rann 6, sveteh Ruk, i Nogge 17, iz prigod 19, Dufs sveteh 24, zdraveh Marij 26, pett raan 26*); /-Ø/ i /-i/ u imenica m. r.⁷⁵ (npr. *od nafseh Roditegli, Priateli, i Dobročinitegli 4, nerazboriteh sudi 6, u podnafsangiu kixi 7, pogledi mojih 12, verh vafseh Porodi 13, sveh Svetac Boxjeh 24, od Ss Otac 24, od svojeh grihi 25*); /-Ø/ i /-i/ u imenica s. r. (npr. *od keh Proschiengi 4, pomankangi 17, od 7 litt 24*),

⁶⁷ Usp. isto, str. 193.

⁶⁸ Usp. Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, nav. dj., str. 24.

⁶⁹ Usp. isto, str. 27.

⁷⁰ Usp. isto, str. 15.; Iva Lukežić, *Govori Klane i Studene*, nav. dj., str. 151.-152.

⁷¹ Usp. Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga*, nav. dj., str. 78.

⁷² Svi navedeni primjeri pokrivaju značenje prijedloga *s*.

⁷³ Usp. Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, nav. dj., str. 35.-52.; Iva Lukežić, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, nav. dj., str. 94.-104.

⁷⁴ U imenica *i-vrste* potvrđen je nastavačni morfem /-i/ (mojih *nesterplienosti 7*), što bilježi i Strohal (usp. *Osobine današnjega riječkoga narječja*, nav. dj., str. 49.).

⁷⁵ Potvrđen je samo jedan primjer s nastavačnim morfemom /-ov/: OD KAPUCCINOV (nasl. str.).

- D množine imenica ž. r. s gramatičkim morfemom /-am/ (*Xenam Jerusolimsken 14, zdraven Marijan 21*)⁷⁶;
- I množine imenica s. r. s gramatičkim morfemom /-i/ (*z pohotengi 16, s proschiengi 26*), te imenica ž. r. s gramatičkim morfemom /-ami/ (*z' mislami, rićami 16, z' molitvicami 26*).⁷⁷

U PKP ovjeren je i gramatički morfem /-um/ (/ -un/) u I jd. ž. r.⁷⁸ imenica i imeničkih riječi: *s pomochium 3, s tvojum kripostum 8, S tuxnum Majkum 9, s tvojum pridragum Majkum 9, z' svum sillum 16, z nepročinienu kervun tvojum 16, z - dobrum ispovidum 25, z - zakupglienum dobro pametum 26, prid svakum Figurum 26*. Nastavak /-un/ je inovativni nastavak, zabilježen u Strohalovu opisu riječkoga govora i potvrđen u opisima sačuvanih tekstova s riječkoga i Rijeci bliskoga područja.⁷⁹

Potvrđeni su i primjeri s gramatičkim morfemom /-e/ u G jd., A mn. imenica ž. r.: (G jd. *od nossgnie 11, prigode 18, Merskochie 21, muke 23, Dive Majke Marije 23*; A mn. *za Dufse 4, Ruke, i nogge 17, navade 18*), što upućuje na ujednačeni nekadašnji palatalni alomorf /-e/ u G jd. NAV mn. imenica ž. r.⁸⁰ Ta se pojava u literaturi određuje posebnosti upravo riječkoga i trsatskoga govora kao predstavnika dvaju poddijalekata ekavskoga dijalekta, u odnosu na brojne druge govore čakavskoga ekavskog dijalekta koji su ili djelomično zadržali starojezičnu alomorfnost ovisnu o palatalnosti/nepalatalnosti osnove ili proveli ujednačenje prema alomorfu nepalatalnih osnova /-i/.⁸¹

Među osobnim zamjenicama valja upozoriti na DLI osobnih zamjenica *ja i ti* (npr. D *meni 8, 15, 19, L u meni 6, 14, 16* (ali: *u mene 18*); D *tebi 5, 11, 18, L po tebi 3, I s tobom 5, 21*), koji u Strohalovu opisu riječke čakavštine glase: D *mane, tebe L mane, tebe, I manun, tobun*,⁸² stoga oblici ovjereni u PKP pripadaju književnojezičnim značajkama.

U zamjeničko-pridjevskoj deklinaciji, uz primjere navedene za refleks *jata* u gramatičkim morfemima, zanimljivi su primjeri GDL jd. m. i s. r. jer potvrđuju alomorfnost ovisnu o dočetnome suglasniku osnove tako da oni kojima osnova završava nepalatalnim konsonantom imaju u G jd. nastavačni morfem /-oga/, a u

⁷⁶ Za m. r. i s. r. nema potvrda.

⁷⁷ Za m. r. nema potvrda. Primjeri L mn. svih triju rodova također nisu potvrđeni.

⁷⁸ O razvoju nastavka I jd. imenica ž. r. usp. Iva Lukežić, *Jezik Grobničke brašćinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak*, Drugi Hercigonjin zbornik, Zagreb, 2005., str. 240.-241. Riječkoj čakavštini svojstven gramatički morfem *-un* u I jd. imenica ž. r. u PKP pod utjecajem je ortografske prakse većinom zapisan kao *-um*.

⁷⁹ Usp. npr. Milan Mogaš, *Jezik Statuta trsatskoga*, nav. dj., str. 86.; Iva Lukežić, *Ruzlike u jeziku...*, nav. dj., str. 216.; Silvana Vranić, *Čakavština riječkoga prigrada...*, nav. dj., str. 500.

⁸⁰ Usp. Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, nav. dj., str. 39.-40. N i V mn. ž. r. u PKP nisu potvrđeni.

⁸¹ Usp. Iva Lukežić, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, nav. dj., str. 102.-103.; Silvana Vranić, *Čakavski ekavski dijalekt*, nav. dj., str. 322.-323.

⁸² Usp. Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, nav. dj., str. 53.

DL jd. /-omu/ (G *svetoga* 12, *tretoga* 15, *umorenoga* (Tilla), *od svakoga* 24; D *Svetomu* 6, *drugomu* 7; L *V-sestomu* 11, u *Ofmomu* (ali: u *sedmem* 12), *novomu* 20), a oni kojima osnova završava palatalnim konsonantom imaju u Gjd. nastavčni morfem /-ega/, a u DL jd. /-emu/ (G *lexechiega* 14). Navedeni primjeri odstupaju od Strohalova opisa u kojemu se za riječki govor bilježi ujednačeni palatalni alomorf /-ega/ u G jd. i /-emu/ u D jd. m. i s. r. neovisno o palatalnosti/nepalatalnosti osnove, dok je u L jd. /-en/.⁸³ Stoga oblike ovjerene u PKP možemo pripisati književnojezičnim značajkama.⁸⁴

U kategoriji glagola valja istaknuti potvrde infinitiva s okrnjenim dočetakom (*umrit* 4, *uridit* 4, *bixat* 4, *hodit* 5, *nofsit* 5, *druxit* 24, *postavitse* 25, *zaderxatse* 26) i s punim infinitivom nastavkom (*grifisiti* 4, *nofsiti* 7, *bivati* 21, *podnesti* 22, *nameniti* 24, *činitise* 25, *obernuti* 25, *moliti* 26). U stihovanim je dijelovima njihova distribucija uvjetovana versifikacijskim razlozima, a u proznim dijelovima teksta također su zastupljena oba oblika, s time što su u odnosu na književnojezične pune infinitive nešto brojniji apokopirani infinitivi, odnosno oblici svojstveni riječkom i drugim sjevernočakavskim govorima.⁸⁵

Posebno je u PKP frekventan imperativ, što se i očekuje s obzirom na vrstu teksta (npr. 2. l. jd. *smilujse* 5, *Gliej* 6, *Gliedaj* 14; 1. l. mn. *molimote* 22; 2. l. mn. *poslufsaajte* 25, *pazite* 25). Osobito su zanimljivi različiti načini izricanja imperativa (jednostavni i složeni) za 3. l. jd. koji potvrđuju i utjecaj književnojezične tradicije (npr. *budi oproschiengie* 7, *budi izkopangie* 20;⁸⁶ *čini da bude oproschienje* 17; *neka čini* 10, *neka bude iščischiengie* 12). Svi navedeni primjeri ovjereni su u molitvama, dakle uvjetovani vrstom teksta pa ulaze i u stilske značajke.

Provedena raščlamba, premda nije konačna jer ne obuhvaća sve jezične razine, a ni sve pojave na analiziranim razinama, potvrđuje polazišnu, u ranijoj literaturi navedenu tezu da jezična osnovica *Pobožnosti križnoga puta* iz 1798. godine u dobroj mjeri odražava značajke nekadašnje riječke čakavštine, što potvrđuje težnju sastavljača da tekst oblikuje književnim jezikom bliskim kraju kojemu je knjižica namijenjena kako bi puku bio intelektualno i emocionalno blizak i razumljiv. Ovjereni su i elementi temeljem kojih se može pretpostaviti da je podrijetlo sastavljača sa susjednoga trsatsko-bakarskoga govornoga područja,⁸⁷ ali i oni koji su dijelom književnojezične stilizacije i nadgradnje i koji upućuju na moguće predloške. Sve to jezik kojim je oblikovana ova knjižica čini književnim jezikom utemeljenim na tadašnjemu čakavskome komunikacijskom idiomu Rijeke i bliže okolice, što ga je činilo izuzetno funkcionalnim s obzirom na primarnu namjenu

⁸³ Usp. isto, str. 53.-58.

⁸⁴ Alomorfi su u GD jd. m. i s. r. zadržani i u trsatsko-bakarskim govorima, s time što je u L jd. /-en/ (usp. Iva Lukežić, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, nav. dj., str. 123.-124.).

⁸⁵ Usp. Iva Lukežić, *Ca se je zgodilo...*, nav. dj., str. 18.; *Prva "riječka" knjiga*, nav. dj., str. 79.

⁸⁶ Jednostavni oblik imperativa za 3. lice u molitvama je očuvan do danas (u *Očenašu: sveti se ime Tvoje, budi volja Tvoja*).

⁸⁷ Usp. Iva Lukežić, *Čakavski tekstovi riječke provenijencije...*, nav. dj., str. 133.

knjižice. *Pobožnost križnoga puta* uklapa se time u korpus dosad istraženih tekstova pisanih riječkom ili Rijeci bliskom čakavštinom te potvrđuje dijelom riječke čakavske književne baštine.

LITERATURA

1. Tatjana Blažeković, *Fluminensia Croatica*, JAZU, Zagreb, 1953.
2. Tatjana Blažeković, *Izdavačka djelatnost riječkih kapucina (grada za bibliografiju naklade i tiska oo kapucina u Rijeci)*, Bernardin Nikola Škrivanić i njegovo vrijeme (zbornik radova), Matica hrvatska – Ogranak Rijeka i Hrvatska kapucinska provincija, Rijeka, 1997., str. 279-332.
3. Milan Crnković, *Mali razgovor uz riječki čakavski "Razgovor" iz 1837.*, Dometi, br. 4, Rijeka, 1986., str. 25-28.
4. Giovanni Kobler, *Povijest Rijeke*, knjiga II., Preluk, Opatija, 1996., (Prijevod djela: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, Fiume, 1896.).
5. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.
6. Irvin Lukežić, *Riječki bibliopolis*, u knjizi: *Liburnijski torzo*, Libellus, Crikvenica, 1999., str. 128-130.
7. Iva Lukežić, *Ca se je zgodilo...*, Dometi, br. 4, Rijeka, 1986., str. 13-23.
8. Iva Lukežić, *Razlike u jeziku rukopisne varijante riječkog "Razgovora" iz 1837. godine prema jeziku Kurelčeve tiskane varijante istog teksta*, Dometi, br. 5-6, Rijeka 1988., str. 211-222.
9. Iva Lukežić, *Čakavski tekstovi riječke provenijencije tiskani u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća*, Dometi, br. 6, Rijeka, 1989., str. 469-477.
10. Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga*, Fluminensia, br. 1, Rijeka, 1989., str. 73-83.
11. Iva Lukežić, *Prva "riječka" knjiga (nastavak)*, Fluminensia, br. 2/1989. – br. 1-2/1990., Rijeka, 1990., 117-134.
12. Iva Lukežić, *Riječka čakavština i njezina sudbina*, Rijeka, sv. 2., Rijeka, 1994., str. 175-182.
13. Iva Lukežić, *Riječka i sušačka čakavština*, Sveti Vid, Rijeka, 1995., str. 189-199.
14. Iva Lukežić, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1996.
15. Iva Lukežić, *Govori Klane i Studene*, Libellus, Rijeka, 1998.

16. Iva Lukežić, *Jezik Grobničke brašćinske knjige (16. i 17. stoljeće) kao dijalektološki predložak*, Drugi Hercigonjin zbornik, Zagreb, 2005., str. 240-241.
17. Hrvojkja Mihanović-Salopek, *Himnodijske crkvene pjesme u izdanjima "Put križa"*, u knjizi: *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture - Passion une source inepuisable de l'inspiration en culture*, Udruga Pasiionska baština, Zagreb, 2003., str. 157-174.
18. Milan Moguš, *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb, 1977.
19. Milan Moguš, *Jezik Statuta trsatskoga*, u knjizi: L. Margetić – M. Moguš, *Zakon trsatski*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1991., str. 75-90.
20. Milorad Stojević, *Riječka hrvatska tiskana riječ, književnost i rukopisi prve polovine XIX. stoljeća (povijesni pregled)*, Rival, br. 1-2, Rijeka, 1988., str. 142-155.
21. Slavica Stojan, *Pasiionska tematika u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća u Dubrovniku*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, sv. 36, Dubrovnik, 1998., str. 277-302.
22. Diana Stolac, *Riječki filološki portreti*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2006.
23. Rudolf Strohal, *Osobine današnjega riječkoga narječja*, Rad JAZU, 124, Zagreb, 1895., str. 3-88.
24. Ivan Šaško, *Križni put, Kalvarije i Velikotjedne procesije kao liturgijski i paraliturgijski čin*, u knjizi: *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture - Passion une source inepuisable de l'inspiration en culture*, Udruga Pasiionska baština, Zagreb, 2003., str. 107-128.
25. Serafin Turčin, *Povijest riječkog kapucinskog samostana i hrvatske kapucinske redodržave*, Bernardin Nikola Škrivanić i njegovo vrijeme (zbornik radova), Matica hrvatska – Ogranak Rijeka i Hrvatska kapucinska provincija, Rijeka, 1997., str. 93-94.
26. Marija Turk, *O grafemsko-fonemskim odnosima u Hermonovoj knjizi "Brašno duhovno"*, Fluminensia, br. 2/1989. – br. 1-2/1990., Rijeka, 1990., str. 109-116.
27. Josip Vončina, *Jezična baština*, Književni krug, Split, 1988.
28. Silvana Vranić, *Čakavština riječkoga prigrada u drugoj polovini 19. st. u odnosu na današnju*, Riječki filološki dani, Zbornik radova 3, Rijeka, 2000., str. 495-504.
29. Silvana Vranić, *O govorima čakavskoga ekavskog dijalekta na području grada Rijeke*, Sveti Vid, Zbornik IX, Rijeka, 2004., str. 73-85.

30. Silvana Vranić, *Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, 2005.
31. Silvana Vranić, *Riječka cakavica u Strohalovu djelu*, Svjetlo, 3 – 4, Karlovac, 2006., str. 171-180.
32. Diana Zekulić-Stolac, *Grafijska rješenja "Pobožnosti križnoga puta" iz 1798. godine*, Fluminensia, br. 1, Rijeka, 1989., str. 93-99.

SUMMARY

CHAKAVIAN DIALECT OF RELIGIOSITY OF WAY OF CROSS FROM 1798

The work deals with Religiosity of Way of Cross, a booklet printed in 1798 for Rijeka Capuccini who at that time ruled the western Rijeka parish and spread the religiosity among common people of Rijeka. The literature states that the Religiosity of Way of Cross, with its purpose and the language in which was formed, enters into the corpus of Rijeka's Chakavian written heritage. In this work the past theses on language foundation of Religiosity are validated by analysis of language characteristics at the phonological and morphological level, in relation to already known facts on Rijeka's or close to Rijeka's Chakavian dialect in the past. It confirms that the language characteristics of this text reflect the drafter's aspiration to form the text in literary language acceptable to the region to which the booklet is intended for. Therefore its foundation is formed by language characteristics intrinsic to the Chakavian dialect of Rijeka and its region of that time. Regardless of the fact that local characteristics are not the only language layer in the text, it is indisputable that the local organic language foundation made the text intellectually and emotionally closer to the common people, which was definitely one of the ways of spreading and preservation of common religiosity.

Key words:

Religiosity of Way of Cross, Rijeka, Croatian language, Chakavian dialect of Rijeka and its surroundings, 18th century

TANJA KUŠTOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

TOBOŽNJI PRILOZI U SLOVNÍKU JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO

UDK: 811.163.42'01'367.624

Izvorni znanstveni članak

Tekst analizira priloge u Slovníku jazyka staroslověnského. Upućuje se na činjenicu da nije uvijek jednostavno odrediti je li neka riječ prilog ili neka druga vrsta riječi (prijedlog, pridjev, imenica). Ako je ipak riječ o prilogu, ne možemo sa sigurnošću odrediti koju okolnost izražava (vrijeme, mjesto, način, količinu).

Ključne riječi:
prilozi, tobožnji prilozi: vremena, mjesta, smjera, načina, količine

I. Uvod

Gramatike dijele riječi na promjenjive i nepromjenjive. Kao što je poznato, u promjenjive riječi ubrajaju se imenice, pridjevi, zamjenice, brojevi i glagoli, a u nepromjenjive vrste riječi ubrajaju se veznici, prijedlozi, uzvici i čestice.

U radu ću pokušati pokazati, i to pomoću riječi koje su tradicionalno određene kao prilozi, kako nije uvijek jednostavno odrediti je li nešto prilog. Često srećemo da je prilogom imenovano nešto za što ne možemo dokazati da je prilog i zapravo nije opravdano uvrstiti takve riječi u priloge. Kao korpus za analizu poslužiti će mi određenja riječi u češkom *Slovníku jazyka staroslověnského*¹. Taj rječnik sadrži lekseme pronađene u tekstovima koji pripadaju kanonskom, staro(crkveno)slavenskom ali i nešto kasnijem razdoblju (dakle, uključeni su i tekstovi pojedinih redakcija: bugarska, češka, srpska, ruska i hrvatska redakcija), odnosno, tekstove od 10. do 16. stoljeća². Uključeni su liturgijski i neliturgijski tekstovi, pisani glagoljicom i ćirilicom. Leksemi se navode azbučnim nizom, ćirilčkim pismom. Uz svaki leksem navodi se vrsta riječi, sufixi za pojedine oblike (npr. genitivni nastavak i rod za imenice, 2. lice jednine prezenta za glagole i dr.), svi

¹ SLOVNÍK. 1958. – 1997. Vidi u popisu literature. U daljnjem tekstu ovaj ću izvor navoditi kao Slovník.

² Ovdje neću navoditi o kojim je sve tekstovima riječ. Uz primjere koje sam koristila stoje kratice, te se u popisu kratica može vidjeti koji su tekstovi poslužili kao izvori za priloge.

dokumenti u kojima je pojedini leksem pronađen te oblici navedenog leksema koji se nalaze u pojedinim dokumentima (kraćeni oblik ili cjeloviti leksem). Nakon toga dolazi značenje leksema na češkom, ruskom, njemačkom, grčkom i latinskom jeziku te primjeri iz pojedinih tekstova ispisani ćirilicom. U okviru primjera ispisuje se dokument iz kojeg se konkretan primjer navodi te stranica i redak u tom dokumentu. Ako leksem ima više značenja, navode se sva značenja i njihovi primjeri. Na kraju natuknice, ako je to potrebno, upozorava se na sinonimni leksem.

II. Prilozi ili ?

U Slovníku postoje leksemi koje autori određuju kao priloge, ali primjeri koje donose uz tu odredbu takvo određenje ne dokazuju. Navedene lekseme trebalo bi označiti kao neku drugu vrstu riječi: veznik, česticu ili broj. Po standardnoj definiciji prilozi su nepromjenjiva vrsta riječi kojom se iskazuju okolnosti u kojima se odvija glagolska radnja. Prilozi imaju svoje modele tvorbe koji su drukčiji nego u drugih vrsta riječi. Značenjski su povezani s drugim riječima. Činjenica da su prilozi vrsta riječi naglašava i to da su oni jedna riječ, tj. pod prilogom ne možemo smatrati nikakav spoj riječi. Kad je riječ o izrazima koji imaju više od jedne riječi, oni mogu označavati priložnu oznaku, a priložna oznaka, kao što je poznato, nije isto što i prilog. U tom smislu treba razgraničiti pojam priloga od pojma priložne oznake. Priložna oznaka je funkcija u rečenici, a prilog je samo jedan od načina kojim se može iskazati priložna oznaka. Nadalje, priloge treba razgraničiti od ostalih vrsta riječi. Oni se od pridjeva razlikuju po tome što pridjev odgovara na pitanje *kakvo je što*, a prilog na pitanja: *kako* (način), *kada*, *otkada*, *dokada* (vrijeme), *gdje*, *odakle*, *dokle*, *kuda* (mjesto), *kamo* (smjer), *koliko* (količina). Kad je o načinskim priložima riječ, isti oblik može biti i pridjev i prilog, ovisno o tome na koje pitanje odgovara (npr. *Dobro dijete dobro uči.*). Oblici *kada*, *kamo*, *kuda*, *gdje*, *kako* i *koliko* su prilozi kojima se postavlja pitanje, a na koje se odgovara prilogom. Ukoliko na postavljena pitanja ne možemo odgovoriti jednom riječju, bez dodatka koji bi pojasnili značenje odgovora, više ne govorimo o priložima. U tom smislu veliki nered vlada u gramatikama pri razgraničavanju priloga od ostalih vrsta riječi.³ U priloge gramatičari ubrajaju i brojeve koji ukazuju na redoslijed.⁴ U literaturi se spominje i pojam *rečenični prilog*⁵ a pod tim se pojmom po-

³ M. Ivić pod priloge nabraja: *verovatno, možda, nesumnjivo* (IVIĆ 1978: 8); M. Soljačić smatra da "ima priloga koji ne znače ni mjesto, ni vrijeme ni način: *eno, eto, pogotovu, tobože, čak*". (SOLJAČIĆ 1938: 26). J. Benešić među vremenske priloge nabraja i: *međutim, opet...* (BENEŠIĆ 1937: 182). U Gramatici hrvatskoga ili srpskoga jezika tvrdi se da: "Ima priloga koji ne odgovaraju na ta pitanja i nemaju nijedno od rečena četiri značenja (mjesto, vrijeme, način, uzrok). Takvi su prilozi: *bar, baš, čak, evo, eno, eto, gotovo, jedva, još, možda, samo, također, tobože, već* i drugi." (BRABEC 1954: 143). U ovom radu takvi leksemi smatraju se konektorima, česticama i o njima neće biti riječi.

⁴ BARIĆ 1979: 141: "Od realnih brojeva nastaju: prvo, drugo, treće itd."

⁵ RAGUŽ 1997: 271.

drazumijeva prilog koji se odnosi na čitav kontekst. Međutim, tu nije riječ o prilogu već o veznom sredstvu koje ne iskazuje okolnost odvijanja glagolske radnje. Pod okolnostima se podrazumijeva da prilozi iskazuju vrijeme, mjesto, način, količinu vezanu uz glagolsku radnju. Ovo je moje osnovno polazište, a ono se temelji na stavovima J. Silića po kojima "je prilog prilog samo onda kad označuje radnju (proces), tj. kad se nalazi uz glagol".⁶

Dakle, da bismo riječ odredili kao prilog ona mora odgovarati na priloška pitanja: *kada, kamo, gdje, koliko i kako*. Pritom treba napomenuti da ti leksemi nisu i sami prilozi, osim ako nisu u funkciji pitanja. Ako se iz primjera, ili iz više njih ne vidi odgovor na jedno od tih pitanja, leksem ne ubrajam u priloge kao vrstu riječi.

A. TOBOŽNJI PRILOZI

1. TOBOŽNJI PRILOZI VREMENA

Ovdje su navedeni leksemi koji su u Slovníku označeni kao prilozi vremena, a zapravo su veznici, intenzifikatori, pridjevi, brojevi.

1. Veznici koji su uvršteni u priloge

JEGDA

/kada/: ...*pridoťe že dъnie. jegda otymetъ se otъ nihъ ženiňe* (Mk 2,20 Zogr Mar).
VЪNJEGDA

Ovaj se leksem u rječniku navodi kao relativan prilog, a s obzirom na značenje *kada* uvrstila sam ga u "priloge" vremena. Primjer koji se navodi kao dokaz da je riječ o prilogu, to ne potvrđuje:

/kada/: ...*въ дни вњегда се роди блаженни мѣченикъ поликаръ* (Supr 124, 22).

OTЪNELI, ONЪNELIŽE, OTЪNJELĚŽE

/odkada/: *Koliko lěť estъ otъ nelize se bys(ъ) emu* (Mk 9,21 Zogr As Sav Ostr, **odъnelize** Mar)⁷.

DĚLJE

/duljel/: *ne dъle d(u)ša naša въ nevěrstvě prebyla by* (Bes 25, 163aβ 14).

INAČE

/još/: *viděvъši... svojego (syna) inače dyhajpšta* (Supr 96,2).

⁶ SILIĆ 2004: 15.

⁷ BIBLIJA 1983: 973 na mjestu tog leksema navodi veznik da: *Tada mu upita oca: Koliko imu vremena da mu se ovo dogada?*

ОТЪНОДЪ / ОТЪНЈОДЪ

/zauvijek/: i hribetъ ihъ отънодъ съljeci (Ps 68, 24 Sin Pog Bon Lob Par).⁸

/sasvim, uopće/: i ne mogušti vъskloniti sę otъnoдъ (Lk 13, 11 Zogr Mar As Sav, otinodъ Ostr); jegdaže izg(lago)lana budutъ otъnjodъ uže ne sutъ (Bes 1,4bβ).

Isto se značenje navodi i za leksem: otъnodъže/ otъnjodъže te se navodi da je riječ o prilogu.

ЈАЧЕ

дньъ jače дньъ на vysotę rastetъ (Supr 548, 10). Ovdje možemo govoriti samo o sintagmatskom izrazu u značenju dan za danom, a ne o prilogu.

ЈЕДИНАКО

/još/: jako že edinako sęče gręšnikomъ namъ. h(ristos)ъ za ny umrětъ (R 5,8 Ochr).

ЈЕДИНАЧЕ

/još/: edinače že emu gl(agolj)čju. se oblakъ svētetъ osiê je (Mt 17,5 As).

ЈЕДИНОВА

/najednom/: tira že reče idetъ na gospožju. da odinova odolēši brata svoego i m(a)t(e)ъ svoju (VencVost 58b 23).

Sporni ostaju "prilozi" paky /opet/ (sporan je u vremenskom značenju, u mjesnom ima značenje nazad), potomъ /potom/, juže, ješte /već/. Oni se u gramatika-ma smatraju priložima. Međutim, oni na pitanje kada nemaju adekvatan odgovor, tj. oni daju odgovor na identično postavljena pitanja, odnosno na pitanja koja glase kao i oni, a ne na pitanje kada: Je li se to opet/već dogodilo? Smatram da su ti oblici čestice.

РАКУ

/opet, pak/: nynē iskahę tebe kamenietъ pobiti ijudi. i paky li ideši tamo (Iv 11,8 Zogr Mar As Sav Ostr).

ПОТОМЪ⁹

/potom, zatim/ po томъ g(lago)la томê (Iv 20, 27 Mar Ostr).

ТАЧЕ

/potom, zatim/: tače paky na utrija... sta prêdъ nimъ (Supr 192,6).

U

/već/: tu i na zemi životъ ego u proslavilъ esi (Euch 58b 3).

⁸ BIBLIJA 1983: 521 Nek im bokovi zasnagda oslabe!

⁹ Upozorimo ovdje na problem nemogućnosti da se u tekstovima oslonimo na kategoriju "spojenog pisanja", odnosno smatram da oblici po томъ i potomъ imaju isto značenje veznika.

УЖЕ

/već/: g(ospod)i juže smęditъ. četvrêdъnevъnъ bo estъ (Iv 11,39 Zogr Mar As Nik, uže Ostr).

ЈАЖЕ

/već/: my jesmъ. bratije. ježe na h(risto)vê bracê vъzlezimъ. iže vêru jaže vъ c(ъ)rk(ъ)vi imamъ (Bes 38, 297aβ 17).

ЈЕЧЕ

/već/: d(u)ha s(vę)taago isprъnitъ sę ešti iz črêva matere svoeje (Lk 1,15 Mar As).

2. Intenzifikatori koji su uvršteni u priloge (leksem pojačava vrijeme u kojem se radnja dogodila ali ne odgovara izravno na pitanje kada se radnja dogodila)

МАЛА

/umalo/: mala ne sъkopъčašje mene na zemli (Ps 118,87 Sin Pog Bon Lob Par).

МАЛА НЕ

/umalo/: mala ne prolišje sje stipy moje (Ps 72,2 Sin Pog Bon Lob Par).

3. Pridjevi koji su uvršteni u priloge

Leksem malo Slovník navodi kao prilog mjere i prilog vremena. Nema konteksta u kojem bi ovo bio prilog vremena, niti mjere (količine). Možemo govoriti samo o skamenjenom pridjevu koji pobliže označava vrijeme (malo vremena¹⁰):

МАЛО

/malol/: čędъca ešte malo sъ vami estъ (Iv 13,33 Zogr Mar As Ostr).

4. Brojevi koji su uvršteni u priloge

ПРЪВО

/prvol/: obêma že na 12 apostoloma imena sutъ si: prъvo simonъ... i an(d)rêi... iêkovъ (Mt 10,2 Nik, prъvy Zogr Mar – upotreba oblika prъvy ukazuje da je

¹⁰ Odnosi se na imenicu, nema odnos prema glagolu, u ostalim se padežima ne mijenja. Međutim, kada bismo uz neizrečenu imenicu vrijeme stavili drugi leksem, npr. dobar, vidjeli bismo da je on promjenjiv u ostalim padežima, čime se dokazuje da je i leksem malo prilog, a ne prilog. Pojam skamenjenog pridjeva možda bismo najbolje mogli objasniti u sintagmi mnogo ljudi. Naime, jezikoslovci u priloge uvrštavaju i lekseme kojima se označuje neodređena količina nečega i to prije svega količina onoga što označava imensku riječ (mnogo, puno, malo ljudi...) i nazivaju ih kvantifikatorima. Vidi u: PRANJKOVIĆ 2005: 22. Smatram da bi navedene lekseme trebalo tretirati kao pridjeve i to skamenjene pridjeve (preuzet je oblik srednjeg roda, kao neutralnog) koji imaju funkciju atributa i imenica uz njih uvijek je u genitivu (s mnogo ljudi). Tome možemo suprotstaviti stvarni instrumentalni oblik (s mnogim ljudima) te na taj način dokazati da su leksemi tipa mnogo pridjevi. Dakle, takvi leksemi su prilozi samo kad dolaze uz glagol, tj. samo ako iskazuju okolnost u kojima se odvija glagolska radnja. (On mnogo uči.).

zaista riječ o rednom broju),¹¹ a osim toga vidljivo je da se **prvo** odnosi na imenicu koja označava *ime*.

NAPRVOJE

/najprije/ Ovo naprvoje vrême (Supr 408,2).

Iz ove sintagme može se zaključiti samo da je riječ o atributu */prvo vrijeme/*.

Za razliku od leksema **prvo** koji označava redni broj, leksem **toprvo** jest prilog sa značenjem *prvo, najprije*.

TOPRVO

/prvo/: brada že jemu aky toprvo bradêjošt svtêaše se (Supr 142,8).

5. Imenica koja je uvrštena u prilog

PLADĚNE

/podne/: mol(itva) nad(ъ) tręsomom(ъ), pladъne (Euch 50b 3).

2. TOBOŽNJI PRILOZI SMJERA

Leksemi **jamože** i **jamože** koliždo su veznici jer ne odgovaraju na pitanje *kamo*. Ne možemo reći niti da je riječ o priložima kojima se izražava neodređenost, već možemo govoriti o njima kao o veznicima koji povezuju dva rečenična iskaza.

JAMOŽE

/kamo/: êmože azъ idъ vy ne možete priti (Iv 13,33 Zogr Mar As Sav Ostr).

JAMOŽE KOLIŽDO

/kamo god/: idъ po tebê, êmože koliždo ideši (Mt 8,19 Zogr Mar As).

3. TOBOŽNJI PRILOZI MJESTA

Ovdje se navode leksemi koji su u Slovníku označeni kao prilozi mjesta, a zapravo su veznici i prijedlozi.

Veznici koji su uvršteni u priloge

Leksemi **kodu**, **joduže** / **jodêže** / **odu** / **odu** / **odê** / **joduže** / **jodêže**, **ideže** / **idêže** nemaju upitno značenje te govorimo o veznicima.

KODU

/kuda/: ne obrêťše kodu vъnesti i . naroda radi (Lk 5,19 Zogr As Sav Ostr, kodъ Mar, kudê Nik).

JODUŽE / JODÊŽE / ODU / ODU / ODÊ / JODUŽE / JODÊŽE

/odakle/: vъzide vъ vysprъni i(erusali)mb. joduže ne razločī se (Supr 452, 12sq.)

/gdjel/: žestokъ esi č(lovê)kъ. žbna ideže nêsi sêlъ. i sъbiraję joduže ne rastočivъ (Mt 25,24 Zogr Mar As Sav, uduže Ostr 85aa 9, jodôže Ostr 150aa 17).

Jedini primjer u kojem bi **odu** mogao biti prilog naveden je u Traktatu Crno-risca Hrabra: *kako možetъ se pisati dobré grъčьskymi pismeny... širota, ili jadb. ili odu ... i inaa po(do)bnaa simъ* (Chrabar 2,5), gdje je **odu** jedna od nabrojanih riječi, a upotrijebljena je izvan svog stvarnog konteksta.

IDEŽE / IDEŽE

/gdjel/: vidita mêsto. ideže leža h(ristos)ъ (Mt 28,6 Zogr Mar As Sav Ostr).

4. TOBOŽNJI PRILOZI NAČINA

Ovdje se navode leksemi koji se u Slovníku navode kao prilozi načina, a zapravo je riječ o zamjenicama, frazeološkim iskazima, intenzifikatorima i pridjevima.

1. Zamjenica koja je uvrštena u prilog

JAKOŽE /kako/

Navodi se kao upitni prilog, međutim za to nema primjera, ima primjera samo za zamjenicu: *jakože bêaše dêlo. po vъsetu sъkaza jemu* (Supr 517, 14).

2. Frazeološki iskaz

VЪZMOŽĚNЪ – riječ je o frazi sa značenjem *moguće je*, a ne o prilogu koji odgovara na pitanje *kako*.

...o(тъ)če moi. ašte vъzmožъno estъ. da mimo idetъ otъ mene čaša si (Mt 26,39 Zogr Mar As Sav Ostr).

3. Intenzifikator koji je uvršten u prilog

LJUTÊ

Leksem **ljutê** nije prilog, vezan je uz pridjev, i možemo ga smatrati pojačivačem značenja samog pridjeva:

/ljuto/: g(ospod)i. otrokъ moi ležitъ vъ domu oslablenъ ljutê êko straždę (Mt 8,6 Zogr Mar As Sav Ostr).

4. Prilog bez primjera

Leksem **rêsnê** se navodi kao prilog, ali nema navedenog niti jednog primjera s tim oblikom leksema, već se navodi primjer sa sintagmom **v rêsnotu**: */istinito, pravo/*.

¹¹ BIBLIJA 1983: 944 *Ovo su imena dvanaest apostola: prvi Šimun.. i Andrija, Jakov...*

5. TOBOŽNJI PRILOZI KOLIČINE

U primjerima koji slijede možemo govoriti o veznicima, pridjevima, česticama.

1. Veznici koji su uvršteni u priloge

Leksemi **koližьdy**, jeliko, **kolь**, koliko su veznici, a ne prilozni jer nemaju upitnu, već vezničku funkciju:

KOLIŽЬDY

/koliko/: *egože bo koližьdy ustrašaetь kazнь iskazno pišučago, toliko že udobrešet svętago vyšnee dostojanije* (VencNik).

JELIKO

/koliko/: *a učениci vbzležęšeimъ. takožde i otъ rybu. eliko hotęahъ* (Iv 6,11 Zogr Mar As Ostr).

KOLЬ

/koliko, kako/: *vidiši li kolь čęsto se pominajetъ* (Supr 375,6).

Prilog je kad se veže uz sufiks **kraty**: **kolь kraty vьshotęhъ sьbьrati čęda tvoę** (Mt 23,37 Mar As Zogr). Njime se tada izražava neodređenost, bezbrojnost.

Leksem **koliko** navodi se kao upitni prilog, što je točno, ali navodi se i kao prilog i zamjenica pod istim primjerima. Budući da je ovaj leksem prilog samo kad je u funkciji pitanja, u ostalim slučajevima riječ je o skamenjenom pridjevu (zamjenici) ili vezniku, ovisno o ulozi koju ima u rečenici.

KOLIKO

/koliko/ skamenjeni pridjev: **koliko lętъ estъ otъ neliže se bys(тъ) emu** (Mk 9,21 Zogr Mar As Sav Ostr).

/koliko/ veznik: *ne slyšiš li koliko na tę sьvędętelьstvujotъ* (Mt 27,13 Zogr Mar As Sav Ostr).

2. Čestice koji su uvršteni u priloge

Leksemi **kolьmi**, **тъкьмо** / **тъčijъ**, jedinyy, **naivęče** navode se kao prilozni, ali riječ je o česticama.

KOLЬMI

/to višel/: *ašte ubo svętъ iže vъ tebę. tьma estъ. tę tьma kolьmi¹²* (Mt 6,23 Zogr Mar As Sav Ostr).

ТЪКЬМО / ТЪČИЈЪ

/samo/ ...*ne prędъ očima tьkьmo rabotajuče jako čl(o)v(ę)kougodьnici, nъ jako rabi h(ristoso)vi* (Ef 6,6 Christ Šiš, **тъčijъ** Slepč).

¹² BIBLIJA 1983: 941 *Postane li tamom svjetlost koja je u tebi, kolika li će biti tama?*, dakle, riječ je o zamjeničkom pridjevu.

JEDINY

/samo/: ...*jako bo tьgda jedinyy ang(e)li sut(ь). jęgdaža kamo budut(ь) posylajemi* (Bes 34).

NAIVĘČE

Leksem **naivęče** navodi se kao prilog:

1. **količine** /*najviše*/: *otъ nihъ že naivęšte otъ elispoitьskyyhъ* (Supr 201,21).

2. **načina** /*većinom*/: *naivęšte že prędъ sьnъmъ molitvy tvorjaše* (Supr 274,27).

Ni za jedan od ta dva određenja nema adekvatnog primjera. U prvom primjeru nedostaje glagol i nije moguće utvrditi veže li se leksem uz dotični glagol ili uz pridjev **elispoitьskyyhъ**, a u drugom primjeru možemo govoriti o čestici koja se odnosi na čitav iskaz, a ne samo na glagol.

3. Zamjenice koje su uvrštene u priloge

Leksemi **jelь** / **jelь kraty**, **jelikratъ**, **jelišьdy**, **jelьma** i **jeliko**, **čьto**, **jelьže**, **nękoliko** navode se kao prilozni sa značenjem **koliko**, ali nigdje ne dolaze u pitanju pa možemo govoriti o zamjenicama.

JELЬ / JELЬ KRATY

/koliko puta/: *se tvorite elьkraty ače piete vъ moe vьspominanie* (1 Kor 11,25 Slepč).

JELIKRATЪ / JELIŠЬDY

/koliko puta/: *elikratъ ače ęste hlębosъ. i čašę [si]się piete* (1 Kor 11,26 Mak, **elišьdy** Slepč).

JELЬMA

/koliko puta/: *jelьma ubo sьtvoriste jednomu otъ braie seę moę hdyę. to tьnę sьtvoriste* (Mt 25,40- Supr 123,24).

JELIKO

/koliko/: *a učениci vbzležęšeimъ. takožde i otъ rybu. eliko hotęahъ* (Iv 6,11 Zogr Mar As).

Leksem **jelьže** ima značenje **svi koji** i nije prilog kako to navodi Slovník, već zamjenica:

JELЬŽE

/svi koji/: *i jelьže mnosi h(ristoso)voju krovьju iskupleni jestъ...* (Bes 31, 213ba 4).

Leksem **nękoliko** navodi se kao prilog, ali ni u jednom primjeru ne dolazi uz glagol, pa ga možemo smatrati **skamenjenom zamjenicom** - atributom.

NĘKOLIKO

/nekoliko/: *nękoliko lętъ* (VencNik 3,9sq).

ДЪВАШЪДЫ / ДЪВОИШЪДИ / ДЪВОШЪДЫ / *dvaput*. Navodi se da je riječ o prilogu, međutim, niti jedan navedeni primjer nema uz sebe glagol, što upućuje na dvije činjenice:

1. da autori rječnika nisu prilog nužno dovodili u vezu s glagolom
2. da uz leksem nije stajao glagol, pa tada ne možemo govoriti o prilogu.

U svakom slučaju, zbog nepostojanja glagola vezanog uz prilog, ove lekseme ne navodim kao priloge količine, o njima bismo mogli govoriti kao o brojevima.

Primjer: *dvašdy kojegoždo lêt(a)* (NomUs1 47a 24, *dvaždy* Jas 32b 20).

Za razliku od leksema *дѣвашѣди*, za leksem *седѣмишѣди* /*sedam putal* ima primjera, pa je on i uvršten među priloge količine.

Primjer: *ašte sedmoricejр sьgrêšitъ vъ tє. i sedmoricejр obratitъ sє kъ tebє. g(lago)lє kajр sє* (Lk 17,4 Zogr Mar *sed'miščdi* Ostr).

4. Pridjevi koji su uvršteni u priloge

Leksem *skodo* navodi se kao prilog, ali riječ je o leksemu koji je vezan uz imenicu *voda* u genitivu i govorimo o skamenjenom pridjevu.

SKODO

/oskudno/: *skodo bêaše vody* (Supr 549,10).

B. LEKSEMI KOJI SU OZNAČENI KAO PRIDJEVI, A ZAPRAVO SU PRILOZI

Leksemi *unje*, *sulje*, *zblê* navode se kao pridjevi, premda je riječ o priložima.

UNJE

/bolje/: *unêje jestъ komu: unêe estъ ne ženiti sє* (Mt 19,10 Mar As Nik, *unje jestъ* Ostr).

SULJE

/bolje/: *ože ašte ti pokažр nynja. ne sule ti jestъ* (Supr 394,11).

ZBLÊ / ZBLÊ

/zlo/: *ašte zblê g(lago)lahъ sьvêdêtelъstvui o zblê* (Iv 18,23 Zogr As Sav Ostr).

III. Zaključak

Iz ovog popisa leksema vidljivo je da nije uvijek jednostavno sa sigurnošću tvrditi kojoj vrsti riječi pojedini leksem pripada. To ovisi o vezivanju pojedinog leksema uz glagol ili uz neku drugu vrstu riječi, te o mogućnosti samog leksema da jednom riječju odgovori na postavljeno priložno pitanje i na taj način označi okolnost u kojoj se odvija glagolska radnja.

Popis kratica

KRATICE BIBLIJSKIH TEKSTOVA

- Ps - Psalmi
- Mt - Evanđelje po Mateju
- Mk - Evanđelje po Marku
- Lk - Evanđelje po Luki
- Iv - Evanđelje po Ivanu
- 1 Kor - Prva poslanica Korinćanima
- 2 Kor - Druga poslanica Korinćanima
- Ef - Poslanica Efežanima
- R - Pavlova poslanica Rimljanima

KRATICE CITIRANIH IZVORA¹³

1. Zogr – Zografsko evanđelje, stsl. jezik
2. Mar – Marijinsko evanđelje, stsl. jezik
3. Nik – Evanđelje iz srpskog manastira Nikolja, srpska redakcija
4. As – Assemanijev evanđelistar, stsl. jezik
5. Sav – Savina knjiga, stsl. jezik
6. Ostr – Ostromirovo evanđelje, stsl. jezik
7. Christ – Apostolus Christinopolitanus, ruska redakcija
8. Ochr – Praxapostolus Achridanus, bugarska redakcija
9. Slepč – Praxapostolus Slepčensis, bugarska redakcija
10. Mak – Praxapostolus Macedonicus (Strumecensis), bugarska redakcija
11. Šiš – Praxapostolus Šišatovacensis, srpska redakcija
12. Sin – Sinajski psaltir, stsl. jezik
13. Pog – Psalterium Pogodinianum, bugarska redakcija
14. Bon – Psalterium Bononiense, bugarska redakcija
15. Lob – Lobkoviczev psaltir, hrvatska redakcija
16. Par – Psalterium croatico-glagoliticum e codice Bibliothecae, hrvatska redakcija
17. Euch – Sinajski euhologij, stsl. jezik
18. Supr – Suprasaljski zbornik, stsl. jezik
19. Bes – Gregorii Magni papae Homiliae in evangelia, češka redakcija
20. Chrabr – Traktat Crnorisca Hrabra, bugarska redakcija

¹³ Kratice se donose u obliku u kojem su zabilježene u Slovníku.

21. Venc – Vita palaeoslovenica s. Venceslai antiquior, češka redakcija
 - a. VencNov – capituli Noviani
 - b. VencMin – textum Menaeorum
 - c. VencVost – textum Vostokovinae
22. VencNik – Vita palaeoslovenica s. Vencesai recntior, češka redakcija
23. Nom – Metodijev Nomokanon, stsl. jezik
24. NomUsł – Uslugiensis, ruska redakcija

LITERATURA

- BARIĆ, E., M. LONČARIĆ, D. MALIĆ, S. PAVEŠIĆ, M. PETI, V. ZEČEVIĆ, M. ZNIKA: 1979. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- BENEŠIĆ, J. 1937. *Gramatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*, Warszawa: Instytut Wydawniczy "Biblioteka Polska".
- BIBLIJA 1983. (ur. J. Kaštelan, B. Duda). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- BRABEC, I., M. HRASTE, S. ŽIVKOVIĆ. 1954. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- DAMJANOVIĆ, S. 2003. *Staroslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- GRAMATIKA NA STAROBŪLGARSKIJA EZIK. 1991. Sofija: BŪlgarskata akademija na naukite.
- GRICKAT, I. 1983. O prilozima u srpskohrvatskoj lingvističkoj nauci, Ivić, M. (ur.) *Južnoslovenski filolog* 39. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1-41.
- HAMM, J. 1958. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- IVIĆ, M. 1978. O srpskohrvatskim rečeničnim prilozima, *Južnoslovenski filolog* 36. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1-17.
- IVŠIĆ, S. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- KATIČIĆ, R. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: JAZU, Globus.
- KOVAČEVIĆ, M. 1983. Atributska upotreba priloga u srpskohrvatskom jeziku, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, god. 26, br. 1. Novi Sad: Matica srpska, 131-144.
- PRANJKOVIĆ, I. 1993. *Hrvatska skladnja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- PRANJKOVIĆ, I. 2005. Suznačne riječi i njihove vrste. *Zbornik zagrebačke slavističke škole*. K. Bagić (ur.). Zagreb: FF press, 19-27.
- RAGUŽ, D. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.

- RJEČNIK. 2004. *Mali staroslavensko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SILIĆ, J. 2004. Suznačne (sinsematične) i samoznačne (autosemantične) riječi. *Zbornik zagrebačke slavističke škole*. K. Bagić (ur.). Zagreb: FF press, 13-18.
- SLOVNĪK. 1958- 1997. *Slovník jazyka staroslověnského I-IV*, Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.

SUMMARY

QUASI ADVERBS IN SLOVNĪKU JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO

The thesis analyses adverbs in Slovníku jazyka staroslověnského. We are discussed with the reference to lexemes considered to be unverified adverbs (adverbs of time, direction, place, quantity and manner) and lexemes that cannot be readily appointed to a certain variety of adverbs i.e. the circumstance they state.

Key words:
adverbs, quasi adverbs: of time, place, direction, manner and quantity

BORIS KUZMIĆ, MIRA MENAC-MIHALIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

SVEZE RIJEČI SA SASTAVNICOM "RUKA" U PRAVNIM ČAKAVSKIM TEKSTOVIMA OD 14. DO 18. STOLJEĆA

UDK: 811.163.42'282"13/17"
340.113

Izvorni znanstveni članak

U korpusu se uočava da se leksem "ruka" rijetko rabi samostalno, a često u svezi riječi. Nalazimo ustaljene sveze bez desemantizacije i ustaljene sveze s desemantizacijom, frazeme. Sve se sveze iz promatranoga korpusa uspoređuju s današnjim stanjem u čakavskom narječju.

Ključne riječi:
čakavski tekstovi od 14. do 18. st., sveze riječi sa sastavnicom 'ruka'

U našem jezikoslovlju nekoliko je radova u kojima se na korpusu starijih tekstova analiziraju sveze riječi: istraživala se hrvatska leksikografija i frazeologija 17. i 18. stoljeća (1), frazeologija Marulićeve *Judite* (5), Gundulićeve *Osmana* (2), Hektorovićeve *Ribanja i ribarskog prigovaranja* (3), Mažuranićeve *Smrti Smail-age Čengića* (4), Vitezovićeve rječnika *Lexicon Latino-Illyricum* (6) i frazeologija u *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (7). Iz navedenog je razvidno da se sveze riječi nerijetko proučavaju na korpusu rječnikā ili književno-umjetničkih tekstova na štokavskoj ili kajkavskoj osnovici, a pravni se tekstovi dosada nisu uzimali u obzir prilikom jezične analize. U ovom se radu kao korpus uzimaju stari čakavski tekstovi pravne regulative koji su zanimljivi i stoga što vjernije čuvaju osobine ondašnjih čakavskih govora budući da nisu nastali kao prijevod ili obrade stranih književnih tekstova. Analiza frazeologije starih čakavskih tekstova uspoređuje se s današnjom građom.

Proučavanjem pravnih čakavskih tekstova od 14. do 18. st.¹ može se zaključiti da se leksem "ruka" rijetko rabi samostalno, a često u svezi riječi.

¹ Rad je nastao na korpusu koji je Boris Kuzmić prikupio za svoj doktorat *Odnos između množine i dvojine u predstandardnom razdoblju hrvatskoga jezika*.

Uočavaju se:

1. ustaljene sveze bez desemantizacije (koje su rijetke): držati ča u rukah = držati rukama, goriti ča u rukah = držati goruće što u rukama, ručnik za ruki = ručnik za ruke, rukami učiniti = rukama iskopati, staviti ruku na propelo = staviti ruku na propelo,
2. ustaljene sveze s desemantizacijom, frazemi: biti med rukami = biti opkoljen, biti u okruženju, biti (najti se) v rukah komu (čijih, u koga) = biti u posjedu, biti u čijoj vlasti, dati / davati v (u) ruki (ruke) komu ča = dati / davati u vlasništvo; dati / davati na upravljanje, jimati ruke k čemu = posjedovati, imati što, po rukah (ruke) koga (čijih) = po komu, preko koga; vlastoručno.

Usporedba sveza iz promatranoga korpusa sa sadašnjim stanjem u čakavskom narječju pokazuje da se mogu podijeliti na:

1. sveze koje se poklapaju u potpunosti (bar u jednom značenju)
2. sveze koje se poklapaju djelomično
 - a. samo formom
 - b. samo značenjem (sastavnice se samo djelomično poklapaju)
3. sveze koje se ne poklapaju.

1. Sveze koje se poklapaju u potpunosti (ili bar u jednom značenju)

Frazem dojti (priti, iti) v ruke komu u 17. st. ima dva značenja: 1. nasljeđivanjem pripasti, 2. doći do odredišta. Danas je potvrđeno samo drugo značenje: *Došlo mi je u ruke* (Biograd).

Frazem prepisati mojom rukom, potvrđen u 17. st. u značenju: vlastoručno prepisati, postoji i danas (uz fakultativnu mogućnost variranja zamjenice): *Prepisala san to svojon rukon* (Split). *Prepisaću svojon rukon* (Vodice). Ovdje bi se, međutim, moglo spomenuti da bi se na ovaj skup riječi moglo gledati i drugačije. Budući da je u suvremenim govorima potvrđeno da glagol može varirati: *Svojon san rukon to napravila* (Biograd). i *Sagradija je kuću svojin rukama* (Biograd), frazemom bi se moglo smatrati i samo svojom rukom (rukama) u značenju “vlastoručno”.

2. Sveze koje se poklapaju djelomično

- a. Samo formom

Frazem jimati v (u) rukah (rukuh) ča, od 16. do 18. st. potvrđen u značenju “posjedovati, imati što”, odgovara današnjoj svezi imati u {svojim} rukama što, koja može biti frazem u značenju “kontrolirati situaciju, vladati situacijom”: *Imala je sve u svojin rukama* (Split). S druge strane postoje potvrde bez promjene u značenju sastavnica, bez frazema: *Imala je ona to u svojin rukama* (Split).

Frazem iz 14. st. pustiti čime z ruki u značenju “baciti, hitnuti što” može se po obliku usporediti s današnjim frazemom pustiti / puštati što iz ruke (ruku) koji ima dva drugačija značenja: 1. “ispustiti, prestati držati”: *Pustija je loptu iz ruke* (Biograd). 2. “izgubiti kontrolu nad čim, prestati kontrolirati što”: *Pusti to iz ruke* (Split). *Pustila je sve iz ruke* (Vodice). *Puštaj to iz ruku!* (Zadar).

Frazem pustiti / pušćati komu (koga) ča v (u) ruke (roke) (v rukah) u 15. i 16. st. potvrđen je u pravnom značenju nasljeđivanja “ostaviti / ostavljati, prepustiti komu koga što”, danas je potvrđen samo u općejezičnom značenju “prepustiti odluku, brigu o čemu komu”: *Prepuštan to u tvoje ruke* (Split).

Frazem uzeti / vzeti v (u) svoje (naše itd.) ruke potvrđen u 15. i 16. st. u pravnom značenju “preuzeti; naslijediti” danas ima pandan u frazemu uzeti u svoje ruke u općejezičnom značenju “preuzeti odgovornost”: *Uzeja je sve u svoje ruke* (Vodice).

- b. Samo značenjem (sastavnice se samo djelomično poklapaju)

Frazem podpisati {se} {čijimi (koga)} {vlašćimi} rukami, koji je od 16. do 18. st. potvrđen u značenju “osobno se potpisati”, u istom je značenju potvrđen i danas, ali su sastavnice u jednini: potpisati se svojom rukom *Potpisala san se svojon rukon* (Vodice).

Frazem postavljati ruke na koga, potvrđen u 15. st. u značenju “udarati, fizički napadati”, odgovara današnjem frazemu dignuti / dizati ruku (ruke) na koga pa se razlikuju u glagolskoj sastavnici i fakultativno u broju imenske sastavnice: *Digla san ruku na njega* (Biograd). *Diga je ruku na nju* (Split). *Opet diže ruke na te* (Vodice).

3. Sveze koje se ne poklapaju

Danas ne nalazimo sveze koje bi odgovarale svezama: biti med rukami, dati ruki na oružje na koga, davati k rukam, depozitati v ruke komu, jimati ruke k čemu itd.

U proučavanim starim tekstovima česti su sinonimni frazemi sa sastavnicom “ruka”, npr. u značenju “posjedovati, imati što” potvrđeni su frazemi: jimati ruke k čemu, jimati u svoje ruke, jimati v (u) rukah (rukuh) ča, jimati pri {čijih} rukah ča

U pravnim čakavskim tekstovima od 14. do 18. stoljeća, kao što bi se moglo i očekivati, najčešće su zastupljene sveze s pravnog područja, npr. u značenju posjedovanja (dvadesetak sveza), vlastoručnosti (7), fizičkoga ili ratnog obračuna (4), plaćanja (1), krađe (1). Rijetke su sveze iz svakodnevnoga života “dodavati”, “doći do odredišta”. U suvremenim čakavskim govorima frazemi s tom sastavnicom nemaju pravne konotacije.

S obzirom na to da su stari pravni tekstovi uspoređeni s potvrđama iz čakavskih govora, prikupljenih anketiranjem studenata, izvornih govornika, očekivana je (ne)podudarnost i potvrđena.

**Mali rječnik sveza sa sastavnicom "ruka"²
u pravnim čakavskim tekstovima od 14. do 18. st.**

biti med rukami = biti opkoljen, biti u okruženju

17. st. (srednjočakavski)

... vsi da su dužni služiti i na svojem mestu ostati, doklam je godar neprijatelj med rukami, i dokle su seregi skupni... (SHK 2, CLXXVII)

biti (najti se) v rukah komu (čijih, u koga) = biti u posjedu, biti u čijoj vlasti

15. st. (srednjočakavski)

... mi knez anž frankapan... a po ne semrti selo rečeno budući nam v rukah s gospu barbaru našu sestru... (AC, CXL), ... na kom ni sada kneta, ki e sada pod u matija matarinića v rukah a to na čast gospodinu bogu... (AC, CLX)

16. st. (sjevernočakavski)

... potvarjujem taštament moga pokojnoga brata Matia zaradi stanja negova ko stanje est v rukah moih... (L, 118)

(srednjočakavski)

... da e gospodin gašpar turčić v uzi v rukah v hiži počtovanoga gospodina pavla polovića... (AC, CLXXXI), ... rečena gospa Ana udova, ako bi se ča v rukah nije moglo najti te takove gibuće marhe... (AC, CCLXXV), T... va no vrime rečena stran totuševina v rukah istinoga kneza mikloša zrinskoga bila bi... (AC, CCLIX)

dati ruki na oružje na koga = napasti koga oružjem

17. st. (sjevernočakavski)

... isto leto su našli aki bi ki stegnul, ale dal ruki na kakovo oružje, na kega si budi drago, pada penu l. 4... (MZ, 249)

dati / davati v (u) ruki (ruke) komu ča = dati / davati u vlasništvo; dati / davati na upravljanje

14. st. (sjevernočakavski), prijepis iz 16. st.

... i tu pokazaše i daše v ruke gospodinu markezu list ki biše pisan na let božih 1271... (AC, VI)

² Rječnik nastao na korpusu koji je Boris Kuzmić prikupio za svoj doktorat *Odnos između množine i dvojine u predstandardnom razdoblju hrvatskoga jezika*.

15. st. (južnočakavski)

... i tu sto libar i osamdeset i daše Katarini u ruke i držanie onu zemlu u Tišičih, ka e ot Mikulice bila... (MR)

(srednjočakavski)

... i ja vitko više imenovani dah vinograd više imenovani v ruke otcu vikarušu, i da k tomu jur nima nigdor ča govoriti... (AC, XCVIII), ... oni porotnici esu prosili obiju stranu da im dadu u ruke ta dug prez rote načiniti... (AC, LX), ... to je blago carkve svete Marie, ko bi dano v kaštel v ruki Jurku kapitanu... (HS, 188), ... i ošće dasmo v ruki rečenomu Jurku ubrus 58, ošće paramenti dvoje, križ jedin... (HS, 188)

16. st. (sjevernočakavski)

... a po ne smarti da bude volna dati ga v roke komu bude nei drago... (L, 62), ... daje i kunseliva Tomiću rečenomu v ruke od sada do pet let... (L, 54)

(srednjočakavski)

... nego se damo vu(!) ruke crikvi i gospodinu z glavami, z marhu i žitkom... (AC, CCLVI), ... na to da bi knez mikloš zrinski istomu knezu petru kegleviću to iminjje zgora pisano v ruke nega dati imal... (AC, CCLIX), ... gospodinu meni sagda milostivomu da se da v ruke Lubiana... (IKTV, 38)

17. st. (sjevernočakavski)

... postaviše svega starešinu na leto greduću suca Gržeta Pričevića i daha mu braščenu v ruki da governa kako bole zna... (V, f. 3r), ... postaviše svoga starešinu na sopeta župana Petra Serga na leto greduću i daomu v ruki braščenu i skrb da governa... (V, f. 8v), ... prejsmo za našega starešinu Valetau Zrenščaka i daho mu v ruki rečenu braščinu... (V, f. 9r), ... i postavihu starešinu mene popa Bartula Bulić i daho mu v ruki kvadernu... (V, f. 73r), ... i postaviše svega starešinu pre Baretu Bulića ja i daho mu v ruki kvadernu braščenu... (V, f. 81r), ... i postavihu svoga starešinu na leto greduće Jadreta Banića i dahu mu v ruki braščenu da governa... (V, f. 18r), ... i postavihu svoga starešinu na leto greduće sopeta Mihela Zrenščaka i daše mu v ruki kvadernu... (V, f. 69r), ... i osta sopeta Mihel Zrnščak na leto greduću i daše mu v ruki kvadernu braščenu... (V, f. 70r), ... i postavihu svoeg starešinu na sopeta Mihela Zrnščaka i daše mu v ruki kvadernu... (V, f. 72r), ... i postavihu za svega starešinu na sopeta mene popa Bartula Bulića na leto greduću i daho mi kvadernu v ruki i skr veliku... (V, f. 80r), ... i postavihu mene pre Baretu za svega starišunu na sopeta na leto greduću i daho mi v ruki kvadernu i braščenu vsu... (V, f. 83r), ... ku dotu da u ruke rečenomu Antonu Barkoviću... (MD)

(srednjočakavski)

... ke pineze imaju platiti polovicu o Miholji, a drugu polovicu o Božiću i u ruke dati našem prefektušu... (KL 1)

18. st. (srednjočakavski)

... ki je meni moj brat abat i njim njihovi prijatelji u Riku slali i dali jih u ruke Laliću i njegovoj družini... (SHK 3, CLXXXVII)

davati k rukam = dodavati17. st. (srednjočakavski)

... dužni su tlaku i delavce ki meštrom k rukam daju i nose budi kamenje i japno ali drivje... (VU, 6r), ... takajše su dužni pomoći k rukam davati... (VU, 6r)

depozitati v ruke komu usp. dati / davati v ruki (u ruke) komu što16. st. (sjevernočakavski)

... da ima depozitati v ruke meni popu Mikuli, nodaru kako se udrži po kanceliriji... (L, 138)

dojti (priti, iti) v ruke komu =³ 1. nasljeđivanjem pripasti, 2. doći so odredišta17. st. (srednjočakavski)

... pošli su i ostalo po jagmili i meni ga ni ništare v ruke došlo... (SHK 2, X), ... dajem na znanje svim i komu se dostoji i v kih poštovanih ruke ovi moj otvoreni slobodni list dojde... (SHK 2, LXVI)

držati ča u rukah = držati rukama18. st. (južnočakavski)

... i na martvi dan svi se bratimi imaju skupiti i kada se dviže Božje Tilo, da darže sviće goruće u rukah i ako bi koji ne doša na ove mise da plaća libricu voska... (MBSM)

goriti ča u rukah = držati goruće što u rukama18. st. (južnočakavski)

... svi se imaju naći na tih misah i goriti sviće u rukah prez da jim se zapovida pod penu librice voska... (MBSK)

iti v. dojti (priti, iti) v ruke komu17. st. (sjevernočakavski)

... i to da gre Periću u ruke k Škrivaniću... (L, 272)

³ Anić: doći u ruku = dospjeti u domet čije vlasti

jimati ruke k čemu = posjedovati, imati što16. st. (srednjočakavski)

... da niktör nima izvan kneza Mamule k onoj zemli ruke nikakove i da ima od vsih u noj zemlu miran biti... (PHL, IV)

jimati u svoje ruke = posjedovati, imati što17. st. (srednjočakavski)

... od koga po nijedan način ne moremo ni današnji dan statuta i protokola u svoje ruke jimati... (FV)

jimati v (u) rukah (rukuh) ča = posjedovati, imati što16. st. (srednjočakavski)

... i ja da bih moju dušu imil djavlu v rukah ne bih je imil čim skupiti... (AC, CCXXII), ... tere ote imiti u nih rukah vse brode na savi... (AC, CCXXII)

17. st. (srednjočakavski)

... kako v. ekscelencija jesu zadovoljno informani, budući ga na prostanje tri puta jimali u rukah... (SHK 3, LIV)

18. st. (srednjočakavski)

... ki je meni odgovoril da ima dva lista njihova u rukuh da će jih pokazat... (SHK 3, CLXXXVII)

jimati pri {čijih} rukah ča = posjedovati, imati što17. st. (srednjočakavski), prijepis iz 18. st.

... kako se razumi u senjskih pismih i pri rukah jimajućih svidočbinah i poglavar-skih odlukah, je Vlahom, nego na dobru volju... (SHK 2, CLXVII)

18. st. (srednjočakavski)

... nego da su iz Senja nikoji ljudi kih nisu jimenovali, po njih poručili i pisali da jimaju dva lista pri svojih rukah... (SHK 3, CLXXXVII)

krasti v svojih rukah = utajiti povjerenu stvar16. st. (sjevernočakavski)

... ki bi sam v svojih rukah kral zapada marak 10... (VPZ 1, 3-3)

križ v rukah nositi = nositi križ u rukama14. st. (sjevernočakavski), prijepis iz 16. st.

... ki znajahu pravdu i razvodi vsaki nih križ noseći v rukah, kažući prave termeni i zlamenja... (AC, VI), ... da pelaju po razvodeh i termineh teh 18 starac na pred, vsaki nih križ v rukah noseći pravo kako su slišali od starih i držali... (AC,

VI), ... i tako vsaki nih križ v rukah noseči idoše naprid od posrede valijola drage ravno koronu kažeč i stara zlamenja i gromače... (AC, VI), ... i tako idoše naprid starci, vsaki nih v rukah križ noseči od kubi crekvi i tako ravno na ednu rupu... (AC, VI)

kuševati (ljubiti) ruke komu = izraziti komu poštovanje

17. st. (srednjočakavski)

... gospodine biskupe... kako branitelju duš i karvi naše, kušujući posvećene ruke v. p. g. ponizne i pokorne sluge... (SHK 3, LXXII), ... uzradujte nas tužnih jednim radostnim listakom, ruke v. presvitile ljubimo... biskupu Seliševiču... (SHK 3, LXVII)

na nogah [činiti ča] = pri punoj svijesti [što raditi]

16. st. (sjevernočakavski)

... ja ju pušćam na nogah v ruke mojim sinom i z onim zavezom kako sam ga ja držal... (L, 129), ... pak narejuem da ona zadušćina ku je pustil moj pokoini otac v kalamići Žuntičinu, ja ju pušćam na nogah v ruke mojim sinom... (L, 129)

najti se v. biti (najti se) v rukah komu (čijih, u koga)

ostati (stati, ostajati) v rukah {u} koga = biti naslijedeno

16. st. (sjevernočakavski)

... i jošće ostaje v rokah u Pera rečenoga libar 70 za intrade... (L, 102), ... a te rečene ovce da imaju stati v rukah moe obiteli... (L, 1)

(srednjočakavski)

... odlučeno bi da v rukah rečenoga ferenca klinčića ostane... (AC, CCLXXV), ... i tako osta v rukah rečenih ivana klinčića i mihalja mihaljevića i da ju vladaju kako sami svoje vlastovito iminje... (AC, CCLXXV)

ostaviti pri rukuh komu ča = ostaviti u naslijede

17. st. (srednjočakavski)

... zemlje generalske imaju se onim pri rukuh ostaviti koji su je do sada ladali i delali... (SHK 2, CCXXXIV)

po rukah (ruke) koga (čijih) = po komu, preko koga; vlastoručno

15. st. (srednjočakavski)

... i to bje traćeno vse na crkvenom postu po rukah kaštalda... (HS, 177), ... da on i nega ostanak da e slobodan i oblastan plno tu kapelu udržati i otdavati po svojih rukah komu nemu drago... (AC, LXIV)

(južnočakavski)

... kim kumasurom daju vsu moju oblast... i da ministrajv vsim moim blagom po svojih rukah kako niže naporuju... (AC, LXVII)

17. st. (južnočakavski)

... da naš župan ima zapisivati sve ča se udušije na ime od skule po njega ruke ali prokuratorih ... (PBSS)

podpisanje {vlašće} čijih ruk (čije ruke) = vlastoručni potpis

16. st. (srednjočakavski)

... mi juraj gospodin zrinski... i miklouš... i tomu našem danju na potvrđenje dali smo ov naš otvoreni list pod pečati naše i naših ruk podpisanjem u našem gradu... (AC, CCLXXXIV), ... mi štefan frankapan... i ostanku njegovu va veki ov naš otvoren list pod pečat našu i naše ruke podpisanje v ozlju... (AC, CC-LXXIX), ... mi volfan frankopan... na tomu dasmo ovi naš list pod naš pečat i ruke naše vlašće podpisanje... (PHL, IV)

16. st. (srednjočakavski), prijepis iz 17. st.

... mi juraj knez zrinski... i krištof knez zrinski... i na to mu dasmo ta naš list otvoren pod naše pečate i ruk naših podpisanje v ozlju gradu našem... (AC, CC-LXXVII), ... mi stepan frankopan... i mi juraj knez... dali smo ov naš otvoreni list pod pečati naše i naših ruk podpisanje... (AC, CCLXXX), ... mi juraj knez... i miklouš takajše... i tomu našem danju na potvrđenje dali smo ov naš otvoreni list pod pečate naše i naših ruk podpisanje, v našem gradu... (AC, CCLXXXVI), ... mi juraj knez... na koje svidočastvo ta naš list pod pečat našu i ruke naše podpisanjem tim počtovanim fratrom dali smo... (AC, CCLXXXVII), ... mi štefan frankapan... dasmo im ta naš list otvoreni pod naš navadni pečat i ruke naše podpisanjem... (AC, CCLXXXVIII)

17. st. (srednjočakavski)

... dah ja ta moj list slobodni pod moj pečat i moje ruke podpisanje... (SHK 2, LXVI)

podpisati {se} {čijimi (koga)}{vlašćimi} rukami = osobno se potpisati

16. st. (srednjočakavski)

... oblastju našom nam od istih stran v dugovanju nih rečenom kripostju istinih listov obitnih zaveznih, rukami nih podpisanih i pečati nih navadnimi zaisćaćenih... (AC, CCLIX), ... mi juraj i krištof, knezi zrinski... tomu našem danju na potvrđenje dali smo ov naš otvoren list na kom naši pečati vise, i našimi rukami podpisanje se... (AC, CCLXXIII), ... mi juraj i krištof, knezi zrinski... našem danju na potvrđenje rečenomu paulu babonosiću dasmo ta naš otvoren list, pod naše pečati i našimi rukami podpisanje se... (AC, CCLXXVI), ... knez mihal

herendić i knez juraj hreljac svojemi se rukami podpisaše i svoje pečate na ovu sentenciju postaviše... (AC, CCXCIV)

16. st. (srednjočakavski), prijepis iz 17. st.

... mi juraj i krištof, knezi zrinski... i na to mu dasmo ta naš otvoren list, našimi pečati zapečaćen i našimi se rukami podpisasmo... (AC, CCLXXI), *... i oni ki pisati znaju položivši navadne svoje pečati svojimi se vlašćimi rukami podpisali po imeni bartol dijak juričić, juraj švarački, ivan severšić...* (AC, CCLXXIV)

17. st. (sjevernočakavski)

... i mi zgora rečeni komisari za više verovanje i bolje tverdnje podpisasmo se našimi rukami i pečate naše postavismo... (BKU)

17. st. (srednjočakavski), prijepis iz 18. st.

... ki svi zgora imenovani gospoda, oficijenti i poglaviti ljudi postaviše na ovo pismo njihove pečate i njihovimi rukami podpisaše... (SHK 2, CLXVII)

pod ruke čije podpisanja = vlastoručni potpis

18. st. (srednjočakavski)

... mi hanibal... dasmo rečenim selcem Jeseničkim ovu našu patentu pod ruke naše podpisanja i velikoga pečata našega tvrđujemo... (SHK 3, CXXXVIII)

postavljati ruke na koga = udarati, fizički napadati

15. st. (južnočakavski), prijepis iz 16. st.

... kad sin postavlja ruke na roditelje... 3. kad ji osvadžuje u kojemu pomankan`ju, koji nije protiva viri, oli poglavici svitovnomu... (PS, 49c)

predati (pridati) / predavati (pridavati) {koga / ča} v (u) ruke koga//komu (čije) = predati / predavati, prepustiti / prepustiti (se); oporučno ostaviti / ostavljati komu što

16. st. (sjevernočakavski)

... i ... ne imijući se komu pridati v ruke nego gospodinu bogu i majki negovi i bratji svetoga Antona v Lošini... (L, 2)

(srednjočakavski)

... pri tom dugovanju, kada se gori imenovani pinezi predaše v ruke kneza radula daića... (AC, 43)

16. st. (srednjočakavski), prijepis iz 17. st.

... preporučamo našu dušu Bogu vikovičnemu... tako ju zopet dobrovolnim zakonom izručamo i v ruke njegove predajemo... (AC, CCLXXIV)

18. st. (južnočakavski)

... naš Isukarst jedino rođeni sin tvoj nije se uzboija u ruke pridati ubojic, i križa podniti mučenija koji s tobom žive... (MBSK)

prepisati mojom rukom = vlastoručno prepisati

17. st. (sjevernočakavski), prijepis iz 18. st.

... ljubeznivi štavče nemoj se začuditi ako pred očima t` ostavljam u ovih knjigah z mojom rukom prepisan zakon tersatski... (TZ, 2r)

pridavati čiju dušu u ruke Stvoritelja svemogućega Boga = predavati dušu Bogu; umrijeti / umirati

18. st. (južnočakavski)

... da pridaje naiparvo dušu svoju u ruke Stvoritelja svemogućega Boga, a tilo svoje materi zemlji... (TK, 3)

prijati k čijim rukam ča = primiti, preuzeti što

17. st. (srednjočakavski)

... ja Stanko i Ive Švabići... tako da smo mi vsi gore imenovani skupa gore rečenu sumu pinez, viljahan i kuplenik pšenice k našem rukam uredno i pošteno prijeli... (LŠ)

prijati v (u) {čije} ruke koga = preuzeti vlast nad kim

15. st. (srednjočakavski)

... mi kanonici... načinismo ta dug i prijasmu te kmete u naše ruke... (AC, LXXII)

16. st. (sjevernočakavski)

... da nam gospodin cesar list, kada nas prie v svoe ruki od Favalíća... (VPZ 1, 2-15)

18. st. (sjevernočakavski)

... i na te zakone niže pisane da nam Gospodin Cesar list, kad nas prije u svoje ruke od Favaljsi... (VPZ 2, 2-15)

priti po čijim rukah = doći nečijim nalogom

15. st. (srednjočakavski)

... poniženo preporučenje ocu i gospodinu Mikuli, opatu zagrebskomu... te ocu za vas spraviti i ta red držati kako vam pridu v ruke i po vaših rukah kako e on naredil, da tako učinite... (HS, 262)

priti pod ruke komu = doći do ruku *komu*, dospjeti u čiju blizinu, slučajno se naći *komu* nadohvat

17. st. (sjevernočakavski), prijepis iz 18. st.

... ja preja prepisah u ove knjige na harte 51 i u harte 61 lego ova mi pridu pod ruke keh skupa z riparum od l. 25... (TZ, 2v)

priti v ruke v. dojt (priti, iti) v ruke komu

15. st. (srednjočakavski)

... poniženo preporučenje ocu i gospodinu Mikuli, opatu zagrebskomu... te oću za vas spraviti i ta red držati kako vam pridu v ruke i po vaših rukah kako e on naredil, da tako učinite... (HS, 262)

prodati (odati...) v tuje ruke = otuđiti

15. st. (sjevernočakavski), prijepis iz 16. st.

... ta ni oblastan ni svobodan blagom zgora pisanim prodati ni odati ni zastaviti v tuje ruke, nere opravlati i uživati časnim zakonom jedan do drugoga... (HS, 42)

prostriti čije ruke = otvoriti se, okrenuti se čemu

15. st. (srednjočakavski)

... i očemo k sebi pritisnuti vsih onih ki... prostru ruke svoje, zač se ono ne nahodi na vom sviti pohvaleno... (AC, CLI)

pružiti ruke u ča = postupiti na čiju odgovornost

15. st. (južnočakavski), prijepis iz 16. st.

... ne bojeći se gospočke globe, u naš odgovor slobodno da pruži ruke svak... (PS, 92a)

pustiti čime z ruki = baciti, hitnuti što

14. st. (srednjočakavski), prijepis iz 16. st.

... ako bi niki udril koga nožem ali kamikom z ruki pusteć, plati 12 cezlez a vazda lekarija shranena... (KČS, 13-4)

pustiti / puščati komu (koga) ča v (u) ruke (roke) (v rukah) = ostaviti / ostavljati, prepustiti *komu* koga što

15. st. (srednjočakavski)

... ke strane tako da su i pustili ta dug nim u ruke da ga oni načine prez rote... (AC, LX), ... i činu dom petra brbirskoga svoičaka moga kamasura i jiliju stipana sina i nemu puščam vse moe v rukah a mater moju činu red moi va to ča ei pustim... (AC, LXXXII)

16. st. (sjevernočakavski)

... puščam ednoga vola moga naibolega, ki se naide po smarti mojoj, v roke mojim sinom, da ga održe... (L, 129), ... ja tu dragu i to trsje puščam v ruke moim sinom da je jimaju lipo i dobro guvernati... (L, 129), ... a zemlu ka e v Jadrošinskom i na zgavji ograde kol masline, puščam ju v ruke Martinu Sladiniću, mojemu netjaku... (L, 2), ... vse to puščam v ruke momu sinu Matiju i mojoj hčeri Antoni i Gašparu netjaku... (L, 109), ... puščam zemlu i trsje ko e moje na Portulah v ruke moim sinom i Jivanu i Matiju, da bude nihovo libero franko... (L, 109), ... a to rečeno stanje puščam v ruke moga sina Marka... (L, 118), ... a zemlu ka e v Jadrošinskom i na zgavji ograde kol masline, puščam ju v ruke Martinu Sladiniću, mojemu netjaku... (L, 2)

razlučiti (razdeliti) po rukah od koga = podijeliti između koga, razdijeliti među kim

17. st. (sjevernočakavski)

... imaju bit razlučene i razdeljene, kako i pervo, po rukah od deset starejih i dveh sudac po pošibiltade... (MZ, 264)

ručnik za ruki = ručnik za ruke

17. st. (sjevernočakavski)

... i drugoga imijaše, ubrusi i rubci i ručniki za ruki i šivanih listo i tankih... (TSI, 1)

ruk lastovitih čijih križ = vlastoručni potpis križem

18. st. (srednjočakavski)

... potverdi se, kak takaj mi gori imenovani i niže podpisani naših lastovitih ruk križ potverdismo... (LIF)

rukami učiniti = rukama iskopati

15. st. (južnočakavski), prijepis iz 16. st.

... a ča je voda rvenica ka je rukami učinjena, toj je rič gibuća... (PS, 50c)

staviti ruku na propelo = staviti ruku na propelo (pri polaganju zakletve)

17. st. (sjevernočakavski), prijepis iz 18. st.

... i ta klečeći stavivši ruku na propelo med dvimi svićami gorućemi priseć ima osam dan po Miholje... (TZ, 7r)

uložiti ruke = založiti se

15. st. (južnočakavski), prijepis iz 16. st.

... svak ko se namiri da može ruke uložiti da se razjagmi u naš odgovor... (PS, 107c)

uzeti (vazeti, vzeti, zneti/znimati) iz (z) ruk komu (koga) = oduzeti /oduzimati komu što

15. st. (južnočakavski), prijepis iz 16. st.

... tomuj se jure veće vazeti ne more iz ruk, da more mu se u miru postaviti i u dio njegov... (PS, 80b)

16. st. (sjevernočakavski)

... da su z ocem i z materu mnogo splatili za rečenoga Lovrenca i blaga parat z ruk drugih ljudi zneli... (OVS 1, I. 19)

(srednjočakavski)

... da bi se imil rečeni grad razvrčić ili meni ga iz ruk vzeti zač ni moguće budući v turskoj zemli... (IKTV, 39), ... da e to vaša vazda bila humačka plemenščina i pripelivali su gospodu krbavsku staru i nigdar ih nisu znimali z ruk... (AC, CLXXXVIII)

17. st. (sjevernočakavski)

... dajem Matiju zgora pisanomu... paki 6 ovac na pol od više do tri leta, da mu se ne mozite z ruk zneti... (L, 259)

uzeti (vzeti) k rukam = zarobiti, uhvatiti

17. st. (srednjočakavski)

... i porat nas od svake sile razbojev i halavanj čuvati i te takove udilje k rukam zeti kapitanu ali porkulabu obznaniti... (VU, 2v)

uzeti / vzeti v (u) svoje (naše itd.) ruke koga ča {od koga} = preuzeti; naslijediti koga što {od koga}

15. st. (sjevernočakavski), prijepis iz 17. st.

... mi gospodin domša z vladihovič... da smo vzeli u naše ruke i u naše obarovanje ivaniša grgurića, nega i nega imanie... (AC, XXX)

15. st. (srednjočakavski)

... mi knez žigmunt frankapan... toga rečenoga kmeta mi uzesmo v naše ruke i k tomu spomenusmo se li devociona našega... (AC, LXXVI), ... mi tomaš mogo-rić... i tu mu mi dasmo našega pristava da gre š nim k nega bližnim i da ih nudi da vzamu v svoje ruke svoje pristojane... (AC, CXXX)

16. st. (srednjočakavski)

... mi knez brnardin frankapan... da rečeni grad iskupuemo i oslobajamo i v naše ruke vzesmo od rečenoga grgura štefkovića... (AC, CCXCIII)

vazeti iz tretih ruk = oduzeti, uzeti, preuzeti od treće osobe

16. st. (srednjočakavski)

... da je moj did i moj otac ovu senokošu kupil po zakonu krašičkom i iz tretih ruk vazel zač je tu senokošu deržal niki gergur... (AC, CCXCIV)

zbrojiti u ruke komu = isplatiti, platiti komu

18. st. (srednjočakavski)

... i te rečene libre 9 šubito je zbrojil rečeni kupac u ruke rečenim prodavcem, a priženti mene nodara i svidoci niže pisani... (HGI, 40)

zneti čije ruke = odreći se

15. st. (srednjočakavski)

... mi knez žigmunt frankapan... ovo od sada naprid i u veki znemli naše ruke naplni i našega ostanka i naših vsih oficijali... (AC, LXIV), ... mi štefan, dujam, martin, jurai, bartol, anž, mikula de frankapani, krčki, senski, modruški i proča-ja knez... i da mi iz rečenih posasionih iznamemo ruke naše nisko i visoko, kako su naši prvi naredili... (AC, LXXX), ... ednu stupu i ednu pilu tim istim fratrom remetam odpustiti slobodne imite i sasvima istih malinov, pile i stupe ruke vaše van zneti... (AC, XCI)

zručiti v ruki komu = ostaviti u naslijeđe, izručiti, prepustiti

16. st. (sjevernočakavski)

... obe parte jesu dobrovoljnim načinom se konprometili i v ruki rečenomu gospo-dinu i sudcem zručili... (OVS, II. 4)

17. st. (sjevernočakavski)

dati ... ki Ivan zručí tu zemlju temu Tomiću od danas v ruki napred da ju mozi uživati i dat i prodat (HGI, 18)

Popis izvora**14. st.**

sjevernočakavski, prijepis iz 16. st.

1. AC – Acta Croatica, VI. Razvod međa posjedovanja patrijarha oglejskoga, kneza pazinskoga, općine pazinske, vlade mletačke i drugih vlastelina zemlje istrijanske (5. 5. 1325., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)

srednjočakavski, prijepis iz 16. st.

1. KČS – Krčki (Vrbanski) statut (1388., u Rački, F. i dr. 1890)

15. st.

sjevernočakavski, prijepis iz 16. st.

1. HS – Hrvatski spomenici, 42. Župnik lovranski Raden razdjeljuje svoju imovinu (Lovran, 9. 5. 1410., u Šurmin, Đ. 1898)

sjevernočakavski, prijepis iz 17. st.

1. AC – Acta croatica, XXX. Domša z Vladihović, banovac Dalmacije i Hrvatske, oslobađa Ivaniša Grgurića s njegovim kmetovima od pravomoći nižih činovnika (Podhumac, 10. 5. 1431., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)

srednjočakavski

1. AC – Acta croatica, LX. Stol tninski rješava parnu Marka Deaniševića i Jurja Henčića iz Srba (Tnin, 18. 10. 1451., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
2. AC – Acta croatica, LXIV. Knez Štefan Frankapan daruje Mrtinu Oštreheriću više prava i posjedovanja (Modruš, 10. 7. 1457., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
3. AC – Acta croatica, LXXII. Apaj Liković načinja se s modruškim kaptolom za neke dužnosti, što ih je imao prema crkvi toga kaptola (Modruš, 4. 8. 1463., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
4. AC – Acta croatica, LXXVI. Knez Žigmunt Frankapan daruje samostanu sv. Mikule na Gvozdu neka posjedovanja i prava (9. 8. 1464., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
5. AC – Acta croatica, LXXX. Knezovi Frankapani, Štefan, Dujam, Martin, Juraj, Bartol, Anž i Mikula, potvrđuju remetama sv. Jelene i sv. Spasa mlinove i zemljišta (Senj, 5. 3. 1466., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
6. AC – Acta Croatica, LXXXII. Oporuka Tomana Matešića, kapelana ugljanskoga (Ugljan, 22. 4. 1466., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
7. AC – Acta Croatica, XCI. Modruški kaptol prepisuje listinu kralja Matijaša, u kojoj se daju neka imanja fratrima sv. Mikule na Gvozdu (Modruš, 10. 6. 1471., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)

8. AC – Acta Croatica, XCVIII. Vitko Krajač prodaje svoj vinograd Stanislavu vikaru samostana sv. Mikule na Gvozdu (1. 4. 1475., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
9. AC – Acta Croatica, CVIII. Zastupnici biskupa senjskoga Pavla i senjskoga kaptola u parbi s draškim opatom Ivanom, pridržaju si pravo na opata Ivana (22. 10. 1484., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
10. AC – Acta Croatica, CXXX. Ivan Kosinski zalaže dio svoje plemenštine prioru samostana sv. Spasa pred buškim stolom (U Bužah, 1490., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
11. AC – Acta Croatica, CXL. Knez Anž Frankapan daruje fratrima samostana sv. Jelene kod Senja selo Košćice, koje bijaše dano Jeleni ženi kneza Žigmonta (Brinje, 4. 6. 1493., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
12. AC – Acta Croatica, CLI. Senjski biskup Andrija šalje žakna Andriju, da kupi prineske, kojima bi se imale kupiti orgulje za stolnu crkvu u Senju (16. 8. 1496., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
13. AC – Acta Croatica, CLX. Paval Slavković prodaje jedan ždrijež a pol ždrijeba poklanja fratrima b. d. M. u Zažičnu, pred stolom ličkim (Na Skurini, 26. 4. 1499., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
14. HS – Hrvatski spomenici, 177. Bilješka na glagolskom misalu u Propagandi (Omišalj, 17. 6. 1475., u Šurmin, Đ. 1898)
15. HS – Hrvatski spomenici, 188. Bilješka na glagolskom misalu u Propagandi (Omišalj, siječnja 1480., u Šurmin, Đ. 1898)
16. HS – Hrvatski spomenici, 262. Mikula Mikulanić piše opatu Mikuli u Zagrebu poradi oporuke arhižakna senjskoga Pera, koji je umro u Zagrebu (Senj, 1496., u Šurmin, Đ. 1898)

južnočakavski

1. AC – Acta croatica, LXVII. Oporuka dom Petra Kršavića (Sustipan, 12. 1. 1460., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
2. MR – Mikula (Mikulica) Ružnović prodaje pred kliškim stolom svoju zemlju "u Tišćih" Blažu Jakovliću i ženi njegovoj Katarini (Klis, 20. 5. 1460., u Šurmin, Đ. i V. Klaić 1903)

južnočakavski, prijepis iz 16. st.

1. PS – Poljički statut (1440., u Junković, Z. 1968)

16. st.

sjevernočakavski

1. L – Glagoljski lošinjski protokoli notara Mikule Krstinića i Ivana Božičevića (1564 – 1600, u Košuta, L. 1988)

2. VPZ 1 – Veprinački zakon (1507., u Margetić, L. 1995)

srednjočakavski

1. AC – Acta Croatica, CLXXXI. Dva senjska kanonika izjavljuju pred kapitolom, da će biti poruci za popa Gašpara Turčića, koji je bio u uzi u modruškoga vikara Pavla Polovića (Senj, 10. 5. 1509., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
2. AC – Acta Croatica, CLXXXVIII. Porotnici svjedoče Humčanima za njihovu plemenštinu (8. 7. 1510., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
3. AC – Acta Croatica, CCXIII. Knez Brnardin Frankapan iskupljuje grad Dubovac od Grgura Štefkovića, komu ga bješe dao za miraz s kćerju svojom Veronikom, te mu daje selo Vinicu (Modruš, 20. 12. 1525., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
4. AC – Acta Croatica, CCXXII. Knez Krištofor Frankapan piše senjskomu biskupu Franji Jožefiću, što bi valjalo činiti, da se Hrvatska predobije za Zapolju (Ivanić, 31. 7. 1527., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
5. AC – Acta Croatica, CCLVI. Mihalj i Marko Vinkovići, tuženi da su neka kve novce iskopal, izjavljuju pred stolom topuskim, da se neće opirati nego da se daju u ruke svojoj gospodi (Topusko, 4. 8. 1550., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
6. AC – Acta Croatica, CCLIX. Obrani suci u parnici kneza Nikole Zrinjskoga protiv kneza Petra Keglevića zbog dobra Selca određuju novi rok za dalje dokazivanje (Petrinja, oko 1552., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
7. AC – Acta Croatica, CCLXXIII. Juraj i Krištof knezovi Zrinjski daruju Janušu Černiku, vjernomu sluzi svomu, sedam i pol kmetskih selišta i jednoga željara na Belici u Međimurju (Ozalj, 26. 11. 1570., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
8. AC – Acta Croatica, CCLXXV. Franjo Klinčić pogađa se mirnim putem sa svojim bratom Ivanom i svakom Mihaljem Mihaljevićem glede nekih stvari, za koje su se bili zavadili (Na Selnici, 1572., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
9. AC – Acta Croatica, CCLXXVI. Juraj i Krsto knezovi Zrinjski zapisuju svojemu kapitanu Pavlu Babonosiću za njegovu službu neka sela u Kučli i Zadoharju (Ozalj, 2. 7. 1572., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
10. AC – Acta Croatica, CCLXXIX. Stjepan Frankapan poklanja više sela službeniku svomu Krsti Isačiću (Ozalj, 21. 2. 1573., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
11. AC – Acta Croatica, CCXCIV. Krašički sud rješava pravdu među Ivanom Kozlovićem i Matakom Talkovićem (Krašić, 30. 11. 1581., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)

12. AC – Acta Croatica, 43. Zadužni list kneza Daje Vukovića na novce, što ih je posudio od kneza Mihalja Herendića (Mlaka na Mrežnici, 14. 1. 1583., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
13. IKTV – Izvješća o kretanjama turske vojske uz hrvatsku granicu (1545. – 1599., u Bojničić, I. 1914)
14. OVS – Odluke veprinačkoga suda (1589. – 1591., u Strohal, R. 1914)
15. OVS 1 – Odluke veprinačkoga suda (1598. – 1599., u Strohal, R. 1917)
16. PHL – Pet hrvatskih listina iz ljubljanskog arhiva (1562., u Ivić, A. 1917)

srednjočakavski, prijepis iz 17. st.

1. AC – Acta Croatica, CCLXXI. Juraj i Krištof, knezovi Zrinjski, daruju Berti Gereciju više selišta u kotaru ribničkom (Ozalj, 13. 8. 1569., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
2. AC – Acta Croatica, CCLXXIV. Knez Stjepan Frankapan, ostavlja oporukom sva svoja dobra nećacima Jurju, Krištofu i Nikoli, knezovima Zrinjskim (1572., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
3. AC – Acta Croatica, CCLXXVII. Juraj i Krsto, knezovi Zrinjski, daju Pavlu Babonosiću imanje na Svarči i još druga neka sela za njegove vjerne službe i neke dugove (Ozalj, 2. 7. 1572., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
4. AC – Acta Croatica, CCLXXX. Stjepan knez Frankapan i Juraj knez Zrinjski daju svojemu slugi Dragoli Kukulici nekoliko sela u vladanju ribničkom (Ozalj, 31. 7. 1573., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
5. AC – Acta Croatica, CCLXXXIV. Juraj i Nikola, knezovi Zrinjski, zalažu više sela u kotaru svoga grada Ribnika knezu Ivanu Izačiću, kapetanu u Ripću (U Čakovu Turnu, 27. 7. 1575., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
6. AC – Acta Croatica, CCLXXXVI. Juraj i Nikola, knezovi Zrinjski, daju svomu ozaljskomu porkulabu Gašparu Bariloviću više sela u kotaru svoga grada Ribnika (U Čakovu Turnu, 1. 11. 1576., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
7. AC – Acta Croatica, CCLXXXVII. Juraj knez Zrinjski načinja se s remetama u Lijepoj Glavi za njihovo vladanje Senkovce (U Čakovu Turnu, 14. 12. 1576., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)
8. AC – Acta Croatica, CCLXXXVIII. Knez Stjepan Frankapan daje sluzi svomu Mati Mihaleviću jedno selo u Modruš potoku (Ozalj, 17. 2. 1577., u Kukuljević-Sakcinski, I. 1863)

17. st.

sjevernočakavski

1. BKU – Bakarski urbar (1605., u Laszowsky, E. 1915)
2. HGI – Hrvatske glagoljičke isprave (1609. – 1698., u Strohal, R. 1926)

3. L – Glagoljski lošinjski protokoli notara Ivana Božičevića (1601. – 1636., u Košuta, L. 1988)
4. MD – Matej Dobrovac daje svojoj kćeri Gašparini miraz, koju udaje za Antuna Barkovića iz Beršeca (Mošćenice, 22. 11. 1629., u Strohal, R. 1911)
5. MZ – Mošćenički zakon (1637., u Šepić, A. 1957)
6. TSI – Tri stare hrvatske isprave iz Rijeke (oko 1614., u Strohal, R. 1915)
7. V – Glagoljski zapisi iz bratovštinske knjige iz Vranje u Istri (1609 – 1633, u Vlahov, D. 1996)

sjevernočakavski, prijepis iz 18. st.

1. TZ – Trsatski zakon (1640., u Margetić, L. i M. Moguš 1991)

srednjočakavski

1. FV – Senjani se tuže velikomu kapetanu grofu Edlingu na Filipa Vukasovića, koji ne želi vratiti njihov statut i protokol (Senj, 1697., u Laszowski, E. 1905)
2. KL 1 – Kraljevička listina (Kraljevica, 2. 8. 1651.; Knez Petar Zrinski propisuje službe i dužnosti stanovnicima Gerova, u Lopašić, M. 1894)
3. LŠ – Listina Stanka i Ive Švabića (7. 4. 1680., u Strohal, R. 1907)
4. SHK 2 – Spomenici Hrvatske krajine 2, X. Senjski sud saslušava svjedoke u parnici protiv Ivana i Mihe Vladkovića (Senj, 1. 8. 1611., u Lopašić, R. 1885)
5. SHK 2 – Spomenici Hrvatske krajine 2, LXVI. Knez Vuk Frankopan oslobađa Ogulince od kmetstva (Ogulin, 3. 3. 1622., u Lopašić, R. 1885)
6. SHK 2 – Spomenici Hrvatske krajine 2, CLXXVII. Službeni napatuk za konjanike na hrvatskoj krajini (Graz, 11. 7. 1649., u Lopašić, R. 1885)
7. SHK 2 – Spomenici Hrvatske krajine 2, CCIII. Barun Saner, vicegeneral, nalaže općini draganičkoj u ime bana Petra Zrinskoga, da svoju momčad pošalje u pomoć na ogulinsku krajinu protiv Turaka (Karlovac, 4. 3. 1665., u Lopašić, R. 1885)
8. SHK 2 – Spomenici Hrvatske krajine 2, CCXXXIV. General Herberstein izdaje napatuk zapovjedniku plaščanskomu (Karlovac, 18. 3. 1684., u Lopašić, R. 1885)
9. SHK 3 – Spomenici Hrvatske krajine 3, LIV. Senjani razlažu velikomu kapetanu grofu Edlingu, da je njihova obrana protiv novoj solnoj daći zakonita i da su se Vukasovići ogriješili o slobostine grada Senja (Senj, 14. 1. 1698., u Lopašić, R. 1889)

10. SHK 3 – Spomenici Hrvatske krajine 3, LXVII. Senjska općina moli biskupa zagrebačkog, Stjepana Selišćevića, zaštitu protiv progonstva svojih neprijatelja (Senj, 22. 10. 1698., u Lopašić, R. 1889)
11. SHK 3 – Spomenici Hrvatske krajine 3, LXXII. Senjani mole zaštitu u zagrebačkog biskupa Selišćevića radi krivice nanesene im po vojnoj oblasti (Senj, 13. 12. 1698., u Lopašić, R. 1889)
12. VU – Vinodolski urbar (1609. i 1653., u Margetić, L. 1980)

srednjočakavski, prijepis iz 18. st.

1. SHK 2 – Spomenici Hrvatske krajine 2, CLXVII. Povjerenstvo vojničko ustanovljuje međe Brinjanima i u okolici naseljenim Vlasima (Brinje, 22. 5. 1645., u Lopašić, R. 1885)

južnočakavski

1. PBSS – Pravilnik bratovštine sv. Stjepana u Grohotama (23. 7. 1679., u Bezić-Božanić, N. 1993)

18. st.

sjevernočakavski

1. VPZ 2 – Veprinački zakon, Corin prijepis (pol. 18. st., u Mandić, O. 1955)

srednjočakavski

1. HGI – Hrvatske glagoljičke isprave (1704. – 1781., u Strohal, R. 1926)
2. LIF – Listina Ive Fugljara (Slapno, 1716., u Strohal, R. 1907)
3. SHK 3 – Spomenici Hrvatske krajine 3, CXXXVIII. General knez Hanibal Porcia naseljuje Jesenicu Krajišnicima od Plaškoga (Karlovac, 13. 12. 1705., u Lopašić, R. 1889)
4. SHK 3 – Spomenici Hrvatske krajine 3, CLXXXVII. Vuk Homolić opisuje bunu senjsku, naperenu protiv obitelji Vukasovića (Rijeka, 1720., u Lopašić, R. 1889)

južnočakavski

1. MBSK – Matrikula braće sv. Križa (Veli Varoš, 14. 11. 1709., 5. 12. 1717., u Bezić-Božanić, N. 1984)
2. MBSM – Matrikula braće sv. Mikule (Veli Varoš, siječnja 1714., u Bezić-Božanić, N. 1984)
3. TK – Testamenti iz Kaštela (1788 – 1800, u Kužić, K. 2004)

Popis izdanja tiskanih izvora

- Bezić-Božanić, N. (1984) Četiri pravilnika bratovština iz splitskog Velog Varoša, *Čakavska rič*, 1–2, 105–134.
- Bezić-Božanić, N. (1993) Pravilnik bratovštine sv. Stjepana u Grohotama iz 1679. godine, *Čakavska rič*, 1, 99–111.
- Bojničić, I. (1914) Izvješća o kretanjama turske vojske uz hrvatsku granicu u drugoj polovici XVI. vijeka, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 16, 60–101.
- Ivić, A. (1917) Pet hrvatskih listina iz ljubljanskog arhiva, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 19, 334–335.
- Junković, Z. (1968) Izvorni tekst i prijevod Poljičkoga statuta, *Poljički zbornik*, 1, 32–103.
- Košuta, L. (1988) Glagoljski lošinjski protokoli notara Mikule Krstinića i Ivana Božičevića (1564–1636), *Radovi Staroslavenskog zavoda*, 9, 1–291.
- Kukuljević-Sakcinski, I. (1863) Acta croatica. Listine hrvatske, *Monumenta historica Slavorum meridionalium*, 1, 1–339.
- Kužić, K. (2004) Leksik i grafija u oporukama iz Kaštela na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće, *Čakavska rič*, 2, 203–252.
- Laszowski, E. (1905) Prilozi za povjest hrvatske krajine, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 7, 84–119.
- Laszowsky, E. (1915) Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 17, 71–108.
- Lopašić, R. (1885) Spomenici Hrvatske krajine II. Od godine 1610 do 1693., *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, 16, 1–435.
- Lopašić, R. (1889) Spomenici Hrvatske krajine III. Od godine 1693 do 1780 i u dodatku od g. 1531 do 1730., *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, 20, 1–519.
- Lopašić, R. (1894) Urbaria lingua croatica conscripta. Hrvatski urbari, *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, 5, 1–484.
- Mandić, O. (1955) Osnove pravnog uređenja veprinačke općine u XVIII. stoljeću, *Rad JAZU*, 306, 75–119.
- Margetić, L. (1980) *Iz vinodolske prošlosti. Pravni izvori i rasprave*, Rijeka.
- Margetić, L. (1995) Veprinački zakon iz 1507., *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37, 341–367.
- Margetić, L. i M. Moguš (1991) *Zakon trsatski*, Rijeka.
- Rački, F. i dr. (1890) Statuta lingua croatica conscripta. Hrvatski pisani zakoni Vinodolski, Poljički, Vrbanski a donekle i svega krčkoga otoka, Kastavski,

- Veprinački i Trsatski, *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, 4/1, 1–265.
- Strohal, R. (1907) Nekoliko starih listina iz karlovačkoga kotara, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 9, 148–160.
- Strohal, R. (1911) Neke glagolske dosada neštampane listine, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 13, 15–34.
- Strohal, R. (1914) Odluke veprinačkoga suda od god. 1589. – 1591., *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 16, 117–154.
- Strohal, R. (1915) Tri stare hrvatske isprave iz Rijeke, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 17, 109–119.
- Strohal, R. (1917) Odluke veprinačkoga suda iz god. 1598. i 1599., *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 19, 78–116.
- Strohal, R. (1926) Još nekoliko hrvatskih glagolskih isprava, *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, 2, 178–207.
- Šepić, A. (1957) Zakon kaštela Mošćenica, prijepisi njegovi, tekst i jezik, *Rad JAZU*, 315, 233–285.
- Šurmin, Đ. (1898) Hrvatski spomenici. Acta croatica (ab anno 1100-1499), *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, 6, 1–500.
- Šurmin, Đ. i V. Klaić (1903) Dvije hrvatske isprave XV. stoljeća, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, 5, 54–64.
- Vlahov, D. (1996) *Glagoljski rukopis iz Vranje u Istri (1609.-1633.)*, Pazin.

LITERATURA

1. Kolenić, Ljiljana (1998): *Riječ o riječima. Iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. stoljeća*, Pedagoški fakultet, Osijek, 195 str.
2. Menac, Antica i Milan Moguš (1989): *Frazeologija Gundulićeva Osmana*, Forum, 7–8, Zagreb, 192–201.
3. Menac, Antica (1991): *Frazeologija Hektorovićeve "Ribanja i ribarskog prigovarivanja"*, Senjski zbornik, 18, Senjsko muzejsko društvo, Senj, 101–107.
4. Menac, Antica (1992): *Frazeologija Mažuranićeve "Smrti Smail-age Čengića"*, Forum, 1–2, Zagreb, 261–169.
5. Moguš, Milan (1996): *O rječniku i frazeologiji u Marulićevoj Juditi*, u: Marko Marulić: *Judita*, ŠK, Zagreb, 179–251.
6. Vajs, Nada (1999): *Sintagmatska i frazeološka uporaba u Vitezovićevoj rječniku* *Lexicon Latino-Illyricum*, Filologija, 32, Zagreb, 183–206.
7. Vajs, Nada i Vesna Zečević (1994): *Frazeologija u Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, Filologija, 22–23, Zagreb, 175–182.

SUMMARY

WORD COLLOCATIONS WITH THE CONSTITUENT WORD "HAND" IN LEGAL ČAKAVIAN TEXTS FROM THE 14. TO 18. CENTURY

The corpus shows that the lexem "hand" is rarely used independently, but often in word collocations. There are well-established collocations without desemantization and well-established collocations with desemantization, the phrasemes. All word collocations from the analyzed corpus are compared to the present state in the Čakavian dialect.

Key words:

Čakavian texts from the 14. to 18. century, word collocations with the constituent word "hand".

MILAN MIHALJEVIĆ

Staroslavenski institut, Zagreb

MORFOLOŠKA (TVORBENA) RAŠČLAMBA LEKSIKA NAJSTARIJIH HRVATSKOGLAGOLJSKIH FRAGMENTATA

UDK: 811.163.42'366"11/12"

Izvorni znanstveni članak

U članku se morfološki (tvorbena) raščlanjuje leksik 24 hrvatskoglagoljska fragmenta iz 12. i 13. st. Leksemi se najprije grupiraju prema korijenima, a zatim i prema prefiksima i sufiksima. U posljednjem se dijelu rada obrađuju složenice.

Ključne riječi:

crkvenoslavenski jezik, najstariji hrvatskoglagoljski fragmenti, leksik, morfologija, tvorba riječi

1. Uvod

Rad tvori cjelinu s Mihaljević 2007. i temelji se na ista 24 hrvatskoglagoljska fragmenta iz 12. i 13. st. Iz 12. st. to su: Budimpeštanski fragment (Bud), Prva stranica Kijevskih listića (Kij), Bečki listići (Vind), Bašćanski ostrišci (Baš), Grškovičev odlomak apostola (Grš) i Mihanovičev fragment apostola (Mih), a iz 13. st.: Splitski fragment misala (Spal), Londonski fragment brevijara (Lond), Kukuljevičev fragment misala (Kuk), Vrbnički fragmenti brevijara (Vb), Birbinjski fragment misala (Birb), Epistola o nedjelji (Epist), Fragmenti brevijara uz Novakov misal (α Nov i β Nov), Fragment brevijara dodan Ročkom misalu (Roč), Tkonski fragment iz Berčićeve zbirke (Tk), Tršćanski fragment brevijara (Ts), Zagrebački fragmenti brevijara HAZU 46a i 46b (Zag), Ljubljanski homilijar (Lab), Homilija na Blagovijest (Hom), Krčki fragmenti pasionala (Pass), Omišaljski list apostola (Omiš), Fragment Legende o sv. Tekli (Th) i Pazinski fragmenti (Pis). U skladu s podjelom morfema na tri skupine (korijeni, prefiksi i sufiksi) podijeljen je i rad s time da je dodano i poglavlje o složenicama.

2. Korijenske skupine

Korijen je jezgra riječi i nositelj njezina osnovnoga leksičkog značenja. Stoga se riječi razvrstavaju u leksičko-semantičke skupine, ili gnijezda upravo prema

korijenima. U 2125 leksema koji su potvrđeni u fragmentima zastupljeno je oko 740 korijena.¹ Dakle, broj korijena veći je od trećine ukupnoga broja leksema,² a to znači da je većina korijena predstavljena malim brojem leksema.³ I doista, oko 360 korijena, a to je gotovo polovica ukupnoga broja, potvrđena je samo jednim leksemom.⁴ Od toga je najviše imenica (oko 160), znatno manje glagola (68), a još manje pridjeva (34) i priloga (29). Zanimljivo je da su više od dvije trećine takvih imenica netvorene: *batogъ, bedra, bokъ, brakъ, brъna, vdova, večъ, vina, vitezъ, vlasъ, voda, vona, vsudъ, glasъ, gradъ* ('led'), *greda, grozdъ, gromъ, dvъrъ, deči, dimъ, dolъ, domъ, drъkola, ezikъ/ezikъ, žrěbъ, žbzъ, zvězda, zvěrъ, zlato, znoi, zubъ, ilъ, klětъ, koža, kolěno, kopъe, korito, kostъ, kratъ, kri/krъvъ, križъ, krilo, kupina, kupotrъ, kъznъ, ledina, listъ, lono, medъ, mečъ, mlěko, mozgъ, more, měsecъ, odrъ, oko, orъbъ, ostrovъ, pirъ, plami, pluče, plъkъ, polza, prъsi, prъstъ, pъkъbъ, raka, rana, rebro, redъ, riba, riza, rogъ, rozga, rěka, sapogъ, sestra, sinъ, skotъ, slovo, solъ, stado, stihъ, stlъpъ, stopa, strastъ, strěla, stъgna, stъza, stěna, sьtъ* ('saće'), *sěno, sětъ, tatъ, tesla, trъsъ, udъ, hlъmъ, hlěbъ, hrъbъtъ, cvětъ, crъki, cěna, časъ, čaša, čelo, črъvъ, črěvo, črěslo, šiě, šlěmъ, ūgъ*. Sadržajno su to raznorodne riječi. Kao najveća značenjska skupina među njima mogu se izdvojiti riječi koje označuju dijelove tijela (oko 25 leksema), a više je i riječi koje izražavaju različite odnose unutar obitelji ili šire zajednice, zatim naziva vezanih uz biljke i životinje, prirodne pojave i nebeska tijela te oruđa i oružja. Među pridjevima polovica je netvorenih oblika: *bui, bělъ, gluhъ, dreselъ, krivъ, lûtъ, nagъ, nēmъ, obъčъ, ostrъ, proči, samъ, slěpъ, hromъ, črъnъ, ši. Znatno je manji udio netvorenih oblika kod glagola, tek 13 primjera: alkati, gledati, gresti, lizati, nuditi, palati, plavati, račiti, rositi, rugati se, směti, spatī, strěči. Za velik broj navedenih korijena karakteristično je da se i u drugim slavenskim jezicima od njih tvori razmjerno mali broj riječi.*

Samo 23 korijena predstavljena su s 10 ili više leksema. Od toga 3 su korijena sa 19 leksema: *blago, blagověrstvīe, blagověrъnъ, blagověrstvovati, blagověčati, blagodětъ, blagodětъnъ, blagoobrazie, blagoobrazno, blagosloviti, blagoslov(l)enie, blagoslovlennъ, blagostъ, blagъ, blaženstvo, blažennъ, blažiti, blazě, ublažiti; vzeti, vzimati, vneti, vnimati, vspreti/vsprieti, izeti, imati, iměnie, iměti, obъeti, oteti, poeti/poeti, priemati (se), prieti/prieti, prietie/prietie, prietъnъ, priimati, prěeti/prěeti, eti/eti; vstati, vstaeti, dostati, dostoenstvo, dostoenъ/dostoimъ/dostoěnnъ, dostoině, dostoěnie, dostoeti, nastoěnie, nastoeti, ostaticъ, otstoeti, prěstati, prěstoeti,*

¹ Dva su razloga za navođenje približnih brojeva: 1. raščlambom nisu obuhvaćena vlastita imena i od njih tvorení posvojni i odnosni pridjevi kao ni očite tuđice i 2. zbog neslaganja stručnjaka oko etimologije nekih slavenskih riječi, najčešće veznika ili priloga, nije uvijek moguće jednoznačno odrediti jesu li neke riječi tvorene od istoga ili različitoga korijena.

² Odnos između broja korijena i broja leksema znatno je manji nego u kanonskim starocrkvenoslavenskim spomenicima gdje je 7838 slavenskih riječi tvoreno od oko 1200 različitih korijenskih morfema. Usp. Cejtlin 1986: 89.

³ Možda je i taj podatak pokazatelj sadržajne raznolikosti u fragmentima sačuvanih tekstova.

⁴ Prema Cejtlin 1986: 89 u cijelom je kanonskom korpusu samo oko 350 korijena koji su potvrđeni samo jednom riječju, gotovo jednako kao u fragmentima.

rastoěnie, stati, stoeti, ustoeti; 1 korijen sa 18: vėdětī, zapovėdъ, zapovėdėti, ispovėdati (se), ispovėdnikъ, ispovėdětī (se), nevėsta, nenevėsta, povėdanie, povėdati, povėdětī, propovėdanie, propovėdati, svėdėtělstvo, svėdėtělstvovati, svėdėtělъ, svėdětī, uvėdětī; 1 korijen sa 17: blagodětъ, blagodětъnъ, vzdětī, dobrodėěnie, dělati, dělo, děanie, dėěnie, dėeti (se), zlėdėi, lŭbodėistvie, lŭbodėenie, lŭbodėěnie, neděla, poneděli, sděati, studodėenie; 1 korijen sa 16: vziti, viiti, vniti, doiti, iziti, iti, mimoiti, naiti, niziti, otiti; poiti, pri(i)ti, proiti, prědъiti, prěiti, sniti; 4 korijena sa 14: vesti, vzvesti se, vzvoditi, voditi, vovoda, vъvesti, dovesti, izvesti, izvoditi, navoditi, otvesti, privesti (se), provoditi, svoditi; vėčnica, zavětъ, zavěčati, obečavati, obečati (se), obětne, obětovanie, obětъ, obětъnъ, otvečati, otvětъ, otvėčanie, svėčati, uvėčati; vdaeti, vzdati, vzdāeti, damie, darъ, dati, daeti, otdanie, otdati, podati, podaeti, prodati, prėdatelъ, prėdati (se); vshoditi, vshodъ, vhditi, ishoditi, ishoždenie, othoditi, pohoditi, prihoditi, prėhdoditi (se), hodatai, hodataiti, hodotaistvo, hodotaeti, hoditi; 3 korijena sa 13: vzložiti, vložiti, ležati, naleči, naložiti, obložiti, polagati, položiti, prilagati se, priležati, priležno, priložiti (se), prėložiti; milovati, milosrđie, milosrđovati, milostivno, milostivъ, milostivě, milostina, milostъ, milota, milъ, pomilovanie, pomilovati, smiliti se; vmagati, vmožno, vmoči, vsemogi, iznemoči, malomočъ, moči, nemočъnъ, pomagati (se), pomoči (se), pomočnikъ, pomočъ, prěmoči; 1 korijen sa 12: vznesti (se), zakononosъcъ, iznesti, iznositi, nesti, nositelъ, nositi, ponesti, prinesti, prinositi, prinosъ, prinošenje; 3 korijena sa 11: vzdrъžanie, vzdrъžati, vzdrъženie, vsedrъžitelъ, drъžava, drъžanie, drъžati (se), mirodrъžitelъ, odrъžati, udrъžanie, udrъžati; prosvětiti se, prosvětiti (se), prosvėčati, prosvėčenie, světěnie, světěti se, světīlnikъ, světlostъ, světъ, světъbъ, svėča; vstavlati, ostaviti (se), ostavlati, postaviti, pristavnikъ, prėstaviti, prėstaviti, prėstavlenie, stavlati, sьstavlati, ustaviti i 6 korijena sa 10 leksema: bivati, biti, bitie, zabiti, zabiti, pobivati, pribiti, prėbivati, prėbiti, sbiti se; biti ('tući'), izbiti, pobiti, razboinikъ, razboiče, ubivati, ubienie, ubiica, ubistvo, ubiti; zlo, zloba, zlobivъ, zlobstvovati, zlohitrīe, zlě, zlėdėi, zьbъ, nezlobivъ, ozlobiti; vzlŭbiti, vzlŭblennъ, lŭbi, lŭbiti, lŭblenie, lŭbo, lŭbodėistvie, lŭbodėenie, lŭbodėěnie, lŭbě; ispraviti, nepravdъnъ, opravditi se, pravda, praviti se, pravo, pravъ, pravđnikъ, pravđně, pravđnъ/pravednъ; izreči, nareči (se), naricati (se), neizrečennъ, prorėči, prorokъ, proročъskъ, reči, rokъ, rěčъ. Kako je vidljivo, riječ je gotovo isključivo o glagolskim korijenima. Svi ostali korijeni posvjedočeni su s manje od 10 leksema.

3. Prefiksne skupine

Prefiksi dopunjuju/utočnjuju značenje korijena ispred kojeg se nalaze i po tome su slični prvomu dijelu složenica jer su kao i oni podloženi drugomu dijelu (korijenu) koji je semantička jezgra cijele riječi. Razlikuju se od prvoga dijela složenica stupnjem semantičke zasićenosti. Prvi su dijelovi složenica punoznačne riječi, a prefiksi nisu. Prefiksi su po svom značenju srodni prijedlozima od kojih najčešće i potječu. Većina se prefiksa posvjedočenih u fragmentima pojavljuju i

kao samostalne riječi. U fragmentima su potvrđena 23 prefiksa: *bez-*, *vb-*, *vbz-*, *vi-*, *do-*, *za-*, *iz-*, *na-*, *ne-*, *ni-*, *niz-*, *o-*, *ob-*, *ot-*, *po-*, *pod-*, *pri-*, *pro-*, *prê-*, *prêdb-*, *raz-*, *sb-*, *su-* i *u-*.⁵ Kao samostalne jedinice ne pojavljuju se jedino prefiksi: *vbz-*, *vi-*, *ob-*, *prê-* i *su-*. U fragmentima su potvrđena 783 prefigurirana leksema, a to je nešto više od trećine cjelokupnog leksika ili, točnije, 36,8 %. Nisu naravno svi prefiksi jednako plodni i ne pojavljuju se jednako često. Najčešći je u fragmentima prefiks *po-* koji je zastupljen čak sa 118 leksema.⁶ Taj se prefiks najčešće dodavao na glagolske korijene, pa je među njegovim tvorenica najveći broj glagola i od njih dalje izvedenih imenica ili pridjeva. Rijetke su potvrde toga prefiksa s korijenima koji nisu glagolski, primjerice: *podružie*, *pokonьnъ*, *poneže*, *posrêdê*, *počto*. Iza njega slijede prefiksi: *sb-* sa 68, *u-* sa 62, *iz-* sa 58, *vbz-* sa 54, *pri-* sa 47, *vb-* sa 43, *prê-* sa 42, *otb-* sa 38, *ne-* sa 35, *ob-* sa 33, *na-* sa 32, *raz-* sa 30, *o-* sa 29, *pro-* sa 24, *za-* sa 23, *bez-* sa 13, *do-* sa 11 potvrđenih leksema. I u toj su skupini mahom glagolski prefiksi, a riječi drugih kategorija (imenice, pridjevi, prilozici) koje sadržavaju te prefikse tvorenice su od glagolskih korijena. Tek se za prefiks *bez-* može reći da je primarno imenski prefiks. Niječnica *ne-* može biti i glagolski i pridjevski i imenički prefiks, ali je najčešće potvrđena također s glagolskim korijenima. S prefiksom *prê-* potvrđeno je više leksema s pridjevskom osnovom: *prêdragъ*, *prêispodьnъ*, *prêmudrostъ*, *prêmudrъ*, *prêpodobьnъ*, *prêslavnъnъ*, *prêčistъ*. Prefiks *do-*, osim glagolskih korijena, veže se u nekoliko primjera i s prilozima: *doidêže*, *dokolê*, *doselê*. S prefiksom *na-* tek su dva imenska korijena: *navečerie*, *nautriê*, a s prefiksom *raz-* samo leksemi *različьnъ*, *različьno* i *razumъ* imaju možda neglagolsku osnovu. Šest je prefiksa s manje od deset leksema: *ni-* sa 7 (*niedimъ*, *nikakože*, *nikize*, *nikoli*, *nikotori že*, *nikože*, *ničtože*), *su-* sa 5 (*sužitie*, *summênie*, *supostatъ*, *suprugъ*, *susêda*), *vi-* sa 4 (*viiti*, *vipustiti*, *vihititi*, *višьstie*), *prêdb-* sa 4 (*prêdvarati*, *prêdstaviti*, *prêdbiti*, *prêdhoditi*), *pod-* sa 2 (*podzakonьnъ*, *podnožie*) i *niz-* sa 1 (*niziti* (*nizidu*)).⁷ Riječ je uglavnom o neplodnim prefiksima koji su već u starocrkvenoslavenskom razdoblju bili arhaizmi. Prefiks *ni-* potvrđen je uglavnom u zamjenicama i od njih izvedenim prilozima, prefiks *su-* služio je samo za tvorbu nekoliko imenica, a prefiksi *vi-* i *prêdb-* za tvorbu glagola. Valja spomenuti da u fragmentima nije potvrđen nijedan leksem tvoren prefiksom *nadb-*. To nije neočekivano, jer je taj prefiks slabo plodan i u starocrkvenoslavenskome.⁸

⁵ Pitanje je može li se sinkronijski prefiksom smatrati i *pa-* u riječima *paguba* i *pametъ*. Osobito je to problematično u drugoj riječi. Prema Cejtlin 1986: 94 prva se riječ u starocrkvenoslavenskom još može podijeliti na prefiks i korijen, a druga se već ne dijeli.

⁶ U taj broj nije uključena riječ *pojasy* jer sinkronijski sigurno više nije bila prozirna i nije se mogla podijeliti na prefiks i korijen. U osnovi je te riječi indoeuropski korijen **jōs-* (**(H)ieh₂s-*). Usp. Beekes 1995: 36 i Campbell 1998: 344.

⁷ U kanonskim spomenicima 11 je leksema s tim prefiksom. R. M. Cejtlin (1986: 124) smatra da su to sve već tada arhaizmi i da se u svim slavenskim jezicima prefiks *nizъ-* vrlo rano počeo zamjenjivati prefiskom *sb-*.

⁸ Slovník ... (1973: 288) navodi samo četiri glagola tvorena tim prefiksom: *nadъkloniti se*, *nadъlagati*, *nadъležati* i *nadъložiti*. Od njih samo je *nadъležati* potvrđen u kanonskom spomeniku, i to u najmlađem Suprasalskom zborniku. Usp. također Cejtlin 1986: 93-94.

4. Sufiksne skupine

Riječi koje su tvorene od istoga korijena ili istim prefiksom mogu pripadati različitim sintaktičkim kategorijama (vrstama riječi). Za razliku od toga, riječi tvorene istim sufiksom uvijek pripadaju istoj kategoriji. Osim što određuju sintaktičku kategoriju, sufiksi određuju i tvorbeni tip riječi kao i podjelu riječi u značenjske skupine. Tako razlikujemo primjerice sufikse sa značenjem osobe, sufikse koji označuju vršitelja radnje (nomina agentis) ili oruđa (nomina instrumenti), sufikse s deminutivnim značenjem, sufikse čije izvedenice imaju apstraktno značenje itd. Stoga će u ovom dijelu raščlamba biti podijeljena po vrstama riječi, a onda unutar toga, koliko to bude moguće, po značenjskim skupinama.

U fragmentima je posvjedočeno tridesetak imeničkih sufiksa. Sufiksom *-el/-et-* tvorena su četiri naziva za živa bića: *agne*, *ovče*, *osle*, *otročê*.⁹ Iz tih je primjera vidljivo da sufiks, kao ni u kanonskim starocrkvenoslavenskim tekstovima, još nije poprimio značenje podmlatka (mladunčadi) živih bića, već ima općenito značenje živoga bića bez konkretizacije spola i uzrasta. Imenice *ovče* i *osle* označuju ovcu i magarca općenito, a značenje "mlado" u riječima *agne* i *otročê* određeno je korijenom. Više je sufiksa čije tvorenice označuju osobe. Imenice tvorene sufiksom *-telъ* označuju vršitelja radnje i mahom su odglagolske tvorenice: *blaznitelъ*, *vladatelъ*, *vsedrъžitelъ*, *gospodovatelъ*, *začititelъ*, *izbavitelъ*, *iskatelъ*, *mirodrъžitelъ*, *mučitelъ*, *nepriételъ*, *nositelъ*, *obličitelъ*, *pobêditelъ*, *prêdatelъ*, *roditelъ*, *svetitelъ*, *svêdêtelъ*, *spasitelъ*, *stroitelъ*. Poznato je da su imenice s tim sufiksom već u starocrkvenoslavenskom služile kao osnova za daljnju tvorbu, pa su se od njih tvorile imenice sufiksima: *-ьstvo*, *-ьstvie*, *-ica* i pridjevi sufiksima: *-ьskъ*, *-evъ* i *-ьnъ*. Zanimljivo je stoga da je jedini zabilježeni primjer takve tvorbe u fragmentima imenica *svêdêtelstvo* potvrđena samo u Lond. Vršitelja radnje označuje i imenica *hodatai* tvorena sufiksom *-atai*. Imenice *vinarъ* i *vratarъ* koje su tvorene sufiksom *-arъ* označuju zanimanje, a obje su tvorene od imenskoga korijena. Zanimanje označuju i imenice tvorene sufiksima *-tirъ*, *-tuъ* i *-čie*: *pastirъ*, *pastuъ*¹⁰ i *knigočie*. Društveni položaj, odnosno pripadnost određenoj društvenoj skupini, označuju i imenice tvorene individualizacijskim sufiksom *-inъ*: *gospodinъ* i *trgovinъ*. Taj se sufiks nalazi i u složenom sufiksu *-(ê)ninъ* kojim se tvore nazivi za stanovnike mjesta (ili područja) i pripadnike određenih skupina: *kraêninъ*, *krъstьêninъ*, *kupranininъ*, *nazarininъ*, *poganimъ*, *rimlane*, *tarsenininъ*.¹¹ Društveni položaj označuje i sufiks *-ika* potvrđen u imenicama: *vladika* i *užika*. Osobe označuju i imenice *mačêrsa*, tvorena sufiksom *-ša*, *únoša*, tvorena sufiksom *-oša* i *bratiê*, tvorena sufiksom *-iê*. Osim sufiksa *-telъ*, u fragmentima su kao označitelji osoba najbrojnije imenice tvorene sufiksom *-nikъ*: *grêšnikъ*, *desetnikъ*, *ispovêdnikъ*, *kaženikъ*,

⁹ Osim što je malo takvih tvorenica, one su zastupljene i u malom broju fragmenata, točnije svaka samo u jednom spomeniku: *agne* u Th, *ovče* u Roč, a *osle* i *otročê* u Pis.

¹⁰ To je preslavska istoznačnica ohridskoga leksema *pastirъ* i ne označuje "spolno zreloga mužjaka konja ili zebre".

¹¹ Taj se sufiks u množini odbacuje, što pokazuje i oblik *rimlane*.

knižnikъ, mučenikъ, nasmrtnikъ, nevěrnikъ, pomočnikъ, pravdnikъ, pristavnikъ, pričastnikъ, prěstupnikъ, putnikъ, razboinikъ, strannikъ, učenicъ. Međutim, osim naziva za muške osobe, tim se sufiksom mogu tvoriti i imenice koje označuju ne-žive stvari, kako pokazuju leksemi: *istočnikъ, prazdnikъ i světilnikъ.* Slično je i sa sufiksom *-ica* čije imenice mogu označivati žensku osobu ili životinju: *bezakonnica, bogorodica, doilnica, dьbьkonica, dьvica, lьvica, mučenica, obručenica, plěnenica, strannica, ubiica, cěsarica,* ali i prostor(ij)e: *věčnica, kumirnica, tьmnica, užnica,* predmete: *kadilnica, kolesnica, snuznica, udica,* dijelove tijela: *desnica* pa čak i žitarice: *pšenica.* Isto vrijedi i za sufiks *-ьць* čije imenice označuju ljude: *zakononosьць, mladěncь, mьrtvьць, oтьць, prišlьць, prvěnьць, srьdcevēdьць, starьць, tvorьць,* životinje: *agnьць,* dijelove tijela: *сьсьць,* predmete: *věnьць, obručьць, studenьць,* a mogu imati i apstraktno značenje: *kopьць.* Kako je vidljivo iz primjera, tim su se sufiksom imenice mogle tvoriti i od glagola i od pridjeva i od imenica. Od imenica ženskog roda tvorenih sufiksom *-(b)ca* u fragmentima su posvjedočene jedino *mišca* i *ovca,* a od imenica srednjeg roda sa sufiksom *-(b)ce* samo *brašьnce, slьnce* i *srьdce.*¹² Starocrkvenoslavenske imenice tvorene sufiksom *-ynji* u fragmentima su se već izjednačile s većinom imenica glavne promjene ženskoga roda i zamijenile završno *-i* sa *-a.* Promjenom *y* u *i* nastao je sufiks *-inja* koji je, zbog nebilježenja palatalnosti *nj* ispred *a,* u pismu izjednačen sa sufiksom *-ina.* Od imenica tvorenih sufiksom *-inji/-inja* jedino je *rabini* sačuvala još u nominativu staro dočeto *-i.* Osim nje, u fragmentima su s tim sufiksom potvrđene imenice: *milostina, pustina* i *svetina.* Sufiskom *-ina* tvorene su imenice: *godina, desetina, družina, ledina, hramina* i *starē(i)šina.* U fragmentima je potvrđeno pet imenica tvorenih sufiksom *-lo.* Tri označuju predmete: *zьcalo, kadilo* i *točilo,* jedna dio tijela: *črěslo,* a jedna ima apstraktno značenje: *čislo.* Tri su imenice tvorene sufiksom *-(b)lь:* *žьzль, lětorasьль* i *otrasьль* i sve imaju konkretno značenje. Prva označuje predmet, a druge dvije biljne izdanke (grane). Konkretno značenje imaju i imenice tvorene sufiksom *-iče* koje označuju mjesto: *pokoiče, razboiče, skroviče, sudiče, sьnьmiče.* Imenice tvorene sufiksom *-ькь* mogu imati i konkretno i apstraktno značenje, a u fragmentima su potvrđene samo tri odglagolske tvorenice: *ostatькь, požrьтькь* i *početькь.* Prve dvije imaju konkretno značenje, a treća apstraktno. Malobrojne su i imenice tvorene sufiksom *-ba* koje označuju ili glagolsku radnju ili njezin posljedak. Tri su takve imenice posvjedočene u fragmentima: *molba, prosba* i *služba.* Njima valja pridružiti i imenicu *utroba* tvorenu sufiksom *-oba* koji je također već tada bio neplodan. Značenje glagolske radnje imaju i imenice tvorene sufiksom *-(t)va:* *kletva, lovitva* i *molitva.* Prema broju potvrđenih leksema, čini se da je za tvorbu apstraktnih imenica najplodniji bio sufiks *-stvo* koji je predstavljen s 24 leksema: *bespečalstvo, blaženstvo, bogatstvo, božstvo, veličstvo, vladičstvo, dostoenstvo, eststvo, malženstvo, množstvo, nevěrstvo, oтьčstvo, protivьnstvo, pьēnstvo, roždstvo, svědětelstvo, stranstvo, sučstvo, taenstvo, tvьrdostanstvo, ubistvo, hodotaistvo,*

¹² Izvorno su sufiksi *-ьць, -(b)ca* i *-(b)ce* imali deminutivno značenje, što je još vidljivo u imenici *obručьць.*

cěsarstvo, človēčstvo. Imenice se tim sufiksom tvore uglavnom od pridjeva i imenica, a znatno rjeđe od glagola. Najčešće označuju svojstvo čega ili zanimanje, odnosno položaj neke osobe. Mogu katkad imati i zbirno, a sekundarno i konkretno značenje. Odglagolske tvorenice označuju obično apstraktnu glagolsku radnju.¹³ Isto značenje, osim zbirnoga, imaju i tvorenice sufiksom *-stvie* koje su u fragmentima znatno malobrojnije od onih na *-stvo:* *blagověrstvie, veličstvie, vladičstvie, gospodstvie, lűboděistvie, množstvie, prišstvie, rodstvie, cěsarstvie.* Najplodniji je za tvorbu apstraktnih imenica, iza sufiksa *-stvo,* po broju posvjedočenih leksema bio sufiks *-ostь:* *grьdostь, krotostь, krěpastь, lakomostь, milostь, mudrostь, prēmudrostь, radostь, světlostь, skupostь, slabostь, starostь, tihostь, ěrostь, ũnostь.* Kako je vidljivo, sve su imenice s tim sufiksom tvorene od pridjevskih osnova i imaju značenje svojstva (kakvoće) koje je određeno značenjem pridjevske osnove. Zanimljivo je da je posvjedočena samo jedna riječ tvorena sufiksom *-estь:* *gorestь* i to samo u jednom fragmentu (*βNov*). Od pridjeva su tvorene i imenice sa sufiksom *-ota* koje također označuju svojstvo (kakvoću): *vellěpota, visota, dobrota, krasota, lěpota, milota, nečistota, rabota, rěsnota, tegota, čědrota.* Iznimka je imenica *rabota* koja je iz apstraktnog značenja "podaništvo" razvila i značenja "služenje, rad". Sufiksima *-znь* i *-snь* tvorene su odglagolske izvedenice *žizнь, nepriěznь, sьblazнь* i *pěsnь* čije je značenje također apstraktno.¹⁴ Sufiksom *-na* (izgovorno *-nja*) tvorene su imenice *večerna* i *űtrьna* koje označuju liturgijske službe, a sufiksom *-da* samo riječ *pravda.* Ipak, od svih je imenskih sufiksa daleko najplodniji sufiks *-ie* (izgovorno *-ije*) koji je u fragmentima predstavljen s oko 150 imenica: *balovanie, bezakonie, bezislěnie, bezumie, besemrťtie, bečimie, bilie, bitie, blagoobrazie, blagoslov(l)enie, bratolűbie, veličie, veselie, vzgorenie, vzdryžanie, viděnie, višьstie, vľnenie, vľšvenie, vskrěšenie, vspominanie, vьtěšenie, gonenie, gorěnie, danie, dobroděēnie, dostoēnie, drьzanie, drьznovenie, dēēnie, edinenie, želěnie, žitie, zakьsněnie, zastuplenie, začičenie, zvanie, zdravie, zlohitrue, znamenie, izbavlenie, izvitie, izvěčenie, iměnie, iskušenie, isplьnenie, istlěnie, ishoždenie, kamenie, knežie, kozlogranie, komьkanie, korenie, lobizanie, lozie, lűblenie, lűboděēnie, milosrьdie, mľčanie, molenie, mučenie, navečerie, naslědovanie, nastoēnie, naučenie, negodovanie, obnovlenie, obručenje, obuvenie, obětovanie, oděnie, oklevetanie, orudie, oružie, osuždenie, otvěčanie, otdanie, otpučenje, pisanie, pitie, povelěnie, povědanie, podnožie, podružie, požidanie, poznanie, pomilovanie, pomинanie, pomišlenie, poprание, poskrunenie, poslušanie, posěčenie, potreblenie, počenje, prietie/priētie, pri-nošenje, prisěčenie, pričestie, prišьstie, propovědanie, prosvěčenie, prošenie, prěgrěšenie, prěpoēsanie, prěstavlenie, prěstuplenie, prětikanie, pēnie, razuměnie, rastoēnie, rashičenie, rьvenie/rьvanie, svečenie, svrěšenie, světěnie, sipanie, skazanie, smotrenie, smučenje, směrenie, spasenie, srětenie, stežanie, studoděnie, sužitie,*

¹³ Primjerice imenice *pьēnstvo, ubistvo* i *hodotaistvo.* Imenice na *-stvo* služile su i kao osnova za tvorbu glagola na *-stvovati.* Vidi niže.

¹⁴ Prema Hristova 2005. takve tvorenice označuju pojmove koji su izvorno bili povezani s općenjem s višim silama.

sumnĕnie, shranenie, sĕdanie, tečenie, trĕnie, trĕpĕnie, trĕbovanie, tĕčanie, tĕčeslavie, ubienie, ugodie, ugotovanie, udrĕžanie, umrĕtvie, upvanie, utĕšenie, učenje, cĕlovanie, čaĕnie, čtenie, šbstie, ĕvlenie. Najveći je broj takvih imenica tvoren od trpnoga glagolskog pridjeva prošlog i označuju glagolsku radnju, stanje ili rezultat radnje, ovisno o značenju glagola od kojega su tvorene. Manji je broj tvoren od imenskih osnova. One koje su tvorene od pridjeva označuju poimeničeno svojstvo (kakvoću) koje je izraženo odgovarajućim pridjevom, primjerice: *veličie, veselie, zdravie, zlohitrĕ, milosrĕdie* i sl. One imenice koje su tvorene od neprefiguriranih imeničkih osnova, obično imaju zbirno značenje: *bilie, kamenie, knežie, korenĕ, trĕnie* itd., dok tvorenice od prefiguriranih imenica mogu imati ili konkretno, primjerice: *podnožie, podružie*, ili apstraktno značenje, a tada označuju kakvo stanje ili doba, primjerice: *bezakonie, bezumie, besemrĕtie, blagoobrazie, ugodie, navečerĕ.*

Posvojni su se pridjevi od imenica tvorili sufiksima *-ovĕ, -evĕ, -inĕ, -bĕ, -i(i), -bi*.¹⁵ Najviše je naravno primjera tvorenih sufiksom *-ovĕ*: *avraamovĕ, adovĕ, valamovĕ, davidovĕ, eisĕovĕ, esromovĕ, irudovĕ, isuhrĕstovĕ, iudovĕ, lĕvonovĕ, onisĕporovĕ, paraonovĕ, petrovĕ, hrĕstovĕ.* Potvrđena su samo dva primjera sa sufiksom *-evĕ*: *izdrailevĕ* i *cĕsarevĕ*, a isto toliko i sa sufiksom *-inĕ*: *artemiinĕ, mikulinĕ.* Ostali sufiksi posvjedočeni su tvorenicama: *avra(a)mlĕ, boži(i),¹⁷ boleslavĕ, dĕĕvĕbĕ, kozbi, otĕčĕ, ptičĕ, solomunĕ, starĕčĕ, ĕkovĕ.* Odnosni pridjevi tvorili su se, kao i u suvremenom hrvatskom jeziku, sufiksom *-(b)skĕ.* Taj je sufiks posvjedočen sa 47 leksema: *aleksandrĕskĕ/alĕksendrĕskĕ, anĕjelĕskĕ, antiohi(i)skĕ, apistolĕskĕ, asi(i)skĕ, božĕskĕ, vĕšĕskĕ, vsačĕskĕ, gospodĕskĕ, grĕčkĕ, dĕĕvolĕskĕ/dĕĕvĕlĕskĕ, evanĕjelĕskĕ, evrĕiskĕ, erĕhonĕskĕ, erusolimĕskĕ, eurtĕskĕ, izdrailĕskĕ, ikoniiskĕ, indiiskĕ, iudĕiskĕ, jĕnĕisarĕskĕ, karadočĕskĕ, kopĕskĕ, kralevĕskĕ, krĕstĕĕskĕ, kumirĕskĕ, kuriĕnskĕ, livertĕnskĕ, luidĕskĕ, madiĕnskĕ, manastirĕskĕ, nebesĕskĕ, plĕtĕskĕ, proročĕskĕ, raisĕskĕ, sadokiiskĕ, samar(i)iskĕ, samarinĕskĕ, sidonĕskĕ, sionĕskĕ, slovĕnskĕ, turĕskĕ, haldĕiskĕ, hananĕiskĕ, horĕnskĕ, cĕsarĕskĕ, ĕlovĕčĕskĕ.* Samo jedan (*vsacĕskĕ*) nije postao od imenice, a većina je tvorena od stranih imena. Opisni su pridjevi najčešće tvoreni sufiksom *-bĕ* koji je i najplodniji pridjevski sufiks. Njime je tvoreno nešto manje od 100 leksema: *bezakonĕ, bezumĕ, besemrĕtĕ, besplĕtĕ, blagovĕrĕ, blagodĕtĕ, božstĕ, bĕsĕ, visokozičĕ, vladĕičĕ, vnutrĕnĕ, vrĕmenĕ, vĕrĕ, vĕčĕ, gorĕ, gospodĕ, grĕšĕ, desĕ, divĕ, dĕžĕ, duhovĕ, dĕnĕ, dĕnĕsĕ, želanĕ, želĕznĕ, životĕ, zemĕnĕ, istinĕ, istukanĕ, krasĕ, mesorĕstĕ, mirotvorĕ, mirĕ, mnogohvalĕ, mutĕ, nebesĕ, nevĕrĕ, nedužĕ, netočĕ, neprlodĕ, neporočĕ, nepravdĕ, neprazdĕ,*

¹⁵ Riječ je zapravo o praslavenskom sufiksu *-jb* čije se *j* izgubilo izazvavši jotaciju prethodnoga suglasnika.

¹⁶ Za sufikse *-ii* i *-bi* treba pretpostaviti izgovor *-iji* i *-bji* (ili samo *-ji*).

¹⁷ Drugo *-i* je stavljeno u zagradu jer je u mladim fragmentima, kao i u kasnijim hrvatskoglagoljskim spomenicima, već redovito skupina *iji* stegnuta u *i*, pa se navedeni pridjev u fragmentima pojavljuje i u stegnutoj i u nestegnutoj liku.

nesmisĕnĕ, netĕnĕnĕ, ninĕšĕnĕ, nožĕnĕ, nočĕnĕ, obilĕnĕ, obĕtĕnĕ, ognĕnĕ, okanĕnĕ, okrĕstĕnĕ, pečalĕnĕ, robĕdĕnĕ, rodzakonĕnĕ, podobĕnĕ, pokonĕnĕ, pokorĕnĕ, posĕdĕnĕ, pravdĕnĕ/pravedĕnĕ, priĕtĕnĕ, prĕdĕnĕ, prĕisrodĕnĕ, prĕĕstĕnĕ, prĕpodobĕnĕ, prĕslavĕnĕ, različĕnĕ, ričĕnĕ, rĕsĕnĕ, svobodĕnĕ, semrĕtĕnĕ, silĕnĕ, skrovĕnĕ, slavĕnĕ, sramĕnĕ, srebrĕnĕ, srdĕčĕnĕ, stranĕnĕ, strašĕnĕ, suĕtĕnĕ, sĕobrazĕnĕ, tvrdostanĕnĕ, tučĕnĕ, tĕmničĕnĕ, tĕmĕnĕ, tĕlesĕnĕ, uglĕnĕ, ugodĕnĕ, ušĕnĕ, hulĕnĕ, ĕrĕmĕnĕ, ĕrĕnĕ, ĕstĕnĕ. Sufiks je osobito bio plodan u odimeničkoj tvorbi, ali su se njime mogli tvoriti pridjevi i od drugih osnova. Tako je primjerice pridjev *svobodĕnĕ* tvoren od pridjeva *i*-osnova *svobodĕ*, a pridjev *okrĕstĕnĕ* od priloga *okrĕstĕ*. Pridjevi na *-enĕ* i *-anĕ*: *blagoslovlĕnĕ, blaženĕ, vzĕlublĕnĕ, izbranĕ, nevĕrĕdĕnĕ, neizrečĕnĕ, neobrĕzanĕ, neosuždĕnĕ, nerazlučĕnĕ, svrĕšenĕ* i *smĕrenĕ* podrijetlom su pasivni participi prošli. Participskoga je podrijetla i pridjev *nevidimĕ* postao od trpnoga participa sadašnjeg. Posvjedočen je samo jedan primjer sa sufiksom *-inĕ*: *nepriĕzninĕ*, a završetci *-inĕ, -ĕnĕ* i *-enĕ* smjenjuju se, zbog različitoga refleksa napetog *jera* u pridjevu *dostoĕnĕ/dostoimĕ/dostoĕnĕ*.¹⁸ Pridjevi tvoreni sufiksom *-ivĕ/-livĕ* označuju svojstvo (kakvoću) određeno značenjem riječi od koje su tvoreni: *gnĕvlivĕ, zlobivĕ, lĕživĕ, lĕnivĕ, milostivĕ, nezlobivĕ, neobidlivĕ, nerazumivĕ, nečĕstivĕ, otuživĕ, rĕvnivĕ.* Posjedovanje svojstva (kakvoće) označenog značenjem osnove izražavaju pridjevi na *-atĕ* i *-(a)vbĕ.* U fragmentima su posvjedočena samo tri takva pridjeva: *bogatĕ, lukavĕ* i *mrĕtvĕ.* Nisam zabilježio nijedan pridjev sa sufiksom *-itĕ* koji ima isto značenje. Sufiksima *-okĕ* i *-bĕkĕ* tvoreni su pridjevi od praslavenskih pridjeva *u*-osnova. Sa sufiksom *-okĕ* u fragmentima su potvrđeni leksemi: *visokĕ* i *žestokĕ*, a sa sufiksom *-bĕkĕ*: *gladĕkĕ, krotĕkĕ, krĕpĕkĕ* i *sladĕkĕ.* Sufiksom *-(i)kĕ* tvoren je samo pridjev *velikĕ*, sufiksom *-bĕ* pridjev *svĕtĕbĕ*, a sufiksom *-rĕ* pridjev *bĕdrĕ*.¹⁹ Zamjenični pridjevi tvoreni su obično sufiksima *-akĕ* ili *-ikĕ.* S prvim sufiksom u fragmentima su potvrđeni leksemi: *vsakĕ, kakĕ* i *takĕ*, a s drugim: *elikĕ* i *tolikĕ.* Složenim sufiksom *-akovĕ* tvoren je zamjenični pridjev *takovĕ.*

Crkvenoslavenski se glagolski oblici mogu razložiti na nekoliko dijelova: lični nastavak, sufiks koji određuje gramatičku kategoriju,²⁰ osnovotvorni sufiks koji može biti tematski samoglasnik ili slog, korijen i prefiks. Nisu naravno svi dijelovi obvezatni u svim oblicima. Ovdje ćemo glagole dijeliti u tvorbene skupine prema osnovotvornom sufiksu. U fragmentima su najbrojniji glagoli koji u infinitivu završavaju na *-ati*. Potvrđeno je čak 258 takvih glagola. Njih međutim tvorbena valja podijeliti na više skupina. U prvoj su skupini glagoli čiji se sufiks *-a-* u prezentu zamjenjuje sa *-j-* koje izaziva jotaciju prethodnog suglasnika, primjerice: *alkati,*

¹⁸ Sva su tri završetka refleksa praslavenskog završetka *-jbĕnĕ* u kojemu je *j* dio osnove, a *-bĕnĕ* najčešći pridjevski nastavak o kojemu je bilo riječi.

¹⁹ Isti završetak imaju i pridjevi *mudrĕ* (i *prĕmudrĕ*), *dobrĕ* i *ostrĕ*, ali njih se sinkronijski ne može smatrati tvorenicama.

²⁰ Primjerice *-s-* u sigmatskom aoristu.

glagolati, gnati, daēti, dihati, dēti, zdati, iskati, kazati, kaēti, kovati, lizati, naricati, plakati, rēzati i njihove prefiksarne izvedenice. Takvih je glagola 89. Posebnu skupinu među njima tvore glagoli na *-ovati* i *-evati*. U fragmentima je potvrđen samo jedan glagol na *-evati*: *voevati*. Sufiks *-ovati* predstavljen je s 20 leksema: *besēdovati, blagovēstvovati, vrazdovati se, vērovati (se), vērstvovati, zlobstvovati, imenovati, kupovati, milovati, milosrđovati, naslēdovati, pakostovati, pomilovati, poslēdstvovati, radovati se, svēdētelstvovati, svēstovati (se), trēbovati, cēlovati (se), cēsarstvovati*. Među njima treba istaknuti sedam glagola na *-stvovati* koji su tvoreni od apstraktnih imenica na *-stvo*.²¹ Najveću skupinu glagola na *-ati* čine glagoli čije se infinitivno *-a-* u prezentu ne zamjenjuje sa *-j-*, već se formant *-j-* dodaje iza njega. Njih treba izdvojiti kao posebnu tvorbenu skupinu jer jezikoslovci koji prihvaćaju razredbu glagola prema apstraktnoj (Jakobsonovoj) osnovi pretpostavljaju da je formant *-j-* prisutan u temeljnoj osnovi i da se u infinitivu, zato što je ispred suglasnika, gubi, a u prezentu (ispred samoglasnika) pojavljuje se i na površini. Takvih je glagola u fragmentima 140. Neki od tih glagola tvoreni su zapravo formantom *-va-* koji, ovisno o samoglasniku ispred njega, oblikuje složene završetke *-avati, -ivati* i *-ēvati*. U fragmentima su s tim završetcima zabilježeni idući leksemi: *bivati, iscēlēvati, obečavati, obēnčavati, oklevetavati, pobivati, pokrivati, počivati, prospēvati, prēbivati, ubivati* i *upivati se*. Posebno sam izdvojio tvorenice od glagola *siēti* i *liēti* koji u prezentu ne samo da gube infinitivno *-a-*, već zamjenjuju i *i jatom*.²² Šest je takvih primjera u fragmentima: *vsīēti, izliēti se, liēti, poliēti, proliēti se, razliēti se*. Dvadeset i jedan je glagol u kojemu je *a* u završetku *-ati* postalo od praslavenskog *jata* (iza palatala): *boēti se, bēžati, vzdružati, vzmibčati, dostoēti, drūžati (se), izbēžati, ležati, mibčati, nastoēti, odrūžati, otstoēti, potūčati se, priležati, prēstoēti, slišati, stoēti, uboēti se, udrūžati, uslišati, ustoēti*. To se vidi po tome što je ispred takvog *a* korijenski velar palataliziran i što se ti glagoli sprežu prema i-konjugaciji (kao glagoli na *-iti* i *-ēti*). Njih stoga treba tvorbeno pridružiti glagolima tvorenim sufiksom *-ē-*. Posebno sam izdvojio i glagol *spati* jer njegovu infinitivnomu *-a-* u prezentu nema ni traga (ne zamjenjuje se sa *j*), a on se osim toga također spreže kao glagoli i-konjugacije, pa mu prezent ima oblik: *splū* (izgovor: *splju*), *spiši, spitb*, itd. Iza glagola na *-ati* po brojnosti dolaze glagoli na *-iti* koji su u fragmentima zastupljeni s 233 leksema. Budući da u njihovoj tvorbi nema daljnjih zanimljivosti, nema ih smisla navoditi sve, pa ću samo kao ilustraciju navesti potvrđene neprefigurane oblike:²³ *blažiti, boriti se, braniti, veseliti (se), voditi, vřpiti, goniti, gotoviti (se), diviti se, doiti (doū), dūžditi, krřstiti (se), kupiti,*

²¹ Valja napomenuti da glagol *kovati* tvorbeno ne pripada među glagole na *-ovati*, iako se spreže jednako kao oni, tj. u prezentu zamjenjuje *a* sa *j* ispred kojega se izvorni diftong *ou* monoftongira: **kou-a-e-ši* → **kou-j-e-ši* → *kuješī* (prema primjerice: **rad-ou-a-e-ši* → **rad-ou-j-e-ši* → *raduješi*). Drugim riječima, *-ov-* u glagolu *kovati* nije tvorbeni formant, već dio korijena. Napominjem da je *-e-* u navedenim primjerima (prezentski) tematski samoglasnik.

²² Tako prezent glagola *liēti* (izgovorno *lijati*) glasi: *lēū, lēēši, lēētb, ...* (izgovor: *lēju, lēješī, lējet, ...*).

²³ Valja ipak istaknuti da među prefiguriranim oblicima ima dosta onih čiji neprefigurirani oblik nije potvrđen u fragmentima.

křsniti, lišiti (se), lřstiti, lēniti se, lūbiti, misliti, množiti se, moliti (se), mučiti (se), mřstiti, nositi, nuditi, ploditi, plēniti, postiti se, praviti se, pustiti, račiti, roditi (se), rositi, slaviti, služiti, slbžiti, suditi, tvoriti, truditi (se), učiti, hvaliti (se), hoditi, hraniti (se), čedriti, cēliti, čuditi se, čřstiti i ēviti (se). Na trećem su mjestu po brojnosti glagoli bez osnovnog sufiksa, tj. oni kod kojih se infinitivni nastavak *-ti* dodaje izravno na korijen. Potvrđeno je 155 takvih glagola. Među njima valja razlučiti tri skupine: 1. one čiji korijen završava na suglasnik: *blūsti se, vesti, vrēči (se), gresti, žēči, moči, nesti, reči, sēči, ēsti* i sl., 2. one čiji korijen završava samoglasnikom: *biti (esmb), biti (biū), dati, kriti, obuti, piti, pēti, umiti* i sl. i 3. one čiji je korijen u praslavenskom završavao na nosni sonant ili likvidu: *kleti se, načeti, oteti, požrēti, propeti, prostrēti, prēti se, umrēti* i sl. Kod posljednje je skupine u crkvenoslavenskomu ispred infinitivnoga nastavka samoglasnik *-e* koji je refleks nekadašnjega nosnika *ę* ili *-ē* koji je rezultat metateze likvida.²⁴ Znatno je manje glagola tvorenih osnovotvornim sufiksom *-ē-*. Osim 21 već spomenutog glagola u kojima je *jat* prešao u *a*, posvjedočeno je još 50 leksema. Njih međutim također treba podijeliti u nekoliko skupina. Najveću skupinu, ukupno 27, čine glagoli koji se sprežu prema i-konjugaciji i čije se infinitivno *ē* u prezentu zamjenjuje sa *i*: *bdēti, bludēti, velēti, vzbvēti, vzenavidēti, vzrēti, vidēti, zabludēti, zavidēti, zrēti, ispovēdēti (se), mnēti (mnū, mniši), nenavidēti, povelēti, postidēti (se), potrpēti, prizrēti, prozrēti, prosvtēti se, prētrpēti, svētēti se, skrbēti, stidēti se, strpēti, sēdēti, trpēti, uzrēti (se)*. Šesnaest je glagola na *-ēti* koji se sklanjaju prema e-konjugaciji i čije se *ē* u prezentu ne zamjenjuje, već se proširuje sa *j*: *varēti, želēti, izvalēti, iscēlēti, oslabēti, ohudēti, pitēti, prispēti, prospēti, prēspēti, razumēti, slabēti, smēti, tlēti, ukarēti, uspēti*. Prema Jakobsonovoj razredbi formant *-j-* prisutan je već u njihovoj temeljnoj (apstraktnoj) osnovi i zato ih tvorbeno valja odvojiti kao posebnu skupinu, a ne samo stoga što se drukčije sprežu.²⁵ Posebno sam izdvojio i atematske glagole: *vēdēti, zapovēdēti, imēti, povēdēti, svēdēti, uvēdēti* čiji se prezent tvori bez ikakva tematskog samoglasnika, a valja posebno istaknuti i modalni glagol *hotēti/htēti* koji također pripada e-konjugaciji, ali u prezentu njegova *jata* nema.²⁶ Najmanja je skupina glagola tvorenih osnovotvornim sufiksom *-nu-* (← *-nq*) koja je predstavljena tek s 20 glagola: *vzdignuti (se), vskliknuti, dvignuti, zatbknuti, izdbhnuti, istrbgnuti, minuti, otbēgnuti, otrignuti, otčesnuti, pogibnuti, podvignuti (se), pomenuti, posagnuti, prikosnuti se, rastegnuti, tlbknuti, usnuti, ustrbnuti, utegnuti*.

²⁴ To znači primjerice da za glagole *propeti* i *prostrēti* treba pretpostaviti derivaciju **pro-přn-tei* → **pro-přn-ti* → *pro-př-ti* → *propeti* i **pro-ster-tei* → **pro-ster-ti* → *prostrēti*.

²⁵ Uostalom, drukčije se i sprežu upravo zbog toga. Prema Jakobsonovoj razredbi i-konjugaciji pripadaju glagoli čija apstraktna osnova završava na prednji samoglasnik, a svi ostali tvore prezent s tematskim samoglasnikom *e* (e-konjugacija). Budući da ovima osnova završava na suglasnik *j*, oni pripadaju drugoj skupini.

²⁶ Tako da njegov prezent glasi: *hočū, hočeši, hočētb, ...*. Pitanje je treba li to objašnjavati kao gubljenje *jata* ili pak kao zamjenjivanje sa *j* koje uzrokuje jotaciju. Budući da se *jat* ne gubi u ostalim glagolima na *-ē(j)*, što je lako vidljivo iz njihova prezenta, primjerice: *pitēū, pitēješī, pitēētb, ...* (izgovor: *pitēju, pitēješī, pitējet, ...*), vjerojatnijim se čini drugo rješenje.

Kod priloga je plodna bila jedino tvorba od pridjeva konverzijom nominativno-akuzativnog oblika na *-o* i *-e* ili lokativnog oblika na *-ě*. Ostali su načini bili ili slabo plodni ili pak sasvim neplodni. Stoga najveći broj od 129 priloga potvrđenih u fragmentima završava na *-o* ili *-ě*, primjerice: *blazě, vzmožno, gorko, dobro, dobrě, dostoině, krěpko, krěpcě, lúbo, lúbě, mílostivno, mílostivě, mnogo, obilně, obětně, prisno, prvo, prvě, řesno, řesně, skoro, slavně, sladcě, stroině, čьstně* itd. Kako je vidljivo iz navedenih primjera, često su od istoga pridjeva popriloženi i nominativ-akuzativ i lokativ. Prilozi na *-e*, kao što su *veče, drěvle, daleče, obače, pače* i sl., podrijetlom su nominativi-akuzativi komparativa. Nominativnog su ili akuzativnog podrijetla i prilozi *vьnь, nizь, vkuřь, vnutřь* i sl., dok su *nizu* i *meždu* najvjerojatnije postali od lokativa. Nekadašnji se instrumental krije iza priloga *vtoriceų, drugoviceų, dьnių, množiceų, treticeų* i *ťčičų*. Od modalnih priloga tvorenih sufiksom *-mi* u fragmentima su potvrđeni *velmi* i *kolmi*, a prefiksom *-ma* kojemu je dodana čestica *že* prilog *elmaže*. Sufiksom *-mo* tvoren je prilog *tkmo*. Potvrđeno je i više priloga zamjениčnoga podrijetla s različitim sufiksima. Sufiksom *-mo* tvoreni su mjesni prilozi (smjera): *kamo, prěmo, sěmo, tamo, i ěmože*. Mjesni su se prilozi tvorili i sufiksima *-udu, -udě* koji su posvjedočeni u: *vsudu, otkudu, otkudě, otnuduže, otnuděže, otsudu, otudu, tudu, tudě*. Sufiksom *-de/-dě* tvoreni su mjesni prilozi: *doiděže/dondeže, iděže, kde/kdě i sde/sdě/zdě*, a sufiksom *-žde* načinski prilozi: *sicežde, takožde* i vremenski prilog *prěžde*. Sufiks *-gda* kojim su se tvorili vremenski prilozi predstavljen je leksemima: *vnegdaže, vsьgda, egda, egdaže i togda/ťgda*. Posvjedočeni su i prilozi tvoreni sufiksima *-lb, -li, -lě* kojima su se tvorili kvalitativni prilozi stupnja: *kolь, nikoli, otneliže, toli, dokolě, doselě, ottolě*. Prilozi na *-ko* podrijetlom su nominativi-akuzativi srednjeg roda zamjениčnih pridjeva. U fragmentima su potvrđeni: *edinako, eliko, inako, kako, koliko, nikakože, tako, ěko* i *ěkože*.

5. Složenice

Složenica je spoj dviju ili više punoznačnih osnova (korijena) sa ili bez spojnog samoglasnika (spojnika). Složenice su važan dio leksika svih klasičnih indoeuropskih jezika, pa tako i starocrkvenoslavenskoga. Osobito je uporaba složenica svojstvena za tzv. kulturni leksik, tj. područje religije, filozofije, poezije i gospodarstva. Slaganje u slavenskim jezicima nije obično cikličan proces, pa su rijetke trodijelne ili višedijelne složenice. I u fragmentima su potvrđene samo dvodijelne (dvokorijenske) složenice. Drugi je dio i semantički i sintaktički (formalno) glava takvih složenica. On je značenjska jezgra (nositelj osnovnog značenja) cijele složenice i određuje njezinu kategorijalnu pripadnost (vrstu riječi). Prvi dio samo približe određuje značenje drugoga dijela. U fragmentima se pojavljuje samo 50 složenica, a to je tek 2.35 % cjelokupnog leksika. Znatno je to manji broj nego u kanonskim starocrkvenoslavenskim spomenicima gdje je udio složenica 6.35 %.²⁷

²⁷ Cejtin (1986: 271) navodi da je od 9616 riječi 611 složenica.

Jasno je da su kod tako malog broja većina složenica i po svom prvom i po drugom dijelu jednokratnice ili dvokratnice. Kao prvi dio složenice pojavljuju se imenice, pridjevi, zamjenice, brojevi i prilozi. Nisam zabilježio nijedan primjer s glagolskim prvim dijelom, što nije iznenađujuće jer su takve složenice i u starocrkvenoslavenskom jeziku znatno rjeđe. Tek su dva korijena koja se pojavljuju više od dva puta u prvom dijelu složenica. Najzastupljenije su složenice kojima je prvi dio *blago-*.²⁸ Takvih je u fragmentima čak 11: *blagověrstvie, blagověrbьnь, blagověstvovati, blagověčati, blagoděbь, blagoděbьnь, blagoobrazie, blagoobrazno, blagosloviti, blagoslov(1)enie, blagoslovlennь*. Većina su tih složenica u kanonskim tekstovima kalkovi grčkih složenica na *ev-*. To ne vrijedi jedino za složenice *blagoděbь* i *blagoděbьnь* koje pripadaju starome slavenskom leksiku kao i druge složenice s glagolom *děti* u drugom dijelu. Sinonimne parove sa složenicama na *blago-*, kada im je drugi dio bio identičan, tvorile su u starocrkvenoslavenskom jeziku složenice kojima je prvi dio *dobro-*. U fragmentima su potvrđene samo dvije takve složenice: *dobroděenie* (Ts) i *dobrotvoriti* (βNov). U usporedbi sa složenicama na *blago-* složenice na *dobro-* pripadaju mlađemu sloju starocrkvenoslavenskog leksika, što se vidi i po tome da je od 28 takvih složenica koje su zabilježene u kanonskim tekstovima čak 21 potvrđena samo u Suprasalskom zborniku, najmlađem kanonskom spomeniku.²⁹ Činjenica da se u hrvatskoglagoljskim fragmentima iz 12. i 13. st. pojavljuju samo dvije takve složenice, a čak 11 složenica na *blago-* jedan je od pokazatelja konzervativnosti naših fragmenata i u leksiku. Zanimljivo je da u fragmentima nije potvrđen nijedan sinonimni par na *blago-* i *dobro-*, već su potvrđene složenice međusobno u dopumbenoj razdiobi. Budući da je malo složenica na *dobro-*, to može biti i slučajno i ne mogu se iz toga izvoditi nikakvi sigurni zaključci. Iza složenica na *blago-* najbrojnije su u fragmentima složenice na *lúbo-* s tri potvrde: *lúboděistvie* (Pis), *lúboděnie* (Kij), *lúboděenie* (Pis). Te složenice pripadaju staromu slavenskom leksiku, nisu kalkovi prema grčkim složenicama i već se u kanonskim tekstovima smatraju arhaizmima.³⁰ To je još jedna potvrda konzervativnosti naših fragmenata. Svi su ostali prvi dijelovi složenica jednokratnice ili dvokratnice. U dvije se složenice kao prvi dio, osim *dobro-*, pojavljuju osnove: *vse-* (*vsedrbžitelь, vsemogi*),³¹ *edino-* (*edinodušno, edinočedi*),³² *isu(s)-* (*isuhrbstovь, isuhrbstь*),³³ *milo-* (*milosrbdie, milosrbdovati*),³⁴ *miro-* (*mirodrbžitelь, mirotvorьnь*) i *tvьrdo-* (*tvьrdostanstvo, tvьrdostanьnь*). U jednoj se složenici kao prvi dio pojavljuju osnove: *bogo-* (*bogorodica*),³⁵

²⁸ Te su složenice najbrojnije i u starocrkvenoslavenskim tekstovima. Cejtin (1986: 223) navodi 74 složenice s *blago-* koje su potvrđene u kanonskim spomenicima. Usporedi također i Bicevska 1980: 177.

²⁹ Usp. Cejtin 1986: 231.

³⁰ Usp. Cejtin 1986: 246.

³¹ Prva je potvrđena samo u Lond, a druga u Vind, Vb, αNov, Zag i Ts.

³² Prva se pojavljuje samo u Grš, a druga u Vb i αNov.

³³ Prva je zabilježena u Epist i Ts, a druga u Kij, Grš, Mih, Pass, Ts, Omiš, Th, Eust, Trans.

³⁴ Prva je potvrđena samo u Vb, a druga samo u Th.

³⁵ Zabilježena u Ts i Trans.

brato- (*bratolúbie*),³⁶ vel- (*vellépotá*),³⁷ visoko- (*visokozučěnb*), voe- (*voevoda*),³⁸ glavno- (*glavotegb*), dva- (*dvadesetb*), eliko- (*elikokratb*), zakono- (*zakononosěcb*), zlo- (*zlohitríe*), zlé- (*zléděi*), ime- (*imerekb*), ino- (*inočedi*), kozlo- (*kozlogranie*), lěto- (*lětoraslb*),³⁹ malo- (*malomočb*),⁴⁰ meso- (*mesopustěnb*),⁴¹ mimo- (*mimoiti*),⁴² mnogo- (*mnogohvalěnb*), srđce- (*srđcevděcb*), studo- (*studoděnie*) i tšče- (*tščeslavie*). Složenice *vsedržitelb* i *vsemogi* sinonimne su. Prva je kalk prema grčkom παντοκράτωρ, a druga prema latinskom *omnipotens*. Složenice na *edino-* pripadaju mlađemu sloju starocrkvenoslavenskog leksika i tvorile su sinonimne parove sa složenicama na *ino-*⁴³ koje su arhaičnije. Kako je vidljivo jedan je takav par (*edinočedi* i *inočedi*) potvrđen i u našim fragmentima. I složenice *milosrđdie* i *milosrđdovati* pripadaju arhaičnomu sloju (zastarjelicama) u starocrkvenoslavenskom leksiku i osobito su svojstvene evanđeoskim tekstovima. Riječ je o praslavenskim kalkovima zapadnoga podrijetla (latinski ili germanski) što se vidi i po tome da im se kao grčke paralele pojavljuju različite sinonimne riječi.⁴⁴ Složenica *mirotvorb* iz Mih kalk je prema grčkom κοσμοκράτωρ, a složenica *mirotvorb* potvrđena u fragmentima brevijara s latinskim predloškom (Lond i *αNov*) i u kasnijim hrvatskim brevijarima može biti i kalk prema latinskomu *pacificus*.⁴⁵ Složenice na *tvrbdo-* nisu potvrđene u kanonskim tekstovima. Riječi *tvrbdostanstvo* nema ni u Slovníku, dok je pridjev *tvrbdostaněnb* posvjedočen dvama primjerima iz kasnijih tekstova zapadnoga podrijetla.⁴⁶ Da nije riječ o kalkovima prema latinskom, pokazuju paralele i u Slovníku i u fragmentima. Paralela pridjevu *tvrbdostaněnb* u Slovníku je latinski nesloženi pridjev *solidus*. U Lab paralela imenici *tvrbdostanstvo* je latinska imenica *constantia*, a pridjevu *tvrbdostaněnb* u Lond particip (pridjev) *constans*. Složenice *bogorodica*, *bratolúbie* i *vellépotá* potvrđene su i u kanonskim spomenicima gdje su složenice s prvim dijelom *bogo-*, *brato-* i *velb-* uobičajene. Isto vrijedi i za složenicu *voevoda* kod koje valja istaknuti da nije kalk s grčkoga. Složenice *visokozučěnb* i *glavotegb* nisu potvrđene u kanonskim spomenicima. Prva je složenica iz Zag jednokratnica u građi za Rječnik, a nema je ni u starocrkvenoslavenskim rječnicima. Nažalost, za dio teksta Zag u kojem se pojavljuje ta složenica nije još nađen latinski predložak. Složenica *glavotegb* potvrđena je, osim Th, i u Baromićevu brevijaru iz 1493.⁴⁷ U

³⁶ Pojavljuje se samo u Pass.

³⁷ Samo u Roč.

³⁸ Samo u *αNov*.

³⁹ Samo u Zag.

⁴⁰ Samo u Pass.

⁴¹ Samo u Mih.

⁴² Pojavljuje se u Baš, Grš, Epist, Pis.

⁴³ Usp. Bicevska 1980: 178.

⁴⁴ Usp. Cejtin 1986: 250.

⁴⁵ Ali i prema grčkom. Cejtin 1986: 283 za starocrkvenoslavensko *mirotvorb* navodi grčke paralele *ειρηνάρχης* i *ειρηνοποιός*.

⁴⁶ Usp. Slovník ... 1997: 443.

⁴⁷ Prema usmenoj obavijesti Vesne Badurine-Stipčević riječ *glavotegb* pojavljuje se i u hrvatskoglagoljskom brevijaru Metropolitanske knjižnice u Zagrebu (MR 161) iz 1442. i u Brozićevu

Th grčka joj je paralela *χλαμός*,⁴⁸ a u Baromićevu brevijaru *κεφαλοδέσμιον*. U Slovníku je, kao jednokratnica iz Kristinopolitanskog apostola, posvjedočena složenica *glavotegb* s grčkom paralelom *σουδάριον* (A 19, 12). Primjer iz Baromićeva brevijara pokazuje da je ta složenica vjerojatno kalk prema grčkom i da je hrvatskoglagoljski tekst Djela Pavla i Tekle preveden s predloška u kojemu je stajala inačica *κεφαλοδέσμιον* posvjedočena u tekstu Protoevanđelja Jakovljeva iz Baromićeva brevijara. Ni složenica *elikokratb* nije posvjedočena u kanonskim tekstovima, ali se u Eninskom apostolu pojavljuje njoj srodan oblik *jelokratb*.⁴⁹ To bi moglo značiti da je riječ o mlađoj složenici. U kanonskim je tekstovima osam složenica s prvim dijelom *zakono-*, ali među njima nije *zakononosěcb*.⁵⁰ Iako su prema R. M. Cejtin većina od tih osam složenica kalkovi prema grčkom, složenica *zakononosěcb* u Lond najvjerojatnije je ipak kalk prema latinskoj paraleli *legifer*. Ni složenica *zlohitríe* nije zabilježena u kanonskim tekstovima, iako su složenice s prvim dijelom *zlo-* među najčešćim složenicama. Paralela je toj složenici u Pass grčka složenica *κακοτεχνία*. Osobito je zanimljiva složenica *zléděi* iz Pis jer ni ona u tom obliku nije potvrđena u kanonskim tekstovima, ali se često u tekstovima pojavljuje oblik *zloděi*. Kao ni druge složenice s drugim dijelom *-děi* koji je svojstven starim (pra)slavenskim složenicama, ni ona nije kalk prema grčkomu. Složenica (sraslica) *imerekb* iz Vind od kanonskih je tekstova potvrđena samo u Sinajskom euhologiju.⁵¹ Riječ *kozlogranie* iz Kij najvjerojatnije je pokvareni oblik složenice *kozloglasovanije* koja je u kanonskim tekstovima zabilježena samo u Eninskom apostolu.⁵² Složenica *lětoraslb* posvjedočena je i u kanonskim spomenicima kao i moravizam *malomočb*⁵³ i pridjev *mesopustěnb*. Složenice *mnogohvalěnb* iz Trans nema ni u kanonskim spomenicima ni u Slovníku, iako je vjerojatno, kao i svih 27 u kanonskim tekstovima potvrđenih složenica s prvim dijelom *mnogo-*, kalk prema grčkom, što potvrđuje paralela *πολύμνητος*. Složenica *srđcevděcb* iz Th kalk je prema grčkom *καρδιογνώστης*, a potvrđena je u Suprasalskom zborniku i u mladim apostolima.⁵⁴ Složenica *studoděnie* iz Kij nije u tom obliku potvrđena u kanonskim rukopisima, ali jest u sličnom obliku

brevijaru iz 1561. na istom mjestu u tekstu kao u Baromićevu brevijaru.

⁴⁸ Ćirilski tekstovi Djela Pavla i Tekle koje navodi Grabar 1972. imaju na tom mjestu grecizam *hlamidu*. (Vidi str. 28).

⁴⁹ Usp. Cejtin 1986: 43. Slovník ... 1997: 999 navodi primjere složenice *jelokratb* i iz mladih apostola: Šišatovačkog, Slepčenskog, Kristinopolitanskog i Ohridskog. Usto navodi (na str. 997) i jedan primjer složenice *jelokratb* iz Strumičkog apostola (Mak) iz 12. st.

⁵⁰ Usp. Cejtin 1986: 236-237.

⁵¹ U Slovník ... (1966: 770) nije obrađena kao posebna riječ, već kao sintagma pod natuknicom *ime*.

⁵² Usp. Mirčev i Kodov 1965: 27 i 222 te Cejtin 1986: 43. R. M. Cejtin na str. 222 navodi i primjer *kozloglasovanije* iz Sinajskog euhologija. Ne znam je li to druga riječ ili je autoričina pogreška jer na str. 43 kaže da riječi koje navodi nisu potvrđene u drugim kanonskim tekstovima osim Eninskog apostola. Slovník ... (1973: 38), osim primjera iz Kij, navodi samo primjere iz mladih apostola, jer Eninski koji je otkriven tek 1960. nije ušao u njegovu građu.

⁵³ Najvjerojatnije je to stara germanska posuđenica. Usp. Cejtin 1986: 248.

⁵⁴ Usp. Slovník ... 1997: 152.

studoděenje.⁵⁵ Složenica *točeslavie* od kanonskih je spomenika zabilježena jedino u Suprasalskom zborniku, dok je u hrvatskoglagoljskim tekstovima, osim u Lab, zabilježena još petnaestak puta u brevijarima.⁵⁶ U drugom dijelu složenica najčešće se pojavljuje korijen *dě-*⁵⁷ predstavljen sa čak 8 složenica: *blagoděť*, *blagoděťнь*, *dobroděenie*, *zlěděi*, *lúboděistvie*, *lúboděnie*, *lúboděenie* i *studoděenie*. Budući da tvorenice s tim korijenom u drugom dijelu nisu kalkovi s grčkog, već stare slavenske složenice, njegova brojnost još je jedan pokazatelj konzervativnosti naših fragmenata. Korijen *slov-* pojavljuje se u tri složenice, korijeni *věr-*, *věst-*, *drěž-*, *mog-*, *obraz-*, *srd-*, *stan-*, *tvor-*, *hrěstě* i *čed-* u dvije složenice, a ostali su korijeni jednokratnice.

LITERATURA

- Babić, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Zagreb: JAZU i Globus.
- Bauer, L. 1998. *Vocabulary*. London: Routledge.
- Beekes, R. S. P. 1995. *Comparative Indo-European Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Bicevska, K. 1980. Leksički i zboroobrazovački sinonimi kaj složenkite vo staroslovenskiot jazik. *Makedonski jazik* 31: 175-190.
- Campbell, L. 1998. *Historical Linguistics*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Cejtlin, R. M. 1986. *Leksika drevnebolgarskih rukopisej X-XI vv*. Sofija: Izdatel'stvo bolgarskoj akademii nauk.
- Dostal, A. 1960. Voprosy izučeniya slovarnogo sostava staroslavjanskogo jazyka. *Voprosy jazykoznanija* 6: 3-16.
- Etymologický ... 1989.-. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Praha: Academia.
- Grabar, B. 1972. Apokrifna djela apostolska u hrvatskoglagoljskoj literaturi: 3. Djela Pavla i Tekle. *Radovi Staroslavenskog instituta* 7: 5-30.
- Hauptová, Z. 1968. K otázce analýzy staroslověnského lexika. *Slavia* 27: 226-234.
- Hristova, I. 2005. Kām vāprosa za proizhoda i značienieto na dumata *neprijazнь*. Dimitrova, M.; Petkov, P.; Hristova, I. (eds.). *Acta Palaeoslavica vol.2*. Sofia: Heron Press, 161-171.
- Ivanova-Mirčeva, D. 1984. Nabljudenija vārhu leksikata na klasičeskite starobālgarski pametnici. *Bālgarski ezik XXXIV*: 489-499.

⁵⁵ Usp. Slovník ... 1997: 191.

⁵⁶ Usp. Mihaljević 2007. Vjerojatno je prijevod lat. *vanum gaudium* ili *vana gloria*.

⁵⁷ Od ie. **dhē* (**dheh*).

- Jagić, V. 1898. Die slavischen Composita in ihrem sprachgeschichtlichen Auftreten. *Archiv für slavische Philologie* 20: 519-556.
- Mihaljević, M. 2007. Leksik najstarijih hrvatskoglagoljskih fragmenata. *Studia Slavica* 52: 263-272.
- Mihaljević, M.; Reinhart, J. 2005. The Croatian Redaction: Language and Literature. *Incontri Linguistici* 28: 31-82.
- Mirčev, K.; Kodov, Hr. 1965. *Eninski apostol: Starobālgarski pametnik ot XI v*. Sofija: Izdatelstvo na Bālgarskata akademija na naukite.
- Moldovan, A. M. 1997. Leksičeskij aspekt v istorii cerkovnoslavjanskogo jazyka. *Voprosy jazykoznanija* 3: 63-75.
- Moldovan, A. M. 2003. Leksičeskaja evolucija v cerkovnoslavjanskom. *Slavjanskoe jazykoznanije*. Moskva: INDRIK, 395-413.
- Rječnik ... 1991.-. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. Zagreb: Staroslavenski institut.
- Slovník ... 1959.-1997. *Slovník jazyka staroslověnského*. Praha: Academia.
- Šarić, Lj. 2006. On the Meaning and Prototype of the Preposition *pri* and the Locative Case: A Comparative Study of Slavic Usages with Accent on Croatian. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32: 225-248.
- Tafra, B. 2005. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Trubačev, O. N. 1968. O sostave praslavjanskogo slovarja (problemy i rezul'taty). *Slavjanskoe jazykoznanije*. Moskva: Nauka, 366-378.

SUMMARY

MORPHOLOGICAL (DERIVATIONAL) ANALYSIS OF THE VOCABULARY OF THE OLDEST CROATIAN-GLAGOLITIC FRAGMENTS

The author analyses the vocabulary of 24 Croatian-Glagolitic fragments from the 12th and 13th centuries. First he groups the words according to their roots, and then according to prefixes and suffixes. In the last chapter he analyses compounds.

Key words: Church Slavonic language, the oldest Croatian-Glagolitic fragments, vocabulary, morphology, word formation.

ANASTAZIJA VLASTELIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

SROČNOST U HRVATSKOME JEZIKU U GRAMATICI FRA LOVRE ŠITOVIĆA LJUBUŠAKA

UDK: 811.163.42-05 Šitović, L.
271 Šitović, L.
811.124'36(02.045)

Izvorni znanstveni članak

Gramatika fra Lovre Šitovića Ljubuškaka Grammatica Latino - Illyrica (Venecija 1713.¹, 1742.², 1781.³) bila je namijenjena budućim franjevcima s ondašnjih ilirskih prostora za učenje latinskoga jezika. Metajezik je gramatike većim dijelom latinski, no hrvatski termini, relativno velik broj napomena i primjera na hrvatskom jeziku ovu gramatiku s punim pravom uvrštavaju među izdanja koja su značajno pridonijela razvoju i normiranju hrvatskoga jezika.

Dosadašnja su istraživanja starijih hrvatskih gramatika pokazala da o sintaksi u suvremenom smislu možemo govoriti tek od sredine 19. stoljeća, ali i da od prve gramatike Bartola Kašića Institutionum linguae Illyricae libri duo (1604.) nalazimo elemente koje su svi stariji hrvatski gramatičari smatrali nužnim u svojim opisima hrvatskoga jezika.

Sročnost, jedan od gramatičkih odnosa među članovima rečeničnoga ustrojstva, termin je čiji su se opis i objašnjenje niz stoljeća većinom temeljili na dvama Alvaesovim pravilima iz latinskoga jezika. Ipak, naši su jezikoslovci, svaki prema svojim mogućnostima, uz ta pravila dodavali i vlastita zapažanja o problemima sročnosti u hrvatskom jeziku.

Ključne riječi:

hrvatski jezik, gramatika, sintaksa, sročnost (kongruencija), Lovro Šitović Ljubušak, franjevci

Razvoj hrvatskoga standardnog jezika prolazio je kroz nekoliko manje ili više turbulentnih razdoblja¹. Zanimljivija faza u tom standardizacijskom procesu je kraj 17. i prva polovica 18. stoljeća, vrijeme kada hrvatski jezik dobiva sve odlike standardnoga jezika

¹ O periodizaciji hrvatskoga standardnoga jezika vidi u npr. Brozović 1978, Moguš 1991.

Jednu su od ključnih uloga toga vremena, ali i hrvatskoga jezičnoga razvoja uopće, imali i franjevci Bosne Srebrene, redodržave koja je do sredine 18. stoljeća zauzimala prostore na sjeveru do južne Ugarske, na istoku do Bugarske i Rumunjske te na zapadu veći dio Dalmacije. Tijekom turske okupacije franjevci su bili jedina veza južne Dalmacije i Dubrovnika sa Slavonijom koja je desetljećima nakon oslobođenja od turske vlasti bila kulturno i ekonomski iza južnih hrvatskih prostora.

Činjenica da su franjevački svećenici na teritoriju Bosne Srebrene bili nosioci kulturnoga i jezičnoga razvoja dovela je u 17. i 18. stoljeću do stvaranja "franjevačke koine" (Kuna 1989), relativno ujednačenoga jezika koji danas ubrajamo u jedan od predstandardnih štokavskih jezičnih tipova (Lukežić 2005a), a koji je svoje nasljedovatelje imao i u (ne samo franjevačkim) piscima kasnijih razdoblja, od kojih svakako valja izdvojiti Andriju Kačića Miošića².

Velik je broj franjevačkih autora koji su svojim književnim djelovanjem širili hrvatski jezik, no manji je broj onih koji su taj isti jezik i opisivali³. U sam vrh nekolicine gramatičara koji su iskreno i vjerno slijedili put svetoga Franje, a u isto vrijeme bili vršni jezikoslovci uvrštava se i fra Lovro Šitović Ljubušak⁴.

Grammatica Latino-Illyrica (Venecija, 1713.¹) Lovre Šitovića nesumnjivo je jedna od značajnijih u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, posebice hrvatske gramatičke terminologije. Naime, jezikoslovne termine na hrvatskom jeziku možemo pratiti od dviju gramatika Jakova Mikalje (gramatike latinskoga i talijanskoga jezika)⁵, u kojima se tek sporadično daju hrvatski prijevodi (Raguž 1980/81, Knezović – Demo 2005). Gotovo 65 godina nakon Mikalje zahvaljujući Tomi Babiću⁶ i Lovri Šitoviću ponovno u gramatikama nalazimo i hrvatske termine te prijevode pojedinih gramatičkih pravila⁷ (usp. Raguž 1980/81).

Činjenica da prvo izdanje Babićeve gramatike, također nastalo i na temeljima Alvaresove latinske gramatike, nije obuhvatilo sve ono što je Šitović smatrao potrebnim u učenju latinskoga jezika, ali i činjenica da Babićevim opisom nije bio pretjerano zadovoljan (*I Premda jessu Koijsodi Naucitegli Grammatike, iftomacili Declinatione Imenah, i Conjugatione Verbah haruafstski; nijcta nemagne nijfu (fcto*

² O utjecaju franjevačke književnojezične baštine na jezični izričaj Andrije Kačića Miošića vidi Lukežić 2005a i Lukežić 2005b.

³ Dapače, u gramatikama Tome Babića i Lovre Šitovića možemo govoriti samo o posrednom opisivanju značajki hrvatskoga jezika jer su obje latinske gramatike.

⁴ Lovro Šitović Ljubušak rodio se u Ljubuškomu 1682. godine, a umro je u Šibeniku 1729. godine (Šitovićeva biografija i bibliografija vidi u Nikić 2001a).

⁵ Riječ je o gramatici latinskoga jezika objašnjenju hrvatskim *De institutione grammatica pro Illyricis accommodata* (Rim, 1637.) te o gramatici talijanskoga jezika kojoj je metajezik hrvatski *Grammatika Talijanska*, tiskanoj u rječniku *Blago jezika slovinskoga illi slovník u komu izgovarajuse rjeci slovinske latinski i diacki* (Loreto, 1649. – Ancona, 1651.)

⁶ Tomo Babić, *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata* (Venecija, 1712.¹, 1745.²)

⁷ Prvu gramatiku hrvatskoga jezika u potpunosti pisanu hrvatskim jezikom dobit ćemo tek 1812. godine; autor joj je Šime Starčević (*Nova ricsoslovica iliriska*, Trst, 1812.)

ia mogu znat daffam vidio) fuih Regulah zadofta izrekli, ni obratili (str. 4)⁸), dovela je do tiskanja druge gramatike latinskoga jezika samo godinu dana nakon Babićeve, također namijenjene poučavanju budućih franjevačkih svećenika u Bosni Argentini. Očito je Šitovićeva gramatika bila znanstveno i metodološki bolja, pa time i bolje prihvaćena u Redu, jer je Babić u drugom izdanju svoje gramatike (iz 1745. godine) mnogo preuzeo od Šitovića (premda to nigdje izrijekom ne navodi) (Raguž 1980/81, Demo 2004).

Godine 1742. i 1781. izlaze pretisci Šitovićeve latinske gramatike koji se od originala razlikuju po paginaciji stranica zbog različitoga tiska te po nekim slovopisnim rješenjima⁹ (Raguž 1980/81; Demo 2004).

"Za Ljubušakovu gramatiku latinskoga jezika možemo slobodno ustvrditi da je to prva cjelovita gramatika latinskoga jezika na hrvatskom jeziku" (Raguž 1980/81, str. 104; usp. Nuić 1938/39 prema Nikić 2001a)¹⁰. Spomenute činjenice i dosadašnji rezultati analize svjedoče o zasigurno vrlo kvalitetnom gramatičkom priručniku za latinski jezik. Ipak, i Šitovićeva se gramatika, baš kao i ona Tome Babića, nalazi na popisima hrvatskih gramatika (usp. npr. službene stranice Zagrebačke slavističke škole <http://www.hrvatskiplus.org/Default.aspx?sec=21> (15. svibnja 2007.)).

Mogu li se, dakle, na temelju nesustavnih prijevoda gramatičkih pravila latinskoga jezika na hrvatski jezik, ponekih bilježaka i "opomena" o razlikama među navedenim jezicima te relativno čestih hrvatskih primjerima uz definicije i pravila koja se tiču prvenstveno latinskoga jezika iščitati autorove spoznaje o gramatičkom ustrojstvu hrvatskoga jezika?

Ili je, pak, sustavan opis, u ovome slučaju, latinskoga jezika ograničavajući čimbenik za upoznavanje strukture hrvatskoga jezika u odnosu na ciljane gramatička pitanja¹¹, zbog čega ni Babićevu ni Šitovićevu gramatika ne bi trebalo uvrstiti u popis hrvatskih gramatika (usp. npr. Tafra 1993, Moguš 1995, Ham

⁸ Grada će se Šitovićeva gramatika tumačiti i oprimjeravati prema izdanju iz 1713. godine. Kada budu navedeni primjeri iz druga dva izdanja, to će biti posebno obilježeno.

⁹ Šitović je umro prije tiskanja novih izdanja svoje gramatike pa i ne očekujemo nikakve autorove zahvate; no da se drugo izdanje od prvoga, uz ponešto drugačiji slovopis i poneku korektorsku ispravku, u principu razlikuje po paginaciji na stranicama potvrđuje i ovaj primjer: u drugome izdanju na str. 25 stoji uputnica *Vidi stosmo rekli u Zabilixeniu 6. broiu 3. carti 15*, koja vrijedi za prvo izdanje gramatike jer se u drugome izdanju tekst na koji se upućuje nalazi na str. 11, a ne na str. 15.

¹⁰ Pojedini autori smatraju da je gramatika fra Stjepana Marijanovića *Institutiones grammaticae latine idiomatice illyrico propositae ac ad usam juventutui provinciae Bosnae argentine* (Split, 1822.) "jedina u pravom smislu riječi cjelovita gramatika latinskoga jezika napisana među bosanskim franjevcima" (Stjepan Pavić (1983), prema Ivo Pranjković 1993/94).

¹¹ Činjenica je da autori gramatika stranoga jezika koje su dijelom protumačene hrvatskim, kao što je u Šitovića riječ, u gramatičkom opisu kreću od jezika koji opisuju, pa će tako Šitović navoditi i hrvatske "prijevode" pojedinih glagolskih oblika koji ne postoje u našem jeziku (npr. gerund, supin), što on ne spominje.

2006, službene stranice Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje <http://www.ihjj.hr/oHr/jeziku-gramatike.html> (15. svibnja 2007.))?

Naime, u gramatikama dvojice franjevac ne možemo govoriti o “predstavljanju jednoga jezika po modelima drugoga” kao što je to učinio isusovac Bartol Kašić više od sto godina ranije kada je slijedeći latinski model manje ili više uspješno pokazao značajke i posebnosti hrvatskoga jezika (Gabrić-Bagarić 2002a), već o “posrednom iščitavanju” iz napomena o hrvatskom jeziku i hrvatskih primjera u gramatici latinskoga jezika (Stolac 2002).

Budući da su Babićeva i Šitovićeva gramatika tiskane u vrijeme standardiziranja hrvatskoga jezika, u razdoblju relativno maloga broja hrvatskih gramatika, vrlo je logično da su, osim što su očito izvrsno poznavali latinski jezik, “gramatičarski” promišljali jezik kojim su se, pa i samo djelomično, služili u tome opisu.

Jedan od metodoloških putova koji, na neki način, miri i zagovornike i protivnike uvrštavanja latinskih gramatika protumačenih hrvatskim jezikom u popis hrvatskih gramatika jest ekscerpiranje pravila, bilježaka i primjera koji se odnose na hrvatski jezik u tim gramatikama i njihovo ovjeravanje na konkretnim “negratičkim” tekstovima autora gramatike¹².

Novije analize spomenutih latinskih gramatika dvojice učenih franjevac¹³ pokazuju da za pojedina gramatička obilježja hrvatskoga jezika u njima nije potrebno ni posredno iščitavanje jer su učenici “nema dvojbe, iz gramatika latinskog ne samo tijekom 17. i 18. stoljeća, nego i kasnije (pa čak i danas) mnogo naučili ili obnovili svoje znanje normativne gramatike hrvatskog jezika” (Knezović 2002, str. 68)¹⁴ te nam, na neki način, o izgradnji hrvatskoga književnog jezika govore više od prve hrvatske gramatike (Katičić 2002).

Metodologija za istraživanje poimanja sročnosti u hrvatskome jeziku korištena u ovome radu pokušava potvrditi tezu da je gramatika Lovre Šitovića svojim napomenama, pravilima i primjerima na hrvatskom jeziku značajna “za upoznavanje povijesti hrvatske jezične standardizacije” (Katičić 2002). Budući da se radi o relativno uskoj temi koja izravno pripada sintaksi (iako se tiče

¹² Kao što je to učinjeno u Stolac – Holjevac 2001, Gabrić-Bagarić 2002a te u Gabrić-Bagarić 2003.

¹³ Iako su Mikaljina, Babićeva i Šitovićeva gramatika svoje čitatelje poučavale talijanskom, odnosno latinskom jeziku, zbroju hrvatskih gramatika priključuju ih hrvatski prijevodni likovi, odlomci na hrvatskom (Mikalja, Šitović, Babić) ili čak hrvatski kao metajezik (Mikalja, dijelom Babić i Šitović). /.../ Naravno, u slučaju Mikaljina, Babićeva i Šitovićeva djela ne može se hrvatski jezik autora rekonstruirati samo na temelju kontrastivno uvedenih hrvatskih primjera i sklonidbenih obrazaca, nego i pomoću hrvatskih jezičnih podataka iz različitih “negratičkih” dodataka, iz hrvatskih pisanih gramatičkih naputaka i pouka, kao i iz dodanih rječnika (Babić, Šitović)” (Gabrić-Bagarić 2003, str. 66).

¹⁴ O gramatici Tome Babića vidi Kosor 1981, Katičić 2002, Stolac 2002; o usporedbi gramatika Tome Babića i Lovre Šitovića vidi Raguž 1980/81; o usporedbi gramatika Jakova Mikalje, Tome Babića, Lovre Šitovića i Josipa Jurina vidi Knezović 2002.

¹⁵ U dijelu teksta na str. 68 nalaze se dvije korektorske pogreške koje su u ovome citatu ispravljene (op. a.).

morfoloških obilježja riječi), odnosno odnosu riječi u rečenici, pokazalo se potrebnim Šitovićeva napomene o hrvatskom jeziku te postojeće primjere nadopuniti potvrdama iz “nevezanih tekstova”¹⁵ u Gramatici.

Izborom se ovoga metodološkoga pravca ni u kom slučaju ne opovrgavaju ostali, jer i dalje otvorenim ostaje pitanje “treba li u popis hrvatskih gramatika uključiti i gramatike latinskoga jezika nastale u usporedbi s hrvatskim jezičnim ustrojstvom” (Stolac 2004).

Grammatica Latino-Illyrica nakon uvodnoga obraćanja učitelju i učenicima te preporuka za kvalitetno učenje¹⁶, jezičnu građu daje u tri velika poglavlja. Prvi nosi naslov *Introductio ad partes grammaticæ et orationis* (str. 11-18) i u njemu su na hrvatskom i latinskom jeziku dane definicije¹⁷ gramatike, slova, sloga, riječi i rečenice te osnovne značajke pojedinih vrsta riječi, a “posebno je značajno objašnjenje hrvatskih padeža (str. 15-17) s brojnim komparativnim napomenama, od kojih neke Šitović donosi prvi” (Knezović – Demo, 2005.).

Prvu bismo knjigu, *Liber primus* (str. 19-184), podijeljenu na 16 glava, prema gramatičkoj građi mogli nazvati morfologijom¹⁸, a *Liber secundus*, odnosno Drugu knjigu (str. 185-266) podnaslova *De octo partium orationis constructione* (Konstrukcija osam dijelova govora) sintaksom¹⁹.

¹⁵ Sintagma “nevezani tekst” preuzeta je iz Gabrić-Bagarić 2003, a odnosi se na drugovrsne tekstove “iz gramatičkih pouka pisanih hrvatski ili iz primjera u sintaktičkim napomenama” (Gabrić-Bagarić 2003, str. 70). Za ovu je prigodu korpus nevezanih tekstova proširen i trima uvodnim obraćanjima autora Gramatike (*Pripoglibglenomu Sticczu, Postovanomu Mesctru te Pozdrau Mladichem*).

¹⁶ Na samom se početku gramatike autor obraća “pripoglibglenomu sticczu” (str. 3-4) objašnjavajući razloge zbog kojih se odlučio na njezino sastavljanje; slijedi obraćanje “mesctru” latinskoga jezika (str. 5) u kojemu napominje da je njegova (Šitovićeva) “grammaticicza” tek temelj za učenje latinskoga iz Emmanuela Latinskoga “*koga neka vazda s’ovom Grammaticiczom rade imati*”. U obraćanju mladici (str. 6-7), budućim svećenicima, ponavlja koliko je u obavljanju Božje službe važno imati “nauk” koji se, pak, ne može steći bez latinskoga jezika, pa daje i molitve koje valja moliti prije učenja (str. 7-8). Na kraju uvodnih poglavlja daje i preporuku (str. 10) kojim redom treba usvajati građivo iz gramatike, ali i napominje da je nakon obrađenih cjelina važno i raspravljati o pročitanom “*ierchete tako vechi mnogo plod uciniti*”.

¹⁷ O hrvatskoj terminologiji u Šitovićevoj gramatici vidi Raguž 1980/81.

¹⁸ U Prvoj knjizi, *Liber primus*, (str. 19-184) podijeljenoj na 16 glava, Šitović daje pet deklinacijskih obrazaca za sklapanje imenica, deklinaciju pridjeva i zamjenica, četiri paradigme za sprežanje glagola te tumačenje glagolskih vremena i načina. Posebno je poglavlje posvetio podvrstama osam osnovnih “dila govorenja”, detaljnije opisujući priloge i veznike. U 15. je glavi dano 14, prema Šitoviću, temeljnih pravila koje učenici trebaju znati napamet “*kakono iedan Oče naš*” koja je, kao i njegovi prethodnici Bartol Kašić i Tomo Babić, preuzeo od Alvaresa; u 16. je poglavlju popis imenica kojima je “malo teže” odrediti rod (naravno, radi se o imenicama u latinskom jeziku, a uz svaku je dan i hrvatski prijevod).

¹⁹ *Liber secundus*, odnosno Drugu knjigu (str. 185-266) podnaslova *De octo partium orationis constructione* (Konstrukcija osam dijelova govora) moglo bi se nazvati sintaksom. Naime, u 18 je poglavlja Šitović dao osnovne značajke veza glagola, imenskih riječi, prijedloga, priloga, veznika i uzvika s drugim riječima. U ovome je dijelu, za razliku od Prve knjige, puno manje teksta na hrvatskom jeziku, a od 13. poglavlja, izuzev nekoliko “opomena”, sav je tekst na latinskom jeziku (*Ova koja slide, bessidichu latino, i pissat jerbo Mladichi, kad oude budu, jurche stogod znati, ja scinim* (str. 258)).

Dodatke koji slijede nakon Druge knjige Šitović započinje popisom glagola koje je izostavio u trećem pravilu neutralnih glagola, a zatim slijede ispravke, *errori ispraugleni*, koje je autor očito uočio nakon tiskanja Gramatike.

Novu paginaciju imaju latinsko-hrvatski abecedni niz tristotinjak glagola *Catalogus verborum* (str. 1-16) te hrvatsko-latinski popis *Aliquot Nomina* (str. 17-22) s oko sto šezdeset imenica poredanih po značenjskim grozdovima (npr. Čovjek, Dijelovi ljudskoga tijela, Crkva...)²⁰. U tekstu na latinskom jeziku *Auctor excusat se ipsum* (str. 203-205) Šitović objašnjava neke postupke u gramatici i “donosi uobičajene isprike zbog grešaka” (Knezović – Demo, 2005.), a na samom kraju prilaže tri dopuštenja za tiskanje te popis devet gramatika kojima se služio u sastavljanju svoga priručnika.

Činjenica da se, bez obzira na kasnije gramatike latinskoga jezika koje su postojale na području Hrvatske, Šitovićeva *grammaticicza* koristila gotovo do sredine 19. stoljeća, kao školski udžbenik, ali i kao izvor za gramatičku građu kasnijim autorima gramatika kako latinskoga, tako i hrvatskoga jezika (Raguž 1980/81; Knezović – Demo, 2005.), svjedoči o metodološki vrlo kvalitetnom, temeljitom i, svakako, jednom od značajnijih djela hrvatske gramatičarske tradicije.

Gramatika fra Lovre Šitovića, premda dijelom već opisana²¹, otvara još mnogo prostora za jezičnu (ali i ne samo jezičnu) analizu.

U ovome će radu prvenstveno biti riječ o Šitovićevu poimanju sročnosti u hrvatskom jeziku na temelju napomena o hrvatskom jeziku te hrvatskih primjera u njegovoj gramatici potvrđenih u dijelovima na hrvatskom jeziku koji se ne odnose na samu gramatičku građu. Naravno, opet valja napomenuti da je u ovoj gramatici hrvatski, uz dominantniji latinski, tek metajezik kojim se objašnjavaju značajke latinskoga jezika, no primjeri na hrvatskom, napomene uz prijevode gramatičkih pravila koje autor navodi kada valja istaknuti značajnije razlike između ovih dvaju jezika te tekstovi koji se ne odnose izravno na gramatičku građu omogućuju iščitavanje Šitovićevih temeljnih jezičnih stavova o vlastitu jeziku.

Suvremeni hrvatski jezikoslovni priručnici načelno daju sličnu definiciju: sročnost (kongruencija) je slaganje riječi u rečenici prema rodu, broju, licu i padežu (npr. Babić 1998, Barić i sur. 1999, Katičić 2002a, Težak – Babić 2003, Znika – Šego – Vignjević 2004)²². Naravno, valja istaknuti da se podudarnost u

²⁰ O rječniku u Šitovićevoj gramatici vidi Kolenić 1998.

²¹ Usp. npr. Kuna 1967, Raguž 1978, Raguž 1980/81, Demo 2004...).

²² Iako možemo govoriti o vrlo sličnom definiranju termina sročnost, razlike u pojedinim autorima, odnosno priručnika, vide se u činjenici da neki iz same definicije izostavljaju lice (iako sročnost po licu spominju u odnosu subjekta i predikata (npr. Silić – Pranjčević 2005)), dok drugi izostavljaju padež (premda u odnosu atributa i imenice govore o podudarnosti u rodu, broju i padežu, ne nazivaju to sročnošću) (npr. Barić i sur. 1995, str. 424, 540, 564).

Tema je ovoga rada opis hrvatskih primjera za sročnosti u gramatici Lovre Šitovića pa su izostavljene suvremene podjele i rasprave o sročnosti (npr. sročnost po obliku, sročnost po smislu, nesročnost u padežu između apozicije i njezine imenice).

licu, rodu i broju odnosi na vezu koju u rečenici ostvaruju predikat i subjekt, a slaganje u rodu, broju i padežu (ne nužno u sve tri gramatičke kategorije) na tzv. imenske skupine, tj. na odnos koji ostvaruje imenica sa svojim sročnim atributima (pridjevi, pridjevske zamjenice i redni brojevi) te apozicijom.

Činjenica je da je sročnost u hrvatskome jeziku sustavnije predstavljena tek u gramatici Josipa Florschütza *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Zagreb, 1940.), a da se u ranijim gramatikama “sročnost spominje samo usput” (Babić 1998, str. 6). Tako i u prvoj gramatici hrvatskoga jezika *Institutionum linguae illiricae* (Rim, 1604.) u 13 (Alvaresovih) pravila o konstrukciji u drugom i četvrtom pravilu Bartol Kašić navodi da se “imenica s pridjevom slaže u rodu, broju i padežu”²³ (str. 186), te da se “ime slaže s glagolom u licu i broju” (str. 187). Dakle, slaganje imenice i pridjeva, odnosno imenice (u službi subjekta) i glagola (u službi predikata) gotovo su jedini²⁴ primjeri sročnosti u mnogih gramatika do kraja 19. stoljeća (npr. Starčević 1812, Veber 1859, Volarić 1852, Parčić 1873, Divković 1899).

Budući da je sročnost u sintaksi tijesno povezana s morfologijom, u analizi riječi koje Šitović stavlja u odnos sročnosti valja krenuti od utvrđivanja vrsta riječi i termina koje autor upotrebljava kako bi se utvrdilo koje i kakve primjere za sročnost, odnosno na kojim ih, uvjetno rečeno, jezičnim razinama hrvatskoga jezika možemo očekivati.

Gramatika (*slouftuo*, *slovinftuo*)²⁵ se, prema Šitoviću, dijeli na četiri “dila”: slovo (*slovo*), slog (*fillaba*), riječ (*dictio*) i rečenicu (*oratio*). Autor razlikuje osam “dila govorenja”: imenica (*ime*), zamjenica (*zaimenak*), glagol (*ric*), particip (*dionftuo*), prijedlog (*priřtavak*), prilog (*pririćiak*), uzvik (*meumetak*) i veznik (*sařtavak*). Iako ih prepoznaje kao posebnu vrstu riječi i analizira u II. poglavlju *Nomina Adiectiva & Anomala* (str. 26-30) Šitović pridjev (*ime adiectiuo*) ne spominje u navođenju osnovnih dijelova rečenice. Brojeve također ne izdvaja kao posebnu vrstu riječi, već *nomen numerale* (*ime broiigliuo*) uvrštava u poglavlje o dijelovima rečenice, unutar dijela o imenicama (str. 110-113). Nadalje, navodi da “postoje neke (kategorije, op. a.) koje se javljaju uz dijelove govora: Broj, Padež, Rod, i Deklinacija i Konjugacija: Način, Vrijeme, Lice, *Figura* i *Species*²⁶, koje se nazivaju atributima ili akcidencijama dijelova govora”²⁷. U nastavku navodi koja

²³ Ispravku Kašićeve pogrešne tvrdnje da se u hrvatskom jeziku imenica slaže s pridjevom, a ne pridjev s imenicom ispravio je Ardelio della Bella (*Istruzioni grammaticali della lingua illirica*, u *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venecija, 1728.), Dubrovnik, 1785.).

²⁴ Naravno, pojedini autori starijih gramatičkih priručnika uviđaju probleme sročnosti koji se javljaju u nekim sintagmama (npr. sintagme sa zbirnim imenicama, brojevni izrazi) pa daju i neke osnovne naputke za takve konstrukcije (usp. npr. Parčić 1873, Divković 1899).

²⁵ Gramatičko je nazivlje koje nalazimo u Šitovića dano u kurzivu.

²⁶ *Figura* (“oblik”) je kategorija koja određuje je li riječ složena od više samostalnih riječi ili morfema; *species* (“vrsta”) je kategorija koja određuje je li riječ derivirana od punoznačne riječi ili derivativnoga morfema; obje bi se kategorije danas mogle uvrstiti u opis riječi u odnosu na njezin tvorbeni način.

²⁷ Većinu je latinskih dijelova u Šitovićevoj gramatici za potrebe ovoga rada preveo Šime Demo, na čemu mu posebno zahvaljujem.

se “akcedencija” veže uz koje riječi, pa saznajemo da *broj* imaju imenice, zamjenice, glagoli i participi, *padež* imenice, participi i neke zamjenice, *rod* imenice, zamjenice i neki participi, *sklonidbu* (navodi pet sklonidbenih obrazaca) imenice, zamjenice i neki participi, *način* i *vrijeme* glagoli, *figuru* sve vrste riječi, a *species* imenice, zamjenice, glagoli i neki prilozi.

Što se morfološke kategorije broja tiče, Šitović razlikuje jedninu i množinu; od rodova navodi *muško* i *žensko pleme* te *pleme neutro* (muški, ženski te srednji rod), a razlikuje 6 padeža (*padnuthia*) u jednini i množini: nominativ (*imenuiuchi*), genitiv (*poragiauchi*), dativ (*daiuchi*), akuzativ (*ofuagiuchi*), vokativ (*zouuchi*) i ablativ (*odnofuiuchi*), pet deklinacijskih obrazaca (muški, ženski i srednji rod te imenice koje u latinskom jeziku u genitivu imaju nastavak -us te -e ili -i) i tri lica u jednini, odnosno tri u množini (*ia, ti, on; mi, vi, oni*).

Spomenuto je da se sročnost u sintaksi već u prvim gramatikama hrvatskoga jezika prvenstveno odnosi na slaganje u rodu, broju i padežu imenice i njezina pridjevskoga atributa. Iako izrijekom ne navodi o kakvoj se jezičnoj pojavi radi, Šitović već u uvodnom dijelu gramatike savjetuje da u vježbanju sklonidbe uz imenicu, ovisno o njezinu rodu, stave i zamjenicu *hic* (ovaj), *hæc* (ova) ili *hoc* (ovo); pa i sam daje primjere: *hæc Mufa* (ova pivalicza), *hic Dominus* (oui Gospodin), *hoc Tempus* (ouo uurime). Učenicima predlaže da u vježbanju sklonidbe imenicama dodaju i pridjeve: *Nekafe vuisbaiu Pocimaoczi imena adiectiva faštaugliati s' substantivim; i nekafu ta adiectiva lipa, kakono Puer ingeniosus, puer verecundus* (str. 20), npr. *ova Topola priviffoka, ovi kamen velik, ouo dite mudro* itd.

Zanimljiv je dio rečenice u kojemu Šitović savjetuje da učenici u vježbi za sklonidbu pridjeve “sastavljaju” s imenicama (*imena adiectiva faštaugliati s' substantivim*), a ne imenice s pridjevima, što bi bilo u skladu s njegovim pravilom za latinski jezik, ali i Kašićevim koji se tiče hrvatskoga jezika. Ipak, nigdje izrijekom ne navodi da sročnost između pridjeva i imenice u hrvatskom jeziku nije kao u (pogrešnom) pravilu za latinski jezik.

Sročnost pridjeva i pridjevskih (odnosnih) zamjenica s imenicom uz koju stoje u latinskom jeziku naglašava Šitović i u prvim dvama od 14 općih pravila koje početnici moraju znati (str. 152–154), u pravilima koja nalazimo i u Kašića²⁸ kada opisuje hrvatski jezik (usp. Kašić 2002, str. 186).

²⁸ U Šitovićevoj gramatici ta pravila glase:

Pravilo 1.: *Substantivum nomen concordat tum adiectivo in genere, numero, & casu: ut puer ingeniosus...*

Pravilo 2.: *Relativum, qui, que, quod, coheret cum antecedere in genere, & numero...*

Uzimajući u obzir jezičnu tradiciju poimanja sročnosti imenice i pridjeva moglo bi se zaključiti da je Šitović pogriješio kada kaže da se mjesto pridjev s imenicom u latinskom (kao i u hrvatskom) imenica slaže s pridjevom u rodu broju i padežu, što će 15-ak godina nakon Šitovića za hrvatski jezik ispraviti Ardelio della Bella. Ipak, i Šitović je, kao i njegovi prethodnici Kašić (za hrvatski jezik) i Babić (za latinski jezik), ovo “nespretno sročeno pravilo” preuzeo od Alvaresa (Katičić 1981).

Iako Šitović uz njih ne navodi primjere ni za jedan jezik, da je sročnost pridjeva, odnosno pridjevskih zamjenica i imenice u hrvatskom jeziku primjećivao, može se zaključiti na temelju spomenutih primjera koje je predlagao za vježbu, ali i brojnih potvrda u nevezanom tekstu: .

Moi Draghi, i mili Sctioce; oui Rog Kriuu; kruh fuagodagni, draghi kamen iedan, ovomu momu malahnu²⁹ trudu; oua stuar Kuchna; Regule Grammaticke; Pomochniza pridobra; ovo dilo; urime fuoie; ouo Kolino oteklo; slova glaffovita.

Budući da su i danas, na neki način, anomalija hrvatskoga jezika, valja vidjeti kako Šitović oprimjeruje sročnost imenica s brojevima *dva, obadva, oba, tri* i *četiri*, koji u hrvatskom još uvijek nose obilježja dvojine. Radi se, naime, o značajki imenice koja, ako stoji uz navedene brojeve u nominativu, akuzativu i vokativu, ima obilježje dvojine, što konkretno znači da je u “m. i sr. r. rodu jednaka gen. jedn., a u ž. r. je ista kao nom. mn.” (Barić i sur. 1995, str. 216).

U II. poglavlju I. knjige Šitović navodi “nejednaka imena” (*Nomina Anomala*), odnosno imenske riječi koje “*ne slide zakon do sad recenih imenah, nittife po gnimi prighibaiu*” (str. 30). Iako se primjeri (*domus* (kuća) te brojevi *duo, duæ, duo* (dva (*dua, dui, duoie*), odnosno *oba* (*oba, obi, oboie*³⁰) odnose na latinski jezik, činjenica da sklanjanje brojeva od dva do četiri i danas u hrvatskom jeziku predstavlja problem, navela nas je da potražimo oprimjerenja za njihovu paradigmu. U sintagmama, koje su u najvećoj mjeri ekscerpirane iz rječnika u Gramatici, vidi se da, u odnosu na suvremeno tumačenje dvojinjskih oblika imenica, postoje razlike. Naime, Šitović je u poglavlju u kojem navodi deklinacijske obrasce (str. 19–25) dao i paradigmu imenice *dan* (str. 25). No, paradigma imenice *dan* koju navodi Šitović (*meggju dua dni, na tri dni posli, u cetiri dni*) potvrđuje da je ona pripadala konsonantskoj promjeni N-deklinacije praslavenskoga jezika, a da je nastavak -i uz brojeve dva, tri i četiri relikt duala koji je u nominativu, akuzativu i vokativu imao taj nastavak³¹.

Iako paradigmu imenice *put* ne navodi, prema navedenim se primjerima može zaključiti da imenicu uz glavne brojeve *dva, tri* (i *četiri*) također stavlja u genitiv jednine, odnosno uz brojeve od pet nadalje genitiv množine: *dua putta; lonacz od tri noghe; tri miliona; ona ceteri Conjugationa; za deffet czekinah; cetariefst putah*³²; *duaest lakatah; sto milionah*.

²⁹ Iako brojni hrvatski primjeri u Gramatici potvrđuju da Šitović deklinira “pridjev po zamjeničko-pridjevskoj promjeni” (Gabrić-Bagarić 2003, str. 74) (npr. N *kratak*, G *kratkoga*, D *kratkomu*; N *dobar*, G *dobroga*, D *dobromu*), u sintagmi “*malahnu trudu*” (str. 3) nalazimo potvrdu i imeničke promjene pridjeva.

³⁰ Vidi se da Šitović nije primijetio da su oblici u brojevima *dva* i *oba* (u opisu glavnih brojeva takav obrazac daje za brojeve od dva do devet) za muški i srednji rod jednaki kroz cijelu paradigmu (*dva lista, dva pera; oba lista, oba pera*). U suvremenom hrvatskom jeziku oblici *dvoje* i *oboje* označavaju da se radnja odnosi na dvije osobe različitoga spola (npr. *Njih dvoje, Ana i Petar, prikupit će potreban materijal za istraživanje. Ana i Petre, oboje ćete raditi na istom zadatku.*)

³¹ Usp. Damjanović 1995, str. 69.

³² Dodavanje glasa -h na novoštokavski nastavak -a u G mn. u skladu je s tradicijom bosanskih

Redni su brojeve uz imenice u Šitovića sročni s njom u rodu i padežu (*drughu puut; iz trechih kipah; tridefet i peti dio Puka Rimskoga; parva forma*).

U dijelu se morfološka opisa glagola sročnost imenice (koja, prema suvremenoj sintaksi, ima službu subjekta) i glagola (koji je prema gramatičkom ustrojstvu rečenice predikat)³³ očituje isključivo u sročnosti po licu i broju jer autor u svakoj paradigmi ispred glagola stavlja i oblik zamjenice za pojedino lice (npr. *ia nechiu; da mi ucimo; viffe kaiete*), odnosno sročnost po licu, broju i rodu u glagolskih oblika kod kojih je to vidljivo (npr. *ia biiah ucio; dafse oni biiahu ucili*). Zanimljivo je da za složena glagolska vremena s glagolskim pridjevom radnim uvijek navodi samo oblik za muški rod, no daje i razloge tomu: *Niffam hottio broiiti sua plemena /.../ ierbi dugo bilo, to more fuak i odfebe znatti* (str. 52).

U 14 je gramatičkih pravila koje svaki početnik mora znati najveći broj posvećen glagolima, od čega se tri odnose na sročnost imenice i glagola, odnosno prema suvremenoj jezikoslovnoj terminologiji, subjekta i predikata³⁴.

U dosadašnjoj se analizi u gotovo sporadičnim napomenama i primjerima za hrvatski jezik vidi na koji je način i u vezi s kojim je riječima Šitović tumačio pojam sročnosti, te u kojoj je mjeri bio blizak suvremenom tumačenju ovoga gramatičkoga odnosa među riječima.

Konkretniji i jasniji u objašnjenju samoga pojma je u poglavlju *De Concordantiis (Slofgenie)*, na samome početku I. glave Druge knjige (str. 185-189):

Concordantia, u nafc iezik rechiche iedno slofgenie, toiest iedno pogagianie duiuh, ali veche stuarih : Kadnose toiest dui stuari slagaiu u onomu, u cemufe imaiu slofgit... (str. 185).

Zanimljivo je kako Šitović, u daljnjem tekstu, kao primjer konkordancije navodi odnos ljudi spram poštivanja Božjih zapovijedi: kada bi svi ljudi poštivali Svete zapovijedi, bili bi "*concordati, aliti slofgeni*", no kako se svi ljudi ne drže Božjega učenja, ljudi su "*discordati, aliti neslogeni*".

U nastavku se na primjeru *puer ingeniosufus* (darovit dječak) objašnjava sročnost imenice i pridjeva, odnosno kroz tu se sintagmu navode moguće pogreške, izostanak sročnosti u latinskom jeziku:

franjevaca i Šitović ga sustavno bilježi (Gabrić-Bagarić 2003). Pojedini autori upravo Šitoviću pripisuju uvođenje genitivnoga nastavka -ah u gramatičke opise hrvatskoga jezika, koji su od njega preuzeli slavonski gramatičari i zagrebačka filološka škola (usp. osvrt na izdanje pretiska Šitovićeve gramatike (usp. Nikić 2001b) na mrežnim stranicama *Hrvati Bosne i Hercegovine* (<http://www.hercegbosna.org/ostalo/sitovic.html>) (12. rujna 2006.)).

³³ Ovdje valja podsjetiti da termini subjekt i predikat, u današnjem smislu riječi, ne pripadaju onodobnim gramatikama pa ih ovdje koristimo samo da bismo objasnili na što se odnosi "imenica", odnosno "glagol".

³⁴ Budući da su ova pravila preuzeta iz Alvaresa te da gotovo ista nalazimo u Kašičevoj gramatici (1604.) koja je vrlo dobro opisana (usp. npr. Katičić 1981, Stolac 1991, Stolac – Holjevac 2001, Gabrić-Bagarić 2002a...), ovdje neće biti analizirana spomenuta pravila, već samo konstatirano da niti za jedno pravilo Šitović ne daje napomenu o nekim posebnostima hrvatskoga jezika u odnosu na latinski.

Puer ingeniofarum, zloie u plemenu; jere jedno mušckoga, a drugo fenskoga plemena. Zloie u broiju: ierie iedno fingularia, to iest ingeniofarum, iest plurala: Zlo u cafgiu; iere jedno, to jest, puer, nominativu, a ono drugo, to jest genitivu, itako oftala (str. 186).

Nakraju zaključuje:

... ime subftantiuo imafe pogodit s` adiectivim u tri ftuari, u plemenu, broiju, i cafiu /.../ i po fvih cafgiovih u oba broija (str. 186).

Nažalost, nakon ovoga je zaključka Šitović naveo samo primjere na latinskom jeziku, no da se iste moguće pogreške odnose i na hrvatski jezik³⁵, pokazuju sintagme iz morfologije imenica te nevezanoga teksta (*ova Topola priviffoka; diiua maflina; ovi kamen velik; lupefg morski; ouo dite mudro; Sueto pifmo*).

Objašnjenju sročnosti između pridjeva i imenice slijedi tumačenje o slaganju imenice (*priaigiuche*) i odnosne zamjenice (*relativum*) koja joj slijedi, koju Šitović naziva *prinofuiucha* "jerbonam prinofi u pamet fctofmo pria gnega spomenuiti aliti recli, i ono fcto pria gnega recemo" (str. 186). Odnosna se zamjenica s imenicom koja joj prethodi, navodi Šitović, mora slagati u rodu i broju (*uputit u Emmanuela Latinskoga koga naka vazda; cafgiovi koie oude tomacim; Baba koia pomaga na porodu; gliubauju Maie Provincie koiobih rad slufgit u nauku; dite koieie megju fedam*), i zaključuje da u latinskom jeziku nije potrebno da se slažu i u padežu.

Odnosu između imenice tj. imenske riječi (u službi subjekta) i glagola (u službi predikata)³⁶ Šitović je posvetio svega nekoliko redaka u kojima navodi primjere nesročnosti u latinskom jeziku, a samu je definiciju dao u prvoj rečenici ovoga pravila: *Ime i ric, Slafgiufe u broiiu i kipu*. Iako navodi nekoliko primjera na latinskome jeziku, ne nalazimo niti jednu potvrdu te tvrdnje za hrvatski jezik. Ipak, kao i u prethodnom slučaju, da je i u hrvatskom jeziku tako, Šitović je potvrdio u dijelu gdje govori o glagolima (*ia ucim, ia uciah, da mi ucimo, dafte vi*

³⁵ Naravno, valja opet napomenuti da Šitović i na ovome mjestu govori o slaganju imenice s pridjevom, što ni u kom slučaju nije u duhu kako latinskoga, tako ni hrvatskoga jezika, a što je doslovno preuzeta Alvaresova "neobična formulacija" (Katičić 1981., str. 86).

³⁶ O sročnosti imenice (subjekta) i glagola (predikata) Šitović govori i u VII. poglavlju Druge knjige *De Conftitutione Verbi Imperfonalis* (str. 222-229). Naime, riječ je o bezličnim glagolima (*ric nekifgliva*), "koji kao da mu (subjektu, op. a.) niti ne otvaraju mjesto", odnosno "mogu imati (subjekt, op. a.), ali je po naravi njihova sadržaja taj subjekt, i kad se uz njih uvrsti, sadržajno zalihostan" (Katičić 2002a, str. 84-85). Šitović razumljivo ne razrađuje i ne objašnjava tu pojavu, već samo konstatira da takvi glagoli imaju oblik (on kaže *glaas*, dakle nastavak) 3. lica, no napominje da "oni glaas nezlamenu upravu kip; nego akobite tu kip izreka..." (str. 223). Šitović ne ulazi u razloge i objašnjenje takve pojave, već ostavlja na volju gramatičarima "neka fuaki darfgi kakomufe bogle vidi, ierbo oude nechu kafniti" (str. 223). Kao primjere takvih glagola navodi glagole na latinskom jeziku i njihov prijevod na hrvatski: *sivat* (sijevati), *fniiti*, *dafgdit* i *garmit*. Iako opis glagola (predikata) koji ne otvaraju mjesto imenici (subjektu) nema izravne veze sa sročnošću, važno je napomenuti da Šitović, premda ne zna objasniti razloge tomu, za latinski i hrvatski jezik navodi i takve primjere u kojima glagoli ne otvaraju mjesto imenicama koje bi bile s njima sročne, a koji se, kao i u hrvatskom standardnom jeziku, najčešće vezuju uz glagole za iskazivanje meteoroloških pojava (verba meteorologica). Nažalost, u Gramatici ne navodi ni jednu kolokaciju tih glagola u hrvatskom jeziku.

imali fctit) te primjerima iz Gramatike (*Luciaie bogla neggo Victoria; Ciceroie bio naigovorglivii Romgliaiana; Ja vidim da ti sctiefc grammatiku...*) i nevezanih tekstova: *I tako ochu iztomaciti; Bogti bio vazda na pomoch, a ia na fclusbu; da nmozi Narodi lafcgne nauce Grammatiku; da mladichi ucine.*

U uvodnom je dijelu spomenuto da pojam sročnosti uključuje i odnos imenice i njezine apozicije. Činjenice da Šitović u svoju gramatiku nije uključio i latinsku sintaksu, da o sintaktičkom opisu hrvatskoga jezika možemo govoriti tek od 19. stoljeća te da je apozicija do 60-ih godina 20. stoljeća smatrana dijelom atributa, pretpostavljaju da ni samoga termina ni objašnjenja ove sintaktičke kategorije neće biti u Šitovićevoj gramatici. Primjeri iz rječnika i nevezanih tekstova (*Neretua rika; Zuizda repaticza; od B. Divicze Marie; Gospodin Boog; za Leopola Czeffara*) potvrđuju da je u apozicijskim sintagmama česta kongruencija u sve tri gramatičke kategorije: u rodu, broju i padežu.

Zanimljivi su primjeri u kojima ne postoji sročnost u sve tri kategorije (npr. *elefant fgiuina; dupin ribba; palestina grad; za Climenta Pape*) te oni u kojima postoji razlika u kategoriji roda u odnosu na suvremeni hrvatski jezik (npr. *tigra, zuir gliuta*), no oni, kao i prethodno spomenuti primjeri, samo potvrđuju da su apozicijske sintagme u tradiciji hrvatskoga jezika.

Do kraja gramatike Šitović spominje “složenje”, posebice u odnosu gerundiva i imenice, no nedostaje primjera na hrvatskom jeziku pa zato i nisu ušli u ovu analizu.

Sročnost je odnos koji u suvremenom jeziku prvenstveno pratimo u sintaksi, na razini sintagme, odnosno u odnosu imenice i njezina atributa tj. apozicije, te u podudaranju određenih morfoloških kategorija između predikata i subjekta. Iako je sročnost u samome jeziku prilično jasno određena, i danas među hrvatskim jezikoslovcima postoje neslaganja za pojedine morfološke opise, odnosno problem je kada takve riječi (a najčešće su to imenice) dolaze u vezu s drugim riječima (npr. imenice u kojih nisu podudarni gramatički rod i biološki spol osobe na koju se odnose, zbirne imenice, nebrojive imenice...).

Analize su starijih gramatika pokazale da do sredine 19. stoljeća ne možemo govoriti o sintaksi u suvremenom smislu; odnosi među riječima u rečenici, kojima se bavi sintaksa, u dopreporodnim su gramatikama bile u najvećoj mjeri tumačene morfološkim terminima i odnosom među dvjema riječima (najčešće pridjeva i imenice te imenske riječi, tj. subjekta, i glagola, tj. predikata)³⁷. Dakle, radi se o odnosima koji podliježu pravilima sročnosti.

Suvremenoga sintaktičkog opisa kojemu je u prvome planu opis rečeničnoga ustrojstva u Šitovićevoj gramatici nema, a sročnost u hrvatskom jeziku, koja je u prvome planu ove analize, opisuje se prvenstveno kroz odnose imenice i pridjeva te imenice i zamjenice (u službi subjekta) i glagola (u službi predikata). Naime,

³⁷ Naravno, riječ je o odnosima koji podliježu sročnosti. Većina se starijih gramatika hrvatskoga jezika u velikoj mjeri bavila i glagolskom rekcijom, odnosno vezom između glagola (predikata) i imenice kojoj taj glagol izravno otvara mjesto (objekta).

radi se o “razrađivanju” dvaju Alvaresovih pravila za latinski jezik, koja pratimo od gramatike Bartola Kašića, prve gramatike hrvatskoga jezika, a koja su dugo bila dijelom naših gramatika, kako onih u kojemu se opisivao hrvatski jezik, tako i onih u kojem je hrvatski jezik jedan od metajezika.

Korak dalje od samoga parafraziranja ovih pravila, imanentnih latinskom, ali i hrvatskom jeziku, Šitović je napravio uviđajući da broj *dva* i imenica koju uz sebe veže na neki način “izlaze iz sustava” (*nomina anomala*). Budući da fra Lovro opisuje latinski jezik, ne komentira baštinjenje oblika duala u hrvatskome jeziku (uz brojeve *dva, oba, tri* i *četiri* te brojeva složenih od njih) iz praslavenskoga jezika.

Vrijeme nastanka *Grammaticae Latino-Illyricae*, mali broj prethodnika i uzora Lovri Šitoviću, kao i činjenica da je njegova gramatika latinskoga, a ne hrvatskoga jezika atributi su koji u mnogome određuju razinu na kojoj se, s današnje perspektive, nalazi ovo djelo. Ipak, dokaz da je više od stoljeća ova *grammaticicza* bila udžbenik za učenje latinskoga jezika, ali i uzor kasnijim hrvatskim gramatičarima svjedoči o njezinoj važnosti i vrijednosti za povijest hrvatskoga jezikoslovlja.

Naime, iako ih pojedini autori ne uvrštavaju u svoje popise gramatika hrvatskoga jezika (jer one to doista i nisu), ne izostavljaju činjenicu da se iz gramatika “drugih jezika, kao što su latinske gramatike na našem području /.../ uz strani jezik podjednako može učiti i hrvatski” (Tafr 1993, str. 12-13), odnosno, “budući da su pisane hrvatskim jezikom, moguće je na temelju njih doznati i o hrvatskom književnom jeziku u razdoblju i prostoru u kojem su nastale” (Ham 2006, str. 11).

Ipak, koliko se o strukturi hrvatskoga književnog jezika “u razdoblju i prostoru u kojem su nastale” može iščitati iz napomena, bilježaka, primjera, odnosno, iz svih dijelova pisanih hrvatskim jezikom u takvim gramatikama, ostaje otvorenim za daljnje analize.

Na primjeru jednoga segmenta u hrvatskom jeziku, sročnosti, pojmu koji uključuje i morfologiju i sintaksu, pokušalo se utvrditi je li i ako jest, u vezi s kojim je riječima, odnosno u kojim je dijelovima hrvatskoga jezičnog ustrojstva Šitović bio svjestan te značajke svoga materinskoga jezika. Rezultati analize pokazuju da su potvrde u negramatičkim tekstovima Gramatike u skladu s napomenama o hrvatskom jeziku te hrvatskim primjerima uz gramatičke definicije koje su (direktno ili indirektno) u vezi sa sročnošću.

Dosadašnja su istraživanja hrvatskih gramatika, pa i ovoga zasigurno najuspjelijega gramatičarskog djela Lovre Šitovića, potvrdile da su autori u sastavljanju svojih priručnika preuzimali iz drugih dijelova, ali da su u većoj ili manjoj mjeri i sami promišljali o jeziku (npr. dio Šitovićeve gramatike u kojemu opisuje razliku između genitiva i akuzativa u hrvatskom jeziku), ovisno o uvjetima rada i, prvenstveno, osobnome zalaganju i vlastitoj sposobnosti. Truda i nada-renosti za jezičnu problematiku kod fra Lovre Šitovića očito nije nedostajalo.

LITERATURA

- BABIĆ 1712: Tomo Babić, *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accommodata*, Venecija, 1712.¹, 1745.²
- BABIĆ 1998: Stjepan Babić, *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
- BARIĆ i sur. 1995: Eugenija Barić i sur., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- BARIĆ i sur. 1999: Eugenija Barić i sur., *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik jezikoslovlje : Pergamena : Školske novine, Zagreb, 1999., 3., dopunjeno izdanje
- BROZOVIĆ 1972/1793: Dalibor Brozović, Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture - od Divkovića do fra Grge Martića, *Jezik*, br. 2, Zagreb, 1972. - 1973., str. 37-51
- BROZOVIĆ 1978: Dalibor Brozović, Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti, u: *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, Liber, Zagreb, 1978., str. 9-83
- DAMJANOVIĆ 1995: Stjepan Damjanović, *Staroslavenski glasovi i oblici*, Sveučilišna tiskara, Zagreb, 1995., drugo izdanje
- DEMO 2004: Šime Demo, Latinska sintaksa kao implicitno prisutna problematika u gramatikama Tome Babića i Lovre Šitovića, *Fluminensia*, god. 16, br. 1-2, Rijeka, 2004., str. 45-63
- DIVKOVIĆ 1899: Mirko Divković, *Rečenica za školu*, Dionička tiskara, Zagreb, 1899.
- ER 2000: *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik* (urednik: Jozo Marević), sv. 1, Marka, Velika Gorica – Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- GABRIĆ-BAGARIĆ 1982: Darija Gabrić-Bagarić, O tipu književnog izraza u franjevačkim gramatikama, *Književni jezik*, 15/2, Sarajevo, 1986.
- GABRIĆ-BAGARIĆ 2002: Darija Gabrić-Bagarić, "Babuša" i franjevačka književnojezična baština, *Zbornik o Tomi Babiću* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa), Šibenik – Zagreb, 2002., str. 65-79
- GABRIĆ-BAGARIĆ 2002a: Darija Gabrić-Bagarić, Život i djelovanje Bartola Kašića (1575. - 1650.), pogovor u: Bartol Kašić, *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Rim, 1604. (pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.)
- GABRIĆ-BAGARIĆ 2003: Darija Gabrić-Bagarić, Jezik u gramatikama južnih hrvatskih prostora 17. i 18. stoljeća, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Zagreb, 2003., str. 65-86
- HAM 2006: Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Globus, Zagreb, 2006.

- KAŠIĆ 1604: Bartol Kašić, *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Rim, 1604. (pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.)
- KATIČIĆ 1981: Radoslav Katičić, Gramatika Bartola Kašića, *RAD JAZU*, knj. 388, Zagreb, 1981., str. 5-236
- KATIČIĆ 2002: Radoslav Katičić, Toma Babić: pisac latinske gramatike i hrvatski jezik, *Zbornik o Tomi Babiću* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa), Šibenik – Zagreb, 2002., str. 9-16
- KATIČIĆ 2002a: Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*, Globus – HAZU, Zagreb, treće, poboljšano izdanje
- KNEZOVIĆ 2002: Pavao Knezović, Njegovanje hrvatskog u gramatikama latinskog jezika (17. i 18. st.), *Hrvatski jezik u Bosni i Hercegovini - jučer i danas*, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Mostaru, Institut za hrvatski jezik, književnost i povijest, Mostar, 2002., str. 53-69
- KNEZOVIĆ - DEMO 2005: Pavao Knezović – Šime Demo, pogovor u: *Lovro Šitović Ljubušak, Grammatica Latino-Illyrica, Venecija, 1713.*, MLADE : Matica hrvatska : Synopsis, Zagreb : Ljubuški : Sarajevo, 2005.
- KOLENIĆ 1998: Ljiljana Kolenić, *Riječ o riječima (Iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. stoljeća)*, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek, 1998.
- KOSOR 1981: Karlo Kosor, Hrvatski jezik latinske gramatike fra Tome Babića, *Kačić*, sv. XIII, Split, 1981., str. 5-56
- KUNA 1961: Herta Kuna, Neke osobine jezika fra Lovre Šitovića, *Grada Naučnog društva NR BiH*, knj. X, Sarajevo, 1961., str. 125-177
- KUNA 1989: Herta Kuna, Bosansko-hercegovačka franjevačka koine XVII i XVIII v. i njena dijalekatska baza, *Filologija*, knj. 17, Zagreb, str. 69-79
- LUKEŽIĆ 2005a: Iva Lukežić, Jezična norma u Razgovoru ugodnome naroda slovinskoga Andrije Kašića Miošića, *Fluminensia*, god. 17, br. 2, Rijeka, 2005., str. 17-44
- LUKEŽIĆ 2005b: Iva Lukežić, Organsko i tradirano u gramatičkoj normi jezika "Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga" Andrije Kašića Miošića, *Gradovrh*, br. 2, Tuzla, 2005., str. 37-62
- MOGUŠ 1991: Milan Moguš, Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika, u: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika (nacrti za gramatiku)*, Globus – JAZU, Zagreb, 1991., str. 15-60
- MOGUŠ 1995: Milan Moguš, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Globus, Zagreb, 1995., drugo prošireno izdanje
- NIKIĆ 2001a: Andrija Nikić, *Fra Lovro Šitović i njegova djela (s posebnim osvrtom na Gramatiku)*, Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar – Klobuk, 2001.
- NIKIĆ 2001b: Andrija Nikić, *Fra Lovro Šitović: Grammatica latino-illyrica (Venecija, 1781.)*, pretisak Gramatike (predgovor i pogovor napisao Andrija

- Nikić), Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar – Klobuk, 2001.; usp. <http://www.hercegbosna.org/ostalo/sitovic.html>
- NUIĆ 1938/39: Arhideo Nuić, Patriotsko i religiozno obilježje Sitovićeve latinske gramatike, *Stopama otaca – Almanah hercegovačke franjev[ačke] omladine*, 5/1938. - 39., Mostar, 1939., str. 76-100
- PARČIĆ 1873: Antun Dragutin Parčić, *Grammatica della lingua slava (illirica)*, Zadar, 1873.
- PAVIĆ 1983: Stjepan Pavić, Pregled latinskih gramatika bosanskih franjevaca, *Franjevačka klasična gimnazija u Visokom 1882. – 1982.*, Visoko, 1983., str. 78-98
- POPIS gramatika hrvatskoga jezika na službenim stranicama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (<http://www.ihj.hr/oHrJeziku-gramatike.html>) (15. svibnja 2007.)
- POPIS gramatika hrvatskoga jezika (priredio: mr. sc. Ivan Marković) na službenim stranicama Zagrebačke slavističke škole (<http://www.hrvatskiplus.org/Default.aspx?sec=21>) (15. svibnja 2007.)
- PRANJKOVIĆ 1993/1994: Ivo Pranjković, Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, br. 28-29, Zagreb, 1993. - 1994., str. 57-70
- PRANJKOVIĆ 2000: Ivo Pranjković, *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.
- PRANJKOVIĆ 2003: Ivo Pranjković, *Hrvatski jezik 3 (udžbenik za 3. razred gimnazije)*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
- RAGUŽ 1978: Dragutin Raguž, *Jezik Lovre Ljubušaka (Šitovića)*, magistarska radnja, rkp., Zagreb, 1978.
- RAGUŽ 1980/81: Dragutin Raguž, Hrvatska gramatička terminologija u dvjema preradbama Alvaresove latinske gramatike (T. Babića iz 1712. i L. Š. Ljubušaka iz 1713.), *Filologija*, br. 10, Zagreb, 1980. - 1981., str. 97-124
- SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: Josip Silić – Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika : za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- STARČEVIĆ 1812: Šime Starčević, *Nova ricsoslovica iliriska vojničkoj mladosti krajicnoj poklonjena*, Trst 1812. (pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.; pogovor: Branka Tafra)
- STOLAC 1991: Diana Stolac, Sintaksa Bartola Kašića, *Fluminensia*, god. 3, br. 1-2, Rijeka, 1991., str. 77-81
- STOLAC – HOLJEVAC 2001: Diana Stolac – Sanja Holjevac, Kašićeva sintaksa, *Drugi hrvatski slavistički kongres, knj. 1* (Zbornik radova), Zagreb, 2001., str. 157-162
- STOLAC 2002: Diana Stolac, Sintaktičke napomene u gramatici Tome Babića, *Zbornik o Tomi Babiću* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa), Šibenik – Zagreb, 2002., str. 165-174

- STOLAC 2004: Diana Stolac, Metodološki problemi u istraživanju sintakse u starim hrvatskim gramatikama, *Fluminensia*, god. 16, br. 1-2, Rijeka, 2004., str. 31-43
- STOLAC – VLASTELIĆ 2005: Diana Stolac – Anastazija Vlastelić, Sintaksa u Parčićevoj gramatici hrvatskoga jezika iz 1873. godine, *Fluminensia*, br. 1, Rijeka, 2005., str. 1-12.
- STOLAC 2005: Diana Stolac, Sintaksa u hrvatskim gramatikama u 20. stoljeću, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 31, Zagreb, 2005., str. 249-276
- ŠITOVIĆ 1713: Lovro Šitović Ljubušak, *Grammatica Latino-Illyrica*, Venecija, 1713.¹, 1742.², 1781.³ (pretisak prvoga izdanja: MLADE : Matica Hrvatska : Synopsis, Zagreb : Ljubuški : Sarajevo, 2005.; pogovor: Pavao Knezović – Šime Demo)
- ŠITOVIĆ 1781: Lovro Šitović Ljubušak, *Grammatica Latino-Illyrica*, Venecija, 1781. (pretisak: Franjevačka knjižnica i arhiv, Mostar – Klobuk, 2001.; predgovor i pogovor: Andrija Nikić)
- TAFRA 1993: Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska, Zagreb, 1993.
- TEŽAK – BABIĆ: Stjepko Težak – Stjepan Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2003., 13. popravljeno izdanje
- VEBER 1859: Adolfo Veber, *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Naklada školskih knjigah, Beč, 1859. (pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2005.; pogovor: Ivo Pranjković)
- VOLARIĆ 1852: Fran Volarić, *Ilirska slovnica za početne učionice*, Vladateljna tiskarnica, Trst, 1852.
- ZNIKA – ŠEGO – VIGNJEVIĆ 2004: Marija Znika – Jasna Šego – Jelena Vignjević, *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost III (Udžbenik za 3. razred četverogodišnjih strukovnih škola)*, Profil, Zagreb, 2004.

SUMMARY

CONGRUENCY IN THE GRAMMAR BOOK BY FRA
LOVRO ŠITOVIĆ LJUBUŠAK

Grammar book by fra Lovro Šitović Ljubušak named Grammatica Latino-Illyrica (Venice 1713¹, 1742², 1781³), was intended for the Latin language learning of future Franciscans in contemporary Illyrian regions. Metalanguage of the book is mostly Latin, but because of Croatian terminology – rather large number of remarks and examples in Croatian, this grammar is rightly included into the publishings that significantly contributed to the development of the Croatian language and to its norm establishment.

Past researches of the older Croatian grammar books have shown that we can talk about syntax in modern sense from the middle 19th century. Nevertheless, in the first grammar book by Bartol Kašić Institutionum linguae Illyricae libri duo (1604), we find elements that every older Croatian grammarian considered necessary in their descriptions of the Croatian language.

Congruency, one of the grammatical relations between members of the sentence organization, is a term whose description and explanation have been, for several centuries based upon the Alvares' rules for the Latin language. Nevertheless, our grammarians, according to their possibilities, have added their own perceptions about the congruency problems in the Croatian language.

Key words:

*Croatian language,
grammar book, syntax,
congruency, Lovro Šitović
Ljubušak, Franciscans*

LADA BADURINA, MIHAELA MATEŠIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

GOVOR NA KUŠNJI

Istraživanja govorenog diskursa: zamke i izazovi

UDK: 81'33
81'42

Izvorni znanstveni članak

Dijalektološka su se istraživanja zarana suočila s potrebom prikupljanja, zapisivanja i istraživanja govorenih tekstova. S druge pak strane jezikoslovna su razmatranja standardnoga jezika – u duhu europskim strukturalizmom snažno obilježenih pristupa jeziku – načelno nezainteresirana za bilo kakvu jezičnu realizaciju. Ipak, deskriptivna će se narav dijalektologije i govorena narav idioma koje ona proučava susretati s preskriptivnom standardologijom, i to u strukturalizmom jasno iscrtanoj mreži jezičnih razina na kojoj će podjednako počivati i (dijalektološki) jezični opisi i (standardno) jezični propisi. Međutim na američkom kontinentu drukčija je praksa: diskursne su analize primarno bile zaokupljene govorenim jezikom, jezikom u akciji, u (usmeno) komunikaciji. I ne samo američkim pragmalingvističkim i multidisciplinarnim diskursnim iskustvima potaknuto zanimanje za sveukupnost ljudske jezične komunikacije (time i za tekst kao najkompleksniji jezični znak kojim se ta komunikacija i ostvaruje) dodaje nove zahtjeve jezikoslovnim istraživanjima. Partikularni se (i "razmrvljeni") opisi jezičnih činjenica (razina) pokazuju nedostatnima za puno razumijevanje jezika i njegove (funkcionalne) biti; isključivanje se važna korpusa govorenih tekstova iz zone interesa jezikoslovaca – bilo standardologa bilo dijalektologa – prepoznaje kao ozbiljna manjkavost, podjednako kao i njihova načelna nezainteresiranost za aktualiziranu (funkcionalnu) rečenicu i tekst! Treba stoga propitati što sve govoreni diskurs nudi svojim istraživačima, odnosno što još može i treba biti predmet istraživanja novih i obuhvatnih višedisciplinarnih proučavanja ljudske jezične komunikacije. U takvim istraživanjima blijedi razdjelnica između dijalektoloških i standardoloških pristupa i tema jer se u središtu zanimanja i jednih i drugih nalazi – fenomen jezične djelatnosti!

Ključne riječi:

*govoreni diskurs,
analiza diskursa,
transkripcija govora,
lingvistika teksta*

(Pred)govor

Na prvi pogled dobro utemeljena i sasvim logična tvrdnja da je, doslovce, *jezik* – i to kao *sustav* koji predstavljaju paradigmatički odnosi među elementima i kao *struktura* u kojoj su odnosi među jedinicama sintagmatski (usp. npr. Malmkjær, 1991: 384–385) – predmet jezikoslovnih proučavanja vrlo bi se brzo i prilično lako ozbiljno mogla staviti na kušnju! Naime i (novija) povijest lingvističkih teorija i raznolikost/raznorodnost suvremenih pristupa najšire moguće shvaćenom fenomenu *jezika* i/ili – još bolje! – *jezične djelatnosti* najbolja su potkrepa sumnjičavu stavu podjednako u prihvatljivost jednostavnih i jednoznačnih određenja znanstvenih područja kao i spram opravdanosti pristajanja na metodološki dokraja očišćeno, ali stoga i nužno plošno, manjkavo monodisciplinarno bavljenje jezikom. Međutim, s druge strane, iskustva nas europskoga, iz strukturalizma iznikloga i, potom, na strukturalizmu čvrsto utemeljenoga jezikoslovlja uljuljavaju u naslijeđenim stavovima o *jezičnom* opisu i/ili propisu kao glavnom (i jedinom!) zadatku koji pred sebe postavlja ozbiljan jezikoslovac. Drugim riječima, tradicionalna lingvistika – zaklinjući se u vjernost (pr)opisima apstraktnoga jezičnog sustava – trajno ostaje indiferentna spram kompleksnih pitanja različitih oblika jezične *realizacije*, uvijek u konkretnim, ujedno i složenim komunikacijskim situacijama. U skladu s time najviša – i nadalje, dakako, apstraktna – jedinica jezičnoga opisa ostaje izolirana (neaktualizirana/u tekst i kontekst neuključena) rečenica. Razumljivo, jezikoslovna su istraživanja koja su zanemarila komunikacijski aspekt jezika u velikoj mjeri ignorirala *tekst* kao komunikacijski relevantnu činjenicu. Tekst je – bilo kao konstrukt nužan za opis gramatičkih kategorija bilo stvaran (čak i onaj izgovoren pa naknadno, za potrebe proučavanja, zabilježen) – sveden na *mehanički zbroj* svojih sastavnica podatnih gramatičkim raščlambama, pa tako i nasilno ogoljen od svoje biti – *tekstualnosti*¹. Slijedom toga aktualizira se i pitanje korpusa tekstova na kojima su se vršili – i vrše se – gramatički opisi: s jedne strane nereprezentativnost u korpus uključenih tekstova (u tradiciji preskriptivne gramatike uvelike su prevladavali tekstovi lijepe književnosti, što je ostavilo prostora za ozbiljnu metodološku zamjerku s pozicija suvremenih pristupa jeziku i komunikaciji) i, potom, u gramatičkim pristupima redukcija teksta na vlastite formalne sastavnice (primjerice, rečenici se, pa bila ona istrgnuta i iz književnoga djela, pristupa kao apstraktnoj, jezičnoj jedinici, što tradicionalnu sintaksu čini nemoćnom kad bi se od nje očekivalo da će se približiti razini teksta; usp. Badurina–Matešić, 2006; Badurina, 2006b, Badurina 2006c), s druge pak strane sklonost davanju *snage autoriteta* gramatičkoga oprimjerenja jezičnome konstrukturu – čak i kad je on komunikacijski zapravo nerealan! Pritom, daka-

¹ Polazeći od spoznaje da se upravo komunikacijska narav *teksta* ne može spoznati pukim nizanjem nižih jedinica njegove strukture, R. de Beaugrande i W. Dressler ustanovljavaju sedam standarda *tekstualnosti* ili konstitutivnih načela teksta: koheziju, koherenciju, intencionalnost, prihvatljivost, informativnost, situacionalnost i intertekstualnost (usp. Beaugrande–Dressler, 1981; Malmkjær, 1991: 463).

ko, valja imati na umu opasnosti koje proistječu od takvom *metodološkom inverzijom* i/ili *metodološkim paradoksom* konstruiranih primjera budući da bi oni – manje ili više uspješno *izmišljeni* – u gramatičkoj metodologiji trebali funkcionirati kao prihvatljiv i neupitan dokaz prethodno propisanom pravilu.

Zanimljiva je u tom smislu pozicija lingvističke grane dijalektologije. Zarana upućena primarno – i gotovo isključivo² – na govorene tekstove, željom je da se uključi u *prestizni* vladajući metodološki obrazac strukturalističke fizionomije ipak nedovoljno iskorištavala činjenicu da je do predmeta svoga istraživanja dolazila preko (govorenoga) teksta. Štoviše, nerijetko ga je nehotice, zapisujući ga, *umrtvljivala*, dokidajući (kao nebitne) njegove imanentne značajke *govorenosti*, a potom se i u opisima zadržavala tek na partikularnim temama: naime u dijalektološkim su radovima u najvećoj mjeri zastupljeni opisi fonološke, morfološke i leksičke razine idioma. *Deskriptivna* će se narav dijalektologije i *govorena* narav idioma koje ona proučava susretati tako s *preskriptivnom* standardologijom, i to u strukturalizmom jasno iscrtanoj mreži jezičnih razina na kojoj će podjednako počivati i (dijalektološki) *jezični opisi* i (standardno) *jezični propisi*. Najveće se vrijednosti dijalektoloških istraživanja – valja to istaknuti – prepoznaju u minucioznim opisima jezičnih struktura, a potom i sustava, prije nego li u uočavanju komunikacijskih vrijednosti (i posebnosti!) govorenih tekstova na kojima sami opisi počivaju.

I dok je dijalektologija na svojim počecima – u pristupu se i metodologiji uvelike odmjeravajući sa standardologijom – nosila *uteg* kontrastivnog pristupa opisu organskih jezičnih idioma, uvijek, dakako, u odnosu na jezični standard, pravi će uzlet doživjeti tek nakon što se odvažila na opisivanje organskoga idioma iz njega sama: odmjeravanje, kada je potrebno, vršit će se o *polazni sustav*³. Nakon emancipacije od preslikavanja postupaka imanentnih preskriptivnoj lingvistici – dakako, u deskriptivne svrhe – dijalektologija je imala priliku (ne uvijek dokraja iskorištenu) nastaviti i u smjeru afirmacije proučavanja posebnosti izgovorena teksta. Više ili manje pedantno transkribirajući govorene tekstove, evidentirajući pritom i njihove komunikacijske značajke, učinila je ipak znatno više nego lingvistika standardnoga jezika, koja je u europskoj (strukturalističkoj) tradiciji načelno indiferentna prema svemu što se tiče jezične realizacije, napose i komunikacije.

Mimo obiju europskih lingvističkih grana – gramatike standardnoga jezika i dijalektologije – nove bi pristupe jeziku, ali i *jezičnoj djelatnosti*, svakako mogla nadahnuti bitno drukčija praksa koja se u drugoj polovici 20. stoljeća razvijala na američkom kontinentu: ondje razvijane diskursne analize primarno su bile zao-

² Tekstovi usmene/narodne/tradicionalne književnosti koji s vremena na vrijeme ulaze u korpus tekstova za dijalektološke opise (uz iste ili slične metodološke ograde kao i tekstovi lijepe književnosti na kojima su počivali – ili poželjeli počivati – standardnojezični propisi) prethodno su transkribirani, zapisani i u pravilu im se nadalje pristupa kao pisanim tekstovima.

³ Polaznim se sustavom pritom smatra koji od ranijih (i/ili pretpostavljenih) lingvističkih stadija istoga sustava.

kupljene govorenim jezikom, jezikom u akciji, u (usmenoj) komunikaciji. Bez strukturalističkih *okova* takvi će se pristupi *jezičnoj djelatnosti* naći na poprištu istraživačkog interesa znanstvenika različitih teorijskih provenijencija (lingvisti i pragmalingvisti, filozofa i kognitivnih znanstvenika, antropologa, sociologa, psihologa) – u čemu se prepoznaje i uzrok i posljedica činjenice da se jeziku pristupa kao izrazito kompleksnu fenomenu. Motreći nadalje jezik u kontekstu (najšire moguće shvaćenome), i jezična se djelatnost prepoznaje u slojevitoj društvenoj interakciji, u procesu.⁴

I ne samo američkim pragmalingvističkim, diskursnim iskustvima potaknuto zanimanje za sveukupnost ljudske jezične komunikacije (time i za tekst kao najkompleksniji jezični znak kojim se ta komunikacija i ostvaruje)⁵ dodaje nove zahtjeve jezikoslovnim istraživanjima. Partikularni se (i “razmrvljeni”) opisi jezičnih činjenica (razina) pokazuju nedostatnima za puno razumijevanje jezika i njegove (funkcionalne) biti; isključivanje se važna korpusa govorenih tekstova iz zone interesa jezikoslovaca – bilo standardologa bilo dijalektologa – prepoznaje kao ozbiljna manjkavost, podjednako kao i njihova načelna nezainteresiranost za aktualiziranu (funkcionalnu) rečenicu i tekst! Treba stoga propitati što sve govoreni diskurs nudi svojim istraživačima, odnosno što još može i treba biti predmet istraživanja novih i obuhvatnih višedisciplinarnih proučavanja ljudske jezične komunikacije.

Govor u zapisu

Imajući na umu zamiječene *neostvarene mogućnosti* u pristupima istraživanjima jezika – koji su se, distancirajući se od govora, posljedično distancirali i od teksta – nastojat ćemo pokazati o čemu sve u (izgovorenu i zapisanu) *tekstu* mogu (ili trebaju) povesti računa njegovi istraživači, lingvisti i pragmalingvisti, a potom i znanstvenici drugih profila: antropolozi, sociolozi, psiholozi, kognitivisti i drugi. Pragmalingvističkom ćemo se konceptu – koji je odabran u ovome tekstu poglavito stoga što pragmalingvistika, kao *studij odnosa između jezika i konteksta* (usp.

⁴ U tom su smislu signifikantni nazivi dvaju zbornika koje je uredio Teun A. van Dijk: *Discourse as Structure and Process* i *Discourse as Social Interaction* (SAGE Publications, 1997).

⁵ Ne treba naime previdjeti funkcionalne pomake u okviru strukturalističkih pristupa jeziku, ponajprije one razvijane u okrilju praške lingvističke škole (ili praškoga funkcionalizma): *funkcionalna (aktualna) rečenična perspektiva* (odnosno kontekstualno uključena rečenica, tj. *iskaz*), potom i *funkcionalna stilistika* svjedoče da se osim o jeziku počinje razmišljati i o njegovim uporabnim vrijednostima. Na strukturalističkim je temeljima De Saussureova (i desosirovskoga) tipa, ali i pod utjecajem praškoga funkcionalizma izgrađena i *funkcionalna gramatika*: M. A. K. Halliday novo težište ne više formalne, već, naprotiv, funkcionalne gramatike uspostavlja na *funkcionalnosti* opisivanoga sustava za govornike određene jezične/društvene zajednice, pa će se onda, prirodno, u središtu gramatičareva zanimanja naći *tekst* kao primjer jezika u uporabi, a tek potom, dakle s gledišta teksta, i jezične jedinice nižega ranga. U tom bi se smislu moglo govoriti o evoluciji strukturalističkoga poimanja jezika (i jezične djelatnosti). Usp. i Badurina, 2006a; Badurina, 2006b; Badurina 2006c.

Levinson, 1983:21), povezuje jezik i jezičnu uporabu⁶ – utjecati u nadi da taj koncept predstavlja metodološki zaokret s dosadašnjega pristupa koji se zanimao tek za jezik kao potenciju (naime pristup je to koji je polazio od *ostvarivoga* te se počesto na njemu i iscrpljivao, proglašavajući, naprotiv, ono *ostvareno* za lingvistiku sporednim) prema pristupu koji će u središte zanimanja staviti ne više jezik kao potenciju, nego *jezičnu djelatnost* (upućujući se dakle od *ostvarenoga* k *ostvarivome/modelu*), a sve kako bi se postigla svojevrsna *inverzija* uočene *inverzije* u pristupu (i analizi).

No raščistimo ponajprije vlastita pojmovno-terminološka polazišta! Prihvaćamo dvostruko određenje termina *govor*. U širem (strukturalističkom) poimanju govor je realizacija jezika. Nadalje, budući da je temeljna svrha jezika komunikacija, a ono čime komuniciramo uvijek jest tekst, *tekst* je realizacija jezika⁷, sve što je izgovoreno ili napisano, odnosno *svaki primjer jezika, bez obzira na medij kojim se pronosi, u kojem smisao prepoznaje onaj koji zna taj jezik* (Halliday–Hasan, 1976, navedeno prema M. A. K. Halliday, 2004: 3). U užem smislu govor se svodi na govorenu realizaciju jezika. Kao takav neopravdano je kao predmet istraživanja prepušten fonetičarima (koji, između ostaloga, proučavaju vrednote govorenoga jezika), dok je u fonologiji tek dotaknut unutar područja nazvanoga *fonologija izričaja/iskaza*. Izvan fizičkog i fizikalnog (i patološkoga), izvan okazionalnog i individualnog, govoru je, onako kako bismo to očekivali od lingvistike, mogla pristupiti tek dijalektologija. Dijalektologija je naime za potrebe jezične deskripcije nužno posezala za tekstom kao produktom komunikacije, međutim ipak bez intencije da u razmatranje uključi njegovu komunikativnost. Posljedično, to se odražavalo i u prezentaciji samih tekstova: prilikom njihova zapisivanja, pretvaranja u predložke dijalektolozi su se usredotočili na jezične značajke, prije negoli na govorne.

Premda bi se zbog naravi korpusa koji je dijalektologiji na raspolaganju moglo reći da je njezinim istraživačkim postupcima imanentno poimanje govora kao realizacije jezika, valja istaknuti da uvriježeni termin *govor* u kroatističkoj dijalektologiji zapravo ima drugačije značenje od upravo navedenih. Naime upravo su konkretnost i ostvarenost idioma koji se u dijalektologiji naziva *mjesnim govorom* motivirale odabir termina *govor* za konkretan sustav, nasuprot (inače u strukturalizmu uspostavljenome) pojmu i terminu *jezik*. Do entiteta hijerarhijski “viših” od govora, a to znači apstraktnijih, dolazi se daljnjim apstrahiranjem, i to pojedinih značajki, te uočavanjem njihove izoglosne povezanosti i povezivosti. Apstra-

⁶ U tom je smislu zanimljivo i određenje pragmalingvistike kao *studija pravila i načela koja vladaju jezikom u uporabi, za razliku od apstraktnih, idealiziranih pravila npr. gramatike, te odnosa između s jedne strane apstraktnoga jezičnog sustava, a s druge jezika u uporabi* (usp. Malmkjær, 1991: 354, prema Levinson, 1983).

⁷ I u toj se činjenici nalaze razlozi što je na strukturalizmu zasnovana gramatika nemoćna pred tekstom/nadrečeničnim jedinstvom kao najkompleksnijim jezičnim znakom. Tek kad je (u okviru strukturalizma) došlo do funkcionalnog zaokreta, kad je u prvi plan stavljena jezična funkcionalnost, i u središtu se gramatičkih opisa našao *tekst*!

hiranje dakle svakako mora početi od konkretnih predložaka, u kojima se prepoznaju za klasifikaciju bitne značajke. Nadalje konkretni su predlošci nužno govori, i to sad ne više u terminološkom značenju mjesnoga govora, nego u užemu značenju govora kao verbalne realizacije. Možda bi se upravo u izazovima koje budi proučavanje govora u komunikacijskome činu mogli prepoznati novi izazovi novih dijalektoloških istraživanja.

Za potrebe je (dijalektoloških, ali i uopće jezikoslovnih) istraživanja, dakako, primjere govorenog jezika nužno pribilježiti.⁸ Bez težnje za iscrpnom klasifikacijom tipova zapisa koji mogu poslužiti kao predlošci jezikoslovnim opisima izdvajamo tri najizrazitija tipa koja su više ili manje zastupljena u dosadašnjim dijalektološkim i pragmlingvističkim radovima. Prvi bi tip uključivao tekstove koje piše sam autor/istraživač, ujedno i izvorni govornik proučavanoga idioma. Takvi su tekstovi redovito pisani, odnosno u pravilu nemaju svoj govoreni predložak. Drugim bismo tipom obuhvatile one tekstove koji nastaju u razgovoru između istraživača i obavjesnika/informanta, ali u kojima je istraživač namjerno skriven/povučen jer želi biti isključen kao sugovornik, mada – pokazat će se – to i nije uvijek dokraja moguće. Riječ je naime o implicitnim komunikacijskim situacijama. Trećem bi tipu tekstova pripadali zapisi koji nastoje vjerno prenijeti eksplicitnu komunikacijsku situaciju, odnosno u kojima zapisivač podastire pedantan zapis govornoga čina, štoviše s više ili manje zastupljenim elementima situacijskoga konteksta (stupanj će uključenosti izvanjezičnoga/situacijskog konteksta pritom ovisiti o intencijama istraživača).⁹

Valja napomenuti i to da se dijalektološka istraživanja mogu provoditi na korpusu tekstova koji pripadaju različitim diskursnim/tekstnim tipovima. Tako se tekstovi koji služe dijalektolozima kao ogledi govora mogu dobiti prikupljanjem na terenu metodom intervjuiranja informanata, zatim postoje tekstovi umjetničke dijalektne književnosti, zapisi narodne/usmene/tradicijske književnosti, razni tekstovi povijesnih dokumenata (pisanih idiomima koji sadrže dijalektološke činjenice u rasponu od sporadičnoga inkorporiranja elemenata jezika terena pa do toga da jezik terena čini osnovicu na kojoj se dalje gradi administrativni metajezik). Tekstovi povijesnih dokumenata daju dijalektolozima dijakronijske podatke, i zato je njihova uporaba u dijalektološkim istraživanjima drugačija od uporabe

⁸ Pred sličnim se praktičnim zahtjevima našla i izrazito pragmlingvistički usmjerena analiza diskursa, u okviru koje je i ponudena pojmovno-terminološka distinkcija *diskurs* (kao tekst u kontekstu) ~ *tekst* (zapis komunikacijskoga čina).

⁹ Određivanjem različitih tipova tekstova predložaka ne sugeriramo njihovu vrijednosnu hijerarhiju. Naime smatramo da svaki tip teksta ima prednosti u pojedinim jezikoslovnim istraživanjima. Tako dok će tekstovi prvoga tipa – ovisno, dakako, o filološkoj pouzdanosti zapisivača teksta – biti *najkraći put* u upoznavanju značajki konkretnog sustava, poticajnost će tekstova drugoga tipa uvelike ovisiti o spretnosti istraživača/ispitivača/zapisivača da dode do pouzdanih govornika određenoga idioma, da ih prepozna i potom što vjernije pribilježi njihov govor. Tekstovi će se pak trećega tipa pokazati zanimljivima ne samo za jezikoslovna/dijalektološka istraživanja nego i za ona pragmlingvistička, antropološka, sociološka, psihološka, kognitivistička itd.

ostalnih vrsta tekstova. Što se tiče dijalektne umjetničke književnosti, valja napomenuti da su beletristički tekstovi manje prikladni za dijalektološka istraživanja – kao, uostalom, i za ona standardološka – zbog individualnosti izričaja te zato što se u njima zbog estetskih i/ili stilskih razloga mogu naći i jezični elementi koji ne pripadaju dotičnom dijalektnom idiomu. Estetski su razlozi uzrok i čestome odstupanju izraza narodne književnosti od idioma govornika-kazivača. Najprikladnijima se za dijalektološka istraživanja smatraju stoga ogledi govora dobiveni razgovorom s izvornim govornicima.

Klasifikacija na tri tipa zapisa tekstova koja je ovdje temeljna rešetka kroz koju se razmatraju mogućnosti istraživanja govorenoga diskursa počiva upravo na vjernosti prenošenja govorene realizacije jezika, ali i na uključivanju elemenata izvanjezičnoga/situacijskog konteksta.

Istaknimo: tematskim okvirima koje smo zacrtale ovim radom uvjetovan je odabir tekstova koje donosimo u nastavku. Budući da nas zanima realizacija jezika, odnosno jezična djelatnost u najšire moguće shvaćenom smislu (i govoren i zapisan tekst), navodimo različite tipove tekstova koji naznačuju i otvaraju dijelom različita pitanja. Odabrane tekstove u nastavku promatramo s najavljenih teorijsko-metodoloških polazišta.

Zapisi govora i zapisi o govorima

Kao predstavnik prvoga tipa teksta izabran je ulomak iz etnografske monografije *Kastavština* Ive Jardasa (39. knjiga *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU, Zagreb, 1957; pretisak Kulturno-prosvjetno društvo "Ivan Matešić Ronjgov", Rijeka, 1994). U toj je knjizi Ivo Jarda na svojem zavičajnom čakavskom govoru/idomu opisao kastavske narodne običaje i način života u Kastavštini. Knjiga sadrži različite tipove tekstova: autorovo pripovijedanje¹⁰, narodne pjesme i privatna pisma. Za potrebe ovoga istraživanja prenosimo tekst s 98. i 99. stranice koji predstavlja autorovo pripovijedanje, a po diskursnome/tekstnom tipu riječ je o kulinarskome receptu za spravljanje *supica* – tradicijskoga jela od kruha i jaja te običajima povezanima uz pripravu toga jela.

Na botrinjah frigaju supice. Te supice su čuda boje i veće lego one, ke frigaju o puste. Kruh za supice narežu od pogač, od pinak ale od ručić. Ručice imaju četiri rogjići ale bočice. Pol ručice zovu "hjebac". Za supice frigat stave va veliku padelu maslo teplit. Va jenu zdelu

¹⁰ Čak i kada I. Jarda uz neki tekst u zgradama donosi podatak o imenu osobe koja je pripovijedala događaje o kojima je riječ, ne radi se zapravo o zapisivanju kazivačevih riječi, nego tek o želji da se dokumentira izvor informacija, odnosno da se zabilježi od koga potječu informacije koje autor iznosi. Naime tekstovi se koji nose tu napomenu stilski ne razlikuju od ostalih tekstova.

razbiju i stuču čuda jaj. Kruh za supice narežu onako na landi. S pirunon nabodu landu kruha, umoče ju dobro va jaja, dokle god se kruh vas napije ale nasupa, pak zato se zove "supica". Onput ju stave va padelu frigat na vrelo maslo. Kad je supica lepo žuta i ofrigana (po njoj trebe j' da više bleki i cindriči), znamu ju s pirunon i stave na jedan pijat. Supicu obraću i posipju s cukaron. Cukar naribaju od kanpanula. Ontrat supice slažu va /98/ kakovu veliku zdelu. Supic na botrinjah jako čuda ofrigaju. Saka ženska, ka j' na botrinjah, jih nese nekuliko doma. Drugi dan ale još on večer raznašaju supice svojbine i susedon. Onisten, ki su šli po babu, kad je bil porod, nesu sakemu po dve vele supice. Od pogači i od ručice su vele supice, a od pinki su male. Kraji od pogači i od ručice se zovu korice. To ofrigaju za decu, aš kad su botrinje, sa selska deca pridu pred kuću. Kad zdelu supic nafrigaju, nesu jih studit na kakovu poneštru.

Sva je prilika da ovaj tip teksta neće pružiti uvid u realizaciju govorenoga jezika, i to stoga što mu ta realizacija i nije prethodila. Naime prije svega valja imati na umu da "u proizvodnji govora govornik oblikuje obavijesti u jezičnom kodu nekog konkretnog jezika. U tom procesu, iako govornici nastoje proizvoditi idealan govor, smisaono logičan i primjereno informativan, gramatički pravilan i fonetski fluentan, stvarni je govor ispunjen govornim pogreškama, punim i praznim stankama, zastajkivanjima, ispravljanjima, ponavljanjima dijelova izričaja, zamjenama i izgovornim pogreškama" (Horga, 1999: 316, istakle L. B. i M. M.). Zamjetno je da u dijalektološkim radovima koji donose oglede mjesnih govora zapisivači različito postupaju prema istaknutim značajkama spontanoga govora (među kojima, naravno, zapisivaču ne stvaraju poteškoće jedino prazne stanke i zastajkivanja) – neki su od tekstova ogleda govora tako vjernija slika spontanoga govora, a drugi manje vjerna, što može biti posljedica ne samo različite elokvencije ili usredotočenosti ispitanika nego i *legitimnih intervencija zapisivača*. Za potrebe je dijalektoloških istraživanja tradicionalno naime važno dobiti reprezentativan i točno zapisan ogled jezičnih značajki proučavanoga sustava, i to po razinama, pa će stoga zapisivač često izbjegavati zapisati *nesavršenosti* koje su posljedica činjenice da je riječ o iskazu kreiranom u govoru (npr. ispustiti će poštapalice, ponavljanja, naknadno dosjećanje kad govornik već zausti ili izgovori nešto pa se ispravlja i u *hodu* preinačuje iskaz). Kad je istraživač i sam govornik istraživanoga idioma, može se osloniti i na vlastitu jezičnu kompetenciju i sam sastaviti ogled svojega govora – tada umjesto realnoga dijaloga s ispitivačem informant uspostavlja zamišljeni dijalog, tj. stavlja svoj iskaz na papir. Takav je iskaz zato nužno lišen nekih značajki razgovornosti, budući da informant sada nije u situaciji spontanoga govora u kojem "istodobno planira

govor i izvodi planirano uz vremenski pritisak koji nameće govorna situacija i sugovornik" (Horga, 1999: 316), već ima više vremena za konstruiranje iskaza, ima mogućnost ponovnoga vraćanja na iskaz, njegova ispravljanja itd. Moguće je pretpostaviti da tekst Jardasove *Kastavštine* nije vjerna slika spontanoga govora i da pripada *uređenijim* tekstovima, što će se vidjeti i iz usporedbe s tekstom kojim je ovdje predstavljen drugi tip zapisa (tekst B). Nadalje dokaz da u ovome slučaju nije riječ o zapisu spontanoga govora može pružiti sintaksa (i rečenična i nadrečenična). Međutim dijalektološki su se opisi dosad slabije doticali sintaktičke jezične razine, a što se tiče organizacije teksta manjak se istraživanja osjeća jednako i u kroatističkoj standardologiji. Navedeni se zapis od spontanoga govora razlikuje i time što je sastavljen intencionalno, da se zabilježi što više etnografskih podataka, a u jezičnome smislu to je (u knjizi) rezultiralo bogatom leksičkom razinom, na kojoj su osobito zamjetni mnogobrojni sinonimski parovi i sinonimski nizovi, te bi zato ta knjiga bila izvrstan osnovni izvor za sastavljanje rječnika kastavskoga govora.

Bilo kako bilo, za primjeren pristup odabranome ulomku i za uvid u mogućnosti koje istraživaču nudi takav tip teksta važno je znati što lingvist od takva teksta doista može očekivati. Opisan i prikazan tip zapisa riznica je za leksička istraživanja, no za istraživanja značajki realizacije govorenoga jezika nažalost nije prikladan.

* * *

Drugi ćemo tip tekstova predstaviti ulomkom iz monografije Janneke Kalsbeek (1998) *The Čakavian Dialect of Orbančić near Žminj in Istria*. Među ogleđima mjesnoga govora Orbančića, objavljenima u toj knjizi u dijaloškome ili monološkome obliku, nas će u ovome radu zanimati oni monološki. Odabran je tekst koji tematski također pripada kulinarstvu – recept je to za pečenje domačega kruha. Autorica u uvodu u poglavlje u kojem su objavljeni ogleđi govora (Kalsbeek, 1998: 337) posebno ističe da je u zapisima predstavljen spontani govor, prethodno snimljen i zatim zapisan, te da u njemu ništa nije mijenjala, već je tek izostavila svoja pitanja kojima je prekíđala obavjesnikov iskaz, neka izravna ponavljanja te nekoliko kraćih dijelova iskaza koje je smatrala nevažnima (ne objašnjavajući, doduše, eksplicitno po kojem kriteriju utvrđuje važnost dijelova iskaza). Takva je izostavljanja označila u tekstu trotočkom u zagradama. Prekide je pak u govoru označila trotočkom bez zagrada. Uz tekst o pripremljanju kruha koji ovdje navodimo autorica donosi nekoliko napomena da je njezina informantica mjestimice prekíđala svoj govor dodatnim objašnjenjima kojima je željela osigurati ili olakšati razumijevanje svoga iskaza.¹¹ Iz toga je očito da je informantica intuitivno ite-

¹¹ Usp. npr.: "Nevenka Erman Orbančić interrupts her story now and then to explain the technical terms and names of different materials and utensils which she suspects may be new to me (...) gives examples of words which are new to me, as asides, in sentences she makes up on the spot, e.g.

kako svjesna neprirodnosti komunikacijske situacije u kojoj stranoj osobi na svome lokalnom idiomu prenosi djelić svoga životnog iskustva.

B

Kruh se kisa. Ne kat se peče. Prvo, kad ga um'esiš, staviš n'otre feci (...), i oniput čekaš da se... da se skisa za ga stavit peč, pokle. I se ga prem'esi (...). Najprvo se m'oko pros'eje, da ne bi bilo kakof smradić n'otre, ili [*dial.* ali, nap. J. K.], nikat se ne zna ča more bit va m'oke. Ono pros'ejemo, i oniput storiš nasr'et jeno, tako jeno školjo, i n'otre staviš malo soli, i malo vodi mljačne da se ta s'ol rastali. A va jeno drugo padelico stavi se feco, i jeno dv'e žlice cukera, va feco, i oniput jeno malo vodi, zgora, pak pustiš da se kisa, da se ta feca digne. A neki stori ... ono zov'o kvas. *Na primer* [*Standard na prim(j)er is used all the time, usually with short i, sometimes ekavized. To my knowledge, there is no good dial. equivalent., nap. J. K.*], va to feco staviš cukera, i jeno malo m'oki, i ono zm'eša, i onako pride kako jedan skrobić. I pustiš onako. Pak pokle kat se to digne, kat pride ta lončić... no, kat pride pun, oniput se zl'eva to školjo va m'oko, i zam'esiš. I oniput se dodaje vodi, n'otre, koliko pride ono normalno mehko, i oniput se ga dobro dobro zmlati. Neki reče "zmlatiti", neki "zmladit". (...) Ono tako kat se dela, znate, ono (...) Niste nikat videla? Ben, jedan dan ćemo um'esit, da vidite. I ono se ga naprof naprof tako zmladi, i oniput ga staviš tamo, se ga pokrije z jenon čiston tavajon, staron, z jenen ubruson, i ono kat se digne, kat se opet skisa, oniput ga, opet se prem'esi. Se stori štruci. Znate ča so štruci? (...) To, štruci, onako se kupi. Ben. *Ili*, neki kat se peče pot čerepnjon storije hlebi, to so oni tako t'ondi hlebi. Za pot čerepnjo. I anke naši imajo ono p'eć uzidano. Znate kakova je p'eć? (...) Ja, za kruh peč, propio. Čemo poč tamo, to m'orate videt. I ovo, i l'epo oniput kat se to skisa – da gremo nazat na kruh – ga oblikuje se kako češ. Ku češ štruci, ku češ hlebi, i oniput ga staviš va gl'ožo, i opet pokriješ, i kat se oni drugi put skisa, oniput se ga se stavi peč (...). "Češ da storin štruci, ali hlebi?". To ti je domači hruh oniput. A najbolji je pot čerepnjon. Oniput se ga stavi na pleh, oniput nimaš gl'ožo, nego to van je pleh, jedan tako kvadrat, kus lima, nekega, i ta lim se namaže. Jedanput smo ga namazali z jenen tako minjen kušćičen špeha. Sada svi mažemo z uljen. Jeno malico ulja, jeno salveto ot harti zamemo, sat, to je mod'erno, *moderni način* [*dial.* f'oza, nap. J. K.] namazat. A jedanput ni bilo, je bilo malo ulja, a salveti ki je zna za njih? Nego

¹¹ "Češ da storin štruci ali hlebi?" (...) (Kalsbeek, 1998: 339).

so z'eli jedan kušćić špeha, i ono si opra ta pleh, i namaza, i oniput se je stavilo ti hlebi, i kat se je skisalo, oniput se je stavilo na ugnjišće, i čerepnjo zgora, i pak pokle ugljevi se je nakrgalo. Odzdola je bilo teplo ča se je ložilo uganj na ... na onih tavelah, odzgora se je naslagalo puno puno onega uglj'evlja (...), i je rabila paleta. Ne znan ku znate kakova je paleta. To ima tak'of r'ep, i oniput ima tak'of oblik. Tako. Ramna. Kako jena lopatica, ramna, ramna. I sat kad je bilo to, ti ugljevi, sve tako naokoli, i odzgora se je stavilo, i na ... puli kraj ot čerepnji. Čerepnja znate kakova je. (...) Ono tako nakrgano, pak se je pasalo s ton paletom tako naokoli, i oniput se je z'elo muleti, i to, pak si tako pomalo dignu, i se je pogledalo n'otre kako se je speka. Ku ti se je paralo da je bl'et, oniput se još malo kalalo, još zagrnulo. A ku je bi pečen, to si ugnu ča, si zvađi kruh, i oniput se je zvađilo pleh, i strunit, svo to uglj'evlje na kup, tako l'epo va kup se je pobrlo, i oniput to se zove da se je pohranilo uglj'evlje, se reče, da si pohranila. "Si l'epo pohranila da se ča ne našže?" To se je storilo kupčić ot sega tega uglj'evlja, i oniput jeno staro čerepnjo zgora, da ne bi vetar nosi, da se nešto ne našže. I se je stavilo tako muleti, tako, to, na kriš (...) Za uglj'evlje je rabilo, za popravljat uganj, tako [*the muleti ('pincers to stir the fire with')*, nap. J. K.].

Ovaj tekst načinom kako je zapisan nalikuje monologu. U najavi teksta zapisivačica imenuje svoju kazivačicu i ukratko opisuje situaciju u kojoj se konverzacija odvijala. Usprkos *lažnoj* monološkoj formi u tekstu su ipak sasvim razvidne točke koje izravno upućuju na to da je kazivačica svjesna intencije konverzacijske situacije i svoje slušateljice (koju s vremena na vrijeme nastoji uključiti kao sugovornicu). Pritom je zamjetno i to da u zapisu nedostaju verbalne ili neverbalne replike zapisivačice. Kazivačica po svoj prilici *ozbiljno* shvaća svoju ulogu izvora informacija o običajima (i jeziku), temu (raz)govora smatra vrlo važnom i ktome u svakom trenutku želi znati je li zapisivačici jasan njezin iskaz. S tim ciljem svoje govorenje prekida obraćanjem svojoj slušateljici u obliku izravnih pitanja: *Niste nikat videla?, Znate ča so štruci?, Znate kakova je p'eć?*¹² Budući da svoje odgovore na ta pitanja zapisivačica nije smatrala bitnima za cilj svojega istraživanja, nije ih u transkriptu navela, iako bi zapisi i tih dionica bili dragocjeni i potrebni za opis (raz)govornog/govorenog diskursa. Međutim, prema vlastitim riječima u uvodu koji prethodi transkriptima (usp. Kalsbeek, 1998: 337), neke je

¹² Za razliku od tih pitanja na koja se očekuje odgovor, bilo verbalni bilo neverbalni, u govorenom se diskursu nerijetko javljaju i *prazna* pitanja kojima se *popunjava* komunikacijski prostor, a na koja se ne očekuje nužno odgovor, pa bi se moglo u tom smislu govoriti o svojevrsnim *popunjivačima* (usp. i Cameron, 2001: 33)

svoje replike ipak zabilježila, i to one za koje je procijenila da su bitne za razumijevanje smisla teksta.

Usto zapisivačica komentira leksički odabir kazivačice kada ona umjesto dijalektnih leksema rabi standardnojezične (ili fonološki modificirane standardnojezične), što je očita posljedica jezične interferencije, odnosno prebacivanja kodova (engl. *code-switching*). Takve je napomene zapisivačica navela u podrubnim bilješkama, a mi ih ovdje (na engleskome jeziku kako su u izvorniku i pisani) donosimo unutar uglatih zagrada u tekstu.

Kazivačica izlaže način pripreme kruha, što je, zapravo, vrlo jednostavan postupak, ali ona ga opisuje vrlo detaljno, redovito pritom skrećući na dodirne teme, pa digresivnost postaje bitna značajka njezina pripovijedanja.¹³ O razlozima detaljiziranja u opisu postupka možemo samo nagađati: moguće je da time želi pridati veću važnost svojoj svakodnevnoj aktivnosti (ktome riječ je o vrlo jednostavnu receptu) ili pak udovoljiti pretpostavljenim, a možda i iskazanim očekivanjima svoje sugovornice da taj djelić svoje svakodnevice opiše uz što više pojedinosti.

Istaknimo: digresivnost u pripovijedanju nije samo verbalna, već postaje gestikulativna kad kazivačici ponestanu riječi (u *verbalnoj kulturi* kojoj pripada one po svoj prilici i ne postoje za one segmente izvanjezične zbilje koji su se usvajali promatranjem i učili iskustvom). Vjerojatno do toga specifičnog trenutka¹⁴ ona i nije imala potrebu verbalizirati dio postupka koji se inače usvaja praktično, promatranjem, pa će se i nadalje oslanjati na zornost u eksplikaciji: – *Niste nikat videla?* Sugovorničin odgovor nije pribilježen, ali je očito niječan. – *Ben, jedan dan ćemo um'esit da vidite.*

Koliko na temelju ponuđena zapisa možemo suditi, zanimljiva je i struktura teksta koji kazivačica spontano stvara u trenutku govorenja. Ona naime citira neka vjerojatno česta ili tipična pitanja kojima se ukućani obraćaju jedni drugima u isto tako tipičnim (svakodnevnim) situacijama: “*Češ da storin štruci, ali hlebi?*”, “*Si l'epo pohranila da se ča ne nažge?*”. Takva komunikacijski *mrtva* pitanja uvodi bez prethodne najave i ne komentira ih – navodi ih s intencijom da posluže kao oprimjerenje za riječi koje sugovornica ne razumije ili ih dotad možda još nije čula.

Još je jedno obilježje strukture ovoga teksta posebno važno stoga što upućuje na (supra)sintaksu spontanoga govora. Riječ je o sintaktičkim prekidima u iskazima koji se ne moraju nužno materijalizirati kao stanke. Zapisivačica redovito trimama točkama evidentira te prekide kako bi upozorila na to da oni ne pripadaju

¹³ Kazivačica se očito svjesno odmiče od jezgre teme jer izrijekom u jednom trenutku napominje da se vraća užoj temi: *da gremo nazat na kruh.*

¹⁴ Svakako ima razloga zbog kojih se ta konverzacijska situacija može smatrati artifičijelnom. Naime iako postoje sugovornici, postoji i intencija, sama je prigoda neprirrodna i ne-obična: odraslu, ktome i stranu ženu upućuje se u postupak koji se inače uči u znatno mlađoj dobi, prenosi generacijski i svladava praktično.

sintaksi toga sustava, nego da su činjenica njegove realizacije (spontanoga govora)¹⁵: *A neki stori ... ono zovu kvas.* Ono međutim za što su tekstovi poput ovoga posebno dragocjeni – a to je proučavanje (supra)sintakse *govorenog diskursa* – dosad je nedovoljno proučavano i za hrvatska narječja i za različite govorene realizacije hrvatskoga jezičnog standarda.

Treći tip tekstova predstavljamo ovdje transkriptom dijaloga između voditelja i slušatelja u radijskoj emisiji Hrvatskoga radija – Radija Rijeke emitiranoj 15. travnja 2005. godine.

Bez želje da u ovome radu iscrpno izložimo metodološke i praktične probleme transkripcije¹⁶ – kao postupka koji nužno prethodi svakoj analizi govorenoga diskursa, štoviše njezin je uvjet – napomenut ćemo tek da smo za potrebe ovoga rada govoreni tekst transkribirale u skladu s istraživačkim ciljem koji smo sebi zadale.

¹⁵ Pitanje korpusa na temelju kojega bi se opisivala sintaksa organskih jezičnih sustava smatramo ozbiljnim metodološkim problemom, pa, vjerojatno, i razlogom što sintaktička istraživanja u dijalektologiji ostaju tek u naznakama: predloži su naime u pravilu govoreni tekstovi, a eventualni pisani uglavnom su nepouzdana (književni tekstovi ni inače nisu prikladni za jezične opise, a za sintaksu tekstova koje svrstavamo u prvi tip, odnosno onih koje bilježe sami izvorni govornici u svrhe etnografskih ili jezikoslovnih istraživanja – ovdje predstavljenih tekstem A – ne možemo biti u potpunosti sigurni interferira li – i koliko – sa sintaksom standardnoga jezika).

¹⁶ Istraživači kojima je govoreni diskurs bio predloškom i dosad su morali rješavati te probleme, pa postoje različite konvencije, a nerijetko i individualna rješenja kojima su se priklanjali. Ona su obično uvodno/prethodno/popratno objašnjena kao npr. u Gumperz, 1982: xi–xii, ili Cameron, 2001: 31–43, ili Tannen, 2005: 209–210, ili Dijk, 1997b: 313–314. U hrvatskoj pak dijalektologiji postoji transkripcijski sustav uspostavljen za potrebe istraživačkih projekata pri Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Međutim u ovome radu nećemo analizirati razlike u provedbama transkripcije u različitim autorima – tema je to koja bi zahtijevala nova istraživanja.

Spomenut ćemo nadalje još pokoji izazov o kojemu bi trebalo povesti računa pri transkripciji govorenih tekstova. Jedna je od zanimljivosti svakako simultanost govorenja sudionika u komunikacijskome procesu. Ona se, nažalost, ponajčešće ne evidentira, preskače se ili se bilježi samo replika samo jednoga govornika (obično najglasnijega), ili se pak simultane replike bilježe sukcesivno, i to onda ako su one istraživaču važne s obzirom na tip i svrhu istraživanja (npr. opis značajki pojedinog sustava, i to na razinama nižima od teksta) ili ako su, naprotiv, upravo one bitne za smisao potpuno teksta). (O načinu na koji se simultano izgovoreni dijelovi mogu transkribirati usp. npr. Cameron, 2001:33 ili Tannen, 2005: 92 i dr.) Zapisivači su nadalje skloni ne prenositi različite tipove ponavljanja koja se javljaju u govorenom diskursu (npr. u prethodnome tekstu, tekstu B, *da se... da se* ili u sljedećemu, tekstu C, *da to to funkcionira*), kojih, doduše, najčešće nismo svjesni; drugim riječima, ona su komunikacijski, a ne jezično uvjetovana. Međutim u govoru takva ponavljanja imaju važnu ulogu: dobivaju njima na vremenu i govornik i slušatelj. Naime zbog zahtjevnosti komunikacijskoga procesa koji se nerijetko i ne odvija u idealnim uvjetima (buka u kanalu) uobičajen govor u pravilu teži redundantnosti, pa se i dužim govorenim sekvencama prenosi relativno malo obavijesti (usp. i Cameron, 2001:34; o govorenim i pisanim diskursu v. i u: Brown–Yule, 1998: 4–19; Kovačević–Badurina, 2001: 39–92).

U prvome redu dugujemo objašnjenje zašto u tekstovima nismo bilježile naglaske, čak i onda kada je naš predložak u izvoru iz kojega ga prenosimo akcentiran.¹⁷ Dva su tome razloga: *prvi*, ne zanimaju nas akcenatski tipovi sustava kojima pripadaju odabrani tekstovi, pa ni eventualna odstupanja od njih, a upravo u potrebama takvih istraživanja, smatramo, leže presudni razlozi za akcentiranje korpusa tekstova; *drugi*, polazimo sa stajališta da samo navođenje oznaka za prozodijske jedinice ne sugerira da je tekst koji je zapisan doista bio ostvaren kao govoren, pa ni da ima obilježja govorenoga teksta, već, naprotiv, to čak može i zamagliti pogled te stvoriti lažan dojam govorenosti (tako, naprimjer, tekst A neće dobiti odlike govorenosti pukim činom bilježenja akcenata na riječima). Drukčije rečeno: tekst ne čine *govorenim* oznake akcenata, već je on *govoren* po posve drugim svojim obilježjima (npr. sintaksi i suprasintaksi, organizaciji teksta/diskursa). Budući da akcenatska analiza ne ulazi u okvire u ovome radu šire zahvaćene teme govorenoga diskursa, prozodijski se ostvaraji ne bilježe.

Napomenimo i ovo: transkribirajući tekst govorene radijske emisije, simultano smo izgovarane dijelove teksta donosile sukcesivno. Tako smo postupile stoga što za analizu konverzijske sintakse, koja nam je u prvome planu, preklapanje replika sugovornika komunikacijskoga procesa nije od velike važnosti. Takvi bi podaci, doduše, mogli pridonijeti uočavanju strategija pripovjedača, ali i njegova sugovornika, odnosno voditelja emisije¹⁸ jer bi se tako dobio još vjerniji (ili čak potpuno vjeran) zapis konverzijske situacije. Međutim, s druge strane, preklapanja su u ovome primjeru relativno rijetka, što je uvjetovano, između ostaloga, definiranim ulogama među sugovornicima i koncepcijom emisije (slušatelji se javljaju u radijski program da bi javnost upoznali sa svojim *problemima*) te tehničkim razlozima (komunikacija koja se odvija *na nevideno*: pripovjedač, radijski slušatelj javlja se telefonom u emisiju, pa nije uspostavljen vizualan kontakt među sugovornicima). Dodajemo da bi se kompleksnim pitanjem preklapanja u konverzijskim situacijama svakako valjalo pozabaviti, i to s obzirom na različite komunikacijske situacije i/ili različite tipove diskursa (npr. pripovijedanje naspram raspravi ili polemici, javno govorenje naspram privatnome i sl.) ili s obzirom na odnose među sugovornicima (npr. odnos nadređenosti ili podređenosti).

U situaciji telefonskoga radijskog razgovora – u kojem sugovornici, a ni radijsko slušateljstvo ne dijele isti fizički prostor, pa nedostaje vizualni kontakt – važno je da sugovornici s vremena na vrijeme potvrde svoju prisutnost na vezi. Takvu konverzijsku ulogu može preuzeti i različito intonirani *poluglas* [ə] i

¹⁷ Naime u spomenutoj knjizi J. Kalsbeek, odakle je preuzet tekst B, svi su tekstovi akcentirani, dok je u Jardasovoj knjizi *Kastavština* tek nekoliko tekstova akcentirano, ali citirani tekst (A) nije jedan od tih.

¹⁸ Naime simultano u govoru može biti motivirana različitim razlozima, a nastoji se regulirati i pravilima (jezičnoga) bontona.

uzvici (usp. Matešić, 2005).¹⁹ Navedeni smo poluglas, koji u ovome tekstu ne predstavlja realizaciju ni jednog fonema ili alofona hrvatskoga jezika, bilježile zbog njegove komunikacijske važnosti.

Naposlijetku konvencije pisanoga teksta (veliko/malo slovo, interpunkcija i dr.) primjenjujemo i u transkriptu govora.

C

V(oditelj): Dobar dan!

S(lušatelj): Dobar dan i vami, gospon Ferlin, evo ja vas pozdravljan, vas, i vas u studiju...

V: Ja, recite.

S: ... i ja imam jednu veliku pritužbu na .. Bitechnik (Bitehnik), a ne moremo reć da je "bi hapi" na kraju, nego neš drugo.

V: A ča van se dogodilo?

S: Ha, čujte, evo, jena najsvježija situacija: san čera šal va butigu i nisan baš imel neku namjeru sa suprugon poč kupit nekakav šparhet...

V: əhə

S: ...gledamo da će... jeno leto dan, ali ne moremo dobit onakove mere kakove nan trebaju. I došli smo va butigu, tamo, u Staron gradu i jedan dečkić nan je dal odma informaciju da takovih šparheta kako ča smo ga videli u izlogu da ima i nismo postavili više pitanje toliko, vidili smo koliko košta, ima čak i popust recimo ako plaćate u gotovini ili na tri čeki. I niš, ja i žena govorimo homo doma i ćemo pobrat solde, čujte, pazite, u pitanju je oko pet i pol tisuć kun, razumete, nisu to dva-tri solda.

V: ə, lipi šparhet van je to! Ča i kanta usput, i to?

S: E, pa izgleda, e, ma vidite, kanta, ali u drugom smjeru, znate.

V: Aha. Da čujemo kojien.

S: E, sad ću van reć. Za dve ure se situacija promeni za tristo šezdeset stupnjeve. Mi smo došli sa soldima, san aktiviral i svoju hćer da nan da jeno tri čeka, aš, čujte...

V: əhə, əhə (potvrđno)

S: ...to su dve plaće ili tri penzije, je l'?

¹⁹ Za pojave poput tih u pisanim tekstovima ponekad postoje različite konvencije bilježenja, npr. *hm*, *hmmm*, *mlm* i sl., iako u glasovnom smislu ne postoji podudarnost između govorene i pisane realizacije. Takve konvencionalne oznake nismo upotrebljavale u transkribiranom tekstu jer smo se nastojale držati realnih glasovnih ostvaraja.

V: Ja!

S: I, kat je do... onda se automacki promenila druga smena, bile su neke dve divojke tamo. I ona isto nan je dala informaciju da u redu, da nema problema, da će nan dat taj šparhet kega smo mi zabrali, al san ja tad inzistirao "Čujte, ćemo mi moć malo otpret, škatule i tako dalje, da mi to vidimo da to to funkcionira, da to dela?", razumete?

V: əhm.

S: E, ma kad smo mi to pitanje postavili, govorin ja, ma čujte, to van je jedini šparhet i ona je zvala va skladište, ali va skladište ni bilo drugega, razumete?

V: Da.

S: I, šta se dalje dešava? Pazite, ja san rekal sam sobun mi smo se dali već na blagajnu da ćemo to platit i se, ali onda mene jedan trunak sumnje: "Čujte, ako je to jedini, ako je to u izlogu već leto dan, to, ljudi prčkaju po ten i čujte, ə, ə, to ni više ona stvar is škatule, to više ni novo, je l?"

V: əhə.

S: I ja san van makinalno onako, san šal nazad, i ja san odma videl jedno oštećenje ko nisan videl dopolna, razumete, jednostavno mi to... I to oštećenje, ja san postavil pitanje "Čujte, ma vidite, ma taj van je šparhet je oštećen!" Ja, onda je došao kao šef jedan dečko sa jednin naočalima i ja govorin: "Dobro da čujte ćemo videt malo pa ćemo razgovarat sa šefon." I ova divojka je zvala onda šefa...

V: əhə.

S: ... ali ne pred manun nego je šla nekamo u stranu da je ne bin čul verovatno, ča se govori i tu su se pobunile velike sumnje kod mene, sad, razumete. Na kraju se ona vrnula nazad i rekla da će ona spustit još pet posto na to ča je oštećeno.

V: Ja.

S: A onda je mene opet krenule sumnje dalje, znate, kad se počne poverenje rušit, se ruši ko kula od karata, je l? I onda ja govorin "Čujte, imate vi kakovu kartonsku kutiju kot prilikon transporta da mi to pošaljete doma?" E, da nemaju oni nikakve kartonske kutije. San rekal: "Čujte, kako ćemo onda mi to? Ja ću vama tu iskeširat tu i prit će doma ki zna kakovo!" I onda ovaj dečko na blagajni, sa naočalima mi govori: "Ja, pa vi imate pravo na reklamaciju!" San rekal: "Ma, kamo na reklamaciju, čoveče, ja ću ti iskeširat pet i pol tisuć kun i onda ću potekuvat za tobun, je l?" I, na kraju, velin van, mi smo jednostavno bili do nogu potučeni jer koliko god san se ja

nekako držal toga stava da san ja ipak jena mušterija ka na neki način moram bit u pravu, nismo se ni vredali ni niš i tako dalje, ali i taj dečko je bil toliko kategoričan da je on rekal isto da on neće dozvolit šamaranje... Ni mi baš rekal u facu da neće dozvolit šamaranje mušterije, ali to je indir... kako bin rekal, otel reć da mu ja ne moran solit pamet na drugi način, je l.

V: Da.

S: Među tin, kažen van, ja njega ni ne krivin toliko više je tu kriv gazda makar i postupak teh trgovac je na jednon najnovijen...

V: Čekajte, ne razumen, zašto van je kriv gazda ako van je na oštećeni artikal još dal popusta?

S: Ma, je dal popust, al pazite sad se po meni budi sumnja: more bit i nešto drugo u kvaru, a onda ja moren se slikat, razumete...

V: Ama, nema, onda morete kako van je čovik lipo reka reklamirat. Zašto ste tako sumnjičavi, lipi moj čovik?

S: A je, reklamirat, ma kamo reklamirat?

V: Ča su vas često žednega preko vode peljali?

S: Da, znan, znan, ali velin van, tu se rušilo poverenje, znate.

V: A-ha! ...

S: E, jer velin van, ako je to zadnji artikal, on mora, tu mora pisat da je zadnji artikal –

V: Da, da –

S: Mora van se, mora van trgovac reć: "Čujte, on je malo oštećen, zato je cijena i toliko niža" i tako dalje i onda bimo ga mi bili zeli iz cuga...

V: Da.

S: ... bez obzira, a ovako on iz mene dela bedaka, znate.

V: əhm.

S: A ja san soldo lepo stavil nazad i san izašal iz butega vanka. Nisan izašal iz butega "bi hapi" nego san izašal "bi kaco". Ali, čuj...

V: Ali ste izašli sa "bi" čekovi u žepu, e, bon, prema tome...

S: Ja ću šparhet kupit, neka se taj gazda ne sekira, ali...

V: Dobro...

S: ...ali van velin, neka ne dela majmuna od, od, od mušterija, i mislin, dal bin kako bi rekal əəə svin mušterijama da pripaze malo jer velin van, ako i kupite nešto novo iz butige, to mora bit iz škatule, to mora bit potkovano i ambalažirano kako treba, evo...

V: Fala van lipa.

S: Samo toliko i puno van hvala na na prijemu.

V: Živili, bog!

S: Aj, bog, bog.

Treći je tekst zapis razgovora *otvorenoga* tipa između voditelja/urednika emisije i slušatelja koji se javio u program. Utoliko je i odabir jezičnoga koda – u ovom slučaju čakavštine – načelno slobodan. Naime u toj emisiji i inače prevladava ležerniji, razgovorni ton, a voditelj se u pravilu nastoji jezično prilagoditi sugovorniku, te se, osim čakavštine i relativno neutralnog tipa jezičnoga standarda što ga obično pokriva pojam razgovornog jezika/stila, s vremena na vrijeme javljaju elementi i drugih idioma (npr. bosanske štokavštine i sl.).

Ostavlajući (zasad) postrani odabrani jezični kod i opis njegovih prepoznatljivih značajki (pri čemu bi svakako trebalo uočiti i jezičnom interferencijom uvjetovana odstupanja od govornikova idioma), zapisani će razgovor otvoriti prostore i za neka druga promišljanja. Ponajprije zanimljiv je on i s obzirom na svoju konverzacijsku sintaksu (usp. Kovačević–Badurina, 2001: 71–77). Nakon konvencionalnog otvaranja komunikacije – u kojem slušatelj, svjestan *moći* i važnosti medija, primjenjuje konvencije javnoga govorenja te odabire (neprijmjereno) ozbiljan i pomalo *uzvišen* ton važno pozdravljajući voditelja i *sve u studiju*²⁰ – nakanio je on ispričati svoju *priču*, i čini to na određen način: najavljuje temu, ali odmah i poantu priče (pritužba na trgovinu bijele tehnike), elaborira temu, nastoji joj naposljetku dati *opće značenje* preuzimajući pritom na sebe *društveno važnu zadaću* (... *kako bi rekal ooo svin mušterijama da pripaze malo...*). Slijedi voditeljevo odlučnije prekidanje konverzacijske situacije (*Fala van lipa*) i govornikovo *poantiranje* (*Samo toliko* – pri čemu konvencionalna zaključna koda i nije baš u suglasju s podužim i neočekivano iscrpnim iznošenjem ipak minor-noga problema, ako uopće o problemu i može biti riječi, uz opet *uzvišen* dodatak koji svjedoči o govornikovojoj svijesti o *važnosti* njegova *javnog* nastupa: *puno van hvala na na prijemu*) te uobičajeni pozdravi.

I dok bi idealna komunikacija trebala počivati na ravnoteži razmjene informacija među sugovornicima u nj uključenima, već je na prvi pogled uočljivo da je u navedenom primjeru uvelike iznevjereno Griceovo načelo *suradnje* (izvorno: *cooperative principle* – CP) i njegove kategorije kvantitete, kvalitete, odnosa/relacije i načina (usp. H. P. Grice, *Logic and Conversation*, u Jaworski–Coupland, 1999: 76–88; Kovačević–Badurina, 2001: 68–69). Premda sama slušateljeva intencija da

²⁰ U kontaktnim se emisijama radijskih i televizijskih programa u Hrvatskoj uvrježio običaj pozdravljanja *svih u studiju* (pokatkad i *u režiji*), čak i kad je voditelj ili urednik jedina osoba koja se u studiju nalazi (kao što je, uostalom, i bio slučaj u našem primjeru). U tu kategoriju jezičnih konvencija ide i pomalo artifičijelan radijski pozdrav *do slušanja* koji je nastao naknadnim osvjешćivanjem semantike i tvorbe prethodno desemantizirane pozdravne formule *dovidenja*.

sa svojim problemom upozna širu javnost pretpostavlja (pa i opravdava!) narušavanje ravnoteže u participaciji dvojice sugovornika u konverzaciji, kategorija je kvantitete ipak i dodatno ugrožena. Naime voditelj uvodno potiče sugovornika na pričanje (*lipi šparhet van je to... ča i kanta usput...?*), da bi se odmah potom, vjerojatno uvidjevši da njegovu sugovorniku takvi poticaji baš i nisu potrebni, povukao u drugi plan.²¹ Govornik pak – koji, očekujući razumijevanje javnosti, samo deklarativno proziva svoga sugovornika kao jedinoga predstavnika te javnosti (npr. *razumete, to su dve plače ili tri penzije, je l?, to više ni novo, je l?*) – ubrzo preuzima glavnu (i jedinu!) riječ. Tek će pred kraj razgovora voditelj – u skladu s ležernom koncepcijom zabavne radijske emisije u kojoj se *veliki problemi maloga* čovjeka promatraju na vedar način – iskazivati blago čuđenje spram ispričanoga *slučaja* (usp. *Čekajte, ne razumen, zašto van je kriv gazda ako van je na oštećeni artikal još dal popusta?; Zašto ste tako sumnjičavi, lipi moj čovik?; Ča su vas često žednoga preko vode peljali?*). Time je i eksplicitno dovedena u pitanje kategorija relacije/odnosa načela suradnje (tj. relevantnost teme i/ili iznošenih podataka).

Naposljetku još nekoliko zapažanja o pojedinim jezičnim obilježjima zapisanoga radijskog razgovora. Bez namjere da se držimo čvrsto zacrtana okvira razinskih jezičnih opisa upozorit ćemo na uočena odstupanja od značajki sustava. Interferencije su čakavštine s jezičnim standardom zamjetne na svim razinama, i na fonološkoj (vezano uz uporabu pojedinih leksema i/ili ustaljenih sintagmatskih izraza, npr. *smjer* s jekavskim refleksom jata ili *dečko*, a ne *deško*, *šezdeset*, a ne *šeždeset*), i na morfološkoj (npr. u *drugom smjeru*, *naočalima*, *tri čeka*, ali i čakavski *na tri čeki* itd.), a napose na leksičkoj i frazeološkoj. Dio se leksičkog izbora i sintagmatskih konstrukcija svakako može pripisati utjecaju jezičnoga standarda, i to pojedinih (u pravilu u svakodnevi prisutnijih i stoga prodornijih) njegovih diskursnih tipova, npr. administrativnoga i/ili publicističkoga (npr. *nan je dal odma informaciju*, a ne *rekal nan je*, zatim *san aktiviral i svoju hčer*, *prilikon transporta*, potom *san se držal toga stava*, *bil je kategoričan*, *najsvježija situacija*²² i sl.). Frazemski je pak inventar protkan frazemima koji zasigurno primarno ne pripadaju čakavskome sustavu. U takvih će se frazema nerijetko zamjećivati odstupanja od njihove konvencionalne uporabe bilo u strukturi frazema (npr. *pobunile su se velike sumnje* umjesto *pobudile*, ali i, na drugome mjestu, *budi se sumnja*) bilo u šire shvaćenomu uporabnom aspektu. Zamijetit ćemo naime frazeme poprilično *zalučale* u ovaj (jezični) kontekst: npr. *ruši se ko kula od karata* (odnosi se na povjerenje) te *bili smo do nogu potučeni* (samo zbog neostvarene kupnje štednjaka!). U vezi s time valja upozoriti i na svojevrsnu neodmjerenu pri odabiru frazema:

²¹ S vremena na vrijeme – čak i rjeđe no što bi se to očekivalo, s obzirom na tehničke uvjete komunikacije u kojima sugovornici ne dijele isti fizički prostor, štoviše, i ne vide se – voditelj potvrđuje svoju prisutnost.

²² Uzgred, sintagma je *najsvježija situacija* – koja ni fonološki ni leksički ne pripada čakavskome sustavu – po svojoj prilici preslikana iz novinarskih izvještaja o dnevopolitičkim ili sportskim događajima.

kao što je i sama neuspjela kupoprodaja (pre)napuhan slučaj, tako je i njezin akter kvalificira jakim frazemima (npr. već spomenuto *bili smo do nogu potučeni*).²³

Naposljetku valja upozoriti na izgovor engleske riječi iz reklamnog slogana spominjane tvrtke: usprkos relativno agresivnim radijskim (dakle govorenim) reklamama koje počivaju na igri riječima nadahnutoj zvukovnom sličnošću imena tvrtke Bitechnik s engleskom imperativnom sintagmom *Be happy!* – [bi tehnik – bi hepi] – govornikov izgovor prema pisanom modelu svjedoči o interferenciji s pisanim likom modela. Slabo pak poznavanje engleskoga jezika koji je u podlozi reklamne dosjetke ne priječi ga u jezičnoj kreativnosti, pa po istome modelu stvara negativno konotiranu protutežu afirmativnoj krilatici *Be happy!* (*Bi hapi!*) – *Bi kaco!*

Izvan je našega fokusa – spomenimo još i to – razmatranje uloge emisija u kojima slušatelji samo *olakšavaju dušu*, a ne rješavaju svoje životne probleme, što, između ostaloga, otvara prostore za zaključke o mentalitetu pojedinca, ali i nacije, odnosno za psihološka, sociološka, antropološka i ina propitivanja. Tekst poput ovoga postaje tako poprištem multidisciplinarnih i interdisciplinarnih istraživanja.

(Po)govor

U zaključku: govorenomu se diskursu ovdje nastojalo pristupiti uzimajući u obzir širinu i kompleksnost toga pojma. Pritom je bilo nemoguće ne uočiti različite pristupe kojima su se jezikoslovci utjecali u situacijama kada su morali zapisati spontani govor. U bilježenjima naime varira stupanj njihove spremnosti da zamijete, pa onda i zapišu odlike govorenosti takvih tekstova – zato smo i govorile o različitim tipovima tekstova (ponuđena je uvjetna podjela na tri tipa tekstova). Zamjećuje se nadalje da rasponi metoda pri transkribiranju tekstova uzrokuju različite pristupe jezičnome materijalu po “načelu” *ne zapisujemo ono što ne istražujemo, a ne istražujemo zato što nije zapisano*. Zbog takva je pristupa suprasintaktička jezična razina (ili razina teksta) u velikoj mjeri i već predugo ostajala izvan kruga zanimanja jezikoslovaca, bilo standardologa bilo dijalektologa. U tom je smislu ovaj rad pokušaj da se pokaže kako se spomenuti metodološki *circulum* može zaustaviti te da se upozori na izazove koje jezikoslovcima (i znanstvenicima drugih usmjerenja) nudi govoreni diskurs.

²³ Očito i sam svjestan težine pojedinih izraza, želi on korigirati svoj jezični odabir: “dečko je bil toliko kategoričan da je on rekal isto da on *neće dozvolit šamaranje*... Ni mi baš rekal u facu da *neće dozvolit šamaranje* mušterije, ali to je indir... kako bin rekal, otel reč *da mu ja ne moran solit pamet* na drugi način, je l’”.

U tom smislu zanimljiv je i frazeologizirani izraz da se “situacija promijenila za tristo šezdeset stupnjeva”: po svoj prilici govornikovo skromno znanje geometrije, ali i želja da se dodatno istakne promjena *situacije* u trgovini bijele tehnike rezultirali su *bismislenošću* njegova iskaza (naime dok bi promjena za 180° pretpostavljala situaciju *naglavačke*, što je govornik i nakanio reći, okretanje za 360° ne znači ništa drugo doli vraćanje na isto, na polaznu poziciju!).

Nove poticaje i za dijalektološka istraživanja vidimo u ovdje naznačenim mogućnostima podizanja prepoznavanja dijalektalnih značajki na suprasintaktičku razinu – očekivati je da bi to moglo upotpuniti mrežu jezičnih značajki opisivanih sustava i prikazati što im je zajedničko, a u čemu su njihove posebnosti. Poticaji bi se, dakako, mogli naći i za istraživanja hrvatskoga standardnog jezika, različitih njegovih registara u govorenim realizacijama (koji se upravo po tome što se ostvaruju u usmenoj komunikaciji u pristupu i metodama mogu dovesti u vezu sa sličnim istraživanjima u dijalektologiji). Bilo kako bilo, pritom je evidentiranje odabira koda (standardnojezični ili lokalni idiom, ali i kombinacija obojega/*code-switching*) samo jedan element u analizi, pa u takvim istraživanjima blijeđi razdjelnica između dijalektoloških i standardoloških pristupa i tema jer se u središtu zanimanja i jednih i drugih nalazi – fenomen *jezične djelatnosti*.

LITERATURA

- Badurina, Lada – Matešić, Mihaela, 2006, *O tekstnim konektorima*, Zbornik *Riječki filološki dani* 6, Filozofski fakultet, Rijeka, str. 205–222.
- Badurina, Lada, 2006a, *O gramatici s razlogom*, Novi Kamov, 2/2006 (VI), Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 87–93.
- Badurina, Lada, 2006b, *Od sintakse prema suprasintaksi – dvosmjerno*, izlaganje održano na znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem *Hrvatski sintaktički dani*, Osijek, 11–12. svibnja 2006; rad predan u tisak.
- Badurina, Lada, 2006c, *Rečenica u (kon)tekstu*, izlaganje održano međunarodnom znanstvenom skupu *Riječki filološki dani* 7, Rijeka, 16–18. studenoga 2006.
- Beaugrande, Robert-Alain de – Dressler, Wolfgang, 1981, *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London – New York.
- Brown, Gillian – Yule, George, 1998, *Discourse Analysis*, first published 1983, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne.
- Brown, Gillian, 1996, *Speakers Listeners and Communication: Explorations in discourse analysis*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne.
- Cameron, Deborah, 2001, *Working With Spoken Discourse*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Dijk, Teun A. van (ur.), 1997a, *Discourse as Structure and Process – Discourse Studies 1*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Dijk, Teun A. van (ur.), 1997b, *Discourse as Social Interaction – Discourse Studies 2*, SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Gumperz, John J., 1982, *Discourse Strategies*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne – Madrid.

- Halliday, M. A. K., 2004, *An Introduction to Functional Grammar*, 3rd edition, revised by Christian M. I. M. Matthiessen, Arnold Publishers.
- Horga, Damir, 1999, *Govorne pogreške*, Zbornik Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, str. 309–318.
- Jaworski, Adam – Coupland, Nikolas (ur.), 1999, *The Discourse Reader*, Routledge, London – New York.
- Kovačević, Marina – Badurina, Lada, 2001, *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Levinson, Stephen C., 1983, *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne.
- Malmkjær, Kirsten (ur.), 1991, *The Linguistics Encyclopedia*, Routledge, London – New York.
- Matešić, Mihaela, 2005, *Semantika uzvika (uvodne naznake)*, u *Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike* – Zbornik radova Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Split, str. 471–477.
- Tannen, Deborah, 2005, *Conversational Style: Analyzing Talk among Friends*, Oxford University Press, Oxford – New York.

Korpus tekstova

- Ferlin, R. (ur.), 2005, *Tužibaba*, emisija Hrvatskoga radija – Radija Rijeke emitirana 15. travnja 2005.
- Jardas, Ivo, 1994, *Kastavština: Grada o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru*, pretisak, Kulturno-prosvjetno društvo Ivan Matetić Ronjgov, Rijeka.
- Kalsbeek, Janneke, 1998, *The Čakavian Dialect of Orbančić near Žminj in Istria*, Amsterdam – Atlanta.

SUMMARY SPEECH UNDER STRAIN

Research of the spoken discourse: traps and challenges

Dialectology research has faced the need of collecting, recording and analyzing the spoken texts very early. On the other hand, the linguistic analysis of the standard language – in the spirit of language approaches which were strongly marked by European structuralism – is, on principle, uninterested in any kind of linguistic accomplishment. Yet, the descriptive nature of the dialectology and the spoken nature of the idioms which the dialectology analyzes will encounter the prescriptive standardology in the net of linguistic levels which was clearly drawn by structuralism, which would bear both (dialectological) linguistic descriptions and (standard) language rules. The American continent has, however, a different practice: the discourse analyses primarily dealt with the spoken language, the language in action in (oral) communication. Without the “weight” of structuralism such approaches to the linguistic activity will become the focal points of research of the scientist of different theoretical fields of study (linguists and pragmatologists, philosophers and cognitive scientists, anthropologists, sociologists and psychologists). This shows the cause and the consequence of the fact that language is approached as an exceptionally complex phenomenon (linguistic activity as a social interaction and as a process, language in context).

Not only by American pragmatologist, discourse experience triggered interest for the entirety of human language communication (and also for the text being the most complex linguistic sign by which this communication is achieved) adds new demands to linguistic research. The particular (and “fragmented”) descriptions of linguistic facts (levels) become insufficient for a full understanding of language and its (functional) essence; the exclusion of a significant corpus of the spoken text from the interest field of linguists – either standardologists or dialectologists – is seen as a serious inadequacy, just the same as their principal disinterest for the actualized (functional) sentence and the text! What should be examined is what the spoken discourse offers to its researchers, what else can and should be the matter of research of new and detailed multidisciplinary analyses of the human language communication. Those researches pale the divide between the dialectological and standard approaches and topics because the focal point of both researches is – the phenomenon of the language activity!

Key words:

*spoken discourse,
discourse analysis,
transcription of speech,
text linguistics*

LJILJANA KOLENIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku

FRAZEMI U TRSATSKO-BAKARSKOJ I CRIKVENIČKOJ ČAKAVŠTINI IVE LUKEŽIĆ

UDK: 811.163.42'282'373.7(497.5-3 Hrv. primorje)

Pregledni članak

Članak govori o frazemima u knjizi Ive Lukežić Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština. Iva je Lukežić suvremena hrvatska dijalektologinja. U Trsatsko-bakarskoj i crikveničkoj čakavštini rabe se ustaljene sveze riječi tipične za djela hrvatskih jezikoslovaca, poput konektora (s obzirom na, bez obzira na, s jedne strane... a s druge strane) te ostali frazemi znanstvenoga stila (biti riječ, sva je prilika, koliko je poznato). U rečenicama Ive Lukežić nema frazema razgovornoga stila, narodnih poslovice i izrjeka. To su rečenice sa značajkama znanstvenoga stila, s mnogo primjera koji potvrđuju autoričine misli.

Ključne riječi:
znanstvena frazeologija,
Iva Lukežić, Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština

Iva Lukežić hrvatska je znanstvenica koja proučava hrvatsku dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika, možemo reći i općenito hrvatsku filologiju. Njezini su znanstveni radovi bogati činjenicama i profesorskim poučavanjem. Budući da autorica u pravilu u radovima nema publicistički ili znanstveno-publicistički stil, njezini su mi radovi poslužili za proučavanje uporabe sveza riječi, frazema u najširem smislu riječi u znanstvenom stilu. Najprije sam izabrala knjigu iz koje sam crpila frazeme. Odlučila sam se za knjigu *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština* iz 1996. jer mi se čini da ona ponajbolje zrcali općenito rad Ive Lukežić. Knjiga opisuje jedan tip čakavštine oko Crikvenice, Bakra i Trsata, dakle daje dijalektni opis jedne skupine čakavskih govora. Autorica opisuje jezične značaje jednoga tipa govora po kojem se on razlikuje od najbližega po prostoru i jezičnim osobinama. Iva Lukežić, dakle, razlučuje trsatsko-bakarsku i crikveničku čakavštinu od liburnijske "unutar istoga sjeverozapadnoga ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja hrvatskoga jezika".

Naslov jasno govori koja je tema knjige. Zanimljivo je da u samu naslovu, a i dalje, tvori naziv za narječje na -ština (*čakavština, kajkavština*). Tako često zovu

jezike, narječja i govore naši jezikoslovci u prvoj polovici 20. stoljeća, primjerice Vatroslav Jagić koji ima *hrvaština, štokavština, čakavština, ikavština, slovenština* i sl. Stjepan Babić zapisuje sufiks -ština u svojoj *Tvorbi* s upozorenjem da je takva tvorba danas "praktički neplodna" ili "stilski obilježena" (Babić 1986., & 815).¹ Premda suvremeni jezikoslovci češće rabe tvorbeni dočetak -ica, u navedenim primjerima, kao što nas uči Stjepan Babić, Iva Lukežić rabi pomalo zanemareni sufiks -ština.

U uvodu *Trsatsko-bakarske i crikveničke čakavštine* autorica nas upoznaje s dotadanjem literaturom o navedenim govorima. Iva je Lukežić znanstvenica koja korektno navodi sve autore koji su o navedenoj temi pisali, ali i uvijek daje svoj komentar na navedenu literaturu. Komentari su obično u bilješkama, a neke su od glavnih obilježja stila naše autorice upravo brojne bilješke, često i duže. Upravo u knjizi *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština* autorica ima dva tipa bilježaka: uz osnovne bilješke ima i dodatne bilješke. Druga dodatna bilješka, primjerice, ima čak stranicu i pol. Naime, autorica je po zanimanju profesor i ta profesorska potreba za dodatnim poučavanjem vidi se kroz cijelu knjigu. Primjerice kada govori o sklonidbi imenica, ispod križaljke s nastavcima čitamo bilješku vezanu uz njezino poznavanje i poučavanje praslavenskoga jezika (bitan su dio rada Ive Lukežić predavanja iz Staroslavenskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Rijeci). Bilješka na 94. strani knjige pod brojem 255 glasi:

Ishodišni je morfološki sustav imao tri gramatička roda (muški, srednji i ženski), tri broja (jedinu, dvojnu i množnu) i po pet deklinacijskih obrazaca za svaki rod i broj. U svakomu je rodu postojao većinski deklinacijski obrazac (glavna deklinacija) i po tri sporedne deklinacije za ograničen broj imenica. Glavna se deklinacija u svakom rodu polarizirala na po dvije varijante: nepalatalnu (za imenice kojima je osnova okončavala nepalatalnim konsonantom), i palatalnu (za imenica s dočetkom osnove na palatalni konsonant). Razlika je između gramatičkih morfema palatalnih i gramatičkih morfema nepalatalnih osnova bila u početnomu (ili jedinomu) vokalu gramatičkoga morfema, što je bila posljedica distribucijskih ograničenja koja su u ishodišnomu sustavu postojala između konsonanata i vokala u neposrednu dodiru. Osim glavne deklinacije nepalatalnih osnova (o-osnova) i palatalnih (jo-osnova) imenice su muškoga i srednjega roda imale po tri sporedne deklinacije: u muškomu rodu i-osnove, u-osnove i n-osnove, a u srednjemu: n-osnove, t-osnove i s-osnove. Tijekom jezične evolucije sporedne su se deklinacije u muškomu i srednjemu rodu izgubile (ili se njihov trag zadržao u reliktima), a imenice koje su se po njima sklanjale priključile su se glavnoj promjeni, koja također pokazuje tendenciju potiranja starih razlika između palatalnih i nepalatalnih osnova. Stoga kao ishodišnu paradigmu

¹ Stjepan Babić kaže: "Ta je tvorba praktički neplodna, a izvedenice u skupini (a) osjećaju se kao blago stilski obilježene, arhaizmi, pa se u novije vrijeme rijetko upotrebljavaju, a u najnovije vrijeme i izvedenice iz skupine (b) počinju se osjećati kao stilski obilježene jer se mjesto njih katkada upotrebljavaju izvedenice sa -ica; čakavica, ekavica, kajkavica, štokavica..."

prikazujem samo obje varijante glavne promjene muškoga i srednjega roda, zanemarujući posebne promjene.

Iz ove bilješke u bitnim crtama saznajemo o praslavenskoj sklonidbi imenica. Razvidno je da i bilješkama Iva Lukežić poučava, podsjeća na gradivo koje je potrebno da bi se razumjelo ono o čemu sada govori. Naime, autorica zacijelo svoju knjigu posvećuje ponajprije svojim studentima, a potom znanstvenoj javnosti. Da je knjiga pisana za studente vidi se ne samo po tako poučnim digresijama, nego i po tome što autorica studentski rad poštuje (obilježe dobroga sveučilišnoga profesora) i što povjerava studentima istraživačke zadaće. I. Lukežić imenom i prezimenom spominje studenticu koja je dijalektološki istraživala određeno područje i rezultate istraživanja svojih studenata rabi u knjizi kao relevantne jezične činjenice i opise. Takav pristup, deset godina prije Bolonjskoga procesa, svakako valja pohvaliti i upozoriti na nj, jer nije bio čest u znanosti. Navest ćemo samo jedan kraći ulomak iz knjige u kojem govori o radu svoje studentice (to je samo početni dio opisa studentičina rada):

Na Pedagoškomu je fakultetu u Rijeci 1990. godine Silvana Kopajtić, studentica hrvatskoga jezika i književnosti, rođenjem i boravkom iz Kukuljanova, izradila pod mojim mentorstvom i obranila diplomsku radnju pod naslovom Refleks jata u čakavskim govorima trsatsko-bakarskoga i crikveničkoga tipa. Svrha je njezina istraživanja bila dopuna mojih terenskih istraživanja tih govora iz 1984. i 1985. godine, obradom punktova koje tada nisam obuhvatila, a cilj je rada bio dorada ukupne snimke čakavskih ekavskih govora trsatsko-bakarskoga i crikveničkoga tipa.

Spomenuti diplomski rad autorica spominje na nekoliko mjesta u knjizi i poziva se na njega. Kao što poštuje rad svojih studenata, tako poštuje i rad svojih profesora. Na rad svojih profesora ona se nadovezuje cijeneći njihova otkrića i spoznaje. Tako u bilješci broj 38 čitamo:

Pri utvrđivanju akcenatskih sustava pojedinih mjesnih govora u svojim sam istraživanjima i radovima slijedila kriterije Milana Moguš, izlagane u više navrata... U polazištu su te klasifikacije akcenti: njihov broj, prozodijska svojstva i distribucija unutar riječi. Polazni je sustav u toj klasifikaciji stari akcenatski sustav koji je ujedno i starohrvatski i općečakavski. Inventar mu je tročlan, a distribucija akcenata unutar riječi stara, arhaična, nastala u ishodišnomu starohrvatskomu jeziku onoga jezičnoga vremena u kojemu su se iz sustava izgubili jat i poluglas. Prve se pomjene u odnosu prema tomu ishodišnomu staromu sustavu odnose na izmjenu intonacije ili trajanja, ili obojega, ali pri tomu stara distribucija akcenata unutar riječi ostaje neizmijenjenom. Sustavi s takvim izmjenama samo intonacije ili samo trajanja su stariji, a prema broju jedinica u inventaru mogu biti troakcenatski i dvoakcenatski. Noviji su akcenatski sustavi zahvaćeni parcijalnom ili sustavnom izmjenom akcenatskoga mjesta unutar riječi. Zbog te djelomične izmjene distribucije akcenatskih jedinica u odnosu na stari i istariji akcenatski sustav, u novijim se akcenatskim sustavima uspostavljaju nova pravila o distribuciji akcenata, no akcenatski inventar ostaje stari; noviji su akcenatski sustavi dvočlani ili tročlani. Novi su akcenatski sustavi zahvaćeni

generalnom izmjenom svih starih akcenatskih mjesta u odnosu na stari ishodišni sustav, pa ih obilježuje opća redistribucija akcenata. No akcenatski se inventar ni u njih ne mijenja: i oni mogu biti tročlani i dvočlani.

Iz ovoga ulomka vidimo opet poučavanje profesorice Lukežić, ali i prihvaćanje znanstvenoga nauka svojega profesora Milana Moguša.

Valja u znanstvenom radu Ive Lukežić još istaknuti da dobro poznaje teren, da je ona u dijalektnom istraživanju našla ne samo znanstveni interes, nego i zadovoljstvo, i da se to zrcali i u ovoj knjizi. Za ovu je prigodu autorica obišla mjesta: Trsat, Sušak (predio Pećine), Gornja Vežica, Donja Vežica, Kostrena (Vrh Martinšćice, Sveta Lucija, Žurkovo, Šoići, Urinj), Bakar, Draga (zaseok Tijani), Vitoševo-Sveti Kuzam, Meja, Kukuljanovo, Škrljevo, Krasica, Praputnjak, Ponikve, Plosna, Gornje Jelenje, Mrzla Vodica, Crikvenica. Uz Gornje Jelenje piše *uvjetno* i daje bilješku br. 46:

Gornje Jelenje je geografski (vrata iz primorja u Gorski kotar) a ne urbanistički pojam: uz cestu za Zagreb su gostionica i cestarska kuća, a danas uokolo ima i kućica za odmor. Nema autohtona stanovništva (v. Dodatnu bilješku br. 2.).

Iva Lukežić u knjizi *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština* daje osnovne značajke refleksa jata, akcentuacije i morfologije spominjanih govora, pa na taj način u najvećem dijelu pokazuje i predmet svojega znanstvenoga interesa općenito.

Za odraz jata autorica tvrdi da je u navedenih govora primarno ekavski, a tek sekundarno ikavski, i to "samo na najpropusnijoj jezičnoj razini, leksičkoj, a tek sporadično na morfološkoj i to u vidu alternacija s jezičnim jedinicama primarnoga sloja."

Naglasni je sustav trsatsko-bakarske i crikveničke čakavštine stari, prema već ranije navedenoj naglasnoj razdiobi Milana Moguša.

U sklonidbi imenica muškoga roda još se čuva stari ništični nastavak u Gmn. uz nastavak -i u tom padažu, u Dmn. stari je nastavak -on/-en, u Lmn. supostoje nastavci -eh, -ih i -ima, a u Imn. -i(n), -imi(n), -ima.

Zanimljivo je da su se imenice i-sklonidbe izjednačile u gotovo svim padežima s imenicama e-sklonidbe ženskoga roda. Na tako je malom prostoru u nekim mjestima prevladala tzv. nepalatalna promjena, pa je nastavak u Gjd. -i (od -y), u Djđ. i Ljd. -e (od -ě), dok je u drugim mjestima prevladala tzv. palatalna promjena s nastavcima -e u Gjd. (od -ě), te -i u Djđ. i Ljd. U množini imenica ženskoga roda još se čuva stari ništični nastavak, a nastavci su za D, L i I mn. djelomično izjednačeni, tj. u Dmn. nastavak je -an/-amin, u Lmn. nastavak je -ah/-amin, a u Imn. -ami(n).

Osobna zamjenice *ja* u G, D, A i L glasi *mane*, u I *manun* (naglašeni oblik).

Iva Lukežić upozorava na specifičnost pridjevnice promjene u množini. Ona kaže:

U sustavu su, naime, opstali upravo oni morfemi koji su počinjali jatom. Kako je u ekavskim čakavskim govorima ekavski refleks jata dosljedan i (upravo) u gramatičkim morfemima, a k tome su ti govori jezično najkonzervativniji i izrazito neskloni inovacijama, gramatički su morfemi u govorima trsatsko-bakarskoga i crikveničkoga tipa ekavskoga lika: u Gpl. (=eh), u Dpl. (=en), u Lpl. (=eh) i u Ipl. =-emi).

Infinitiv se u navedenih govora javlja uglavnom bez završnoga -i: *padat, poč*. Krajnje se -i izgubilo i u glagolskom prilogu sadašnjemu: *rekuć, iduć*. Glagolski pridjev radni u jednini muškoga roda ima -l: *šal, govoril, rekal*. Krajnje -m u 1. osobi jd. prezenta kao i u svim nastavačkim morfemima prelazi u -n: *buden, san*. Kondicional se tvori od posebnoga oblika glagola biti za tvorbu kondicionala i glagolskoga pridjeva radnoga: *ja bin živel, ti biš živel, on bi živel, mi bimo živeli*.

Premda Iva Lukežić nema posebnoga poglavlja iz leksika, leksik je prisutan u svakom dijelu njezine knjige. Kada daje primjere za gramatičke kategorije, ona uz primjer u bilješci navodi i značenje toga primjera u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. Tako smo upoznati i s bogatstvom hrvatskih riječi trsatsko-bakarske i crikveničke čakavštine. Iz bilježaka čitamo: *cvet = brašno, bijelo, pšenično, cvetki = rani smokvini pseudoplodovi, dremavki = visibabe, mešnjice = pučko glazbalo: puhački instrument s piskom i mijehom, presnac = vrsta blagdanske savijače nadjevene sirom ili povrćem*. Iz takvih bilježaka u knjizi Ive Lukežić mogao bi se sastaviti mali rječnik navedenih govora pa možemo reći da u opisu autorica nije zanemarila ni leksički sloj.

Na temelju navedene knjige Ive Lukežić nastojala sam odrediti koje frazeme znanstvenoga stila rabi ova dijalektologinja kojoj je terenski rad i opis terenskih govora i rad i zadovoljstvo.

Naime, frazeologiji se u znanstvenom stilu ne posvećuje tolika pozornost kao frazemima u književnim djelima², medijima³ ili pak u razgovornom stilu (tu uvršćujemo i frazeologiju naših dijalekata⁴). Antica Menac 1988. godine upozorava da općenito stilaska klasifikacija frazema u našem jezikoslovlju "gotovo sasvim izostaje" te da stoga misli "da će se naši frazeolozi morati ubuduće više pozabaviti problematikom stilističkih značenja frazema, što će onda povući za sobom i odgovarajuću leksikografsku obradu." (Menac 1998., 265).

Frazeme u knjizi I. Lukežić usporedila sam s frazeologijom velikoga broja suvremenih hrvatskih jezikoslovaca i to ponajviše onih što su surađivali u zbornicima Riječkih filoloških dana, u kojima je i I. Lukežić sudjelovala svojim priložima i organizacijom.

² V. npr. Kolenić 1998. i Kolenić 2006.

³ V. npr. Mihaljević – Kovačević 2006.

⁴ Primjerice u rječniku senjskoga govora Milana Moguša dobro su zastupljeni frazemi ovjereni u rečenicama živa govora. (Moguš 2002.)

Objelodanjen je i frazeološki rječnik novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj Mire Menac-Mihalić (Menac-Mihalić 2005.)

Kao i većina jezikoslovaca, i Iva Lukežić rabi postojanu svezu *biti riječ* kada želi reći da se što odnosi na određenu temu. Taj frazem često rabi u knjizi:

Riječ je o stanovitu broju glagola prve vrste (*leć, dospet, sest i sl.*), glagola druge vrste (*kljknut, bušnut i sl.*), glagola pete vrste (*rizat, lajat, brisat, brijat i sl.*) i glagola šese vrste (*kupovat, putovat i sl.*).

Biti riječ ima sva obilježja frazema: sastoji se od dviju riječi, značenjsku je preobrazbu doživjela *riječ* jer se uzima dio za cjelinu, sveza je riječi prepoznatljiva jer se javlja u mnogim znanstvenim tekstovima, ali i u razgovornu stilu. Premda je vrlo čest, taj frazem nisam uspjela naći u hrvatskim frazeološkim rječnicima.

Sveza riječi *budući da*, koja se obično uvršćuje u veznike, a može biti i konektor, može se također držati za frazem, ali u širem smislu. Sveza je prepoznatljiva, radi se o dvije riječi, ali jedna nije punoznačnica. Takve frazeme Antica Menac zove fonetskim riječima. Nema razloga da i svezu *budući da* ne držimo frazedom jer je u ovoj sasvim prepoznatljivoj svezi došlo do preobrazbe značenja obje sastavnice: *budući* je glagolski prilog sadašnji, *da* je veznik, a u navedenoj svezi zajedno znače "kako".

Budući da se Mikuličić poslužio samo dvama akcenatskim znakovima, u dvije je zasebne skupine ispisala riječi označene akcentima, a potom ih ovjerila kombinirajući svoju osobnu kompetenciju izvornoga govornika toga govora s kompetencijom nekoliko izvornih govornika, Kراسičara različite životne dobi, koji su joj i inače bili konzultanti.

Po uporabi sveza riječi *biti riječ* i *budući da*, Iva Lukežić se uklapa u znanstveni stil većine suvremenih jezikoslovaca. Valja reći da autorica i nema mnogo frazema u knjizi o kojoj je riječ. Vjerojatno je to stoga što knjiga obiluje primjerima koji potvrđuju misli i zaključke što ih autorica iznosi, pa "nema mjesta" za suviše razbacivanje frazemima.

Ponajviše sveza prepoznatljivih u tzv. znanstvenomu stilu Iva Lukežić rabi u svrhu izricanja opreznosti u iznošenju svojih stajališta i spoznaja: *koliko je poznato, sva je prilika, koliko (mi) je znano*. Takve su sveze i inače česte u našim znanstvenim tekstovima.

... no, koliko je poznato, ti njegovi nalazi nisu publicirani

Koliko mi je znano, stari su troakcenatski sustavi s prednaglasnim i zanaglasnim duljinama sačuvani na sasvim uskomu prostoru sjeverozapadnih autohtonih čakavskih govora, jezično i inače veoma konzervativnih.

Na 355. stranici svog Izvještaja on govori o "jugoistočnom delu Vinodola" (imajući, sva je prilika, na umu govore uže Vinodolske doline i obalnoga dijela koji pripada Vinodolu).

U znanstvenim se tekstovima često javljaju konektori tipični upravo za taj stil. Ima ih i u knjizi I. Lukežić (*naime, no* i sl.). Konektorima držimo i prepoznatljive sveze riječi koje povezuju rečenice i cijele odlomke. Takvi su konektori i do sada

nabrojani, *koliko je poznato, budući da, na taj način, valja reći* i sl. Konektor s jedne strane... a s druge (strane) čest je u mnogim jezikoslovnim člancima (od početka prošloga stoljeća do danas), pa nije izostao ni u knjizi Ive Lukežić. *Budući da* su takve sveze riječi postojane i prepoznatljive, a da im se značenje ne izvodi iz pojedinačnoga značenja sastavnica, ja sam i njih uvrstila u frazeme znanstvenoga stila (u širem smislu).

Gubitak s jedne strane nekih starih sporednih deklinacija i kao relikata (ne postoje oblici za značenje 'mladunče' poput: tele, prase, janje, jare i sl., nego: telčić, praščić, jarić) a s druge širenjem drugih starih deklinacija priključenjem nekih imenica iz većinske deklinacije.

Frazem s obzirom na koji znači "glede" javlja se u mnogim hrvatskim jezikoslovnim tekstovima, a nalazimo ga i u radu Ive Lukežić. Zanimljivo je da ova autorica rabi mnogo češće oprječni izričaj *bez obzira na*, koji se također javlja u znanstvenim tekstovima. Na mojem korpusu više je sveza riječi u našim jezikoslovaca u potvrdnom obliku (*s obzirom na*), nego u odričnom (*bez obzira na*). U knjizi Ive Lukežić *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, kao što smo već rekli, mnogo je češći *bez obzira na*:

U ostalim je ispitanim govorima prevladao morfem palatalnih osnova za sve imenice bez obzira na dočetak osnove (kao u iskazima Šal san van s konobe; To su naše konobe; Storili smo konobe...)

U kajkavštini se metatonija u spomenutim kategorijama širi i postaje pravilom, i zahvaća, bez obzira na kategoriju, generalno svaki kratki silazni akcent pred zanaglasnom duljinom, pa postaje jednim od temeljnih obilježja akcenatskoga ponašanja i znak jezične posebnosti u kajkavštini.

Fonetska zamjena /-m/ > /-n/ na kraju gramatičkoga morfema, kao u svim govorima duž jadranske obale, bez obzira na njihovu jezičnu ili unutarjezičnu pripadnost.

U jezičnoznanstvenim i povijesnoknjiževnim tekstovima s početka prošloga stoljeća često se u različitim svezama, postojanim i nepostojanim, javlja imenica *duh* (*duh jezika, duh jednakosti i slobode, hrvatski duh, kršćanski duh* itd.). Ta se imenica u svezama koje znače nastojanje, obilježje, značajke i sl. javlja u suvremenim tekstovima rjeđe. U tekstu Ive Lukežić nalazimo prijedložni izraz *u duhu* koji ovdje znači "poput, pod utjecajem":

Bio je narodni učitelj u plemenitomu smislu, u duhu učenja Antuna Radića amaterski motiviran i angažiran oko svega što se odnosi na narodni život, o čemu još bolje svjedoči drugi njegov rad Osebjunosti Praputnjara i njihova dijalekta.

Dakako, u svakom znanstvenom tekstu postoje zaključci koji se izvode na temelju iznijetih činjenica. Tako je i u knjizi Ive Lukežić koja obiluje činjenicama. Autorica zaključne misli započinje na različite načine: *zaključila sam, utvrdila sam, iz primjera je razvidno, kako je suditi* i sl. Premda u ovim primjerima ima i postojanih i prepoznatljivih sveza, ne uvršćujem ih u frazeme jer u navedenim

postojanim svezama nema preobrazbe značenja. One su jednostavno prepoznatljive u takvu obliku jer se često ponavljaju u jezikoslovnim tekstovima.

Zaključila sam da su za pretpostavku o genezi ovoga ekavskoga tipa uz lingvističke relevantni i povijesni podaci.

Tim sam kriterijem utvrdila da je primarni ekavski sustav dobro očuvan, a sekundarni je ikavski utvrdiv samo na najpropusnijoj jezičnoj razini, leksičkoj, a tek sporadično na morfološkoj, i to u vidu alternacija s jezičnim jedinicama primarnoga sloga.

Iz primjera je razvidno da je zavinuti akcent u govorima trsatsko-bakarskoga i crikveničkoga tipa zadržao finalnu poziciju u riječima u čak šest izvornih kategorija.

Ishodišni su oblici glagola biti i hotjeti kako je suditi po tekstovima kanonskoga razdoblja prvoga slavenskoga (staroslavenskoga, općeslavenskoga) književnoga jezika, distribuirani i u naglašenoj (pa i u ortotoničkoj, na samome početku rečenice) i u nenaglašenoj poziciji, iza toničke riječi.

Na pitanje treba li sveze riječi (uglavnom konektore) tipa s jedne strane..., a s druge strane, s obzirom na, bez obzira na, budući da i sl. držati frazemima, možemo odgovoriti da mi mislimo da treba. U Akademijinoj gramatici skupine autora (Akademijina gramatika 1991.), primjerice, piše: "Kao što primjeri pokazuju, veznici mogu biti jednočlani i dvočlani, a kad službu veznika ima neki skup riječi, tada i više: osim toga što, zbog toga što, s obzirom na to da..." I dalje: "U novijim se radovima nastoji prave i neprave veznike nazvati jednim nazivom: konektor, a to bi se hrvatski moglo reći vezilo, veznjak, poveznik, poveznica ili svezica." (Akademijina gramatika 1991., 733.). Josip Silić i Ivo Pranjković u svojoj gramatici konektore zovu tekstnim veznim sredstvima (mislim da bi bolji bio jednočlani naziv), a navedene tipove konektora (svezica) "frazologiziranim izrazima" (Silić – Pranjković 2006., 377.). Neke su od navedenih sveza što ih držimo frazemima i uvrštene u hrvatske frazeološke rječnike. Tako Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik iz 1988. (Matešić 1988.) ima bez obzira na, s obzirom na, s jedne strane..., a s druge, u svakom slučaju, sva je prilika itd. Hrvatski frazeološki rječnik iz 2003. ima uzeti u obzir, pruža se prilika (I. Lukežić ima umjesto prilika – prigoda), po svoj prilici (Iva Lukežić ima sva je prilika) (Menac, Fink-Arsovski, Venturin 2003.). U znanstvenim su tekstovima konektori (svezice) česti. Valjalo bi o njima razmišljati kao o frazemima, dakako, ako imaju osobine frazema: najmanje dvije riječi, prepoznatljiva sveza, preobrazba značenja, uklapanje u kontekst.

Iva Lukežić u knjizi rabi frazeologiju znanstvenoga stila. U njezinim se rečenicama javljaju sveze riječi tipične i za ostale jezikoslovne tekstove poput: budući da, s obzirom na, bez obzira na, uzeti u obzir i sl. U ovoj knjizi nema razgovorne frazeologije, nema poslovice i krilatica, nema citata mudrih izrjeka. Knjiga je pisana strogo znanstvenim stilom u kojem se vidi namjena: opisati mjesne govore oko Bakra i Crikvenice te poučiti studente o razvojnim putovima hrvatske čakavštine. Stoga prema njoj možemo dobro opisati hrvatsku (jezično)znanstvenu frazeologiju.

DODATAK

Popis frazema iz Trsatsko-bakarske i crikveničke čakavštine

BITI: budući da (kako)

Budući da se Mikuličić poslužio samo dvama akcenatskim znakovima, u dvije je zasebne skupine ispisala riječi označene akcentima, a potom...

BROJ: manji broj (manje)

Među ikavskim leksemima u ispitivanim govorima postoji stanovit broj stalnih, svojstvenih svim ispitivanim govorima, i veći ili manji broj onih kojima ikavski ili ekavski lik varira od mjesta do mjesta.

veći broj (više)

Među ikavskim leksemima u ispitivanim govorima postoji stanovit broj stalnih, svojstvenih svim ispitivanim govorima, i veći ili manji broj onih kojima ikavski ili ekavski lik varira od mjesta do mjesta.

CRTA: u općim crtama (ukratko)

... no u njoj nisu obuhvaćeni terenski nalazi o pronađenim govorima koji nisu ikavsko-ekavski, a koji su u općim crtama prikazani u prvomu dijelu disertacije.

JEDAN: jedan i isti (isti)

... budući da se dijalektološke činjenice mogu promatrati kao različite razvojne faze različitih pravaca razvitka jednoga i istoga jezika, stečene i zatečene u istomu vremenskomu, prostornomu i socijalnomu sjecištu.

NAČIN: na isti/stanovit/taj/način (također)

Na isti način dvoji i o dugomu uzlaznomu akcentu, no zbunjuje ga mjesto...

na stanovit način (nekako, donekle, u određenom smislu)

Prednaglasne i zanaglasne duljine na stanovit način (češće kao stilogeno sredstvo govora nego kao fonološku činjenicu) čuvaju i krčki starosjedilački ikavsko-ekavski govori omišaljskoga, dobrinjskoga i vrbničkoga tipa.

na taj način (tako)

Na taj se način akcenatski izjednačavaju paradigme svih imenica ženskoga roda koje su u starim akcenatskim sustavima u nekom od svojih oblika imale kratki akcent na vokalu gramatičkoga morfema, kojemu je prethodio dug nenaglašen vokal na kraju osnove.

OBZIR: bez obzira na (neovisno)

U ostalim je ispitanim govorima prevladao morfem palatalnih osnova za sve imenice *bez obzira* na dočetak osnove.

s obzirom na (glede)

...na postojanje u tome govoru skupine dj, na što je dužan upozoriti čitaoc s *obzirom na* onovremeni pravopisni uzus po kojemu se tim dvoslovom pisao štokavski konsonant (đ).

uzeti u obzir (razmotriti)

Uzela sam u obzir i primjere koje Bujan navodi u svom prikazu jezičnih značajki praputnjarskoga govora u prvomu svomu radu, kao i prozne tekstove iz drugoga rada.

POZNATO: koliko je poznato (koliko je do sada istraženo)

... no, *koliko je poznato*, ti njegovi nalazi nisu publicirani.

POSTELJA: Prokrustova postelja (umjetna mjera za nasilnu prilagodbu)

Belić je, naime, kad bi se odmakao od egzaktnih jezičnih činjenica, bio sklon navlačenju svojih nalaza na *Prokrustovu postelju* svojih ideoloških stavova.

PRIGODA: pružiti se prigoda (dobiti prigodu)

Tako mi se *pružila prigoda*, kad već u dijakronijsko-sinkronijskomu luku opisujem jezične činjenice koje se tiču deklinabilnih riječi, opisati i glagolski sustav, te tako zaokružiti opis ukupna sustava promjenjivih riječi...

PRILIKA: sva je prilika (vjerojatno je, možebitno je)

Na 355. stranici svog Izvještaja on govori o "jugoistočnom delu Vinodola" (imajući, *sva je prilika*, na umu govore uže Vinodolske doline i obalnoga dijela koji pripada Vinodolu).

REĆI: valja reći (ističemo)

Valja reći da obećanje nije ispunio, kao što nije napisao ni najavljenju radnju o ostalim vinodolskim govorima.

RIJEČ: biti riječ (raditi se o)

Primjeri obilježeni tim znakom pokazuju da je *riječ* o čakavskom akutu (zavnutom akcentu).

RUKA: doći pod ruku (naletjeti, naići, naći)

... no na žalost nije bio dijalektološki dostatno obrazovan interpretator, i odviše se oslanjao na predloške koji *su mu došli pod ruku*.

SLUČAJ: biti slučaj (raditi se o)

Ako se, kao što je to *slučaj* u govorima trsatsko-bakarskoga i crikveničkoga tipa, ikavizmi u manjini naspram ekavizmima u većini osnova riječi, i još izrazitije u gramatičkim morfemima...

u svakome slučaju (svakako)

U svakome slučaju oni pripadaju različitim narječjima hrvatskoga jezika.

STANJE: činjenično stanje (činjenice)

... pa je bez sumnje imao vlastitu metodologiju kojom je mogao utvrditi *činjenično stanje*.

STRANA: s jedne strane ... a s druge (dvije različite silnice)

Gubitak *s jedne strane* nekih starih sporednih deklinacija i kao relikata (ne postoje oblici za značenje 'mladunče' poput: tele, prase, janje, jare i sl., nego: telčić, praščić, jarić) *a s druge* širenjem drugih starih deklinacija priključenjem nekih imenica iz većinske deklinacije...

SUMNJA: bez sumnje (vjerojatno, sigurno)

... pa je *bez sumnje* imao vlastitu metodologiju kojom je mogao utvrditi činjenično stanje.

TICATI SE: što se tiče (odnosi se)

U govorima trsatsko-bakarskoga i crikveničkoga tipa stanje je, *što se tiče* navedenih gramatičkih morfema, trojako...

UM: imati na umu (misliti na što)

Na 355. stranici svog Izvještaja on govori o "jugoistočnom delu Vinodola" (imajući, *sva je prilika, na umu* govore uže Vinodolske doline i obalnoga dijela koji pripada Vinodolu).

VIŠE: tim više (još više)

Ta istraživanja potvrđuju točnost i preciznost Belićevih opservacija o akcentuaciji, pa *tim više* čudi tolika njegova omaška u ocjeni refleksa jata u govoru tih zaselaka koje on zove Donjom Dragom.

VOLJA: dobra volja (dragovoljnost)

U kraćem proslavu upućenom "dragom čitaocu" autor objašnjava svoj pot-hvat vlastitom sviješću o neispitanosti čakavštine, svojom *dobrom voljom* i prijateljskim poticanjem.

VRIJEME: u novije vrijeme (odnedavno)

Jezik tih tekstova naziva se staroslavenskim (u novije vrijeme općeslavenskim književnim jezikom).

ZNATI: koliko je znano (koliko je do sada poznato)

Koliko mi je znano, stari su troakcenatski sustavi s prednaglasnim i zanaglasnim duljinama sačuvani na sasvim uskomu prostoru sjeverozapadnih autohtonih čakavskih govora.

LITERATURA

- Babić, Stjepan: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU, Globus, Zagreb 1986.
- Babić, Stjepan, Brozović, Dalibor, Moguš, Milan, Pavešić, Slavko, Škarić, Ivo, Težak, Stjepko: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU 1991. (U tekstu *Akademijina gramatika*.)
- Bogović, Sanja: *Frazeologija u čakavskim dijalektološkim rječnicima*, Fluminensia 1-2, Rijeka 1997., 121-132.
- Hansen, Renate, Matešić, Josip, Petermann, Jürgen, Rittgasser, Stefan, Steiger, Martina, Zimanji-Goifer, Irena: *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske - Zagreb i Verlag Otto Sagner - München 1988.
- Fink, Željka: *Tipovi frazema-fonetskih riječi*, Zbornik radova Riječki filološki dani 3, Rijeka 2000., 93-99.
- Kolenić, Ljiljana: *Riječi u svezama. Povijest hrvatske frazeologije*, Matica hrvatska, Osijek 2006.
- Kolenić, Ljiljana: *Riječ o riječima. Iz hrvatske leksikologije i frazeologije 17. i 18. stoljeća*, Osijek 1998.
- Lukežić, Iva: *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1996.
- Matešić, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1982.
- Menac, Antica: *Pitanja stilističke kvalifikacije u općim i frazeološkim rječnicima*, Filologija 30-31, Zagreb 1998., 261-266.
- Menac, Antica, Fink-Arsovski, Željka, Venturin, Radomir: *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb 2003.
- Menac-Mihalić, Mira: *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Školska knjiga, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2005.

Mihaljević, Milica, Kovačević, Barbara: *Frazemi u govornim i pisanim medijima*, Zbornik radova Riječki filološki dani 6, Rijeka 2006., 141-165.

Moguš, Milan: *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb 1977.

Moguš, Milan: *Senjski rječnik*, HAZU, Matica hrvatska, Zagreb – Senj 2002.

Silić, Josip, Pranjković, Ivo: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb 2005.

SUMMARY

PHRASEMES IN IVA LUKEŽIĆ'S WORK ČAKAVIAN DIALECT OF TRSAT, BAKAR AND CRIKVENICA

The article deals with the phrasemes in Iva Lukežić's work Čakavian dialect of Trsat, Bakar and Crikvenica. Iva Lukežić is a contemporary Croatian dialectologist. The work uses the well-established word collocations typical for works of Croatian linguists, e.g. connectors (in view of, regardless of, on one hand ... on the other hand) together with other phrasemes of the scientific style (be the word, it is an opportunity, as far as we know). The sentences of Iva Lukežić have no colloquial style, proverbs and sayings. Her sentences have characteristics of a scientific style, with numerous examples corroborating the author's thoughts.

Key words:

scientific phraseology, Iva Lukežić, Čakavian dialect of Trsat, Bakar and Crikvenica

IVO PRANJKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

O NARAVI I NEKIM NORMATIVNIM ASPEKTIMA KATEGORIJE ŽIVOSTI

UDK: 811.163.42'26

Izvorni znanstveni članak

*U prilogu je riječ o gramatičkoj i semantičkoj naravi kategorije živosti u hrvatskome standardnom jeziku, s posebnim obzirom na neke normativno relevantne dvojbe vezane za tu kategoriju. Nude se također i neka nova objašnjenja različitoga sintaktičkoga ponašanja imenica i zamjenica u vezi s tom kategorijom. Ona se tiču kako ličnih zamjenica (posebno srednjega roda!) tako i odnosnih zamjenica s obzirom na primjere tipa Kupuju brod prema *Kupuju broda odnosno brod koji/što ga kupuju prema brod kojega/što ga kupuju.*

Ključne riječi:
hrvatski standardni jezik, kategorija živosti, imenice, lične i relativne zamjenice, narav i normativni aspekti

Kategorija (ne)živosti osobita je gramatička kategorija u hrvatskome standardnom jeziku ponajprije po tome što se, za razliku od drugih gramatičkih kategorija koje obuhvaćaju cijele razrede riječi i/ili više vrsta riječi (kao npr. kategorije broja, roda ili padeža), tiče samo imenica muškoga roda. Naime, s obzirom na tu kategoriju imenice se muškoga roda¹ dijele u dvije skupine ovisno o tome označuju li što živo ili što neživo. Ako označuju što živo, onda imaju akuzativ koji je formalno jednak genitivu (npr. *Posjetili su prijatelja*), a ako označuju što neživo, akuzativ im je formalno jednak nominativu (npr. *Kupio je brod*).²

¹ U prošlosti (npr. još i kod protestantskih pisaca) može se naići i na genitivno-akuzativni sinkretizam i kod nekih imenica srednjega roda, npr. *Povedoše tovaricu i žribeta* (usp. Vince Marinac 1990: 145).

² Taj tzv. genitivno-akuzativni sinkretizam kad je riječ o živome odnosno genitivno-nominativni kad je riječ o neživome svojstven je i drugim slavenskim jezicima, a seže i u praslavenski (usp. Vince Marinac 1990: 144). Međutim kategorija (ne)živosti nema isti status u pojedinim slavenskim idiomima. Tako je npr. u ruskom jeziku situacija u jednini vrlo slična kao i u hrvatskome, ali se ta kategorija tiče i množine. Naime, u množini svih imenica koje označuju što živo akuzativ je jednak genitivu, a u onih koje označuju što neživo jednak je nominativu (usp. Icković 1982: 69-88). S

Međutim, pojam živoga nije baš tako jednostavan kako se na prvi pogled može učiniti, iako se tvrdnja da oznaku živoga imaju one imenice muškoga roda koje označuju živa bića ne može načelno smatrati netočnom. Naime, među živa bića ne ubrajaju se biljke, npr. *Posadio je kupus, Posjekli smo bor* i sl. S druge strane, oznaku živoga imaju i one imenice muškoga roda koje označuju antropomorfne (npr. *Kupit ćemo joj onog lijepog lutka*³) ili zoomorfne predmete (npr. *Pustio je zmaja*). Nadalje, ni kod bića nije baš sve jednostavno. Tako je čovjek zapravo “živ” i onda kad je mrtav (npr. *Jeste li vidjeli pokojnika*), a neke životinje (posebno mikroorganizmi) ponašaju se kao mrtve i onda kad su žive (npr. *Otkrili su mu neki virus*). Tako se ponašaju i mnoge imenice koje označuju kolektive živih bića, npr. *Pozdravio je pridošli puk* ili *Vidio je veliki čopor pasa*. S druge strane, kao žive se ponašaju neke imenice koje bez ikakve sumnje označuju predmete, npr. nazivi za šahovske figure (pa se kaže ne samo *Makni kralja, lovca, pješaka* i sl. nego i *Makni topa*) te nazivi za igrače karte (npr. pita se ne samo *Imaš li kralja, dečka* i sl. nego i *Imaš li asa?*). Tako se ponašaju i brojni nazivi koji označuju predmete, ali asociraju na živa stvorenja, npr. *Tamo sam vidio Konjanika* (kip) *A. Augustinčića*, te npr. pojedini nazivi za književna i slična djela, npr. *Čitao je Marinkovićeve Kiklopa*.⁴ Neke se imenice u tom smislu i kolebaju, npr. *Pobijedili su Hajduka/Hajduk na Poljudu*.

Sve to govori u prilog tezi da ni kategorija živosti, kao uostalom ni druge gramatičke kategorije, nije podudarna s oprekom živo - neživo u izvanjezičnom svijetu, iako se na prvi pogled može učiniti da je to kategorija koja je “najbliža stvarnosti”. I tu je naime stvarna opreka živo - neživo samo razlog/povod postojanju kategorije (ne)živosti u gramatici. Drugim riječima, i kategorija (ne)živosti unutarjezična je kategorija koja ne pretpostavlja (samo) bića što su stvarno živa nego pretpostavlja nešto kao osposobljenost za kakvo samostalno kretanje ili za kakvu aktivnost odnosno «samoaktivnost»,⁵ s tim da obuhvaća i predmete koji izravno asociraju na one što imaju takva svojstva.

druge strane, ta je kategorija dobrim dijelom neutralizirana u čakavskom i kajkavskom narječju (u korist “oblika za živo”, usp. Znika 1999: 851) ili je bar neutralizirana u poziciji izravnoga objekta, koji je i inače podložniji neutralizaciji nego prijedložno-padežni izraz. Tako će u kajkavskom npr. biti *Zrušil je staroga krova*, ali *Streljal je vu stari krov* (usp. Vince Marinac 1990: 145). Ima napokon i pojava, npr. u ukrajinskom jeziku, da se od iste imenice, pogotovo u razgovornom stilu, rabe i po dva različita oblika akuzativa, obično za neživo (usp. Kordić 1993: 108).

³ U tu kategoriju išle bi i brojne druge imenice, osobito one koje označuju mitska bića ili bića iz bajki, kao npr. *vampir, marsovac, satir, kiklop, vilenjak, titan, nečisti* itd.

⁴ Hoće li pojedinoj imenici biti svojstven genitivni ili nominativni sinkretizam, katkada ovisi i o tipu komunikacije. Tako je npr. “oživljavanje neživoga”, tj. genitivni sinkretizam svojstven razgovornome stilu odnosno privatnom ili familijarnom tipu komunikacije, a osobito komunikaciji s djecom, npr. *Da vidimo zubića* i sl. (usp. Vince Marinac 1990: 147). U tome određenu ulogu, posebno u komunikaciji s djecom, može imati i svojevrсни proces personificiranja.

⁵ “[...] podatak ‘živo’ na kojem naše gramatike toliko insistiraju nema sam po sebi nikakvu regulativnu moć u srpskom jeziku. On tu moć stiče onda kada se udruži s padatkom ‘osposobljen za kretanje, za akciju’.

I živi su, i vični kako pokretu, tako i voljnom, ciljnom vršilaštvu pre svega ljudi, a osim njih još

U razgovorima o naravi kategorije (ne)živosti obično se spominje i kategorija roda. Štoviše, često se pretpostavlja da je ta kategorija na neki način dio kategorije roda, da je nekakav “podrod”.⁶ Takve mi se interpretacije čine prilično sumnjivima, bez obzira na to što se u hrvatskom standardnom jeziku ta kategorija doista tiče samo imenica muškoga roda. Ta činjenica naime nikako ne mora značiti da je to kategorija koja bi bila podređena rodu, a pogotovo ne znači da bi to bila nekakva “muška kategorija”, tj. kategorija koja bi bila u relaciji samo s tim rodom. Uostalom, [+ živo] i [- živo] uopće se ne izražavaju kategorijom roda, nego kategorijom padeža. Nije dakle riječ o tome, pogotovo ne nužno, da se opreka po živosti i neživosti javlja zato što je kakva imenica muškoga roda.⁷ Za muški rod ona je vezana ponajprije zato što je to neobilježeni ili najmanje obilježeni rod. Ako je uopće umjesno govoriti o nekoj kategorijalnoj vezanosti, onda bi se prije moglo reći da je kategorija (ne)živosti “vezana” za kategoriju padeža, jer se izražava padežnim razlikama, tj. različitim mogućnostima izražavanja akuzativa, ali i to je na neki način samo slučajno,⁸ a nije zato što bi između padeža i te kategorije postojala neka “prirodna veza”. Drugim riječima, mislim da se radi o posebnoj gramatičkoj kategoriji koja nije podređena ni kategoriji roda ni kategoriji broja (npr. time što je u hrvatskom jeziku vezana samo za jedninu) ni kategoriji padeža. Razlika između nje i ostalih gramatičkih kategorija (roda, broja, padeža, lica i sl.) samo je u tome što ona nema svoju vlastitu gramatikalizaciju, nego se gramatikalizira posredno, tj. preko kategorije padeža.

Pa ipak, možda nije naodmet zapitati se zašto je kategorija (ne)živosti ograničena samo na muški rod. Osim onoga što je već rečeno (tj. da je muški rod najmanje obilježen) možda bi trebalo spomenuti i činjenicu da je za taj rod vezan najveći broj primjera u kojima bi formalna izjednačenost nominativa i akuzativa imala najteže posljedice, tj. bila bi, s obzirom na narav reda riječi u hrvatskome jeziku, izvor relativno velikog broja mogućih nesporazuma tipa **Petar je sreo Ivan, *Ivan tjera vepar, *Pas ne voli vuk* i sl. Kod imenica koje označuju (ne)žive

i životinje, dok su ostale pojave koje nastanjuju sobom našu planetu lišene svojstva takve ‘samoaktivnosti’ – predmeti samim faktom svog nepripadanja svetu živih, a biljke svojom onesposobljenošću za kretanje. Oformljujući akuzativ jednine imenicama kao što su *mladić, konj, golub, bumber* i sl. na jedan način (nastavkom -a), a imenicama kao što su *brst, bor, krov, zid* i sl. na drugi (bez toga -a), govorni predstavnici srpskoga jezika čine u suštini samo ovo: obelodanjuju gramatičkim putem svoje uviđanje ogromnosti razlike koja postoji između ‘samoaktivnih’ i ‘nesamoaktivnih’ vidova ovozemaljske stvarnosti” (Ivić 2000: 57-58).

⁶ Usp. “U hrvatskom književnom jeziku imenice se prema pripadnosti gramatičkom rodu razvrstavaju tako da se prvo dijele na muški, ženski i srednji, a potom se još muški rod cijepa na živi i neživi” (Vince Marinac 1990: 143).

⁷ Uostalom, već smo vidjeli da je ta opreka mogla biti svojstvena i imenicama srednjega roda, pa čak (npr. u bužetskom govoru) i nekim imenicama ženskoga roda (usp. Vince Marinac 1990: 145.)

⁸ To je posve analogno jednoj od mogućnosti izražavanja kategorije (ne)određenosti. Naime, u riječnim konstrukcijama izbor genitiva često dobiva obilježje neodređenosti (npr. *Ne vidi stola*), a izbor akuzativa dobiva obilježje određenosti (npr. *Ne vidi stol*). Opširnije o tome usp. u: Pranjković 2001: 44.

predmete takvih nesporazuma nema jednostavno zato što oznakama za te predmete nije svojstvena agentivnost, pa rečenice primjerice tipa *Petar je napisao roman* ili *Ivan voli taj stan* ne mogu biti izvorište zabuna (nikako se, čak ni metaforički, ne može dogoditi da roman napiše Petra ili da stan voli Ivana). Kod imenica ženskoga roda takvih zabuna ne može biti jer se kod najvećeg broja takvih imenica (tj. onih -ē deklinacije) nominativ i akuzativ uvijek formalno razlikuju (npr. *knjiga* prema *knjigu*). Kad je riječ o imenicama srednjega roda, njima takvo razlikovanje uglavnom nije potrebno jer one rijetko označuju živa bića, pogotovo živa bića kojima bi bila svojstvena izrazita agentivnost. To se vidi i po tome što primjere u kojima bi moglo doći do zabune spomenutoga tipa moramo posebno konstruirati, npr. *Mače ne voli pašče* ili sl.

Može se naravno postaviti i pitanje zašto razlikovanje živoga i neživoga nije potrebno u množini. Na to je pitanje još lakše odgovoriti. Naime, sve imenice muškoga roda -a sklonidbe (a njih je velika većina) razlikuju uvijek nominativ od akuzativa množine bez obzira na to označuju li što živo ili što neživo (npr. *starci* prema *starce* ili *brodovi* prema *brodove*). Kad je riječ o imenicama srednjega roda, njima takvo razlikovanje u množini nije potrebno već samim time što im nije potrebno ni u jedini. Potrebni je ono bilo za imenice ženskoga roda, ali je i kod njih izvan kontekstualna ambigvitnost tipa *Žene ne vole mačke* tako rijetka da se primjeri slični navedenome (također) moraju posebno konstruirati.

Kad je riječ o kategoriji (ne)živosti, po mnogo je čemu specifično i pitanje porabe zamjenice *koji* (ali i drugih relativnih zamjenica, npr. *kakav*) s obzirom na tu kategoriju. Naime, odavno je uočeno da se u porabi tih zamjenica neusporedivo češće javlja akuzativ *kojega* odnosno *kakvoga* nego kod imenica i odavno je to predmetom obično vrlo strogih normativnih savjeta, preporuka, intervencija i sl. Lj. Jonke napominje npr. da su konstrukcije s takvim akuzativima, npr. *Prekinuo me u dozivanju njenog lika kakvog sam zapamtio... ili Pročitao sam članak kojeg je napisao naš suradnik*, "pogreške sasvim primitivnog tipa" (Jonke 1965: 371). Svjedoci smo međutim da se takve pogreške uporno ponavljaju unatoč strogim i dugotrajnim preskribiranjima. Uočeno je također da se takve pogreške uglavnom ne javljaju kad je riječ o imenicama (nitko npr. neće reći, a pogotovo neće napisati **Pročitao sam članka* umjesto *Pročitao sam članak*).

Na to se pitanje svojedobno u zanimljivu članku osvrnula Snježana Kordić, koja među razlozima takvu stanju spominje izrazitu frekventnost zamjenice *koji*,⁹ razgraničenje objekta od subjekta (usp. "ponekad se pokaže potreba nedvosmisleno razgraničiti objekt od subjekta i kad je zamijenjena imenica koja označuje neživo", Kordić 1993: 106) te neke slučajeve izvan kontekstualne dvoznačnosti, kao što je slučaj s primjerima tipa *Pogledala je u mjesec kojeg je*

⁹ Usp. "Razlog se može potražiti u učestalosti pojavljivanja te zamjenice. Naime, ona je zbog svojih gramatičkih i semantičkih obilježja najučestalije vezničko sredstvo odnosnih rečenica, koje su u našem jeziku ili najčešći ili među najčešćim tipovima zavisnih rečenica" (Kordić 1993: 105-106).

prekrio oblak (usp. Kordić 1993: nav. mj.).¹⁰ Mislim da sve te razloge svakako treba uzimati u obzir te da je svaki od njih mogao imati određenoga utjecaja na pojavu o kojoj ovdje govorimo. Meni se međutim čini da se ipak najvažniji razlog krije u činjenici da su akuzativi ličnih zamjenica trećega lica, i to i muškoga i srednjega roda, uvijek jednaki genitivu, a nikada nominativu (npr. prema *Vidim prolaznika* bit će *Vidim ga*, a isto tako prema *Kupujem brod* bit će *Kupujem ga*; prema *Vidim dijete* bit će *Vidim ga*, ali i prema *Vidim selo* bit će također *Vidim ga*, a nikako **Vidim ono*).¹¹ Poseban presedan u ovom smislu predstavlja lična zamjenica *ono* jer su akuzativni oblici te zamjenice ujedno i jedini akuzativni oblici srednjega roda kod kojih akuzativ nije jednak nominativu.¹² Presedan je tim veći što je u vrlo velikom broju indoeuropskih jezika pravilo o formalnoj izjednačenosti nominativnih i akuzativnih oblika srednjega roda praktično beziznimno.

Kako su lične zamjenice *on* i *ono* izrazito česte i kako baš one zamjenjuju imenice muškoga i srednjega roda bez obzira na to označuju li što živo ili što neživo (npr. *prolaznik* → *on*, *brod* → *on*; *dijete* → *ono*, *selo* → *ono*), posve je prirodno da se ono što vrijedi za te zamjenice proširuje i na druge članove zamjeničkoga sustava hrvatskoga jezika, pa tako i na odnosne zamjenice *koji* i *kakav*. Kod zamjenice *koji* pojava akuzativnoga oblika *kojega* umjesto *koji* i za neživo može biti uvjetovana i time što se ta zamjenica često zamjenjuje konstrukcijama s relativizatorom *što ga*,¹³ u kojima dolaze nenaglašeni oblici ličnih zamjenica *on* ili *ono*, npr. *Ovo je prijatelj kojega si lani upoznao* prema *Ovo*

¹⁰ U (pravilnoj) rečenici *Pogledala je u mjesec koji je prekrio oblak* ne bi se znalo je li prekriven mjesec ili oblak.

¹¹ Tako međutim neće biti kad je riječ o pokaznim zamjenicama *onaj* i *ono* (što vrijedi i za ostale pokazne zamjenice): prema *Vidim prolaznika* bit će *Vidim onoga (prolaznika)*, a prema *Kupujem brod* bit će *Kupujem onaj (brod)*; prema *Vidim dijete* kao i prema *Vidim selo* bit će *Vidim ono (dijete/selo)*. Nikako neće biti **Vidim onoga djeteta*, a pogotovo ne **Vidim onoga sela*.

¹² Tome treba dodati i oblike onih zamjenica na koje se taj akuzativno-genitivni sinkretizam širi, kakve su i relativne zamjenice *koji* odnosno *kakav*.

¹³ Kako su takve konstrukcije u hrvatskome standardnom jeziku češće negoli npr. u srpskome (što je vjerojatno bar dijelom i rezultat utjecaja hrvatskih normativaca koji relativizator *što ga* preporučuju kao zamjenu za *koji* već i zato što je *koji* daleko najčešća i najopterećenija odnosna zamjenica), čini se da je na mjestu ovo zapažanje autorica *Gramatike srpskohrvatskog jezika za strance*:

"Trebalo obratiti pažnju na to da zamenica *koji* u akuzativu muškog roda jednine ima dva oblika. Ako se odnosi na neko biće, glasi: *kojeg(a)*, *koga*, a ako se odnosi na nešto neživo, glasi: *koji*;

To je čovek kojeg(a)/koga najbolje poznajem.

To je grad koji najbolje poznajem.

U zapadnoj varijanti se i uz ime neživog često koristi oblik *kojeg(a)* (što nije standardno):

Novac kojega sam iz Zagreba poneo, nije mogao dugo trajati (umesto: Novac koji...)" (Mrazović – Vukadinović 1990: 318).

Naravno, na stanje u hrvatskome standardnom jeziku može utjecati i situacija u narječjima, posebno u kajkavštini.

je prijatelj što si ga lani upoznao, ali isto tako i *Ovo je brod koji (*kojega) smo lani kupili* prema *Ovo je brod što smo ga lani kupili* odnosno *Ovo je selo koje (*kojega) smo lani posjetili* prema *Ovo je selo što smo ga lani posjetili*.

Može se napokon postaviti i pitanje zašto se slično zamjenici *koji* ne ponaša odnosna zamjenica *čiji*. Odgovor je jednostavan. Zato što se ta zamjenica upotrebljava isključivo atributno (kao i spomenute pokazne zamjenice), pa se formalno mora podudarati s imenicom uz koju stoji. Zato će biti *Ovo je kolega čijeg si brata jučer upoznao*, ali *Obrati pozornost na onaj brod čiji pramac već vidiš* (neće biti **čijeg pramca već vidiš*).

Zaključno bi se moglo konstatirati da rečeno, između ostaloga, pokazuje kako je sustavu ličnih zamjenica u hrvatskom standardnom jeziku, kad je riječ o kategoriji (ne)živosti, svojstven isključivo akuzativno-genitivni sinkretizam, koji onda nužno utječe i na cijeli zamjenički sustav, uključujući i relativne zamjenice. To je i logično već i zbog toga što su zamjenice uvijek u relaciji prema kategoriji lica, a to znači i prema sudionicima govornoga čina, za koje se logično pretpostavlja da pripadaju živim entitetima. Stoga mislim da i normativnu odredbu prema kojoj se insistira na (formalnoj) razlici između živoga i neživoga i kad je riječ o relativnim zamjenicama treba relativizirati, ako i ne i posve revidirati.

LITERATURA

- Babić, Stjepan (1993) "Razmišljanja uz *koji-kojega*", *Jezik*, 49/4, Zagreb, str. 109-111.
- (1998) *Sročnost u hrvatskome jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste i Sreten Živković (1970) *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Fancev, Franjo (1916) "Jezik hrvatski protestantskih pisaca XVII vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga", *Rad JAZU*, knj. 212, str. 147-225 i knj. 214, str. 1-112, Zagreb.
- Ickovič, Viktor Aleksandrovič (1982) "Сушчествител'ные одушевленые и неодушевленые", u: *Очерки синтаксической нормы*, Nauka, Moskva, str. 69-88.
- Ivić, Milka (2000) "O 'zamkama' u definicijama školskih gramatika", u: *Lingvistički ogledi, tri*, Beograd, str. 55-62.
- Ivšić, Stjepan (1970) *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Jonke, Ljudevit (1965) "Živo i neživo u jeziku", u: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb, str. 371-372.
- Kordić, Snježana (1993) "Koji i kojega", *Jezik*, 40/4, Zagreb, str. 103-108.

- Maretić, Tomo (1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (1990) *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1990.
- Pranjeković, Ivo (2001) "Izražavanje (ne)određenosti", u: *Druga hrvatska skladnja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 42-47.
- Ribarić, Josip (1940) "Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri", *Srpski dijalektološki zbornik*, 9, Beograd.
- Silić, Josip (1984) "Sintagmatski i paradigmatski karakter gramatičkih morfema", u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 13/1, Beograd, str. 105-110.
- Stevanović, Mihailo (1975) *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma)*, I. Uvod. Fonetika. Morfologija, Naučna knjiga, Beograd.
- Vince Marinac, Jasna (1990) "Kategorija živosti u hrvatskom jeziku", *Suvremena lingvistika*, 29-30, Zagreb, str. 143-152.
- Znika, Marija (1999) "Gramatičke kategorije roda, broja i padeža i izvanjezična stvarnost", u: *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike* (zbornik), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Rijeka, str. 851-858.

ZUSAMMENFASSUNG

ÜBER DER NATUR UND EINIGEN NORMATIVEN ASPEKTEN DER KATEGORIE DES BELEBTEN

Der Beitrag behandelt die Natur des Belebten in der kroatischen Standardsprache, mit besonderer Rücksicht auf einige normativ relevante und an diese Kategorie gebundene Zweifeln. Es werden auch einige neue Erklärungen des unterschiedlichen syntaktischen Verhaltens der Substantive und Pronomina in Verbindung mit dieser Kategorie angeboten. Sie betreffen die Personalpronomina (besonders im Neutrum!) als auch die Relativpronomina mit Bezug auf Beispiele wie *Kupuju brod gegenüber *Kupuju broda* beziehungsweise *brod koji / što ga kupuju gegenüber brod kojega / što ga kupuju*.

Schlüsselwörter:

kroatische Standardsprache, Kategorie des Belebten, Substantive, Personal- und Relativpronomina, Natur und normative Aspekte

DIANA STOLAC

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

ARGUMENTACIJSKI DISKURS HRVATSKE DIJALEKTOLOŠKE LITERATURE (na djelu Ive Lukežić)

UDK: 811.163.42'282-05 Lukežić, I.

Izvorni znanstveni članak

U radu se analiziraju osnovne značajke argumentacijskoga diskursa hrvatske dijalektološke literature, na primjeru djela dijalektologinje Ive Lukežić. Korpus čine autoričine knjige, studije, znanstveni i stručni članci, nacrti sveučilišnih predavanja, prikazi i drugi tekstovi. Posebna je pozornost u analizi argumentacijskoga diskursa Ive Lukežić posvećena retoričkim strategijama te uporabljenim konektorima.

Ključne riječi:
hrvatski jezik, znanstveni stil, argumentacijski diskurs, konektori, Iva Lukežić

Iva Lukežić je hrvatska dijalektologinja najzaslužnija za sve češću uporabu nove sintagme *riječka dijalektološka škola*. Ali, tijekom svojega sveučilišnoga rada predavala je i druge predmete – što zbog nastavnih kadrovskih potreba, što zbog svoje stalne spremnosti da priskoči u pomoć. Stoga je osim Dijalektologije niz godina predavala Staroslavenski jezik i Povijest hrvatskoga jezika, a nekoliko je generacija studenata imalo mogućnost proći kroz njezine praktične seminare: Kultura govorenja, čitanja i pisanja te Seminar diplomskoga rada.

Prostorni su problemi našega fakulteta rezultirali i nečim dobrim – dijeleći više od dva desetljeća radni kabinet, bila sam djelomično prisutna i konzultacijama tijekom nastavne godine i onima nakon obavljenih pismenih kolokvija i ispita, a povremeno i nekim usmenim ispitima. Profesorica je u tim prigodama mnogim generacijama studenata osim stručnih tema nudila i niz pouka iz jezične kulture i standardologije (a mogu reći da su neki studenti i nekoliko godina nakon tih razgovora znali potvrditi da su konkretan jezični savjet razumjeli i zapamtili upravo tada).

Tema ovoga rada uza to je najuže vezana – upravo način sustavnoga iznošenja misli, naglašavanje bitnoga i izvrsno strukturiranje argumentacijskoga diskursa omogućili su recipijentima njezinih pisanih radova (knjiga i članaka) i usmenih izlaganja (na nastavi, strukovnim skupovima i konzultacijama) lakše razumijevanje i prihvaćanje jezikoslovnih informacija.

U ovome ću radu pokušati na izabranome korpusu autoričina pisanog djela različitih podvrsta znanstvenih tekstova pokazati sustavnost u strukturiranju argumentacijskoga diskursa, a naglasak u raščlambi dat ću na retoričke strategije, posebice na uporabu konektora.

Prije prijelaza na analizu odredit ću se prema pojmovlju koje u tekstu rabim, prvenstveno diskursu, tekstu i konektorima.

Pojmove teksta i diskursa te njihov odnos literatura različito definira.¹ Diskurs promatram kao dinamičan komunikacijski proces, kao jezični znak najviše razine, kao koherentnu cjelinu aktualiziranu govorenjem ili pisanjem. Stoga će se ovdje diskurs rabiti kao apstraktna jezična jedinica najviše razine, a tekst kao realizacija diskursa u govoru (Škiljan 1997: 11).

Zbog različitosti strukturiranja različitih tipova tekstova nužno je tekstološke analize provoditi unutar funkcionalnostilskoga konteksta.²

Ovo će se istraživanje usmjeriti akademskom diskursu te stoga biti uključeno u istraživanje znanstvenoga funkcionalnog stila.³

Značajka je znanstvenoga teksta da se u njemu polazi od nečega poznatoga i u struci prihvaćenoga, na što čitatelja treba uvodno podsjetiti, ali kako je to tek polazište, naglasak je teksta na iznošenju novoga i stručnoj javnosti nepoznatoga,⁴ a stvarni je cilj ponuda te nove spoznaje široj znanstvenoj javnosti za diskusiju. Kako autor, naravno, želi da čitatelj prihvati njegove spoznaje, ili bar da ozbiljno o njima razmisli, osnovna je težnja zadržati objektivnost, koja ima biti razvidna u svakoj rečenici.⁵ Povezanost poznatoga i novoga, polazišta i cilja, i to upravo nado-gradivanjem novoga na poznati temelj, traže logičan slijed podataka, postupnost u iznošenju informacija s pratljivim uzročno-posljedičnim vezama, odnosno mogućnost iščitavanja kauzalnih odnosa. Raspravljani model čitatelj mora moći provjeriti na drugoj građi, drugome korpusu, stoga su nužne precizne i jasne upute, odnosno metodologija istraživanja (Gačić 2001).

¹ Suvremena jezikoslovna literatura donosi različite poglede na teoriju diskursa, na odnos diskursa i teksta, na različite mogućnosti diskursnih analiza, na različite kriterije za određivanje granica diskursa i sl. Usp. Brown – Yule 1983, Silić 1984, Velčić 1987, Glovacki-Bernardi 1990, Škiljan 1997, Glovacki-Bernardi 2001, Trask 2005...

² Usp. npr. u posljednjem desetljeću Kovačević – Badurina 2001, Katnić-Bakaršić 2004, Silić – Pranjković 2005, Frančić – Hudeček – Mihaljević 2005, Silić 2006...

³ Posljednjih je desetljeća učinjen veći broj detaljnih analiza znanstvenoga stila, npr. Velčić 1987, Stolac – Tibljaš 1994, Kovačević – Badurina 2001, Gačić 2001, Katnić-Bakaršić 2004, Silić 2006...

⁴ Ne mora se uvijek raditi o utvrđivanju novih činjenica, one mogu biti poznate, ali ih se može iznositi na drugi način, drugom metodologijom, s drugih teorijskih postavki i sl.

⁵ To ne znači da u znanstvenome tekstu nema mjesta subjektivnosti, ali je ona ograničena na uski krug informacija o autorskoj osobnosti. Za razliku od pokazatelja afektirane skromnosti mi-formom i afektirane objektivnosti uporabom bezličnih glagola, u novije se vrijeme ja-formom, kao naglašavanjem subjektivnosti, sve češće potencira autorova izvornost istraživanja, ali valja dodati da to može biti i znak iskazivanja autoritetske zaštite provedenome istraživanju. O problemu objektivnosti/subjektivnosti te posebice o zanimljivome stavu o moći i mehanizmima čuvanja stečenih pozicija u znanosti usp. Katnić-Bakaršić 2004.

U ostvarivanju ovih ciljeva pomaže tipiziranost znanstvenoga teksta na strukturalnoj razini, što uključuje postojanje ustaljene sheme teksta, retoričkih strategija i kohezivnih sredstava.⁶

Da je znanstveni tekst tipiziran, pokazuje prepoznatljiv okvir u koji se smješta znanstvena monografija ili znanstveni članak.

Knjiga tako ima predgovor, uvodno poglavlje u kojemu autor daje pregled stručne literature i očitava svoj odnos prema postojećim teorijama te svoj odnos prema temeljnom nazivlju, razrađuje metodološka načela za istraživanje, definira građu (korpus), donosi materijal, provodi analizu i na kraju višeslojno strukturiranu sintezu, uz obvezatno poduži popis referentne literature. U opremi knjige podatci su o ranije objavljenim autorovim radovima koji su u suodnosu s knjigom⁷ te osnovni biobibliografski podatci o autoru, usmjereni samo na znanstveni i stručni rad.⁸

Znanstveni članak ima iste temeljne strukturne dijelove, ali je manjega opsega, s kraćim uvodom, s manje razgranatom analizom, manjim brojem primjera i bržim prijelazom na sintezu te kraćim popisom samo izravno rabljene literature. Podatci o autoru svode se na ime, zvanje⁹ i instituciju¹⁰. Sažetak članka, koji se, ovisno o struci, kreće od jedne rečenice do jedne stranice, sublimacija je informacija i mora privući pozornost jer je često upravo sažetak,¹¹ uz naslov¹² i ključne riječi,¹³ mamac čitatelju da započne s čitanjem članka.¹⁴

⁶ Usp. analizu narativne prirode znanstvenoga diskursa u Katnić-Bakaršić 2004., gdje se argumentativna i spoznajna funkcija utvrđuju primarnima, pomičući estetsku funkciju prema nižemu rangu.

⁷ Znanstvenoj čestitosti pripada uključivanje preciznih informacija o ranije objavljenim tekstovima čiji se dijelovi rabe u monografiji.

⁸ Stoga se obično u bilješki o autoru-znanstveniku ne nalaze informacije o ostalim radovima (npr. književnim) ili aktivnostima (npr. glumačkim, pjevačkim ili sportskim uspjesima, političkome angažmanu i sl.), bez obzira na razinu tih postignuća, ili su sažeti u jednu rečenicu na kraju teksta (uz oznaku "ostalo"). Smještanje takvih informacija na kraj teksta (i to eventualno) pokazuje stav znanosti o rangiranju izvanznanstvenih postignuća.

⁹ Taj je podatak neobvezatan, ovisi o uređivačkoj koncepciji.

¹⁰ U novije vrijeme dodaju se adresa institucije, adresa elektronske pošte i osobnih mrežnih stranica.

¹¹ Zbog želje za identificiranjem u svjetskoj znanstvenoj javnosti u posljednje se vrijeme posebna pozornost pridaje prijevodu sažetka na strani jezik, gdje se daje izrazita prednost engleskome jeziku.

¹² Određivanje naslova tekstova, koje ima različita polazišta za knjige i članke, posebna je tema, koja se ovdje neće razrađivati. Samo valja dati jednu napomenu – sve se češće očitava poremećen odnos značenja naslova u odnosu na sadržaj članka, jer analiza jednoga segmenta kojemu je posvećen članak najčešće pokriva tek manji, pa i neznatan dio pompozno sročena naslova (usp. neke naslove u zbornicima sa stručnih skupova objavljenih posljednjih godina: *Jezik i politike; Reklamna poruka; Pragmatika prevođenja; Mjesto i uloga nastavnika stranog jezika u novom mileniju; Uporaba računala u nastavi stranog jezika; Gramatika u komunikacijskom pristupu; Kultura i nastavnik stranog jezika; Internet kao nastavno sredstvo, Globalnost engleskog jezika...*). U tome može pomoći podnaslov, ali je on češći za knjige nego za članke (npr. široko značenje naslova knjige Josipa Vončine *Jezična baština* precizno je određeno dobro odabranim podnaslovom *Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*).

¹³ Dobar izbor ključnih riječi omogućava lakše nalaženje članka pomoću mrežnih tražilica, a time i vanjsku citiranost i uvrštavanje članka u bibliografije radova pojedinih znanstvenih potpodručja. Kao i u vezi sa svakom novom strukturnom sastavnicom diskursa, tako se neki autori ne snalaze najbolje u traženju odgovarajućih ključnih riječi te sami svojem tekstu usporavaju prodor na (svjetsku) znanstvenu scenu.

¹⁴ U hrvatskim je znanstvenim časopisima članak opremljen i klasifikacijom na temelju recenzent-

Ovu shematiziranost prate prepoznatljive retoričke strategije kojima je cilj potvrditi objektivnost iskaza, a u koju se svrhu prednost daje različnim i pasivnim konstrukcijama pred ličnim, ili tipičnim frazama pred slobodnijim leksičko-semantičkim slaganjem (Katnić-Bakaršić 2004).

Posebno značajnu ulogu u strukturiranju znanstvenoga diskursa imaju kohezivna sredstva, od kojih su svakako najprepoznatljiviji i najzanimljiviji konektori. Konektori su vezna sredstva na razini teksta. Iz toga proizlazi njihova primarna funkcija – pomoć u uspostavljanju kohezije teksta kao jednoga od dvaju bitnih obilježja teksta, uz koherenciju (Trask 2005). Oni su formalni obilježivači, markeri odnosa između dijelova teksta, ili kako ih literatura još uspješno metaforički naziva signali kontekstualne uključenosti (Silić 1984). Konektori¹⁵ pokazuju endoforične odnose – anaforične (unatragno povezivanje) i kataforične (unaprijedno povezivanje), dok se egzoforične odnose iščitava na višoj razini, izvan osnovnoga teksta.¹⁶

U znanstvenome tekstu, osim opće funkcije povezivanja dijelova teksta, konektori imaju pojačanu funkciju argumentacije i uvjeravanja.

Kako će se u ovome radu analizirati argumentacijski diskurs Ive Lukežić, ovoj će se pojačanoj funkciji konektora posvetiti posebna pozornost.

Na ovome mjestu valja odrediti korpus na kojemu će se analiza provesti. Zanima nas povezivanje u pisanim oblicima znanstvenoga komuniciranja, konkretno osnovne značajke argumentacijskoga diskursa u području dijalektologije te s njom povezane povijesti hrvatskoga jezika. Korpus čine djela Ive Lukežić različitih opsega i namjena, od znanstvenih i stručnih članaka i studija, preko nacrtu sveučilišnih predavanja do monografija.¹⁷

Premda znanstveni tekstovi mogu pripadati trima znanstvenim podstilovima: akademskom, znanstveno-udžbeničkom ili znanstveno-popularnom podstilu

skoga mišljenja, čime se jasno daje informacija da sadržaj članka i stavove autora, osim uredništva časopisa, štite i (bar) dva znanstvena autoriteta.

¹⁵ Za klasifikacije konektora usp. Silić 1984 (gramatički, leksičko-gramatički, leksički i stilistički konektori), Velčić 1987 (relativni, veznički, priložni, frazeologizirani i propozicionalni konektori; za analizu argumentacijskoga diskursa relevantna podjela na konektore suprotnosti, pojašnjavanja, zaključivanja i uzroka), Silić – Pranjaković 2005 (upućivačko-zamjenjivački i nezamjenjivački konektori; također usp. podjelu s obzirom na značenje na str. 361-362); za analizu endoforičnih odnosa usp. Glovacki-Bernardi 1990.

¹⁶ U znanstvenim se tekstovima egzoforičnim konektorima mogu smatrati pozivi na literaturu u tekstu, popisi literature i svi prilozi pridodani člancima. Za daljnju raspravu ostaje jesu li podružne bilješke vrsta egzoforičnih konektora, na što se ne može dati jednoznačan odgovor jer ovisi o autoru, odnosno o tome što za njega bilješke jesu, pa se stoga bilješke upotrebljavaju na različite načine, s različitim funkcijama i različitim su strukturama. Tako mogu biti samo pozivanje na literaturu, definiranje pojmova, prevođenje navoda, oprimjerivanje stavova u glavnome tekstu pa sve do uspostavljanja paralelnoga teksta, zasebnih cjelina, gotovo skica članaka, koje bi se mogle uz manju doradu izdvojiti iz knjige i objaviti kao samostalne studije. Usp. Kovačević – Badurina 2001.

¹⁷ Puni su bibliografski podatci navedeni u popisu radova Ive Lukežić objavljenomu u ovome zborniku.

znanstvenoga stila, tekstovi u našem korpusu ne pripadaju ravnomjerno svim trima navedenim podstilovima. Prevaga je tekstova koje uvrštavamo u akademski podstil znanstvenoga stila (znanstvene knjige, znanstvene studije i znanstveni članci), a manje je tekstova koje obilježava pripadnost znanstveno-udžbeničkome podstilu (nacrt sveučilišnih predavanja) i znanstveno-popularnome podstilu (predgovori knjigama, prikazi knjiga i novinski članci). Stoga će i osnova analize biti usmjerena znanstvenim tekstovima u užem smislu.

U svako se istraživanje ulazi s određenim pretpostavkama, a analiza korpusa tekstova Ive Lukežić, učinjena u skladu s opisanim metodološkim postavkama, mogla bi potvrditi, modificirati ili opovrgnuti ova očekivanja:

- tekst koji pripada akademskom podstilu ima razvijen sustav konektora pojašnjavanja, zaključivanja i uzroka;
- tekst koji pripada znanstveno-udžbeničkom podstilu obilježava manja čestotnost konektora zaključivanja zbog veće čestotnosti rečenica-diskursa (pseudodiskursa), kao što su definicije i sl.;
- tekst koji pripada znanstveno-popularnom podstilu ima još nižu čestotnost ove skupine konektora, ali su češći frazeologizirani i propozicionalni konektori;
- očekuje se razlika između tekstova u korpusu s obzirom na njihovu namjenu i recipijente, od različitih retoričkih strategija do različitih funkcija veznih sredstava;
- očekuje se razlika između tekstova u korpusu s obzirom na njihovu dužinu (članak vs. knjiga).

Nakon provedene analize korpusa znanstvenih radova Ive Lukežić možemo zaključiti da smo potvrdili ove polazne pretpostavke, bar u osnovnim crtama. Krenimo redom iznesenih pretpostavki.

Logična je bila pretpostavka da znanstvene monografije i znanstveni članci kao predstavnici akademskoga podstila imaju razvijen sustav konektora pojašnjavanja, zaključivanja i uzroka. Naime, znanstveni tekst obilježava čvrsta kohezivna struktura. Premda je polazno dinamičan u nastajanju, pisani je tekst fiksiran, nepromjenjiv i time je postao statičan. Izgubljena je mogućnost za naknadna objašnjenja, stoga autor znanstvenoga članka mora sročiti tekst eksplicitno i jasno. Takav je tekst nespontan i pripremljen, a kako je istovremeno i javan, razumljiva je pozornost u njegovu strukturiranju. Linearnost pisanoga teksta može biti promatrana prostorno (kao riječi zapisane fiksnim redom) ili vremenski (kao temporalni kanal u čitateljevoj percepciji). Neovisno o tome koji je linearni model naša percepcija teksta, za dobro je razumijevanje nužno pomno razvijanje teme (usp. Glovacki-Bernardi 2001: 242-243), nizanje rečenica odabranim redom, s jasno uređenim uzročno-posljedičnim odnosima. U tome pomažu razna vezna sredstva, a najviše konektori. Njihova je učestalost različita kroz tekst, tako da su češći u uvodnim poglavljima knjiga; odnosno u uvodnim i

zaključnim rečenicama članka. Služe za pojašnjavanje iznesenih spoznaja, za zaključivanje na temelju prezentirane građe, za iznošenje uopćenoga zaključka ili za pozivanje na prethodna, postojeća znanja. Naime, između autora i čitatelja mora postojati određena zajednička "količina" zajedničkoga znanja i ta je poveznica nezaobilazna u tumačenju tekstnih veza.

Primjeri iz djela Ive Lukežić potvrđuju visoku razinu doradenosti teksta, egzaktnost poruke i izostanak nepredvidljivosti.¹⁸ Izdvajam nekoliko navoda iz knjiga i članaka.

U knjizi *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt* u poglavlju naslovljenom *Komentari autorica razvija misao polazeći od poznatih činjenica prema svojim spoznajama, a zbog pomnoga razvijanja teme, argumentaciju je moguće lako slijediti:*

"Ova argumentacija otvara mjesto zaključku da /.../; Međutim, valja upozoriti na razlike: Prvo /.../; Drugo /.../; valja pobliže osmotriti neke činjenice. Prema mojoj ocjeni, donesenoj na temelju raspoloživa materijala..." (Lukežić 1990: 83)

Za razliku od ove knjige, autorica u svojoj sljedećoj knjizi, *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, donosi pregled jezičnih značajki čakavskih govora trsatsko-bakarskoga i crikveničkoga tipa služeći se drukčijom vodećom retoričkom strategijom. Već se u prvom susretu s knjigom vidi da je cilj knjige iznošenje opsežne građe (Lukežić 1996: 31-155) strukturirane prema uzualnim gramatičkim kriterijima, a analiza toga glavnoga dijela knjige pokazuje izostanak očekivanih konektora zaključivanja. I uz takvu nižu učestalost konektora uzročno-posljedični su odnosi razvidni. Taj postupak upućuje na implicitno povezivanje, odnosno implicitno iznošenje uzročno-posljedičnih odnosa (usp. Glovacki-Bernardi 2001: 240). Tomu ću se kasnije vratiti kod analize strukturne tipiziranosti dijalektoške literature.

Razlika uočena u ustrojavanju ovih dviju znanstvenih knjiga govori u prilog uočenim tekstološkim pojavama – da se autori u svojim člancima, monografijama i priručnicima koriste onim sredstvima koja su primjerena njihovim strukturama i namjeni. Operacija povezivanja proces je uvjetovan sintaktičkom, semantičkom i pragmatičkom dimenzijom teksta. Stoga komunikacijska namjera i retorički zahtjevi teksta usmjeravaju autora na izbor najprimjerenijih narativnih obrazaca.

Iva Lukežić tako i u svojim znanstvenim i stručnim člancima rabi oba modela prikaza istraživanja.

U člancima iz područja povijesti hrvatskoga jezika iščitavamo jasne kauzalne veze i više veznih sredstava na površinskoj razini.

¹⁸ Ako se nešto nepredviđeno u istraživanju desi, tada autorica te informacije smješta u podrubne bilješke, kao što pokazuje npr. bilješka br. 70 u knjizi *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt* (Lukežić 1990: 49), u kojoj se opisuje sporadična emocionalno uvjetovana uporaba akuta u govoru koji se opisuje kao dvoakcenatski te također afektivno obilježena uporaba imperfekta. Nepredvidljivo može biti i nešto što se od autora ne očekuje, ili nije za njega uobičajeno, kao npr. bilješka br. 3 u članku *Čakavsko u štokavskom govoru Imotske krajine*, gdje autorica progovara o svojem predačkom i materinskom idiomu (Lukežić 2003: 5).

Različita su sredstva povezivanja, a u članku *Jezična i ortografska praksa u Novom listu od 1900. do 1907. godine* izdvajaju se zamjenice koje stalno upućuju na povezanost na iznadrečeničnu, tekstnoj razini, npr.:

"Ta raspra /.../; U tom stoljeću /.../; Takvim se književnim jezikom /.../; na tom jezičnom tipu /.../; S takvim problemima /.../; Iliri se u tom svom opredjeljenju /.../; Sve su to razlozi /.../" (Lukežić 1992: 121-124)

Drukčiji je način primijenjen u članku *Jezična norma u Razgovoru ugodnome naroda slovinskoga Andrije Kačića Miošića*, gdje se uvodni odlomci s razradom metodoloških načela najavljuju tekstnim konektorima:

"Naime: /.../; Nadalje: /.../" (Lukežić 2005: 20)

U članku *Crkvenoslavenizmi u književnojezičnoj koncepciji Frana Kurelca* tekstni konektori kao počeci odlomaka ili rečenica nisu ograničeni samo na uvod:

"U skladu s tim /.../; Nakon toga se /.../; Iako je /.../; Budući pak da je /.../; Naime, /.../" (Lukežić 1996: 110-111)

"Štoviše, /.../; Tu je misao moguće izlučiti /.../; Može je se, primjerice, /.../; Hrvatski je jezik, dakle, /.../; Stoga se, držim, griješi /.../" (Lukežić 1996: 117)

U dijalektološkim člancima, pak, *Jezična struktura u Balotinim pjesmama* (Lukežić 1988), *Riječka i sušačka čakavština* (Lukežić 1995) ili *Čakavsko u štokavskom govoru Imotske krajine* (Lukežić 2003) autorica u uvodnim dijelovima elaborira temu kroz povezane odlomke, da bi dalje iznosila građu bez eksplicitnih poveznica na razini teksta, a u čemu zapravo iščitavamo čvrste implicitne kauzalne veze.

Nacrt sveučilišnih predavanja predstavnik je znanstveno-udžbeničkoga podstila. Svojom namjenom studentskoj populaciji (konkretno studentima kroatistike) pretpostavlja recipijenta koji je u procesu upoznavanja sa strukom, usvajanja novih informacija te širenja spoznaja o raspravljanoj temi. Studente se podsjeća na znanja koja su već usvojili i neprimjetno prelazi na novo. Takav tekst obilježava manja čestotnost konektora zaključivanja zbog veće čestotnosti rečenica-diskursa ili pseudodiskursa, između kojih se u analiziranu tekstu *Štokavsko narječje (Nacrt sveučilišnih predavanja)* (Lukežić 1998) izdvajaju definicije i popisi jezičnih potvrda. Da se ne bi umanjila uzročno-posljedična povezanost diskursa, kohezivnu funkciju konektora preuzima članjenje teksta na kratke odlomke uz preciznu višerazinsku numeraciju (npr. *Pojave u konsonantizmu* 3. su razina podjele, a dijele se dalje na 8, a *Pojave u morfologiji* na 7 podcjelina, itd.). Kako je jedna od namjena pisanja nacrta sveučilišnih predavanja pružiti studentima tekst za učenje, može se zaključiti da ovako strukturiran tekst svojim razdvojenim i jasnim pseudodiskursima omogućava lakše usvajanje informacija nego tekst koji bi bio isprepleten različitim vrstama namjernih (npr. *u tu svrhu...*), uzročno-posljedičnih (npr. *s obzirom na to da...*), zaključnih (npr. *prema tome...*) ili načinskih (npr. *na taj način...*) konektora.¹⁹

¹⁹ Uporaba objasnidbenih konektora u udžbeničkome diskursu pomaže usvajanju znanja, stoga

Analiza je manje bila usmjerena tekstovima koji pripadaju znanstveno-popularnom podstilu i koji pokazuju slabiju koheziju argumentacijskih strategija, ali je ni oni, naravno, nisu lišeni. U ovome tipu tekstova osim elemenata znanstvenoga stila nalazimo elemente ostalih stilova javne komunikacije, prvenstveno novinarskoga stila, koji se iščitavaju upravo na tekstološkoj i leksikološkoj razini, a češće su nego drugdje uporabljeni frazeologizirani i propozicionalni konektori. Primjer iz predgovora ratnome broju časopisa *Fluminensia*, kojemu je Iva Lukežić bila glavnom urednicom, to najbolje pokazuju:

"Ipak je časopis pred nama. Nekoliko je razloga našem čednu zadovoljstvu zbog te činjenice. Prvi je /.../. To je ohrabrujući i umirujući znak da su ljudi i u ratnim okolnostima, dotaknuti i ranjeni ratom, radili svoj posao i pratili područje svog znanstvenog interesa. Drugo, /.../. Treći je razlog posebnu odnosu prema ovom dvobroju što je riječ o svojevrsnu ratnom godištu časopisa, iako se ni u jednom tekstu u njem izravno i ne spominje rat. Proći će, naime, još podosta vremena u kojem ćemo pravu bit i dimenzije tog rata u Hrvatskoj 1991. godine znati samo mi iz Hrvatske. /.../" (*Fluminensia, Riječ unaprijed*, 1991: VI).

Pretpostavljeno je da prikazi stručne literature pripadaju ovome krugu tekstova, ali je njihova analiza pokazala da su bliži znanstvenom nego popularno-znanstvenom podstilu. Način predstavljanja tuđih knjiga u prikazima obilježavaju iste strukturne sastojnice i retoričke strategije uočene u pregledima tuđih znanstvenih spoznaja u člancima. Ipak, u prikazima se uočava autoričina potreba za komunikacijom i s prikazivanim tekstom i s autorom toga teksta i s čitateljem, što pokazuju i ovi izdvojeni navodi iz prikaza knjige Stjepana Damjanovića *Jedanaest stoljeća nezaborava*:

"Riječ je, dakle, o tekstovima /.../. Taj je tekst, štoviše, pisan /.../. Evo kratke informacije o tekstovima u prvom dijelu knjige /.../. Ova prva, dakle, grupa tekstova /.../. To je, dakako, pitanje dara, ako nije i poziva /.../. Stoga se tekstovi ove druge skupine odreda bave /.../. Konačno, knjiga je izašla u jednoj od najtežih godina u dugoj povijesti Hrvata i Hrvatske /.../. Govori dakle, djelo, ali govori i čin." (Lukežić 1991: 225-229)

Analizom se potvrdilo i očekivanje razlike između tekstova u korpusu s obzirom na njihovu namjenu i recipijente. U svojim znanstvenim člancima Iva Lukežić objavljuje svoja nova postignuća, donosi nove stručne informacije, a prvenstveno ih namjenjuje znanstvenicima, i to ne svima iz šire kroatističke struke nego vrlo često samo uskome krugu znalaca koji imaju zanimanja za temu i sposobnosti za primanje poruke. A moguće je i u jednome tekstu vidjeti više namjena i više tipova recipijenata. Konkretno, u članku *Polazišta i teze za opis iločke skupine govora* autorica u uvodnome dijelu (str. 213-217) raspravlja o recentnim teorijskim problemima, pa je tekst namijenjen širem krugu

je posebna tema i ovdje je ostavljam izvan usporedbe (npr. *preciznije rečeno; točnije rečeno; bolje rečeno; drugim riječima; naime...*).

jezikoslovaca slavističkoga usmjerenja, da bi se nakon prijelaza na opis iločke skupine govora (str. 217-236) obraćala izravno kroatistima dijalektolozima. Uvodni je dio teksta strukturno i jezičnostilski razlikovan od središnjega dijela teksta, a uključivanjem niza vrlo dugih rečenica isprepletenih kauzalnih veza, koje nisu značajke autoričina stila, izdvaja se iz cjelokupnoga njezina korpusa. Ova je rečenica zasigurno u njemu najduža, to je period raščlanjiv na kolone, koji su pažljivo raspoređeni i u ravnoteži. Dakle, rečenica je rastaviva na manje klauze, na koje upućuje rečenična interpunkcija, ali bi provođenjem toga postupka do kraja, do jednostavnih rečenica, bilo izgubljeno specifično pretakanje iz surečenice u surečenicu, oslabila bi kohezija teksta, a time i snaga zaključka:

"Ponajprije nam je samima istražiti, spoznati, odrediti i omeđiti ono po čemu hrvatski jezik sveukupno jest zasebna pojavnost i datost unutar zajednice svjetskih jezika; na kojim je načelima građena i uspostavljena unikatna konstitutivna formula po kojoj funkcionira i cjelina hrvatskoga jezičnoga organizma i njegove sastavnice; od čega je sastavljena neponovljiva unikatna šifra upravo hrvatskoga jezika, u kojoj je pohranjena i objedinjena dijakronijska okomica samo njegova povijesnoga razvoja i sinkronijska horizontala upravo njegova suvremenoga postojanja; spoznati nam je i znati raspoznati u čemu je bit neponovljivosti hrvatske kombinacije sociolingvističkih, kulturnopovijesnih i pragmatičnih silnica koje su utjecale na izgradnju toga idioma u složen unikatni komunikacijski ustroj što ga imenujemo hrvatskim jezikom, imajući pri tome imenovanju na umu i apstraktni sustav i njegove podsustave, i one više ili manje artificijelno strukturirane da bi služile široj nadarealnoj ili nadregionalnoj komunikaciji (bilo da je riječ o povijesnim književnojezičnim stilizacijama, bilo o suvremenom nadregionalnom hrvatskomu jezičnomu standardu), ili organske idiome koji su za međusobnu komunikaciju u povijesnoj vertikali na užemu geografskomu prostoru izgradile manje društvene zajednice unutar korpusa hrvatskoga naroda." (Lukežić 1996: 214)

Vratimo se recipijentima. Knjige su namijenjene znanstvenicima, stručnjacima i studentima - budućim stručnjacima, a, ovisno o temi, mogu imati čitatelje i u širem krugu. Stoga u dijalektološkim monografijama nalazimo u uvodnim poglavljima tekstove namijenjene prenošenju osnovnih spoznaja i time je prijam moguć i širem krugu čitatelja, da bi se u sljedećim poglavljima s pomakom prema iznošenju specifičnih spoznaja promijenile narativne strategije. Tako je i u knjigama Ive Lukežić. Utvrđeni okvir i kompozicija dijalektoloških radova, tipizirani naslovi i podnaslovi te redosljed poglavlja i potpoglavlja, uz dogovoreno nazivlje i temeljno definiranje, omogućavaju svakome stručnjaku jednostavno snalaženje. Čitatelj koji traži informaciju o akcentuaciji zna da će ona biti smještena nakon informacija o vokalizmu, a ne prije, onaj koji traži sintaktičke napomene, očekuje ih kao posljednju skupinu informacija, dok egzoforične veze karakteristične za dijalektološku literaturu – oglede govora, popise obavijesnika, popise literature i karte s upisanim dijalektnim izglosama – očekuje na kraju knjige. Iz toga uredenoga modela proizlazi i manja nužda za vanjskim pokazateljima unutrašnje kohezije teksta, što analizirani korpus uvelike potvrđuje.

Premda se utvrdila manja čestotnost očekivanih konektora u argumentacijskome diskursu Ive Lukežić, uza sve to je neosporno da je svima zajednička osnovna funkcija konektora – kohezivnost i kompozicijska organizacija teksta.

Posljednja polazna pretpostavka za analizu bila je očekivanje razlika između tekstova u korpusu s obzirom na njihovu dužinu. Članak je kraća zaokružena cjelina čvrstih uzročno-posljedičnih veza, dok u knjizi, kao dužem tekstu, ima mjesta i za iscrpnija pojašnjenja – kompozicijski je složenija, najčešće podijeljena na veće, a potom manje cjeline, čime se omogućuju analize makrostrukture i mikrostrukture teksta, pa je stoga osim unutrašnje strukture poglavlja nužno očekivati i povezanost između poglavlja, s više eksplikativnih konektora otvaračke i zatvaračke funkcije, te s više egzoforičnih veza. Kada se to ne bi ostvarilo, svako bi poglavlje izgledalo kao da je istrgnuto iz cjeline, pa bi se autor ogriješio o osnovno načelo kompozicije pisanoga rada – načelo strukturne zaokruženosti monografije. I knjige Ive Lukežić svjedoče o monolitnosti pisane strukture, o čemu je već bilo riječi.

Opseg teksta uvjetuje strukturne, prvenstveno kompozicijske značajke teksta. Opseg od najčešće jednoga autorskoga arka omogućava članku da bude kraća zaokružena cjelina čvrstih uzročno-posljedičnih veza, s malo odvajanja od glavnoga toka misli. Za razliku od toga, monografija je duža forma u kojoj samim time ima mjesta i za detaljnija pojašnjavanja, izlete na bočne staze, naknadna dodavanja, što omogućava opširnija obrazlaganja problematike nego u članku. Stoga nalazimo ponavljanja i naknadna objašnjenja istoga pojma ili zaključka drugim riječima ili na pojednostavljen način i sl. Objasnidbeni su konektori češći i očekivaniji.

Ovdje valja nešto reći o uzročno-posljedičnom načelu u znanstvenome stilu. Ako u znanstvenome tekstu redosljed procesa tumačenja ide od teze prema argumentu, logičan će biti posljedično-uzročni odnos rečenice. Uzročno-posljedični odnos rečenica bit će ako redosljed ide od argumenta prema tezi – u općoj znanstvenoj literaturi to je put od dokaza prema tezi, čemu u dijalektološkoj literaturi odgovara moguće polaganje od primjera, potvrda iz analiziranih govora prema oblikovanju teze. Svi uspoređeni tipovi tekstova Ive Lukežić imaju oba ova načina iznošenja građe, premda je vidljiva prevaga puta od teze prema argumentu. To je opća značajka dijalektološke literature, gdje je teza zadano polazište kojega se drže svi istraživači, a dodatno se naglašava naslovima poglavlja (npr. *Duljenja kratkog akcenta*, Lukežić 1990: 61) i podnaslovima cjelina (npr. *a. duljenja kratkog akcenta u slogu zatvorenu sonantom*, Lukežić 1990: 66), nakon kojih slijedi poduži niz potvrda.

Analiza korpusa znanstvenih radova Ive Lukežić nije potvrdila sve polazne postavke. Prvenstveno se tu misli na nisku čestotnost konektora unatoč činjenici da je analiziran argumentacijski diskurs. Nedostatak konektora u nekim dijelovima teksta i češće implicino nego eksplicitno povezivanje obilježje su autorskoga stila Ive Lukežić, ali i hrvatske dijalektološke literature. Kohezija teksta

time nije nigdje bila dovedena u pitanje. Tekstološka literatura poznaje postojanje “izrazito koherentnih tekstova bez jezičnih signala povezivanja” te činjenicu da povezivanje “nadilazi formalnojezičnu razinu i tada kada imamo na umu iskaz u njegovom komunikacijskom kontekstu.” (Velčić 1987: 8). Iz ostvarene kohezije teksta moglo bi se nepotvrđivanje pretpostavke o visokoj čestotnosti konektora zaključivanja (tipa: *dakle, zato, iz toga proizlazi* i sl.) smatrati više modificiranjem pretpostavke negoli njezinim opovrgavanjem.

Sirenjem korpusa mogli bismo doći i do nekih novih informacija o strukturiranju diskursa. Tako bi na primjer analiza administrativno-znanstvenih tekstova kao što su razne vrste izvješća koje je Iva Lukežić pisala kao sveučilišna profesorica i znanstvenica zasigurno pokazala da svjesno zastaje i udvostručenim snagama argumentira tuđa postignuća i spoznaje, te da dobro vlada vještinom uporabe kauzalnih konektora.

Ipak, mora se izreći određena ograda od poopćavanja ovih zaključaka – naime, raščlamba je učinjena na pisanome korpusu, dok bi raščlamba usmenoga korpusa zasigurno pokazala neke razlike. Tako iskustveno mogu potvrditi veći udjel konektora zaključivanja u usmenoj komunikaciji na relaciji nastavnik – student, gdje je profesorici Lukežić uvijek bilo stalo do toga da student razumije ono što mu se govori, ne zadovoljavajući se samo izgovaranjem tvrdnje, misli, savjeta ili pouke, već traženjem povratne informacije od studenta. Tek dobivanjem te informacije – da je shvatio – mogla se nastaviti komunikacija. Također valja reći da je nužnost većem uključivanju konektora u ovaj usmeni diskurs svakako i u činjenici da je ovdje nastavnik razgovarao sa studentom, osobom koja je u procesu stjecanja znanja, dok je pisani tekst obično namijenjen stručnjaku, kojemu su osnovne (i ne samo osnovne) spoznaje dobro poznate. Dobar govornik uvijek je usmjeren na sugovornika, potvrđuje to i pisana i govorna praksa Ive Lukežić.

POPIS LITERATURE

- Badurina 2004: Lada Badurina, Slojevi javnog diskursa, *Obdobja* 22, str. 151- 164.
- Badurina – Matešić 2006: Lada Badurina – Mihaela Matešić, O tekstnim konektorima, *Riječki filološki dani*, sv. 6., Filozofski fakultet Rijeka, Rijeka, str. 205-222.
- Brown – Yule 1983: *Discourse analysis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Frančić – Hudeček – Mihaljević 2005: Anđela Frančić – Lana Hudeček – Milica Mihaljević, *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Gačić 2001: Milica Gačić, *Pisanje i objavljivanje znanstvenih i stručnih radova*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija, Zagreb.

- Glovacki-Bernardi 1990: Zrinjka Glovacki-Bernardi, *O tekstu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Glovacki-Bernardi 2001: Zrinjka Glovacki-Bernardi i sur., *Uvod u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb.
- Granić 1997: Jagoda Granić, Komunikacijske vrijednosti govorenog i pisanog diskursa, *Tekst i diskurs*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, str. 39-43.
- Katičić 1991: Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, HAZU – Globus, Zagreb.
- Katnić-Bakaršić 2001: Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Ljiljan, Sarajevo.
- Katnić-Bakaršić 2004: Marina Katnić-Bakaršić, *Akademski diskurs: dileme i izazovi*, *Obdobja* 22, str. 191-197.
- Kovačević – Badurina 2001: Marina Kovačević – Lada Badurina, *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.
- Silić 1984: Josip Silić, *Od rečenice do teksta*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Silić 2006: Josip Silić, *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*, Disput, Zagreb.
- Silić – Pranjković 2005: Josip Silić – Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Stolac – Tibljaš 1994: Diana Stolac – Verena Tibljaš, *Konektori u znanstvenom stilu*, *Fluminensia*, god. 6, br. 1-2, str. 55-62.
- Škiljan 1997: Dubravko Škiljan, *Granice diskursa, Tekst i diskurs*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, str. 9-15.
- Trask 2005: Robert Lawrence Trask, *Temeljni lingvistički pojmovi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Velčić 1987: Mirna Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb.

SUMMARY

ARGUMENTATION DISCOURSES OF CROATIAN DIALECTOLOGICAL LITERATURE (IN WORKS OF IVA LUKEŽIĆ)

The paper analyzes the main characteristics of argumentation discourse of the Croatian dialectological literature, taking as examples the works of the dialectologist Iva Lukežić. The body of texts comprises the author's books, studies, scientific and expert articles, projects of university lectures, outlines and other texts. In analyzing the argumentation discourse of Iva Lukežić, a special attention has been paid to the rhetorical strategies and the used connectors.

Key words:

Croatian language, scientific style, argumentation discourse, connectors, Iva Lukežić

DARKO GAŠPAROVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

IVA LUKEŽIĆ – JEZIČNA SAVJETNICA
HNK IVANA PL. ZAJCA

UDK: 811.163.42'282
792:811(497.5 Rijeka)

Pregledni članak

Članak pregledno opisuje suradnju prof. emeritus Ive Lukežić s Hrvatskim narodnim kazalištem Ivana pl. Zajca Rijeka s aspekta njezine uže struke, dijalektologije. Premda je u punoj intenzivnosti ta suradnja trajala relativno kratko, tek jedno desetljeće, i ostvarena ukupno samo osam puta, ipak je po vrsnoći značajan primjer suradnje kazališta i jezikoslovne struke.

Ključne riječi:

Iva Lukežić, lektor(ica), jezični savjetnik(ica), dijalekt, sociolekt, čakavica, prilagodba/ adaptacija, komika, kalambur

Uvodna fakta

Iva Lukežić, uvažena dugogodišnja profesorica lingvističkih kolégijā na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Rijeci, relativno je kasno započela suradnju s Hrvatskim narodnim kazalištem Ivana pl. Zajca Rijeka u svojstvu jezične savjetnice. Prvi se put obrela na programskome listiću prigodom premijere 18. veljače 1987. dramskoscenskoga kolaža *Istarska korablja / Az spl'ju a srce moje bdit*, sklopljena od glagoljaških tekstova od kasnoga srednjeg vijeka do doba kad je istarski puk u 19. i 20. stoljeću vodio žilavu borbu za svoje iskonsko hrvatstvo i pripojenje matici domovini Hrvatskoj. Evo kako o tom važnom, ne samo kazališnom nego i kulturološkom, događaju, izvješćuje programska knjižica:

Tekstovi na kojima je izgrađena predstava razdijeljeni su u prizore i usustavljeni kao niz oštro, kao u nekoj filmskoj montaži, poredanih slika, mozaičnih ali ne bez čvrste linije koja odabrane fragmente spaja u cjelinu.

Branko Brezovec kao režiser predstave i adaptator tekstova (koje mu je izabrao i ponudio Josip Bratulić) s glumačkim ansablom Narodnog kazališta "Ivan Zajc" iz Rijeke uspostavio je igru što je od recitala postala dramskom predstavom koja ni jednoga trenutka ne gubi intenzitet ni dramaturšku tenziju.¹

¹ Programska knjižica *Istarska korablja / Az spl'ju a srce moje bdit*, Narodno kazalište "Ivan Zajc" Rijeka / RO Festival jugoslavenskog igranog filma Pula, Rijeka, veljača 1987. (iz pismohrane HNK Ivana pl. Zajca Rijeka).

Drugu je suradnju s istim redateljem, kojeg je u Rijeku doveo tadašnji ravnatelj Hrvatske drame Zlatko Sviben, Iva Lukežić ostvarila samo nekoliko mjeseci kasnije u Brezovčevu kontroverznom projektu koji je trebao biti hommage Dragi Gervaisu u povodu 30. obljetnice njegove smrti, a pretvorio se u svojevrsan kulturni skandal. Riječ je o predstavi pod naslovom *Duhi*, ali od već klasične komedije čakavskoga pjesnika i riječkog intendanta Brezovec je napravio “egzotičnu feeriju” po *Dragu Gervaisu i Radovanu Ivšiću uz tekst Antonina Artauda*.² Ovome valja dodati i u knjižici nespomenuta ali u predstavi nazočna Ivana Raosa, kojega je jednočina groteska *Pua-Pua* uz Ivšićeva *Kapetana Olivera* poslužila za dislociranje radnje iz nekoga primorskog gradića na neki egzotični otok. Nastao je tako za tadašnju riječku publiku šokantan *mix* u kojemu su Gervaisovi Primorci postali urođenici, što je uz eksplicitne erotske prizore izazvalo sablazan (malo)građanskoga javnog mnijenja, pa je predstava poslije nekoliko repriza skinuta s repertoara.

U oba je ta projekta Iva Lukežić potpisana na posljednjem mjestu u autorskoj ekipi kao “lektor”. Odmah upada u oči da se tad još nije bila uvriježila navika dosljednoga pisanja ženskih imenica za zanimanja i zvanja, pa su žene bile doktor, liječnik, profesor, odvjetnik, novinar, predsjednik, onda bogme i lektor. Pa i cijelo desetljeće kasnije, u novoj verziji *Duha* 1997., naziv je ostao isti. Na to ćemo se pitanje još vratiti kasnije, kad budemo razmotrili stalnu, gdje gdje još i danas, prisutnu dvojbu lektor(ica) – jezični savjetnik (savjetnica). Najprije, evo kronološkim redom svih suradnji:

Istarska korablja / Az spl’ju a srce moje bdit, izbor i adaptacija *Josip Bratulić i Branko Brezovec*, scenska provedba *Branko Brezovec*, pr. 18. veljače 1987.

Duhi, egzotična feerija po *Dragu Gervaisu i Radovanu Ivšiću uz tekst Antonina Artauda*, scenska provedba i montaža *Branko Brezovec*, pr. 24. svibnja 1987.

Drago Gervais, Duhi, adaptacija i režija *Marin Carić*, pr. 18. travnja 1997.

Carlo Goldoni, Oštarica, adaptacija teksta *Lada Kaštelan*, režija *Marin Carić*, pr. 7. travnja 2000.

Angelo Beolco Ruzzante, Muškardin (La Moschetta), redatelj *Davor Mojaš*, pr. 4. listopada 2002.

Eduardo de Filippo, Filomena Marturano, preradba u čakavsko-napolitanski internacionalni cocktail *Daniel Načinović*, režija *Jagoš Marković*, pr. 12. prosinca 2003.

Slobodan Novak, Mirisi, zlato i tamjan, dramatisacija romana *Matko Botić* u suradnji s *Vinkom Brešanom*, režija *Vinko Brešan*, pr. 20. srpnja 2005.

Georges Feydeau, Magarac, prema prijevodu *Mladena Škiljana* i motivima *Tovara Ive Lukežić*, režija *Laslo Keseg*, pr. 16. prosinca 2005.

Ovome valja dodati da je bilo suradnje i na široj riječkoj kazališnoj sceni: u Gradskom kazalištu lutaka za ravnateljstva Srečka Šestana (u predstavi *Vele barufe* po Goldoniju), te recentno, 2005., u HKD teatru na Sušaku u obilato nagrađivanoj uspješnici *Predstava Hamleta u Mrduši Donjoj* u režiji Laryja Zappije. Uz napomenu da se u ovoj posljednjoj predstavi Iva Lukežić vratila svome iskonskom materinskom govornom izričaju ikavske štokavice (rođena je, naime, Imočanka), i opet upućujemo na naslov rada, dakle: analiza lektorske suradnje s HNK Ivana pl. Zajca.

Iva je Lukežić, prema programskim knjižicama, u tim predstavama bila redom: lektor (*Istarska korablja, Duhi Brezovec, Duhi Carić*), jedna od čak osmero jezičnih savjetnika (*Oštarica*), lektorica (*Muškarđin*), lektura (sic! *Filomena Marturano*), lektorica i jezična savjetnica (*Mirisi, zlato i tamjan*), i napokon autorica prilagodbe vodvilja *Le Dindon* Georges Feydeaua prema prijevodu *Magarac* Mladena Škiljana. No sa svom tom šarolikošću nazivlja koje pokazuje svojevrsnu nesređenost kad je u pitanju odnos prema jezičnome pojmovlju u hrvatskome kazalištu, i tu je uvijek radila na onome čemu je posvetila sav svoj život – na jeziku, još uže određeno, na dijalektologiji. O uporabi i značenju dijalekta u životnome krvotoku naroda možda je izvan struke najtočniju i najljepšu riječ napisao Marin Carić kad je u riječkome kazalištu radio *Oštaricu*:

*Dijalekt je prirodno stanje hrvatskoga jezika, jer je normativni jezik propisan, nametnut dogovorom, neprirodan, i u Hrvatskoj se zaista svakome (tko to ne skriva) po govoru može reći odakle je, dakle, dijelom – tko je.*³

Bit će o dijalektu (dijalektima) još itekako riječi, no podimo redom.

Duhi

Nepretenciozna komedija Drage Gervaisa pokazala se otpočetak, kako kazališno tako i jezično, začudo nimalo jednostavnom. Nije izazvala polemike i osporavanja kao *Karolina Riječka* (zbog načina na koji je pisac prikazao naslovnu junakinju), ali je zato odmah nametnula bar dva pitanja: gdje se, zapravo, zbiva ta pučka komedija, fabulativno nadahnuta anonimnom komedijom iz 17. stoljeća *Ljubovnici*, i kojim jezikom govore njeni akteri. Ta “komedija va tri čini, ka se j’ tobože jedanput, pred jedno šezdesetak let, dogodila va nekem našem primorsken meste”, prije svoje praiizvedbe na čakavici 29. studenoga 1953. u zagrebačkom Gradskom kazalištu “Komedija” u prvoj je verziji bila napisana na hrvatskome književnom standardu, dakle u novoštokavskome dijalektu. O tome je iscrpno pisao Nedjeljko Fabrio prije više od 40 godina:

Pa ni podatak da prva verzija komedije pada čak u godinu 1946. ili ranu 1947., pa je tako čini i prvim komediografskim tekstom Draga Gervaisa uopće, nije od pre-

² Programska knjižica *Duhi*, Narodno kazalište “Ivan Zajc” Rijeka, Rijeka, svibanj 1987. (iz pismohrane HNK Ivana pl. Zajca Rijeka).

³ Carić, Marin. *Riječ redatelja – evo vam barem tri dobra razloga za Oštaricu*, u: programska knjižica *Carlo Goldoni, Oštarica (La Locandiera)*. HNK Ivana pl. Zajca, Rijeka 2000.

sudne važnosti za kronologiju pjesnika čakavštine, i to iz dva razloga: prvo, komad onda nije izvođen (iako se 1947. spremala izvedba u Opatiji), i drugo, sedam godina kasniji tekst poprimit će ipak novo i dotjeranije ruho, no zadržavajući pri tom nenapisanu posvetu i izvjesnu zahvalu gradu Bakru, roditeljskom mjestu.⁴

Spomenut je, dakle, Bakar koji bi, implicitno zaključivši, onda bio i mjestom radnje. No istini za volju sâm je pisac to ostavio otvorenim, jer u opisu scene doslovno kaže:

Scena je jedna starinska placa kakoveh se vidi va našeh starih gradićeh na more, recimo va Bakre, Lovrane, na Volosken i tako naprvo.(...) Ma je glavno da se s tega zida vidi more, zač prez mora ne more...” (ist. D. G.)⁵

Zanimljivo je da Gervais ne spominje Opatiju, gdje je rođen 1904. godine i proveo djetinjstvo i mladost, već susjedni Lovran. Redatelj Marin Carić gradio je svoje viđenje na miješanju elemenata pučke komike i lirskoga ozračja sjećanja na prohujale dane mladosti. Inovacija njegove inačice, četvrte u riječkome kazalištu poslije prve izvedbe iz 1953., jest u tome da je autorove duhovite didaskalije ubacio u igru, slijedeći u tome davni Fabrijev naslut:

*...ipak su početne rečenice komedije Duhi: opisi lica i scene – toplja vrednota, no koju gledatelj, nažalost, ne može osjetiti (ukoliko se u redateljevoj adaptaciji ne bi sretno javila misao o čitanju tih mjesta uz postepeno osvjetljavanje netom pročitanih likova i detalja scene).*⁶

Na tom tragu, ali prebacivši didaskalijski tekst iz opisnonarativnoga u dramsko-kazališni diskurz, Carić eksplicira svoj postupak:

*Adaptacija Duha slijedi dalje Gervaisa: njegove duhovite, literarne didaskalije tipa “tela bi brižna poč ća” i “šla je ća kako jena krajica” postaju upravni govor lica koje je po mnogočemu pišćev alter ego – Gobo postaje pisac, dramaturg, režiser i lice komedije.*⁷

I zaključuje:

*Tako izuzetno vrijedni literarni dijelovi teksta – napatci i didaskalije – postaju dramskim tkivom, koje s gore spomenutim (uglazbljenim) pjesmama potcrtavaju lirska intencionalna naivizam djela.*⁸

U izboru jezične varijante koja će se pretvoriti u scenski govor moguće su načelno dvije opcije: ili bakarska ili liburnijska ekavska čakavica. Obje su, kao što se lijepo vidi iz navedene didaskalije, legitimne. Iva Lukežić opredijelila se za prvo rješenje. Bit će da se pri tom vodila dvama ključnim razlozima. Prvi, ne i najvažniji, jest da je Bakar pisac stavio ipak na prvo mjesto u ponudi lokaliteta

(koja bi se, ponuda, mogla i proširiti, jer na potezu od Bakra do Lovrana, da ne protežemo na kvarnerske otoke, ima još “našeh starih gradićeh na more”), a drugi da se sama intenzivno bavila znanstvenim proučavanjem ekavskih čakavskih govora.⁹ Ansambl se zdušno prihvatio i jezičnoga dijela svog posla, tako da je rezultat bio živa, zabavna i dinamična predstava pučkoga tipa koja se dugo zadržala na repertoaru.

Oštarica

Slijedeća suradnja Ive Lukežić s HNK Ivana pl. Zajca zbila se pri još jednoj režiji Marina Carića – prilagodbi glasovite komedije Carla Goldonija *La Locandiera* pod ponašenim, dijalektiziranim, naslovom *Oštarica*. U Carićevoj hrvatskoj inačici, koja polazi od činjenice da se sâm Goldoni često služio različitim talijanskim narječjima¹⁰, klasična komedija velikoga mletačkog meštra postaje pravi vatromet raznih mentaliteta i njihovih specifičnih govora. Tako u triju Mirinih¹¹ udvaraća kapetan Lujo dolazi iz Dubrovnika, trgovac Svinjarević iz Đakova, a padron Frane iz Ičića, dvije su glumice iz urbane fujumanske sredine s početka 20. stoljeća, a sama je oštarica iz staroga riječkoga grada, Gomile, gdje se još do dvadesetih godina 20. stoljeća mogao čuti jedan od najstarijih čakavskih govora. Zato je logično da se u jezičnome savjetovalištu za ovu predstavu okupio neubičajeno velik broj jezičnih stručnjaka. Među njima je Iva Lukežić, zajedno s glumcem Sašom Bunetom, preuzela skrb nad pravilnim verbalnim oblikovanjem stare riječke čakavice, izmiješane tu i tamo s čakavicom.

Među kritičarima najvećma je Dalibor Foretić uočio važnost jezičnoga postava komedije, te je glumu Olivere Baljak prokomentirao ovako:

*Olivera Baljak ušla je u zahtjevan lik životnošću i lepršavošću, služeći se narječjem kao da ga je upila s majčinih mlijekom, jednostavna i prirodna, vitlajući svoje udvarače i zavitlavajući se s njima.*¹²

Mušardin (*La Moschetta*)

Preradba Zorana Kompanjeta u liburnijsku čakavicu glasovite komedije Angela Beolca Ruzzantea *La Moschetta* prvi put je izvedena u Opatiji 17. listopada 1970. u režiji Francesca Macedonija. Trideset i dvije godine kasnije Davor Mojaš, koji se proćuo kao vrlo uspješan dugogodišnji voditelj i redatelj dubrovačke kazališne amaterske družine *Lero*, postavio je taj Kompanjetov kazališno-jezični ura-

⁹ Lukežić, Iva. *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*. ICR Rijeka 1996.

¹⁰ *Okrećući se realnim ljudima / karakterima iz života, Goldoni ih najčešće formira samim njihovim govorom.* (Carić, Marin, *Riječ redatelja*, u: *Programska knjižica za Oštaricu*. HNK Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 2000.)

¹¹ Tako je, pokratom, izvorna *Mirandolina* pohrvaćena u Miru, a njezinu bi karakteru sjajno pristajala i ona narodna *‘Iz Mire tri vruga vire’*.

¹² Foretić, Dalibor. *Komedijska romansa*. Novi list, Rijeka 9. svibnja 2000.

⁴ Fabio, Nedjeljko. *Odora Talije*. Matica hrvatska, Zagreb 1963.

⁵ Fabio, Nedjeljko. *Ibidem*.

⁶ Fabio, Nedjeljko, o.c.

⁷ Carić, Marin. *Šest rečenica o prilagodbi teksta. Programska knjižica Duha*. HNK Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 1997.

⁸ Carić, Marin. *Ibidem*.

dak s glumcima Hrvatske drame s premijerom također u Opatiji 19. travnja 2002. Kao i prva, i ova druga verzija pokazala se izrazitom uspješnicom, te se održala na repertoaru pune četiri sezone.

Oba je puta ta "seljačka komedija" ("comedia rustica") iz 16. stoljeća i tiskana: 1970. u smotri suvremenih prosudbi *Kamov*, a 2002. kao četvrta knjiga u Kazališnoj knjižnici, koja je pokrenuta godinu dana ranije u sunakladništvu Nakladne kuće Adamić, HNK Ivana pl. Zajca i Društva hrvatskih književnika – ogranak Rijeka.¹³ Iva se Lukežić tu pojavljuje u dvostrukoj funkciji: kao lektorica u radu s glumcima na jeziku teksta (u čemu joj pomaže kao jezična savjetnica Vlasta Juretić; eto dvije Grobnišćice na zajedničkome poslu), i kao akcentologinja u već spomenutoj knjizi. I u jednom i u drugom slučaju ponovno je riječ o radu najviše izvrsnosti, o čemu svjedoče mnogobrojni gledatelji Ruzzanteove/Kompanjetove komedije¹⁴, kao i, žalihože, malobrojni čitatelji njezina uknjižena izdanja.

Filomena Marturano

Odmah poslije urnebesna početka svoje riječke intendanture sa Severinom u *Karolini Riječkoj*, dok se još nisu stižali kontroverzni odjeci na uvođenje jedne estradne zvijezde – o, užasa! – na velika vrata u nacionalnu kazališnu kuću, Mani je Gotovac odigrala i drugi jak i hrabar dramski adut. Pozvala je odraslo "čudo od djeteta" iz Beograda, Jagoša Markovića, da postavi s Hrvatskom dramom *Filomena Marturano*, slavno djelo jednoga od čuđa svjetskoga kazališta 20. stoljeća, Eduarda De Filippa. Pri toj odluci nije nevažna ni činjenica da je sredinom sedamdesetih godina u splitskoj veleuspješnici pod naslovom *Šjora File* naslovnu ulogu igrala intendantičina majka, Marija Danira.¹⁵ Ono što nas zanima iz aspekta ovoga rada jest neobično inovativna i zanimljiva jezična prilagodba koju je stvorio pjesnik Daniel Načinović. Svoj je originalni uradak nazvao posve u

¹³ U *Kamovu* pod uredništvom Nedjeljka Fabrija koji je trajao od svibnja 1970. do veljače 1972. gotovo su redovito izlazili u zasebnome separatu hrvatski dramski noviteti, pa je tako u dvobroju 4-5, srpanj – kolovoz 1970., str. 13-20, tiskan Kompanjetov prijevod (u knjizi *Muškarin* iz 2002. pogrešno je na 4. stranici napisano da se radi o dvobroju 7-8; nota bene, taj dvobroj i ne postoji, već su izašla dva jednobroja 7 i 8). Zoran Kompanjet u oba je izdanja dodao mali rječnik s tumačenjem čakavskih izraza, a izdanje iz 2002. akcentuirala je prof. dr. Iva Lukežić, što imade značajnu važnost za pravilno čitanje teksta.

¹⁴ U ovom se slučaju doista s punim pravom može govoriti o stvaralačkome koautorstvu, jer je Kompanjetov prijevod toliko kreativan čin da mi se danas čini, na žalost s prekogrobnim zakašnjenjem, da je valjalo to i formalizirati u navođenju autora, dakle, čak inverzno, ovako: Kompanjet / Ruzzante, *Muškarin* / *La Moschetta*.

¹⁵ Prva izvedba De Filippove komedije koju su u splitsku čakavštinu preveli Slavko Mijić i Vladimir Rismondo a lokalizirao Ivo Marjanović zbilja se u režiji Vanče Kljakovića u splitskome HNK-u 22. ožujka 1975. godine i do 31. srpnja odigrane su 44 predstave. U Makarskoj je predstava obnovljena 28. srpnja 1980. i do kraja 1980. odigrana još 27 puta, dakle sveukupno 72 puta. Na Splitskome je ljetu 1975. predstava na Carrarinoj poljani izvedena 8 puta. Predstava je još izvedena na Susretima profesionalnih kazališta Hrvatske u Slavonskome Brodu ujesen 1975. i na Gavellinim večerima 1980. (podatci prema: *Repertoar hrvatskih kazališta 1-2*. Pr. i ur. Branko Hećimović. Globus /JAZU, Zagreb 1990.)

duhu svoje vazda eksperimentalne poetike: "čakavsko-napolitanski internacionalni cocktail". Da su prijenosi iz dijalekta jednoga jezika u dijalekte drugoga u književnosti i u teatru, ima tome umalo pet stoljeća, posve uobičajena stvar, dobro je poznato značcima, ali ovdje se htjelo nešto ako ne posve novo a ono složenije. Čujmo Načinovića:

...ovdje je valjalo složiti jedan lingvostilistički kalambur u koji bi ušli govori sjevernojadranskog podneblja: čakavica što je nazivamo ili istarskom, ili pak liburnijskom (u čitavoj plejadi varijeteta), te kolokvijalni govori svakodnevice... Sve to uz striktnu napomenu da komedija ostaje u svom ugodajnom okviru, da se *Filomena Marturano* Eduarda De Filippa zbiva u Napulju, a ne ovdje na sjevernom Jadranu, da čakavski govor mora biti urbanog tipa, da tu dolaze i umeci iz De Filippova izvornika, kao i napoletanske kanconete koje ulaze u cjelinu...! Čakavica, bi, dakle, trebala biti medijem u ovoj komediji od smijeha i suza, tamo gdje je napolitanski okosnica cijele jedne teatarske škole!¹⁶

Pozvat će se, odmah potom, Načinović i na nužnost autorske stilizacije koja postoji u Gervaisovim *Duhima* (i eto poveznosti s lektorskim debijem Ive Lukežić!), kao uostalom u svakom književnom i scenskom govoru. Iz toga kongenijalnog jezičnog zahvata u sjajnoj režiji Jagoša Markovića nastala je jedna od najpopularnijih i najgledanijih predstava u dosadašnjem mandatu Mani Gotovac, jedina koja se iz prve sezone do danas zadržala na repertoaru.¹⁷ No ovdje nam je naglasiti jedan detalj iz Načinovićeve teksta koji je u praksi pisanja za kazališne knjižice u nas izniman, po mojemu znanju čak jedinstven, i baš zato vrlo važan i dragocjen. Pjesnik je izrijeком spomenuo lektora! Počujmo:

Uz takve spoznaje oblikovan je i uvježhavan tekst, kraćen i modificiran unutar redateljske koncepcije, predan na radost i muku glumaca, uz pozornost – na sceni – lektorsko bdijenje dr. Ive Lukežić, eksperta unutar pitanja čakavske stilistike i književne sintakse.¹⁸

Divna li, toli rijetko tako jasno očitovana, primjera suradništva i zajedništva na činu stvaranja kazališnoga djela u kojemu i jezik i govor imaju nezanemarivu ulogu! Eto kazalištaraca zajedno s pjesnikom i znanstvenicom u radosnu trudu na djelu koje će zaživjeti, u ovome slučaju i dugo živjeti, pred mnogom i različitim publikom. Znana je skepsa pa i otvoren zazor kazališnih praktičara, glumaca prvenstveno ali i većine redatelja, prema teoriji i kritici, a pogotovo prema znanosti, pa i onoj humanističkoga područja. Možda je baš ovom predstavom, stekavši već neko iskustvo u praktičnome radu na oblikovanju govornih dionica kazališne predstave, Iva Lukežić odistinski ušla u svijet kazališta. Je li ga prihvatila

¹⁶ Načinović, Daniel. *Čakavsko-napolitanski internacionalni cocktail*. Programska knjižica *Filomene Marturano*, HNK Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 2003.

¹⁷ Riječka *Filomena Marturano* gostovala je na brojnim festivalima, ovjenčana je s više nagrada, a počašćena je i višednevnim nastupom u glasovitome *Piccolo teatro di Milano*. U knjižici za sezonu 2006./2007. naslovljenoj *60 godina Narodnog kazališta u Rijeci* najavljeno je gostovanje *Filomene Marturano* po brojnim kazalištima Italije.

¹⁸ Načinović, Daniel. O.c.

i kao svoje drugotno okružje, uz ono prvotno jezikoslovne znanstvenice? Ne znamo, ali vjerujemo da bar na trenutak – jest.

Ovdje se upravo nadaje “šlagvort” koji ne smijemo ispustiti. A to su dragocjeni podatci o radu Ive Lukežić dok je bila učiteljica u seoskim osnovnim školama, koji će je povezati i s (para)kazališnom, scenskom djelatnošću. Evo o tom, precizno, autentično, “njom samom”:

U početku moje učiteljske karijere zadatak je učitelja bio i raditi (osim s djecom) s amaterskim društinama odraslih u mjestu službovanja, pa sam to i činila u moslavačkim selima i u Županji. Kraj te moje osnovnoškolske karijere je pak obilježen vrhunskim uspjesima (na ne samo lokalnoj i regionalnoj nego i državnoj, hrvatskoj pa i ondašnjoj jugoslavenskoj razini) u radu s dječjim filološkim društinama. U tome segmentu su na državnim natjecanjima bile osobito zapažene, te medijski i stručno elaborirane tri scenske dječje igre s grobničkom djecom, kojima sam (opremljena i verificirana rečenom diplomom Ljetne škole) potpun autor (tojest autorica) – od dramaturgije i pisanja scenarija do režije.¹⁹

Nije, dakle, naša jezikoslovka u kazalište ušla nepripremljena i bez prethodnoga iskustva. Bilo ga je, iskustva, stjecana izobila u predanome i samoprijegornom, četvrt stoljeća dugom, osnovnoškolskom radu.

Miris, zlato i tamjan

U ambijentalnoj predstavi dramatizacije Matka Botića kulturnoga hrvatskog romana druge polovine 20. stoljeća, *Miris, zlato i tamjan* Slobodana Novaka, koju je na samoj obali mora, u Portiću na Kantridi podno nogometnoga stadiona u kongenijalnoj suradnji s kreatorom “velikih instalacija”²⁰, Daliborom Laginjom, postavio Vinko Brešan²¹, Iva je Lukežić potpisana kao lektorica i jezična savjetnica. Ovdje je mjesto da se zaustavimo i upitamo o tim dvama pojmovima. Najjednostavnije kazano: jesu li oni sinonimi ili se, označujući slično, ipak semantički razlikuju? Odgovor ćemo potražiti počev od etimologije.

Pod natuknicom *lektor* (*lektorica*), veliki Klaićev *Rječnik stranih riječi* nudi sljedeće objašnjenje: *lektor lat.* (lector – čitač) 1. praktični učitelj na visokim školama (obično za strane jezike); (...) 4. učitelj jezika u kazalištu.²² Ako bi, dakle, lektor(ica) bio/bila ovo posljednje, onda bi njegov/njezin posao bio rad s glumcima na pravilnome oblikovanju njihovih verbalnih dionica. U tom je slučaju

¹⁹ Navod iz osobnoga pisma Ive Lukežić u kojemu me ovlastila da ga mogu koristiti u ovome radu. Na tome joj iskreno zahvaljujem.

²⁰ Tako Laginjin scenarij, točno i u duhu vremena, nazva povjesničarka umjetnosti Nataša Šegota Lah u netom izašloj monografiji *Dalibor Laginja*. Adamić, Rijeka 2006., str. 5 et passim.

²¹ Premijera je održana 20. srpnja 2005., uslijedilo je pet repriza. Predstava je ponovno prikazana na *Riječkim ljetnim noćima* 2006., kad je od 30. lipnja do 7. srpnja izvedena sedam puta, uvijek pred prepunim gledalištem.

²² Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi*. Pr. Željko Klaić. Nakladni zavod MH, Zagreb 1978., str. 795.

lektor(ica) aktivni sudionik tijekom cijeloga stvaralačkog procesa nastajanja kazališnog čina. Jezični bi pak savjetnik(ica) bila osoba koja vrši jezične ispravke u tijeku priprema teksta za proces rada, te se u samome procesu u pravilu pojavljuje iznimno, istom onda kad je to uistinu nužno da se razjasne neki nedovoljno raščišćeni jezični detalji s aspekta scenskoga govora. Kao što je iz primjera razvidno, te dvije funkcije mogu biti objedinjene u jednoj osobi (*Miris, zlato i tamjan*, gdje se u obje funkcije pojavljuje Iva Lukežić) ili razdijeljene (*Muškarin*, gdje je lektorica bila Iva Lukežić, a jezična savjetnica Vlasta Juretić). Čini se ipak da se taj problem u praktičnome smislu ne može jednoznačno razriješiti, jer varira od slučaja do slučaja, gdjekad objedinjen kao sinonim, gdjekad razlučen. U svakome slučaju, čini se da je ipak sretnije kad su kompetencije skrbi i nadzora nad jezikom u tekstu i govorom u kazalištu objedinjene u jednoj osobi. A da su i tu neizbježne iznimke od pravila, dokazom je *Oštarica* gdje bijaše, zbiljski razložno a ne iz nečijega hira, potrebno čak osam lektora(ica) i jezičnih savjetnika(ica).

Ovoga se puta Iva Lukežić našla pred novim izazovom, rabskim²³ varijetom sjevernojadranske čakavice. Da je i opet sve to uradila na razini vrhunske izvrsnosti, dokazao je prirodno primljen glumački govor s prizvukom autentičnosti.

Tovar prema Magarcu prema Le Dindon u mixu Iva Lukežić / Mladen Škiljan / Georges Feydeau

Ovaj podulji (pod)naslov smjera skromnoj parafrazi virtuozna sintaktička i leksička poigravanja Daniela Načinovića, s kojim se sretosmo kod *Filomene Marturano*. Riječ je o knjizi 12. Biblioteke Kazališna knjižnica, *Georges Feydeau – Iva Lukežić, Tovar, prilagodba djela Le Dindon Georges Feydeaua prema prijevodu Magarac Mladena Škiljana*. Svoj postupak u jezičnome prekodiranju francuskoga građanskog društva *fin-de-siècle* u današnju riječku jezičnu situaciju Iva je Lukežić elaborirala u proslu knjizi.²⁴

Taj je proslav briljantna mala sociolingvistička studija o današnjoj urbanoj i suburbanoj govornoj situaciji Rijeke (uključivo, dakako, i Sušak) koja je, utvrđuje u polazištu autorica, “povijesno aloglosijski grad”. Jezičnu matricu Grada, koja proizilazi iz heterogenosti jezične zajednice, Iva Lukežić vidi i opisuje u njenoj trojakosti ili troslojevitosti: na razini strogo službenoj to je hrvatski standardni jezik, u svakodnevnoj komunikaciji kolokvijalne varijante uobličene u žargonskim idiolektima, u privatnoj i obiteljskoj uporabi dijalektalni ili dijalektno-žargonski hibridi. Pri tome se suočavamo s paradoksom: premda je čakavica, štoviše caka-

²³ U pisanju ovoga posvojnog pridjeva slijedim Slobodana Novaka koji ne provodi jednačenje po zvučnosti. (Vidi u: Novak, Slobodan, *Protimbe*, MH, Zagreb 2004.)

²⁴ Lukežić, Iva, *Pleđoaje za Tovara*, u: Feydeau, Georges – Lukežić, Iva. *Tovar*. Ur. Darko Gašparović. Društvo hrvatskih književnika – ogranak u Rijeci / Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca / Adamić d.o.o., Rijeka prosinac 2005.

vica, najstariji jezični humus Rijeke, danas je uglavnom izgubljena kao životni komunikacijski kod, osim kod maloga broja preostalih autohtonih žitelja. U ponekim gradskim predjelima još se njeguje autohtona istarska (liburnijska) čakavska ekavica ili njeni razni hibridi.

Osnovni je ključ u koji Iva Lukežić postavlja jezičnu situaciju *Tovara* čakavski, a drugotni štokavski dijalekt. Unutar njih isprepleće razne žargonske idiome i hibride, a Feydeauova imena prevodi u ključu iz semantičkoga polja 'kokoš'. Tako je pripadnike čakavskoga idioma nazvala Pulastric i Piplić (iz pulastar = pile = mlado kokoši), pa Petešić (od peteh = pijetao), dok pridošlice u prolazu miješaju izvorni ikavsko-štokavski govor hrvatskoga juga s iskrivljenim hrvatskim jezičnim standardom, u jednom primjeru i s nadslojem engleskih fonetskih značajki, a nadjevena im prezimena skovana su iz imenice za "muško kokoši" = pivac: Pivčević, Bilopivac. Slijedeći zamisao intendantice i redatelja da se radnja vodvilja locira u hotelu *Bonavia* u Rijeci, Iva je Lukežić precizno označila svakog aktera, od glavnih do sporednih i posve epizodnih, njihovim sociolektom. Tako vodvilj dobiva u hrvatskoj inačici najprimjereniji adekvat izvorniku, u kojemu Feydeau koristi idiolekte, sociolekte i jezične kalambure koji u savršenoj korespondenciji sa situacijskom komikom tvore autentičnost fejdovskoga teatra.

U kazališnoj realizaciji, međutim, nije korišten cjeloviti tekst *Tovara*, nego su preuzeta imena i pojedini motivi, a veći je dio u scenskoj adaptaciji Matka Botića učinjen prema starome prijevodu Mladena Škiljana. Bez obzira koji su tome bili razlozi, gotovo je sigurno da bi jezična varijanta Ive Lukežić ne samo bila primjerenija duhu izvornika, nego bi i u konjunkciji izvodača i publike bolje polučila neobuzdan i nezadrživ smijeh koji je uvijek nepogrješiv pokazatelj koliko se uspjelo u prenošenju Feydeauova komizma na teatarsku pozornicu.

Slovo zaključno

Non multum sed multa. Ova latinska izričeka najtočnije, čini nam se, pogađa bit sustvaralačke suradnje Ive Lukežić s HNK Ivana pl. Zajca Rijeka. Osam predstava u kojima je radila kao lektorica i jezična savjetnica uistinu nije mnogo, ali je vrsnoćom i profesionalnom predanošću puno. Kruna je toga svakako jezični prijenos Feydeauova vodvilja *Le Dindon* u *Tovara*. A sintetsku prosudbu svojih lektorskih načelā i njihove provedbe u praksi sama je Iva Lukežić izrekla ovako:

Radeći kao kazališna lektorica uvijek bih polazila od definiranja jezičnoga sustava hrvatskoga jezika položenoga u tekst, i približnoga određivanja organskoga govora, da bih na tekstovnome predlošku prije neposrednoga rada s glumcima mogla fiksirati fonetske značajke (prije svega akcente i glasove). Te izgovorne značajke svojih replika ima naučiti svaki glumac. Količina vremena i truda uloženog u optimalni rezultat zavisí od jezičnoga dara, mara i ambicije pojedinoga glumca, te njegove sposobnosti i volje za učenjem drugih jezika.²⁵

²⁵ Zaključni dio pisma Ive Lukežić autoru ovog rada.

Iz svega možemo zaključiti da je doprinos vrhunske humanističke znanstvenice i zaslužne profesorice riječkoga sveučilišta krajem 20. i u prvome desetljeću 21. stoljeća i u kazalištu ostavio znatan trag koji se ne će zaboraviti.

LITERATURA

Carić, Marin. *Šest rečenica o prilagodbi teksta*. U: programska knjižica *Duhi*. HNK Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 1997.

Carić, Marin. *Riječ redatelja – evo vam barem tri dobra razloga za Oštaricu*, u: programska knjižica *Carlo Goldoni, Oštarica (La Locandiera)*. HNK Ivana pl. Zajca, Rijeka 2000.

Fabrio, Nedjeljko. *Odora Talije*. Matica hrvatska, Zagreb 1963.

Foretić, Dalibor. *Komedijska romansa*. Novi list, Rijeka 9. svibnja 2000.

Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi*. Pr. Željko Klaić. Nakladni zavod MH, Zagreb 1978.

Mušardin (La moscheta / Angelo Beolco Ruzzante). preveo Zoran Kompanjet. Kamov, br. 4-5, Zagreb 1970., str. 13-20.

Mušardin (La moscheta / Angelo Beolco Ruzzante). Preveo Zoran Kompanjet. Adamić, HNK Ivana pl. Zajca, Društvo hrvatskih književnika, Ogranak Rijeka, Rijeka 2002.

Lukežić, Iva. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. ICR Rijeka 1990.

Lukežić, Iva. *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*. ICR Rijeka 1996.

Lukežić, Iva. *Pledoaje za Tovara*, u: Feydeau, Georges – Lukežić, Iva. *Tovara*. Ur. Darko Gašparović. Društvo hrvatskih književnika – ogranak u Rijeci / Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca / Adamić d.o.o., Rijeka prosinac 2005.

Načinović, Daniel. *Čakavsko-napolitanski internacionalni cocktail*. Programska knjižica *Filomene Marturano*, HNK Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka 2003.

Novak, Slobodan, *Protimbe*, Matica hrvatska, Zagreb 2004.

Šegota Lah, Nataša. *Dalibor Laginja*. Adamić, Rijeka 2006.

Ostali izvori

Programska knjižica *Istarska korablja / Az spl'ju a srce moje bdit*, Narodno kazalište "Ivan Zajc" Rijeka / RO Festival jugoslavenskog igranog filma Pula, Rijeka, veljača 1987. (iz pismohrane HNK Ivana pl. Zajca Rijeka).

Programska knjižica *Duhi*, Narodno kazalište "Ivan Zajc" Rijeka, Rijeka, svibanj 1987. (iz pismohrane HNK Ivana pl. Zajca Rijeka).

Repertoar hrvatskih kazališta 1-2. Pr. i ur. Branko Hećimović. Globus / JAZU, Zagreb 1990.

60 godina Narodnog kazališta u Rijeci, knjižica za sezonu 2006./2007., HNK Ivana pl. Zajca Rijeka, Rijeka, 2006.

SUMMARY

IVA LUKEŽIĆ – LANGUAGE CONSULTANT OF
THE THEATRE “IVAN PL. ZAJC”

The article distinctly describes the cooperation of professor emeritus Iva Lukežić with the theatre “Ivan pl. Zajc”, Rijeka from the aspect of her specialized field of study, the dialectology. Although the intensive cooperation lasted relatively briefly, only a decade, and was fulfilled eight times only, it still represents a significant example of cooperation between the theatre and the philological profession.

Key words:

Iva Lukežić, language editor, language consultant, dialect, sociolect, Čakavian speech, adaptation, humor, pun

KAZALO IMENA

- Alvares, E. 249, 250, 253, 255, 256, 259, 261, 264, 266
 Alvaro iz Cordobe 178
 Artaud, A. 326
- Babić, S. 47, 55, 72, 246, 254, 255, 262, 265, 292, 302, 310
 Babić, T. 250, 251, 252, 256, 262-264
 Babukić, V. 265
 Badurina, L. 267, 268, 270, 279, 284, 287, 314, 316, 323
 Bagić, K. 204, 205
 Balentović, I. 144, 146
 Balhar, J. 49, 72
 Balota, M. 14, 141
 Baljak, O. 329
 Barac, A. 138, 146
 Barac-Grum, V. 33, 34, 37, 41, 42
 Barentsen, A. A. 112
 Barić, E. 47, 59, 72, 194, 204, 254, 257, 262
 Barjaktarević, M. 162
 Bauer, L. 246
 Beaugrande, R. A. de 268, 287
 Beekes, R. S. P. 234, 246
 Bego, K. 142, 146
 Benešić, J. 194, 204
 Beolco Ruzzante, A. 326, 329, 335
 Bernardin 171
 Bezić-Božanić, N. 227, 228
 Bicevska, K. 243, 244, 246
 Bikić, P. 117, 120
 Biondić-Mohorić, J. 19
 Bjažić, S. 119, 120
 Blažanović, S. 162
 Blažeka, Đ. 75, 86, 90
 Blažeković, T. 172, 189
 Bogović, M. 26, 31
 Bogović, S. 50, 72, 302
- Bohorić, A. 25-31
 Bojničić, I. 225, 228
 Bonifačić, A. 148
 Bošković, R. 123, 134
 Botić, M. 326, 332, 334
 Božičević I. 228
 Brabec, I. 194, 204, 310
 Bradarić, M. M. 21
 Bratulić, J. 29, 31, 171, 172, 325, 326
 Brdar, I. 18
 Brešan, V. 326, 332
 Brezovec, B. 325-327
 Brown, G. 279, 287, 314, 323
 Brozović, D. 35-37, 42, 76, 91, 94, 100, 124, 129, 131, 134, 249, 262, 302
 Budovskaja, E. 104-106, 108, 111
 Bulatova, R. V. 112
 Bulić, I. 142, 146
 Buneta, S. 329
- Cameron, D. 277, 279, 287
 Campbell, L. 234, 246
 Carić, M. 326-329, 335
 Cejtin, R. M. 232, 234, 242-246
 Chloupek, J. 49
 Coupland, N. 284, 288
 Crnković, M. 175, 189
 Cronia, A. 117, 120
 Cuculić-Pilčić, A. 20
- Črnja, B. 20
 Čuljat, M. 117, 120
- Damjanović, S. 5, 18, 19, 165, 172, 204, 257, 262, 320
 Danira, M. 330
 Dean, A. 119, 120
 Delbianco, V. 120

- Della Bella, A. 8, 14, 255, 256
 Demo, Š. 250, 251, 253-255, 262, 263, 265
 Dezsö, L. 48, 72
 Dijk, T. A. van 270, 279, 287
 Dimitrova, M. 246
 Divković, M. 255, 262
 Dornseiff, F. 76, 91
 Dostal, A. 246
 Dressler, W. 268, 287
 Drpić, I. 34, 35, 41, 42, 44
 Dubrović, M. 19
 Duda, B. 204
 Dvorničić, M. 139
- Erman-Orbanić, N. 275
- Fabrio, N. 327, 328, 330, 335
 Fališevac, D. 172
 Fancev, F. 145, 310
 Ferlin, R. 288
 Feydeau, G. 4, 13, 17, 326, 327, 333-335
 Filipi, G. 76, 91
 Filippo, E. de 326, 330, 331
 Finka, B. 48, 49, 72, 76, 91, 93, 94, 101, 104, 105, 108, 110, 111, 118-120
 Fink-Arsovski, Ž. 298, 302
 Foretić, D. 329, 335
 Fortis, A. 9, 17
 Frančić, A. 314, 323
 Frangeš, I. 138, 146, 172
 Fučić, B. 18
- Gabrić-Bagarić, D. 252, 253, 257, 258, 262
 Gačić, M. 314, 323
 Gašparović, D. 333, 335
 Georgijeva, S. 162
 Gervais, D. 9, 14, 138-142, 326-328, 331
 Glovacki-Bernardi, Z. 314, 316-318, 324
- Goldoni, C. 326, 327, 329, 335
 Gotovac, M. 330, 331
 Grabar, B. 245, 246
 Granić, J. 324
 Greenberg, M. L. 110, 111
 Grice, H. P. 284
 Grickat, I. 204
 Guberina, P. 48, 72, 126, 134
 Gumperz, J. J. 279, 287
 Gundulić, I. 170, 207, 229
- Hajszan, R. 162
 Halliday, M. A. K. 270, 271, 288
 Hamm, J. 5, 48, 72, 126, 204
 Hasan, R. 271
 Hauptová, Z. 246
 Hansen, R. 302
 Hećimović, B. 330, 335
 Hektorović, P. 171, 207, 229
 Hercigonja, E. 187, 190
 Hermon, N. 176, 181, 190
 Hlača, P. 22
 Holjevac, S. 48-50, 68, 74, 175, 252, 258, 264
 Honselaar, Z. 51, 72
 Horga, D. 274, 275, 288
 Horvat, I. 91
 Houtzagers, H. P. 35, 42, 48, 72, 104-106, 108-111
 Hozjan, S. 109, 111
 Hraste, M. 48, 72, 104, 106-108, 112, 124, 126, 131, 134, 204, 310
 Hristova, I. 237, 246
 Hudeček, L. 314, 323
- Icković, V. A. 305, 310
 Ivanova-Mirčeva, D. 246
 Ivić, A. 225, 228
 Ivić, M. 49, 72, 194, 204, 307, 310
 Ivić, P. 34, 36, 42, 43, 50, 72, 104, 105, 112, 134
 Ivšić, R. 326

- Ivšić, S. 15, 47-49, 72, 73, 115, 120, 145, 204, 310
- Jagić, V. 10, 165-173, 247, 292
 Jankova, H. 162
 Japunčić, M. 117, 120
 Jardas, I. 21, 273, 275, 280, 288
 Jaworski, A. 284, 288
 Jedvaj, J. 48, 72
 Jelenović, I. 138, 142, 143, 146, 147
 Jonke, Lj. 308, 310
 Jozić, Ž. 48, 49, 72
 Junković, Z. 223, 228
 Jurdana, R. 20
 Juretić, A. 22
 Juretić, V. 20, 330, 333
 Juretić, Ž. 50, 72
 Juričić, S. 23
 Jurišić, B. 104, 110, 112, 115, 117, 118, 120
- Kačić Miošić, A. 9, 17, 250, 263, 319
 Kalsbeek, J. 35, 39, 43, 48, 49, 51, 67, 72, 109, 112, 275-277, 280, 288
 Karadžić, V. 116, 117, 166
 Karakaš, J. 117, 120
 Karletzky, L. 177, 179
 Kašić, B. 170, 249, 252, 253, 255, 256, 258, 261-264, 266
 Kaštelan, J. 204
 Kaštelan, L. 326
 Katalinić Jeretov, R. 9, 14
 Katančić, M. P. 170
 Katičić, R. 47, 55, 58, 59, 64, 67, 73, 204, 252, 254, 256, 258, 259, 263, 324
 Katnić-Bakaršić, M. 314-316, 324
 Keseg, L. 326
 Klaić, B. 332, 335
 Klaić, V. 223, 229
 Klaić, Ž. 332, 335
 Kljaković, V. 330
- Knezović, P. 250, 252-254, 263, 265
 Kobler, G. 177, 189
 Kodov, H. 245, 247
 Kolanović, A. 115, 118, 120
 Kolanović, B. 118
 Kolenić, Lj. 229, 254, 263, 291, 295, 302
 Koletnik, M. 51, 73, 91
 Kombol, M. 166, 172
 Kompanjet, Z. 329, 330, 335
 Kopitar, J. 167
 Kordić, S. 306, 308-310
 Koschat, H. 107, 112
 Košuta, L. 223, 226, 228
 Kovačević, B. 295, 303
 Kovačević, Marina 279, 284, 288, 314, 316, 324
 Kovačević, Miloš 204
 Kranjčević, M. 119, 120
 Krmpotić, B. 138, 142-144, 147
 Krstinić, M. 223, 228
 Kukuljević-Sakcinski, I. 223-225, 228, 231
 Kuna, H. 250, 254
 Kurelac, F. 8, 14, 15, 176, 180, 189, 319
 Kustić, N. 115, 118, 120
 Kuštović, T. 193
 Kuzmić, B. 207, 210
 Kužić, K. 227, 228
- Laginja, D. 332, 335
 Laginja, M. 9, 15
 Langston, K. 33, 43, 103
 Lanosović, M. 171
 László, B. 91
 Laszowski, E. 225, 226, 228
 Lenček, R. L. 34-37, 43
 Levinson, S. C. 271, 288
 Lisac, J. 43, 48, 73, 93, 94, 96-100, 115, 120, 128, 129, 134, 162
 Lončarić, M. 34-37, 42, 43, 47, 48, 51, 72, 73, 91, 129, 132, 134, 204

- Lončarić-Papić, J. 139
 Lopašić, R. 226-228
 Lucić, H. 170, 171
 Lučić, B. 21
 Lukežič, Irvin 22, 73, 163, 177, 189
 Lukežič, Iva 1-11, 13, 17-22, 33-36, 39, 42-44, 50, 51, 56, 73, 96-100, 104, 105, 112, 123-126, 128-130, 132, 134, 175, 176, 180-190, 250, 263, 291-298, 302, 303, 313, 316-336
- Macedoni, F. 329
 Maddieson, I. 104, 112
 Majnarić, N. 47, 48, 73
 Małecki, M. 43, 124, 131, 134, 135
 Malić, D. 47, 72, 204
 Malmkjær, K. 268, 271, 288
 Malnar, S. 22
 Mandić, O. 227, 228
 Maresić, J. 115, 118, 119, 121
 Maretić, T. 311
 Margetić, L. 20, 50, 73, 184, 190, 224, 226-228
 Maričić Kukljičanin, T. 115, 118, 120
 Marijanović, S. 251, 264
 Marjanović, I. 330
 Markov Ivanov, H. 162
 Marković, I. 264
 Marković, J. 326, 330, 331
 Martić, G. 262
 Martinčić, J. 170
 Martinović, Ž. 115, 119, 120
 Marulić, M. 10, 16, 19, 26, 27, 137, 170, 207, 229
 Maštrović, Lj. 115, 117, 120, 121
 Matešić, J. 298, 302
 Matešić, M. 267, 268, 281, 287, 288, 323
 Matulić, N. 170
 Mavrinac Filonov, T. 18
 Menac, A. 229, 295, 296, 298, 302
 Menac-Mihalić, M. 22, 207, 295, 302
- Meštrović, M. 144, 147
 Mihaljević, Milan 231, 246, 247
 Mihaljević, Milica 295, 303, 314, 323
 Mihanović-Salopek, H. 178, 179, 190
 Mijić, S. 330
 Mikalja, J. 252
 Miklošič, F. 167, 172
 Milevoj, M. 20
 Milić, I. 118, 121
 Mirčev, K. 245, 247
 Moguš, M. 19, 20, 25, 31, 33, 43, 48, 73, 104, 112, 125, 127, 128, 130, 135, 181, 183, 185, 187, 190, 226, 228, 229, 249, 251, 263, 293, 294, 295, 302, 303
 Mojaš, D. 326, 329
 Moldovan, A. M. 247
 Moskovljević, M. 108, 112
 Mrazović, P. 309, 311
- Načinović, D. 326, 330, 331, 333, 335
 Nalješćković, N. 171
 Nametak, A. 144, 147
 Nazor, A. 26
 Nazor, V. 137-143, 145, 147, 148
 Nemeč, K. 172
 Newekłowsky, G. 108, 112
 Nikić, A. 250, 251, 258, 263-265
 Novak, G. 27, 31
 Novak, knez 231
 Novak, S. 326, 332, 333, 335
 Nuić, A. 251, 264
- Obradović, D. 166
 Olesch, R. 134, 135
 Orbinij, M. 171
 Oštarić, I. 115, 119, 121
- Palić, P. 162
 Palmotić, J. 170
 Papalić, D. 170
 Parčić, A. D. 255, 264

- Pasarić, J. 171, 172
 Pavešić, F. 139-143, 145-148
 Pavešić, S. 47, 72, 104, 105, 110, 111, 204, 302
 Pavić, S. 251, 264
 Pavlović, M. 162
 Peco, A. 76, 91
 Peršić, N. 22
 Peteh, N. 18
 Petermann, J. 302
 Peti, M. 47, 54, 72, 73, 204
 Peti-Stantić, A. 51, 73, 163
 Petkov, P. 246
 Petravić, A. 144-147
 Petris, H. 138, 143, 145-147
 Piasevoli, A. 115, 118, 119, 121
 Piasevoli, V. 118
 Piccoli, A. 93, 94, 100, 101
 Piccoli, L. 94, 96
 Pliško, L. 21, 123, 125, 131, 133, 135
 Popović, M. 47, 74
 Pranjeković, I. 47, 51, 53, 55, 57-59, 63, 74, 197, 204, 251, 254, 264, 265, 298, 303, 305, 307, 311, 314, 316, 324
 Prešnjak Mículinić, V. 20
 Pribojević, V. 27, 31
 Prpić, T. 138, 144, 147
 Prša, J. 21
- Rački, F. 222, 228
 Radulić, L. 115, 118, 121
 Raguz, D. 194, 204, 250-254, 264
 Raos, I. 326
 Reinhart, J. 247
 Relković, M. P. 171
 Rešetar, M. 94, 101
 Ribarić, J. 43, 123, 124, 131, 135, 136, 311
 Rigler, J. 34-37, 43-45
 Rismondo, V. 330
 Rittgasser, S. 302
- Rovičanac, D. 163
 Rudan, P. 93, 94, 101
- Salopek, H. 163
 Samardžija, M. 137, 150, 163
 Sammartino, A. 94, 96, 101
 Saussure, F. 270
 Severina 330
 Silić, J. 47, 51, 53, 55, 57-59, 74, 195, 205, 254, 264, 298, 303, 311, 314, 316, 324
 Sirotković, H. 20
 Skok, P. 44, 171, 172
 Sprenger, R. 112
 Stanić, J. 23
 Stanković, N. 22
 Starčević, Š. 250, 255, 264
 Steenwijk, H. 51, 74
 Steiger, M. 302
 Stevanović, M. 311
 Stojan, S. 178, 190
 Stojević, M. 18, 23, 177, 190
 Stolac, D. 48-50, 67-70, 74, 178, 179, 181-183, 185, 190, 191, 252, 253, 258, 264, 265, 313, 314, 324
 Strohal, R. 142, 143, 148, 180-184, 186-188, 190, 191, 225-227, 229
 Sujoldžić, A. 93, 94, 101
 Sušanj Kapićeva, V. 21
 Sveta Braća 168
 Sviben, Z. 326
- Šamija, I. B. 16
 Šarić, Lj. 247
 Šaško, I. 178, 190
 Šego, J. 254, 265
 Šegota Lah, N. 332, 335
 Šeparović, M. 142, 148
 Šepić, A. 226, 229
 Šepić, J. 19, 23
 Šestan, S. 327
 Šimina, V. 23

- Šimunović, P. 37, 41, 44, 93, 94, 101, 106, 108, 112, 123, 134, 135
 Šitović Ljubušak, L. 249-266
 Škarić, I. 302
 Škiljan, D. 314, 324
 Škiljan, M. 4, 326, 327, 333, 334
 Škrivanić, B. N. 177, 189, 190
 Šojat, A. 48, 74, 104, 105, 110, 111, 119, 120
 Štefanić, N. 145-148
 Štefanić, V. 26
 Šurmin, Đ. 222, 223, 229
 Švelec, F. 26, 27
- Tafra, B. 247, 251, 261, 264, 265
 Tannen, D. 279, 288
 Težak, S. 48, 74, 254, 265, 302
 Tíbljaš, V. 314, 324
 Tičić, A. 115, 119, 121
 Tielemans, M. G. M. 112
 Tomov, G. 163
 Tralić-Divković, R. 19
 Trask, R. L. 314, 316, 324
 Tresić-Pavičić, A. 19
 Trubačev, O. N. 247
 Turčin, S. 177, 190
 Turk, M. 10, 13, 14, 22, 39, 43, 56, 73, 129, 180, 190
- Ujčić, R. 123, 134, 135
- Vajs, N. 229
 Veber Tkalčević, A. 8, 16, 255, 265
 Velčić, M. 314, 316, 323, 324
 Venturin, R. 298, 302
 Vermeer, W. R. 33, 35, 44, 104, 112
- Vidali, I. 171
 Vignjević, J. 254, 265
 Vince Marinac, J. 305-307, 311
 Vitezović, P. 27, 31, 207, 229
 Vlahov, D. 226, 229
 Vlahov, L. 119, 121
 Vlastelić, A. 249, 265
 Volarić, F. 255, 265
 Volarić-Perhat, Z. 19
 Vončina, J. 19, 27, 30, 31, 182, 190, 315
 Vranić, S. 22, 23, 33-42, 44, 48, 49, 51, 62, 74, 76, 119, 135, 180, 181, 184, 187, 190, 191
 Vujičić, D. 76, 91
 Vukadinović, Z. 309, 311
 Vuković, J. 91
 Vukušić, S. 123, 134, 135
 Vulić, S. 115, 118, 119, 121, 149, 163
 Yule, G. 279, 287, 314, 323
- Zappia, L. 327
 Zečević, V. 35, 36, 44, 47, 72, 204, 229
 Zaharija-Linić, C. 22
 Zekulić-Stolac, D. 181-183, 185, 191
 Zima, L. 47, 74
 Zimanji-Goifer, I. 302
 Zlatarić, D. 171
 Znika, M. 47, 67, 72, 74, 204, 254, 265, 306, 311
 Zoranić, P. 27, 31, 117
 Zorko, Z. 44
 Zubčić, S. 17, 33, 38, 39, 44, 47, 50, 51, 54, 73, 74, 119
- Žeželić Alić, Z. 23
 Živković, S. 204, 310

KAZALO

- Marija Turk**
 IVA LUKEŽIĆ 1
- BIBLIOGRAFIJA IVE LUKEŽIĆ 13
- Milan Moguš**
 NAPOMENE O HRVATSKOME JEZIKU U BOHORIČEVOJ
 GRAMATICI 25
- Silvana Vranić**
 RUBNOST KAO KRITERIJ U KLASIFIKACIJI ČAKAVSKOGA
 EKAVSKOGA DIJALEKTA 33
- Sanja Zubčić**
 IZ SINTAKSE GROBNIČKIH GOVORA 47
- Đuro Blažeka**
 MODEL ZA ISTRAŽIVANJE MEĐIMURSKOG DIJALEKTA 77
- Irena Drpić**
 PRILOG ISTRAŽIVANJU MOLIŠKOHRVATSKOGA GOVORA
 MUNDIMITRA 93
- Keith Langston**
 QUANTITATIVE AND QUALITATIVE DISTINCTIONS IN THE
 VOCALIC SYSTEMS OF THE ČAKAVIAN DIALECTS 103
- Josip Lisac**
 DIJALEKATNI RJEČNICI ZADARSKOGA PODRUČJA 115
- Lina Pliško**
 MJESNI GOVOR NASELJA HRELJIĆI – PRILOG POZNAVANJU
 GOVORA OPĆINE MARČANA 123
- Marko Samardžija**
 JEDNA MANJE POZNATA POLEMKA O SUDBINI ČAKAVŠTINE 137
- Sanja Vulić**
 PUT OD DIJALEKTA DO SOCIOLEKTA NA PRIMJERU GOVORA
 JANJEVAČKIH HRVATA U SOFIJI 149

Stjepan Damjanović JAGIĆEVA RASPRAVA IZ PROŠLOSTI HRVATSKOGA JEZIKA	165
Sanja Holjevac ČAKAVŠTINA POBOŽNOSTI KRIŽNOGA PUTA IZ 1798. GODINE	175
Tanja Kuštović TOBOŽNJI PRILOZI U SLOVNÍKU JAZYKA STAROSLOVĚNSKÉHO ...	193
Boris Kuzmić, Mira Menac-Mihalić SVEZE RIJEČI SA SASTAVNICOM "RUKA" U PRAVNIM ČAKAVSKIM TEKSTOVIMA OD 14. DO 18. STOLJEĆA	207
Milan Mihaljević MORFOLOŠKA (TVORBENA) RAŠČLAMBA LESIKA NAJSTARIJH HRVATSKOGLAGOLJSKIH FRAGMENTATA	231
Anastazija Vlastelić SROČNOST U HRVATSKOME JEZIKU U GRAMATICI FRA LOVRE ŠITVIĆA LJUBUŠAKA	249
Lada Badurina, Mihaela Matešić GOVOR NA KUŠNJI – Istraživanja govorenog diskursa: zamke i izazovi	267
Ljiljana Kolenić FRAZEMI U TRSATSKO-BAKARSKOJ I CRIKVENIČKOJ ČAKAVŠTINI IVE LUKEŽIĆ	291
Ivo Pranjković O NARAVI I NEKIM NORMATIVNIM ASPEKTIMA KATEGORIJE ŽIVOSTI	305
Diana Stolac ARGUMENTACIJSKI DISKURS HRVATSKE DIJALEKTOLOŠKE LITERATURE (na djelu Ive Lukežić)	313
Darko Gašparović IVA LUKEŽIĆ – JEZIČNA SAVJETNICA HNK IVANA PL. ZAJCA	325
KAZALO IMENA	337

Izlaženje *Zbornika* financijski su potpomogli
Odjel gradske uprave za kulturu, Rijeka i Zaklada Sveučilišta u Rijeci

Grafička priprema i tisak:
Digital point tiskara d.o.o. Rijeka

Naklada:
500 primjeraka

CIP – Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA RIJEKA

UDK 811.163.42(082)

U službi jezika : zbornik u čast Ivi Lukežić / uredila Silvana
Vranić. – Rijeka : Filozofski fakultet, Odsjek za kroatistiku, 2007.
– (Biblioteka časopisa *Fluminensia* : knj. 3)

Bibliografija. – Kazalo.

ISBN 978-953-6104-56-7

1. Vranić, Silvana

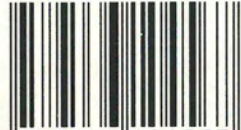
110930011

Objavljeno u Biblioteci časopisa *Fluminensia*:

Silvana Vranić:
Čakavski ekavski dijalekt: sustav i podsustavi
(2005.)

Diana Stolac:
Riječki filološki portreti
(2006.)

ISBN 978-953-6104-56-7

9 789536 104567

EAN 9789536104567